

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

KÉSŐ RÉZKORI BIRITUÁLIS TEMETŐ
BALATONSZENTGYÖRGY HATÁRÁBAN

Késő rézkori birituális temető
Balatonszentgyörgy határában

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

**Késő rézkori birituális temető
Balatonszentgyörgy határában**

Közreműködők:

Rácz Piroska, Gál Erika, Marton Tibor, Sümegi Pál,
Miklós Dóra Georgina és Gerber Dániel

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

Budapest 2022

A kötet megjelenését támogatta:

A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-128413,
A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése és a
MEC K_140620, *Késő rézkori temetkezések a Kárpát-medencében –*
Régészeti és bioarchaeológiai elemzések új eredményei című pályázata

Borító:

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely 774. kettős sír. Fotó: Rippl-Rónai Múzeum.
Válogatás a temető leleteiből. Fotók: Ambrus Edit, Balla Krisztián és Csernák Bálint.

ISBN 978-615-5766-55-8

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

© Archaeolingua Alapítvány

© Szerzők

© Seleanu Magdaléna

© Ambrus Edit

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

2022

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv: Kaszta Móni

Tipográfia és nyomdai előkészítés: Kovács Rita

Nyomda: Prime Rate Kft. Budapest

Tartalomjegyzék

BONDÁR MÁRIA	
Előszó	7
SOMOGYI KRISZTINA	
A Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhelyen feltárt temető bemutatása és elemzése	11
BONDÁR MÁRIA	
A balatonszentgyörgyi temető leleteinek elemzése	59
BONDÁR MÁRIA	
A temető „benépesülése”, a sírok tipokronológiai helyzete	91
BONDÁR MÁRIA	
A balatonszentgyörgyi temető értékelése	99
BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA	
Katalógus	111
Táblák	141
Irodalom	229
RÁCZ PIROSKA	
A balatonszentgyörgyi badeni birituális temető emberi maradványai	239
GÁL ERIKA	
Állatcsontleletek Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből	259
MARTON TIBOR	
Pattintott kőeszközök Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből	263
SÜMEGI PÁL	
Késő rézkori temetkezési gyöngyök petrográfiai és archaeomalakológiai elemzése Balatonszentgyörgyről	269
MIKLÓS DÓRA GEORGINA	
Balatonszentgyörgy késő rézkori temető homokkő anyagú szerszámkövek kőzettani és nehézasvány vizsgálata	281
GERBER DÁNIEL	
Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely emberi maradványainak genetikai analízise	293
MÁRIA BONDÁR – KRISZTINA SOMOGYI	
A Late Copper Age biritual cemetery on the outskirts of Balatonszentgyörgy	297
List of illustrations	305
A kötet szerzői / List of contributors	317

Késő rézkori birituális temető
Balatonszentgyörgy határában

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

Késő rézkori birituális temető Balatonszentgyörgy határában

Közreműködők:

Rácz Piroska, Gál Erika, Marton Tibor, Sümegi Pál,
Miklós Dóra Georgina és Gerber Dániel

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

Budapest 2022

A kötet megjelenését támogatta:

A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-128413,
A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése és a
MEC K_140620, *Késő rézkori temetkezések a Kárpát-medencében –*
Régészeti és bioarchaeológiai elemzések új eredményei című pályázata

Borító:

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely 774. kettős sír. Fotó: Rippl-Rónai Múzeum.
Válogatás a temető leleteiből. Fotók: Ambrus Edit, Balla Krisztián és Csernák Bálint.

ISBN 978-615-5766-55-8

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

© Archaeolingua Alapítvány

© Szerzők

© Seleanu Magdaléna

© Ambrus Edit

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

2022

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv: Kaszta Móni

Tipográfia és nyomdai előkészítés: Kovács Rita

Nyomda: Prime Rate Kft. Budapest

Tartalomjegyzék

BONDÁR MÁRIA	
Előszó	7
SOMOGYI KRISZTINA	
A Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhelyen feltárt temető bemutatása és elemzése	11
BONDÁR MÁRIA	
A balatonszentgyörgyi temető leleteinek elemzése	59
BONDÁR MÁRIA	
A temető „benépesülése”, a sírok tipokronológiai helyzete	91
BONDÁR MÁRIA	
A balatonszentgyörgyi temető értékelése	99
BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA	
Katalógus	111
Táblák	141
Irodalom	229
RÁCZ PIROSKA	
A balatonszentgyörgyi badeni birituális temető emberi maradványai	239
GÁL ERIKA	
Állatcsontleletek Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből	259
MARTON TIBOR	
Pattintott kőeszközök Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből	263
SÜMEGI PÁL	
Késő rézkori temetkezési gyöngyök petrográfiai és archaeomalakológiai elemzése Balatonszentgyörgyről	269
MIKLÓS DÓRA GEORGINA	
Balatonszentgyörgy késő rézkori temető homokkő anyagú szerszámkövek kőzettani és nehézasvány vizsgálata	281
GERBER DÁNIEL	
Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely emberi maradványainak genetikai analízise	293
MÁRIA BONDÁR – KRISZTINA SOMOGYI	
A Late Copper Age biritual cemetery on the outskirts of Balatonszentgyörgy	297
List of illustrations	305
A kötet szerzői / List of contributors	317

ELŐSZÓ

BONDÁR MÁRIA

A jelen kötetben a legújabb nagy temető feldolgozását adjuk közre szerzőtársaimmal. Egy olyan temetőét, amely Budakalász és Pilismarót-Basaharc után a harmadik legnagyobb temető a késő rézkorból, és a birituális temetkezési helyek sorában Budakalász után a második helyet foglalja el.

A temető jelentőségét a késő rézkori temetkezések rövid áttekintésével mutatom be az alábbiakban.

Magyarországon az első hitelesen feltárt, önálló badeni sír 1892-ben került napvilágra Petőházán.¹ A 19. században ismertté vált további temetkezések szórványos adatok, amelyek az adott korszakban nem is kaptak kellő hangsúlyt. Ekkor még nem a kontextus volt a lényeg, hanem a leletek. Megemlítették az emberi csontokat, hamvakat, amelyeket rendre amatőrök találtak meg, akik ezeket rögtön ki is kapták a földből és keresték az értékesebb tárgyakat, a csontokra nem fordítottak figyelmet, nem is gyűjtötték be azokat. A korszak régészei, történészei, nagy tudású papjai a leletek megőrzésére és leírására helyezték a hangsúlyt, amelyekhez saját elképzelésüket is hozzáfűzték.

A két világháború között helyi gyűjtőknek köszönhetően néhány jelentősebb lelőhelyről is múzeumba kerültek a leletek (Úny, Viss, a badeni kultúra egy-egy jellegzetes, máig nem kellően tisztázott horizontjának névadói). Kisebb ásatásokon is feltártak temetkezéseket és fontos lelőhelyek váltak ismertté Morvaországban (Jevisovice), Ausztriában (Ossarn, Baden bei Wien Königshöhle). A korszakban megélénkült a kutatás, a hasonló leletek előkerülése a kronológiai összefüggések keresését eredményezte. Európa régészetével több összefoglaló munka is foglalkozott.²

Banner János szisztematikusan gyűjtötte a magyarországi múzeumokban a badeni kultúra leletanyagát és publikálta azokat a különböző múzeumi évkönyvekben. Az ismert magyarországi temetkezéseket magyarul, majd németül is megjelent tanulmányának egy-egy lábjegyzetében gyűjtötte össze, amelyeket ekkor még ő is badeniként említett a névadó Bécs melletti barlang alapján.³

A negyvenes évek végén, ötvenes évek első felében egy-egy sír, vagy sírnak tartott edénylelet több helyen is előkerült, és jelentős temetkezési helyeket is feltártak.

A Korek József által 1949-ban feltárt és publikált 40 síros alsónémedi temető időszerűvé tette az ismert temetkezések újabb áttekintését.⁴ Az alsónémedi temető ekkor a legnagyobb sírszámú szakrális hely volt a Kárpát-medencében, amelyet Korek József 1951-ben publikált is.⁵ Ez a cikk az első komplex temetőfeldolgozás a magyarországi rézkorból. Korek József a temető régészeti anyagát, Nemeskéri János az embertani maradványokat, Bökönyi Sándor az állatcsontokat elemezte. Meznerics Ilona a sírokban talált dentáliumgyöngyök fajmeghatározását, Szepesi Károly a rézgyöngyök anyagának kémiai összetételét vizsgálta. A publikáció úttörő jelentőségű volt egy olyan kutatási időszakban, amikor elsősorban az edényekre koncentráltak a régészek.

Alsónémedi nem sokáig volt a legnagyobb sírszámú késő rézkori temető. Az első helyet átvette egy másik Pest megyei temető. Budakalász-Luppa csárda lelőhelyen 1952-ben homokbányászásakor sírokat találtak. 1952-től kilenc feltárási szezont alatt a homokkitermeléssel összehangoltan napvilágra került

¹ BELLA 1892.

² MENGHIN 1921; BAYER 1928; CHILDE 1929; EISNER 1933; BÖHM 1941.

³ BANNER 1940, 53; BANNER 1942, 59.

⁴ KOREK 1951, 41–42.

⁵ KOREK 1951, antropológiai feldolgozással.

Közép-Európa mindmáig legnagyobb sírszámú késő rézkori birituális temetője, összesen 436 badeni sírral, amelyet Soproni Sándor tárt fel.

1952-ben került elő két sír Vörsön. A mindmáig egyedülálló vörsi 2. sz. sírt, a halott fején a rézdiadémmal, Pekáry Tamás régész tárt fel és dokumentálta.

Ebben az időszakban fejezte be országos anyaggyűjtését Banner János a badeni kultúrát feldolgozó monográfiájához, amely 1956-ban jelent meg. A kötetben olvasható az első nagyobb áttekintés az ismert temetkezésekről – Budapest, Andor u. Tress gyár (7 sír), Hódmezővásárhely-Bodzáspart (7 sír), Fonyód-Bézsénypuszta (11 sír) – és a háború után feltárt lelőhelyekről. A kötetben szerepel a budakalászi temető első 115 sírjának közlése Soproni Sándortól, a palotabozsoki 8 sír feldolgozása Török Gyulától, az alsónémedi temető térképe és egy rövid címszó a lelőhelyről (215. lh.), valamint Korek József táblái. A kézirat lezárása előtt, az utolsó pillanatban még bekerülhetett a publikációba a vörsi két sír és a diadém.⁶

A monográfia megjelenése után két évvel, 1958-ban Kalicz Nándor leletmentésén, Centeren került elő 7 sír. A 3. számúban láttak napvilágot a híres ember alakú temetkezési urnák, amelyek a kutatás akkori állapota szerint komoly kronológiai szinkront jelentettek Trójával, felvázolva egy kis létszámú népcsoport Kárpát-medencébe való menekülését.⁷ Ez a feltételezés azóta a kutatástörténet lapjaira került, a jelenleg elfogadott kronológia szerint a trójai település Kr. e. 3500–3000 között még nem létezett.⁸

1958–1962. között a mezőcsáti kettős rítusú temető feltárására került sor, ahol 14–17 sírt azonosított Patek Erzsébet és Kalicz Nándor.⁹

A következő három évtized kiemelkedő temetkezései Pilismarót–Basaharcon (1967, 1969–1972),¹⁰ Szigetszentmártonban (1972),¹¹ Balatonbogláron (1980)¹² kerültek elő.

Az ezredforduló utáni évtized nagyberuházásai során a badeni temetkezések száma is szaporodott, általában egy-egy, vagy néhány sírt említenek az előzetes közlemények. A legnagyobb temető 23 sírral Balatonlelle–Felső-Gamász lelőhelyen került elő 2002-ben.¹³ A nagyfelületű ásatások legfőbb eredménye a temetkezések szempontjából a telepgödörökben talált emberi temetkezések ugrásszerű növekedése volt, amelyeket Horváth Tünde gyűjtött össze.¹⁴ Az alsónémedi, budakalászi vagy pilismaróti temetőhöz hasonló jelentőségű, önálló temetőt ekkor nem találtak az újabb feltárások során. Hasonló a helyzet a szomszédos országokban is.¹⁵

A rézkori temetkezésekről írott nagyobb összefoglalás Nevizánsky Gábor érdeme, aki 62 lelőhelyről¹⁶ gyűjtötte össze a badeni kultúra temetkezéseit. 25 szlovákiai, 1 romániai, 1 jugoszláviai és 34 magyarországi lelőhelyről közölte a legfontosabb információkat. Regiszterét újabb lelőhelyekkel egészíthettem ki.¹⁷ A badeni kultúra kutatási helyzetét áttekintő munkámban további lelőhelyekkel gyarapíthattam a temetők inventáriumát.¹⁸ 2010-ben látott napvilágot Claudia Sachße doktori

⁶ BANNER 1956, 324. lh. Taf. 87. 4.

⁷ KALICZ 1963.

⁸ BACHHUBER 2014, KRAUB 2014.

⁹ KALICZ 1999.

¹⁰ TORMA 1973.

¹¹ KALICZ 1976. Az egyik sírban egy újabb kocsimodell került elő.

¹² HONTI 1981.

¹³ Sófalvi András ásatása, feldolgozta Nagy Borbála (NAGY 2010).

¹⁴ HORVÁTH 2004.

¹⁵ SAVA 2008, 69, SPASIĆ 2010, HORVÁTHOVÁ 2010, KRUMPEL 2012.

¹⁶ NEVIZÁNSKY 1985. Abb. 1, 265–269.

¹⁷ BONDÁR 1987, 48.

¹⁸ BONDÁR 2002b, 13. 23. jegyzet.

disszertációja a badeni kultúra temetkezéseiről,¹⁹ amely 2000-ben Magyarországon is végzett, nagyon gondos, alapos adatgyűjtés után született meg. A kétkötetes munka hagyományos módszertannal készült katalógus és értékelés.

A késő rézkor rendkívül sokszínű temetkezéseit röviden áttekintve láthatjuk azt az információ bázist, amelyre a különböző feltételezések, elméletek és máig élő tévhitek épültek.

A Kárpát-medence mindmáig egyedülálló sírszámú, nagy jelentőségű két temetőjének – Budakalász és Pilismarót-Basaharc – feldolgozására azonban csak jóval később került sor.

A budakalászi 436 síros, birituális temető feldolgozását Raczky Pál felkérésére, vele közösen kezddhettem meg 2002-ben. A teljes anyag revízióját elvégezve, újra restauráltatva az anyagot születtek meg a fotók és rajzok.²⁰ A régészeti (Bondár Mária), antropológiai (Köhler Kitti) és archaeozoológiai (Gál Erika) feldolgozáson kívül ennél a temetőnél szerény mértékben már lehetőségünk volt radiokarbon vizsgálatra 14 sírból Bécsben, amelyet Siklósi Zsuzsa elemzett. A Régészeti Intézetben 2003-ben létrejött archaeogenetikai laboróriumban hat kettős sírból vett mintát vizsgáltak a temetőből (Csősz Aranka), a Magyarországon akkor még ugyancsak gyerekcipőben járó módszerekkel. A gyöngyöket és malakológiai anyagot is meg tudtuk vizsgáltatni (Sümegei Pál, Demény Attila) és a kőeszközöket is szakemberrel dolgoztathattuk fel (Cs. Balogh Éva). A gyöngyöket stabilizatópos elemzéssel is vizsgálták az MTA Geokémiai Intézetének kutatói. Az edénykészítés technikájának néhány jellemzőjét a kötet rajzait is készítő Gucci László mutatta be röviden. A temető értékelését Raczky Pál írta. A kötet – több OTKA pályázat támogatásával – az ELTE BTK Régészettudományi Intézet és az MTA Régészeti Intézet közös kiadványaként jelent meg a Pytheas Kiadó gondozásában 2009-ben.

A Pilismarót-basaharci 110 síros hamvasztásos rítusú temetőt a budakalászihoz hasonló módon tudtuk szerzőtársaimmal OTKA támogatásból feldolgozni. Itt is újra kellett restaurálni az anyagot. Nem kellett újrafotóztatni a Torma István által korábban készített, intézeti fotósok által megörökített leletanyagról publikációs minőségű felvételek voltak. Rajzoltatni kellett viszont az anyagot.²¹ A temető régészeti (Bondár Mária), antropológiai (Köhler Kitti) és archaeozoológiai (Gál Erika) feldolgozása mellett 11 sírból készült radiokarbon mérés Glasgow-ban, amelyet Derek Hamilton elemzett a kötetben. A sírokból előkerült pattintott kőanyagot is szakember dolgozta fel (T. Biró Katalin). Archaeogenetikai mintavétel nem történhetett a hamvasztott sírokból. A kötet 2015-ben jelent meg Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet kiadásában az *Archaeolingua* Kiadó gondozásában.²²

2015-ben látott napvilágot a vörsi diadém újraértékelése is:²³ a valódi lelőhely kiderítése, a koponyából vett radiokarbon minta alapján megtörtént a korhatározás, és genetikai módszerrel végre kiderült, ki viselte a diadémot.²⁴ A tárgyról új fémvizsgálatokat is végeztem és a készítési technikáról is sikerült műszeres vizsgálatokkal többet megtudni.²⁵

E kutatási előzmények után – a 2018-ban elnyert NKFI pályázatomban anyagot gyűjtve – 2020-ban szereztem tudomást egy új, nagy sírszámú birituális temetőről, amely Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. sz. lelőhelyen került elő (*I. kép*). Molnár István és Somogyi Krisztina tárta fel a badeni kultúra 76 sírját 2017-ben, amelyet feldolgozásra megkaptam a kollégáktól, ezúton is köszönöm a lehetőséget.

A munkát 2021 elején kezddhettük meg, az akkor már élesedő Covid-helyzetben. Ebben a kötetben a temető katalógusát és az ehhez szorosan kapcsolódó feldolgozásokat adjuk közre.

¹⁹ SACHBE 2010.

²⁰ BONDÁR 2009, 14–28.

²¹ BONDÁR 2015, 9–26.

²² BONDÁR 2015.

²³ BONDÁR 2015a, BONDÁR 2015b.

²⁴ LIPSON *et al.* 2017.

²⁵ BONDÁR 2019, 72–73.

1. kép: A lelőhely (térkép: Jakucs János)

A régészeti (Bondár Mária és Somogyi Krisztina), antropológiai (Rácz Piroska), archaeozoológiai (Gál Erika) feldolgozást a pattintott kőanyag (Marton Tibor) és a malakológiai leletek (Sümegei Pál) elemzésével, valamint a sírok kőborításából eltett néhány kő geológiai vizsgálatának (Miklós Dóra Georgina) eredményeivel és a genetikától várható lehetőségek rövid ismertetésével (Gerber Dániel) bocsátja útjára a szerzői gárda.

A régészeti feldolgozáson túlmutató rejtett információkat, a még folyamatban lévő bioarchaeológiai (elsősorban a radiokarbon korhatározás, archaeogenetikai és a táplálkozásra, születési helyre mutató izotópkémiai) elemzéseket több intézmény kutatóival együtt végezzük. E komplex feldolgozás és kiértékelés eredményeit az összes vizsgált temetkezéssel együtt, *A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése* c. 2023-ban megjelenő kötetben publikáljuk.

A kötet leíró részeiben a nagyfelületű ásatások dokumentálásánál alkalmazott 'stratigráfiai egység' számot (str/STR vagy strat. szám) használtuk, amely az ásatási felületen észlelt jelenség első azonosítója és leíró lapja (SEL) végigkíséri a dokumentációs folyamatot. Ez nem feltétlenül azonos a későbbi objektum vagy sírszámmal, mert a feltárás során válik egyértelművé, hogy az első számozásból (str.) mennyi alkot összetartozó egységet, egy-egy gödör, ház, árok, temetkezés stb. részét. Az ásatáson előkerült és elcsomagolt leletekre vonatkozó információkat ún. leletkísérő lapokon (LK.) rögzítik a régészek, a leíró fejezeteinkben is szerepelnek ilyenek.

A feldolgozó, értékelő részekben – tekintve, hogy temetőnk esetében a str. és a sírszám általában ugyanaz – már sírszámokat használtunk.

A BALATONSZENTGYÖRGY-FALUVÉGI DŰLŐ 2. LELŐHELYEN FELTÁRT TEMETŐ BEMUTATÁSA ÉS ELEMZÉSE

SOMOGYI KRISZTINA

Az R76-os út Somogy megyét érintő nyomvonala az M7 autópálya holládi lehajtójától indulva Balatonszentgyörgy–Battyánpusztát keletről kerüli el. Az elkerülő út (Balatonszentgyörgy–Hollád között, I. ütem, 400801. számú) projekt megelőző feltárásának szakmai koordinátora a Budavári Kft. (képviselője Tokai Zita Mária), megrendelője a Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt. volt. Résztvevő (feltáró) intézmények: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum (RRM) és Magyar Nemzeti Múzeum (MNM). A Faluvégi dűlő 2. lelőhelyet a RRM tárta fel Molnár István régész vezetésével. Munkatársai voltak: Somogyi Krisztina régész, Nyári Zsolt, Stunya Péter, Papp Zoltán, Cserép Tamás, Balla Krisztián technikusok.

A lelőhely a battyánpusztai bekötőúttól a téglagyárhoz vezető, 75101. számú aszfaltút két oldalán, a Kígyós-árok keleti partján található (2. kép: térkép a 16. o. után). Feltárását 2017. május 31. és július 25. között végeztük, 45 599 m² nagyságú terület volt objektumokkal fedett (3. kép: térkép a 16. o. után). A legkorábbi objektumok a Lengyel-kultúra időszakára keltezhetőek. A telepen, amelyet nagyméretű, „V” átmetszetű kerítőárok zárt le, egy lengyeli temetkezés is napvilágra került (két edénnyel). A középső rézkori Balaton-Lasinja-kultúra települése a lelőhely általunk feltárt északi végében volt jelen, észak felé folytatódott tovább a MNM lelőhelyén. A Baden-kultúra gödrei szintén a lelőhely északi részén helyezkedtek el. Érdekes, hogy egyetlen késő rézkori gödör viszonylag távol déli irányban, a 3. felületen is előkerült.

Kutatástörténeti jelentőségű e kultúra vegyes rítusú temetőjének feltárása, amelyben kőpakolós temetkezések is voltak.

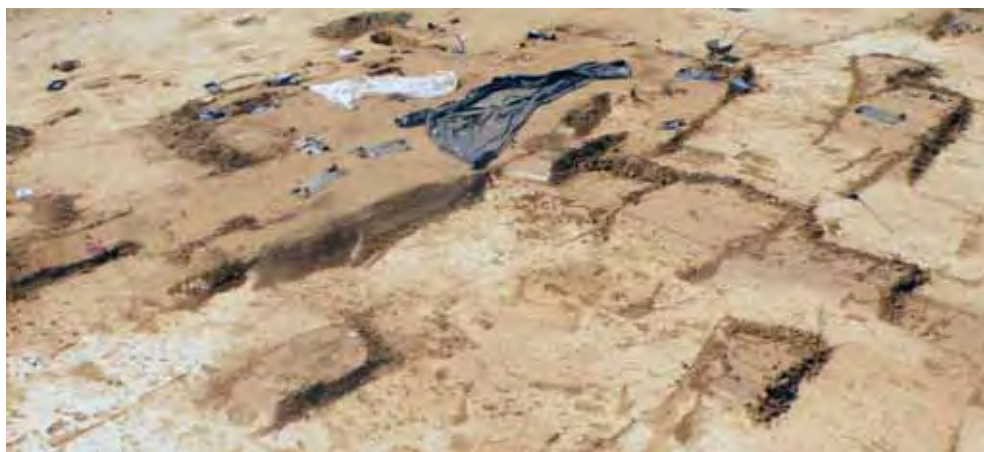
A lelőhelyen talált őskori objektumok többsége a kora bronzkorra keltezhető, kevesebb a Somogyvár-Vinkovci-kultúra, több a Kisapostag-kultúra időszakába tartozott. A Somogyvár-Vinkovci-kultúra gödrei az északi felületen voltak elszórva, és észak felé folytatódtak tovább a MNM ásatási felületén. De a Téglyári úttól délre is kerültek elő telepjelenségek, köztük egy nagy anyagyerő gödör, amelyben 3 egymásra tett szarvasmarhatetem feküdt. A Kisapostag-kultúra objektumai a lelőhely déli részén csoportosultak, összességében közel 300 m hosszan húzódott a közel 100 települési egység. Az általunk feltárt telep a legnagyobb objektumszámú és kiterjedésű településmaradványok közé tartozik Somogy megyében! Kuriózumot jelent a korszakból egy földbemélyített építmény oszlophelyekkel. Az építmény mellett közvetlenül két verem helyezkedett el nagy mennyiségű szenült növénymaradvánnyal, amelyekből mintavétel történt. Épületek meglétére utal a nagy mennyiségű patocsos faltöredék is. Megemlítené a telep nagy mennyiségű megmunkált kőanyaga (elsősorban őrlőkövek). A korszakhoz köthető birituális temető 4 urnásírja és 6 zsugorított temetkezése vált ismertté.

Egy római kori települést, 19 épületet a lelőhely északi és déli vége kivételével a teljes feltárt felületen szórta dokumentáltunk. A fémanyagban fibula, mérleg, érmek vannak. A kora Árpád-kortól a késő középkorig tartó időszakból 6 félig földbe mélyített épületet, tucatnyi kemencét, egy kutat és számos gödröt tártunk fel. A korai objektumok (közel 50) csoportokban elszórva gyakorlatilag az egész lelőhelyen előfordultak, a 13-15. századi épületek, gödrök egy területen, a DK-i lehajtó keleti végében sűrűsödtek.¹

¹ MOLNÁR ISTVÁN – SOMOGYI KRISZTINA: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. in: HONTI SZILVIA – M. ARADI CSILLA – BALOGH CSILLA – FÜKÖH DÁNIEL – MOLNÁR ISTVÁN – NÉMETH Péter GERGELY – SOMOGYI KRISZTINA – TOKAI ZITA: Régészeti kutatások Somogy megyében 2016–2017 között. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 5 (2018) 217–220. DOI: 10. 260880/krrmkozl.2018.5, 203.

1. A temető feltárásának bemutatása

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhelyen a humuszolás megfigyelése során Nyári Zsolt kollégánk vette észre a sírokat, edényeket a szubhumuszban a 8. számú, legészakibb ásatási felületen. A temető feltárását 2017. július 10-én kezdtük meg. Mivel a jelenségek magasan, már a humusz alatti barna talajrétegben mutatkoztak, kb. 20×30 m-es területen meghagytuk a szubhumuszt a temető középső részén. Körben, ahol nem látszottak edénytöredék vagy embercsont, hamvak, a sárga altalajig szedtük le a talajrétegeket a gépi munka során (4. kép). A meghagyott tömböt kézzel, ásónyomos módszerrel bontottuk el, kitalicskáztuk a földet.

4. kép: Sírok bontása a szubhumuszban (fotó: Papp Zoltán, RRM)

Az előkerült jelenségek (akár néhány darab edénytöredék, csont vagy kötőredék) ún. stratigráfiai egység (str.) számot kaptak. A jelenségeket finombontással tártuk fel. A humusz alatti barna homokos réteg eltávolítása után a sárga altalajban is kerültek elő sírok. A kőpakolásos sírok köveinek elhelyezkedését mindig dokumentáltuk, azután szedtük el a köveket, és tártuk fel a sírokat vagy sírmaradványokat. A mellékleteket arab számokkal láttuk el a fotózás-rajzolás során. A sírrajzokon és a jelen kötetben mellékelt temetőterképeken a valós sírgödrök szélét folytonos, a bizonytalan vagy általunk kreált rábontások szélét szaggatott vonallal jelöltük. A sírokról, esetenként sírcsoportokról, a temető egyes részeiről a felszedés előtt fotókat készítettünk. A régészeti jelenségek leírása után a leleteket és emberi csontokat vagy hamvakat csomagolási számmal ellátva, listázva szedtük fel. (Az önálló urnákat általában egyben, a hamvakkal együtt szedtük fel, ezt jelöltük is a csomagolási naplóban.) A temető restaurálandó kerámiaanyaga a restaurátorműhelybe került.

A temető sávjában, a főpályához kelet felől csatlakozó, tervezett szervizút területét is feltárhattuk. Ez a temető kb. 20×30 m-es nagyságú folytatódó része volt.² Az összes sír felszedése július 19-én fejeződött be (5. kép), miközben folytatódott tovább a munkaterület északi végének feltárása. A temetőt a késő rézkori Baden-kultúrához soroltuk az ásatáson.

² Ezúton is köszönjük Tokai Zita Mária (Budavári Kft.) ez ügyben nyújtott segítségét, szervezését. Köszönjük a Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt. támogatását, engedélyét.

5. kép: A feltárt temető légifotón déli irányból (drónfelvétel: RRM, utómunka Balla Krisztián)

2. A temető elhelyezkedése és kiterjedése a lelőhelyen belül

A tervezett pálya nyomvonalát a 3+100 km szelvényben 30 m szélességben tártuk fel, amelyen belül a sírok kb. 30 m hosszú, É-D-i kiterjedésben kerültek elő. A K-i irányú rábontás területén belül 15×18 m nagyságú részen helyezkedtek el a dokumentált sírok. Összességében közel 1250 m² alapterületű³ a birituális temető feltárt része, amelynek tengelye (vagyis a sírok többségének elhelyezkedése) kb. ÉK-DNy-i irányú (6. kép: térkép a 24. oldal után).

7. kép: A temető É-i sávja nyugat felől fotózva (Papp Zoltán, RRM)

A temető északi (7. kép) és déli széle lehatárolható. Nyugat felé az utolsó feltárt sírok (793, 800. és 794. str.) 4–5 m-re voltak a szelvény szélétől. Elképzelhető, hogy ebben az irányban van még néhány

³ Az adatot Pájer Tímeának (Meridián Kft.) köszönjük.

sír a feltárási határon kívül. Elnézve a sírok itteni szórtságát, a nyugati lehatárolás sem zárható ki. ÉK-i irányban folytatódhat a temető, bár itt is szórtabbak a megmaradt sírok.

A temető középső, sűrű tömbje érintetlen abból a szempontból, hogy az adott korban nem használták másra, csak temetkezési célokra, míg a nyugati sávban 5, alapvetően kisebb gödörobjektum került elő, amelyek leletanyag híján nem keltezhetők.

A temető keleti részén jellemzően kerekded vagy négyzetes tárolóvermeket tártunk fel (12 db-ot), amelyek bronzkoriak, kora bronzkoriak (8. kép). Néhány objektum a kevés számú, jellegtelen edénytöredék alapján az őskoron belül pontosabban nem keltezhető, de nagy valószínűséggel nem a temetőt használó késő rézkori közösség településéhez köthetők a temető területén előkerült telepobjektumok.

8. kép: A temető keleti része a telep gödrökkel feltárás előtt, délről fotózva (Papp Zoltán, RRM)

A temető keleti területén lévő telepobjektumokban szokatlan testhelyzetű csontvázak kerültek elő. A 1218-as csontváz az 1199. mély verem oldalába volt beszorítva (82. tábla 5–6). Az 1217. str. számú vázat egy sekélyebb gödörben találtuk. Testhelyzete arra utal, hogy beledobhatták a gödörbe (82. tábla 1–2). Nem szabályos temetkezésekről és nem is gödörbe fektetett emberekről van szó. A fentiek miatt az 1217. és 1218. str. csontvázakat nem szerepeltetjük a temető elemzésében. Az 1218. str. csontváz végül bronzkorinak bizonyult a radiokarbon adat alapján. A feltárt temető ÉK-i sarkában, az 1197. str. tárolóverem betöltésében (a sárga altalajtól, mint nyelési szinttől max. 20 cm-rel lejjebb) dokumentáltunk egy bolygatott csontvázat (1229. str., 86. tábla 1–2). A gödör tehát használatban volt, amikor a megtalált csontokat bedobálták. Ezt a feltevést erősíti meg az antropológus megfigyelése, miszerint a koponya sérülései régiek, a sérült szélek korhadtak, elszíneződtek voltak.⁴ Kérdéses, hogy az 1197. veremben talált badeni korú edénytöredékek magát az objektumot is datálják-e? Vagy egy megbolygatott badeni korú temetkezésből származnak? A fentiek miatt az 1229. str. számú tételt is kizártuk a temetőelemzésből. (A katalógusban szerepel mindhárom tétel az adatközlés miatt.)

⁴ Rácz Piroskának köszönjük az adatot.

3. A temető térbeli szerkezete

A lelőhelyen közel 1250 m² alapterületen helyezkedett el a Baden-kultúra birituális temetőjének feltárt része, amelynek 'tengelye' ÉK-DNy-i irányúnak határozható meg. Teljesen jól kivehető egy belső, kb. ovális alakú tömb, amelynek szélein elszórtan helyezkedtek el a sírok. A tömbön belül a temetkezések viszonylag egyforma távolságban voltak, de megfigyeltünk sűrűbb és hiátusos részeket is (9. kép).

9. kép: A temető belső tömbje D-ről (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

10. kép: A szomszédos 794. és 800. sírok a temető nyugati szélén (Fotó: Stunya Péter, RRM)

A temető feltárt nyugati szélén két egyes sír (793, 800. str.) és egy telepődör-temetkezés (794. str.) csoportként elkülönülni látszott a temető szerkezetén belül (10. kép). A belső tömbből ÉNy-ra szintén különállónak tűnt már a feltárás során három jelenség, amelyek egymás mellett, ugyanazon a szinten jelentek meg a szubhumuszban (803, 804, 809. str.). A belső tömbtől kissé távolabb ÉK-re 6 birituális sírt is különálló csoportnak véltünk a feltáráson (1164–1167, 1171, 1215. str.).

A temető ÉK-i részében sűrűbben (kb. ovális alakzatban 5 db) és a keleti szélén szórtabban (4 db) maradtak meg sírok. A temető déli, délkeleti részén, valamint az ÉNy-i szélén egymástól távolabb helyezkedtek el a sírok, markáns csoportról nem beszélhetünk.

Nem zárható ki, hogy a magasabb térszínen voltak további sírok, amelyeket teljesen megsemmisített a szántás, vagy elvitt a kotró a humuszosítás során. Mélyebbre ásott sír nem volt több. Lehetséges, hogy a temető körül lévő kis, sekély, kerekded vagy ovális gödrök (5 db) némelyike sírgödör volt, de bennük leletanyag, embercsont nem maradt in situ.

4. A birituális temető rítus szerinti összetétele

A balatonszentgyörgyi lelőhelyen összesen 73 db feltárt jelenséget köthetünk a Baden-komplexumhoz (6. kép). A dokumentált stratigráfiai jelenségek száma valójában 2-vel több volt. (A katalógus 78 tételéből hármat nem számítunk a temetőhöz (1217, 1218, 1229. str.), de a temető területén előkerült emberi maradványokként szerepeltetjük a katalógusban. (Lásd a katalógust!))

Csontvázas rítusú sír egy elhunytal 32 db: 757, 760, 761, 762, 767, 768, 769, 777, 780, 793, 800, 802, 825, 1168, 1171, 1172, 1183, 1184, 1193, 1194, 1196, 1201, 1202, 1207, 1209, 1210, 1211, 1213, 1214, 1216, 1220, 1221. str. (11a–c. kép).

Kettős csontvázas rítusú sír 3, összesen 6 ember (de 4 db str. számon voltak dokumentálva: 763, 774, 807-1223.) Egyértelműen kettő embert temettek egymás mellé a 774. str. és a 807-1123. str. sírokban, egymással szembe fordítva. A 763. sír antropológiai vizsgálata eredményezte a 2. gyermek néhány csontját, amelyek a bolygatott sírban nem tűntek fel a hiányos csontok között. Mivel a kettős sírokban vannak jobb oldalra fektetett emberek, ezért a 763. str-t kettős sírnak értékeltük.

A 775-1182. str. jelenségben, amelyet kettős sírnak írtunk le az ásatáson, minimum három kisgyermek csontjai voltak Rácz Piroska antropológus szerint.

A temető része lehet az személy, akit zsugorított helyzetben helyeztek el a telepődör jellegű beásásban (794. str.). Csak köveket találtunk ebben az objektumban.

Az összes csontvázas rítusú jelenség a 794. str-tal együtt és a többes sírokat eggyel számolva: 37 db, amelyekben 42 személy teljes vagy részleges csontvázát tártuk fel.

Hamvasztásos rítusú temetkezés (urnás, szórt hamvas és bizonytalan rítusvariánsúak) a temetőben: 29 db jelenség. Ebből szórt hamvasnak értékeltünk 10 jelenséget (779, 782, 783, 785, 786, 792, 803, 809, 1162, 1170. str.), amelyek közül nem mindegyikben maradt meg edény, csak a hamvak. A 783. str. sír két személy maradványait rejtette.

Urnás temetkezésnek 14 temetkezés maradványát tekintjük, amelyek közül egy személy hamvait tartalmazta 13 objektum: 781, 787, 788, 806, 1155, 1163, 1164, 1165, 1166, 1169, 1187, 1215, 1219. str. Az 1188. kettős bolygatott sírban egy felnőtt és egy gyermek hamvait különítette el az antropológus.

Nem ismerjük a hamvasztási rítusvariáns 4 esetben: ebből az 1212. sírban kettő személy maradványai a restaurálás során kerültek elő. Az 1181. és 1186. sírok kőpakolások lehettek, de megbolygatták azokat. A hamvakból kevés maradt, az életkor meghatározására azonban elegendőnek bizonyultak. Az 1167. bolygatott jelenségben még ennyi hamvat sem lehetett összegyűjteni. A 804. str. objektumban nem találtunk hamvakat. De az edények egy sorba rendezése és a szomszédos, 803. és 809. szórt hamvas sírok egyazon szinten, egymás mellett való elhelyezkedése miatt hamvasztásos rítust feltételezünk, ez lenne az 5. hamvasztásos sír ismeretlen rítusváltozattal (11. a-b, d kép).

Összességében tehát 31 személy maradványait rejtették a megtalált hamvak 29 sírból.

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő lelőhelyen összesen 73, egykor halottakat tartalmazó jelenség került elő, amelyeket 75 db stratigráfiai egységként dokumentáltunk.

Jelmagyarázat

Rítus jelmagyarázat

- szórt hamvas sír
- szórt hamvas rítusú kettős sír
- urnás hamvasztásos rítusú egyes sír
- urnás hamvasztásos kettős sír
- hamvasztásos rítusú sír
- hamvasztott rítusú kettős sír
- csontvázas rítusú, egyes temetkezés
- csontvázas rítusú, kettős sír
- csontvázas rítusú hármass sír
- gödörobjektumba temetett személy
- jelenség rítusa bizonytalan/nem határozható meg
- egyéb objektumok
- 1188 urnás hamvasztásos kettős sír

Kronológia

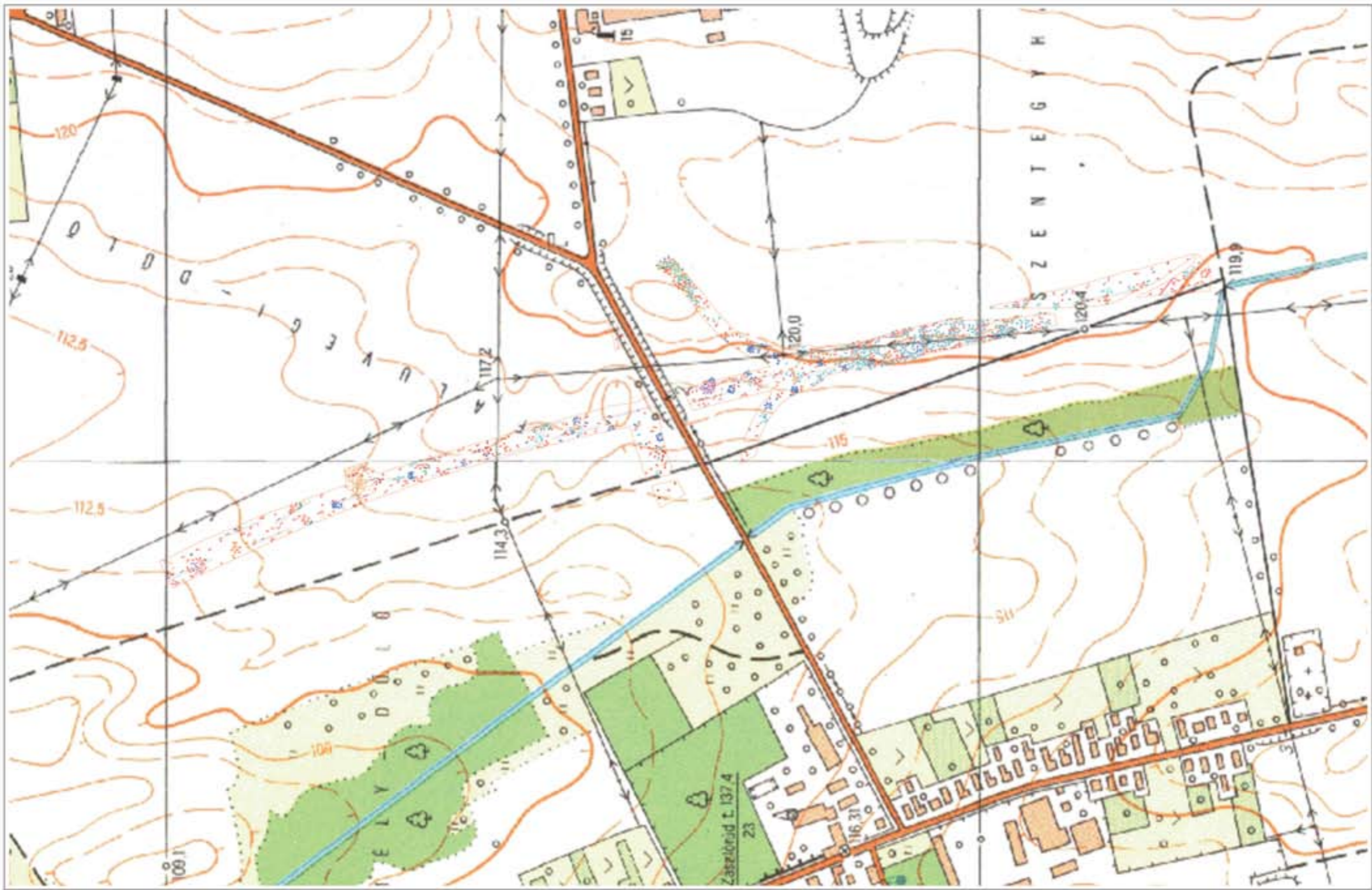
- Baden II a? Baden II b?
- Baden IIb
- Baden IIb-III
- Baden III
- Baden III vége
- Baden III vagy IV eleje
- Baden IV?

Nemek és életkorok

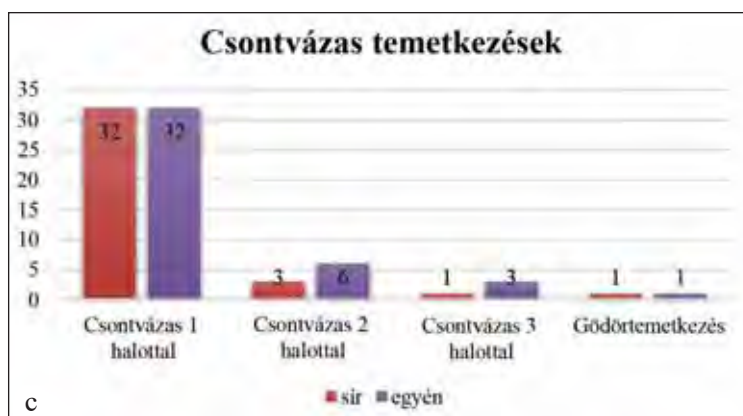
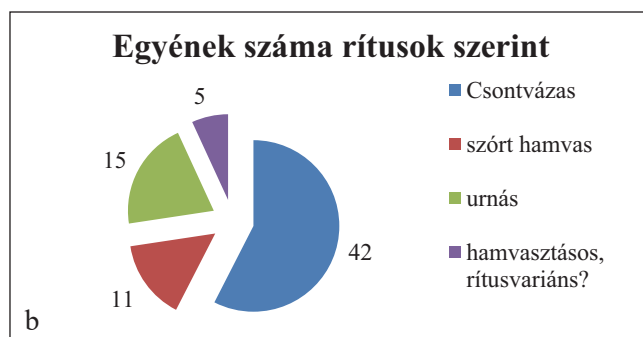
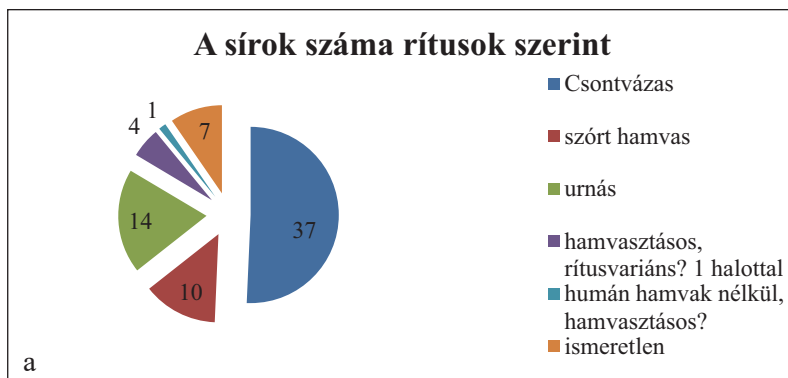
- férfi - adultus, maturus (20-59)
- férfi senior 60 év felett
- nő - adultus, maturus (20-59)
- újszülött - 14 év között
- JUV. 15 -20 év között

Térképi jelek

- feltárás határvonala
- belső él
- bizonytalan/nem valós él
- rézsűs él
- 30 stratigráfiai egység száma

3. kép: A feltárt objektumok elhelyezkedése topográfiai térképen. (Készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft. Szekszárd)

11. kép: A sírok és rítusok statisztikai adatai. (Készítette: Bondár Mária és Somogyi Krisztina)

Hét esetben nem került elő egyáltalán embercsont (773, 776, 778, 784, 805, 1161, 1185. str.) az alapvetően bolygatott jelenségekben, amelyek temetési rítusa ismeretlen. Ezek közül a 776. és 1185. str.-ban csak állatból származik a gyűjtött kalcinátum!

5. A temető vertikális szerkezete a rítus ismeretében

A legtöbb temetkezés a szubhumuszban került elő, ezért a sírok zöme (a hamvasztások mindenképpen) valamilyen mértékben bolygatott volt. A humusz alatti barna homokos talajrétegben eltérő mélységben találtuk meg a sírokat. Voltak közvetlenül a humuszréteg alatt, a sárga altalajhoz viszonyítva 30-40 cm magasan sírok. Általában 10/15–20/25 cm-rel az altalaj felett helyezkedett el a temető jelenségeinek többsége. A folt nélküli sírokat körbebontottuk (12–13. kép).

12–13. kép: A temető belső részének bontása a szubhumuszban délről és északról fotózva
(Fotó: Papp Zoltán, RRM)

A sárga altalaj szintjén találtunk folt és sírgödör nélküli (akár bolygatott) csontvázakat (pl. 1201, 1209. str.). Kivételes az 1214. csontvázas sír, amely a szubhumuszban sírfolttal jelentkezett.

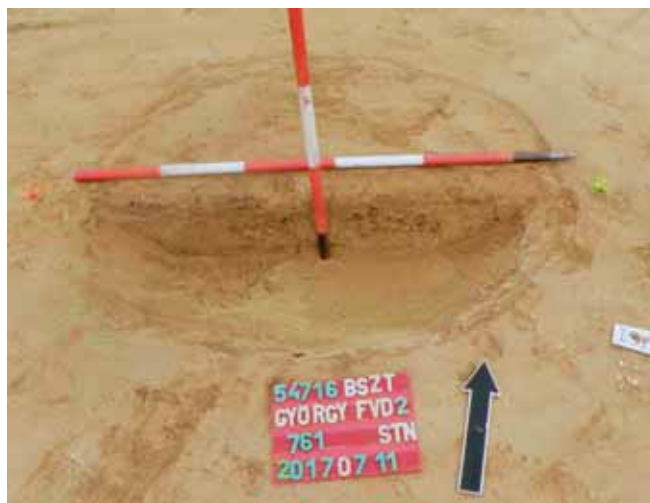
Valós sírgödörrel és (vagy) sírfolttal dokumentáltak a következő sírok, csakis csontvázas rítussal: 761, 763, 774, 793, 780, 800, 1172, 1196, 1202, 1207, 1211, 1214, 807–1223. str. A 780. kőpakolásos sírnek értelemszerűen nem volt foltja, de sírgödre igen. A 763. kettős sír, a 767. és 802. bolygatott síroknál foltot nem figyeltünk meg. Az 1221. sírnek észleltük a foltját, de mély gödre nem volt (14–15. kép).

A sírgödör általában ovális alakú vagy szabálytalan, oválishoz közelítő (esetleg kerekdedhez közelítő) volt, barna kevert homok betöltéssel. Néhány esetben a halott fejjel közelebb feküdt a sírgödör széléhez (pl. 767, 774, 1196. str.). Méretadatok: 0,85–1,5x0,6–80,5. Kivétel 1207. és 807–1223. str.: 1,7x1,4 m.

A felsorolt, megfigyelhető sírgödörös temetkezések között mindegyik korosztály megtalálható. Nem állíthatjuk azt, amit őskori temetők elemzésénél gyakran olvashatunk, hogy a gyermeksírokat nem ásták mélyre. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a középső tömbben lévő, legtöbb csontvázas sír (a gyereksírok is) a szubhumuszba mélyedtek csak le. A hármás gyereksírként értékelhető jelenség (775–1182. str.) szintén a szubhumuszban került elő folt nélkül. A megfigyelések alapján kijelenthetjük, hogy a kettős sírokat elég mélyre ásták ahhoz, hogy az eredeti sírgödör megmaradhatott (16. kép).

14. kép: Az 1172. sír feltja
(Fotó: Cserép Tamás, RRM)

15. kép: A 761. sír gödrének metszete
(Fotó: Cserép Tamás, RRM)

16. kép: A 807-1223. kettős sír metszete (Fotó: Cserép Tamás, RRM)

Ahogy az életkornak, úgy a nemnek sincs megfigyelhető összefüggése a sírok mélységével. A halottak fektetése és a sírmélység között sincs összefüggés, mivel a felsoroltak között van szinte az összes eltérő fektetésű személy sírja.

A legmélyebbre ásott csontvázas síroknak nemcsak a gödre volt dokumentálható. Bennük jól megmaradt a csontvázas, valamint a mellékletek (ha eredetileg voltak). A legtöbb sírgödörös sírban többkevesebb mellékletet tártunk fel (761, 774, 800, 1196, 1202, 1207, 1211, 1214, 807–1223. str.).

A hamvasztásos sírok vertikális elhelyezkedéséről, valamint sírgödreiről jóval kevesebbet mondhatunk. Csak a szubhumuszrétegbe mélyedtek bele, valós sírgödört nem figyeltünk meg. A hamvasztásos sírokat tehát sekélyebbre ásták, mint a legtöbb csontvázas sírt ebben a birituális temetőben.

Nem számítottuk bele a sírgödrök felsorolásába a 794. str. telepgödör jellegű beásásba temetett személyt. Azokat a csontvázas vagy hamvasztásos (esetenként kőpakolásos) sírokat sem soroltuk ide,

amelyeket későbbi beásás bolygathatott meg és a feltárt gödör esetleg a későbbi bolygatás eredménye (pl. 1194, 777, 769, 764, 1210, 1220. str.).

6. A birituális temető kőpakolásos temetkezései

A balatonszentgyörgyi Faluvégi dűlőben feltárt birituális temető egyik legfontosabb jelensége a kőpakolás. *Ez az első, Somogy megyében dokumentált temető kőpakolással!*

Az ilyen típusú sírok temetőn belüli térbeli eloszlásában különösebb szabályosság nem állapítható meg. Hacsak az nem, hogy a kőpakolásos sírok a feltárt temető ún. középső tömbjében és annak külső ívén találhatóak. A tömb belső részén volt a 780. és 1210. sír. A feltárt temető ÉK-i, K-i részén fordult elő még több, kőpakolásos temetkezés (1220, 1221, 1196, 1209, 1202. str.). A temető többi részén nem figyeltük meg a tárgyalt jelenséget.

A kőpakolásos sírok a következők: 763, 776, 780, 1171, 1181, 1184(?), 1186, 1196, 1202, 1209, 1210, 1213, 1216, 1220, 1221. Összesen 15 db jelenséget dokumentáltunk a feltáráson. (A 794. str. telep gödör-temetkezés betöltésében néhány követ találtunk, amelyek kőpakoláshoz való tartozása kérdéses!)

A legjobb állapotban a temető középső tömbjében lévő 780. sír maradt meg, amelyben a kövek a szubhumuszban jelentkeztek. A kövek „koszorú” alakban, nem túl szorosan helyezkedtek el: 3 nagyobb méretű, amorf sűrű homokkő egymás mellett, közöttük középen kis hiátus (32. kép: 4–5). A külső ívben a déli oldalon még két kő feküdt. A temetőben ez az egyetlen NyDNY-KÉK-i tájolású egyén, a legidősebb személy (60 év feletti), valamint férfi. Mellékleteiben azonban nem volt kiemelkedő. Egyetlen korszója azért érdekes, mert a kőkupac külső oldala mellett feküdt (14. tábla 4). Vagyis a kupac felrakása után helyezhették oda, esetleg később.

A 780. sír ÉK-i szomszédságában lévő 1184. sír 3 edényének maradványai a szubhumuszban hevertek. A közel fél éves csecsemőnek csak a jobb sípcsontja került elő. A bontáskor talált kötőredékek utalhatnak az egykori kőpakolásra.

A 780. sírtól kb. É-ra 2 m-re, az 1181. urnás sírban újszülött volt eltemetve, melléklet nem maradt meg a bolygatás miatt (33. kép 2). A 780. sírtól délre közel 4 m-re az 1210. str. gödörben köveket és 8-12 éves gyermek csontjait találtuk, amelyek egy megbolygatott kőpakolásos sírból származhatnak. Maga a gödör talán későbbi ráásás lehet, nem az eredeti sírgödör (33. kép). A 780. sírtól KDK-re közel 4,5 m-re volt az 1216. temetkezés. A 7-9 éves gyermek erősen zsugorított és a temetőben éppen az ellentétes, É-D-i tájolással fektetett testét nagy darab kővel fedték be (33. kép). Melléklete nem volt.

Szintén a temető ún. középső tömbjében, annak déli külső ívén több kőpakolásos sír helyezkedett el (17. kép). DK-en az 1213. sírban egy 18-19 éves fiatal felnőttet DK-ÉNY-i, azaz kissé eltérő tájolással, 'normál' zsugorított pózban temettek el. Lábai közé helyeztek egy hombáredényt. A testet nem teljesen fedték be az in situ kövek (78. tábla 2). Ettől Ny-ra az 1186. sír eltérő rítusú volt. Az elhamvasztott, 15 éves kamasz sírja sajnos erősen bolygatott állapotban került napvilágra (32. kép 3). A nyugati szomszédságában lévő 776. sírt még erősebb bolygatás érte, mert csontanyag sem maradt belőle. Az ásatáson hamvakként felszedett kalcinátum állatsontnak bizonyult. A későbbi ráásásként is értelmezhető gödörben elszórtan lévő kövek utalnak a kőpakolásra (32. kép 1).

A középső tömb DNY-i szélén lévő 763. sír az antropológusi vizsgálat és a jobb oldali fektetés megléte miatt kettős csontvázas sír, amelynek nemcsak csontjait, hanem köveit és mellékleteit is érintette a bolygatás. A munkagép által kimozdított köveket tudtuk lefotózni, már nem az eredeti helyükön (32. kép 2).

Az 1171. sír a temető egyik északi szélső sírja. Kissé elkülönül a középső tömbtől: az 1166, 1165, 1164, 1167, 1215. urnasírokkal egy csoportban lehetett. E sír érdekessége, hogy a 8-10 éves gyereket fejjel kelet felé fektették. (Ilyen tájolás előfordul kőpakolás nélkül is.) A testet egyetlen kővel fedték le,

17. kép: Kőpakolásos sírok a temető belső tömbjének déli részén, háttérben a 780. sír (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

amely a szubhumuszban látszott (33. kép 1). Gyöngysorral temették el, vékony fémhuzal töredéke is megmaradt.

A temető ÉK-i részén az 1196. sír az egyik északi szélső temetkezés (68. tábla). A sír köveit a szubhumuszban találtuk meg. 2 db nagy kővel fedték be az egész sírgödört. A valós sírgödör északi felébe fektették a csecsemőt, déli felében álltak az egymásba helyezett edények (3 db). A gyermek fején vagy körül 2 db gyöngy volt. E sírtól délre az 1220. str esetében a gödörben (ráásás gödre lehet) az egykori kőpakolás néhány köve (85. tábla 1–2) és a 7-14 éves gyermek nyakcsigolyája maradt meg. A nyugat felől szomszédos 1221. sírt szerencsére nem érte bolygatás. A kövek körül még látszott gödörfolt, de lejjebb már nem volt megfogható a sírgödör. A 2-4 éves gyermeket a jellemző D-É tájolással bal oldalra zsugorítva fektették el, majd egy nagy és több kisebb darab kővel borították a testét (33. kép 6). A gyermeknek főleg csigagyöngyökből álló nyaklánc lehetett.

A temető KÉK-i szélén lévő 1209. számú, kőpakolásos temetkezést megbolygatták. Néhány apró kődarab a sír környezetében volt. Egy okkerrögöt találtunk a 20-39 éves felnőtt csontvázának maradványa mellett.

A temető feltárt keleti szélén, szintén a temetőben jellemző D-É-i tájolással és bal oldali fektetéssel, erős zsugorítással kisgyermek csontvázat tártuk fel (1202. str.), akit egy bögrével láttak el a túlvilágra. A kőpakolást munkagép húzhatta el, a betöltésben maradtak csak kődarabok (33. kép 3).

Meg kell jegyeznünk, hogy a temető nyugati szélén lévő 794. gödörben, a fektetett csontváz feletti betöltésben is voltak kövek (10. tábla 5–6). Kérdéses, hogy ezek a kövek kőpakolásból származnak-e? Vagy a gödör betemetésekor kerültek a tetem fölé?

A Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlőben feltárt birituális temetőben a kőpakolásos sírok tehát a temető középső és keleti részében voltak (maradtak meg). A kőpakolást valódi kőkupac formájában csak egyetlen esetben figyeltük meg (780. str.). Egyetlen, jól dokumentált eset alapján azonban nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az idős (legidősebb) ember(ek)nek járt ez a temetkezési forma.

Több példa alapján azonban nevezhetjük akár temetési szokásnak azt, hogy a zsugorítva fektetett holttestet egyetlen nagy (és néhány kisebb) kővel fedték be (1213, 1216, 1221. str.). A test kővel való letakarása, úgy tűnik, nem köthető életkorhoz, mert a dokumentált esetekben különböző korú gyerek (2-4, ill. 7-9 éves) és 18-19 éves fiatal felnőtt volt az elhunyt személy. Egy csecsemősírnál (1196.) pedig az egész sírgödört borították be két nagy kővel.

A legtöbb esetben a bolygatott sírokból csak a kövek maradtak meg, amelyek kőpakolásra utalnak: 776, 1181, 1186, 1210, 763, 1220, 1184. str. Egy-két kő maradt meg a valós sírgödörben az 1202. sírban, vagy a sírgödörön körül, a munkagép által elhúzva találtunk kötőredékeket: 763, 1209. str.

A kőpakolás és a temetési rítus közötti összefüggés tekintetében megállapítható, hogy a 14 esetből kettő kivételével csontvázas (korhasztásos) rítusú a temetkezés. Tehát a csontvázas rítusnál van meg jellemzően a kőpakolás a balatonszentgyörgyi temetőben. Vagy fogalmazhatjuk másképp: csak kettő esetben maradtak meg kövek a magasan fekvő hamvasztásos sírokban (1186. str., 1181. urnasír). A 776. str. esetében a rítus nem ismert, mert embercsontok nem maradtak meg, csak a másodlagos helyzetű kövek.

Ide kívánczik az a megfigyelés, miszerint az 1210. és 1220. str. jelenségek is inkább a későbbi ráásás gödrei lehetnek, amelyekben a megtalált és beledobált kövek/embercsontok nem az eredeti pozíciót mutatják. Valós sírgödört (folttal és/vagy gödörrel) a következő síroknál dokumentáltunk: 763, 1196, 1202, 1221. str.

A kőpakolás és az elhunyt életkora között egyértelmű szabályosságot nem állapíthatunk meg. Az tény, hogy a legtöbb sír gyermeksí. Ezen belül a csecsemőtől a kiskamaszig mindegyik életkor megtalálható. Újszülött: 1181, fél-egy éves gyermek: 1196, 1184, 2-4 éves: 1221, 3-5 éves: 763/2, 4-6 éves gyerek: 1202, 7-9 éves: 1216, 763, 7-10 éves: 763/1, 8-10 éves: 1171, 1210, 7-14 éves: 1220. Juvenis korosztály: 15 éves: 1186. str., 18-19 éves: 1213. str. Adultus, 20-39 éves: 1209. str., 60 év feletti férfi, senium: 780. sír. Érdekes, hogy kettős síron is volt kőpakolás: a 763. sírban 3-5 éves és 7-10 éves gyermek feküdt.

A biológiai nemmeghatározásnál gondban vagyunk, mivel a gyermekek nemét nem tudja meghatározni az antropológia. Az biztos, hogy a kőkupacos sírban férfi nyugodott. Az 1213. str. felnőtt halottjának neme bizonytalan, nő volt?

A kőpakolásos sírokban a fektetés bal oldali zsugorított helyzetű, ami az általános fektetési mód a temetőben. Erős zsugorításúak voltak a 780, 1171, 1202, 1216. str. halottai. A normál mértékben felhúzva vagy inkább fenék felé helyezett lábbal temették el az 1213, 1221. str. halottját. A bolygatás miatt nem ismerjük a fektetést és a tájolást az 1210, 1220, 1184, 1209. str. sírokban.

A tájolásnál sincs kimondott szabályosság, illetve összefüggés a kőpakolással. A temetőben hagyományos D-É-i fektetéssel találkozunk az 1196, 1202, 1221. str. sírokban. Szinte az összes eltérő tájolás megtalálható a kőpakolásos sírok között. Ugyanakkor nem minden, a D-É-i iránytól eltérő tájolású elhunyt sírja kőpakolásos! A konkrétumok a következők: fejjel DK felé, azaz DK-ÉNy-i tájolás: 1213, É-D-i: 1216, K-Ny-i: 1171, NyDNy-KÉK-i tájolás: 780. str.

A fentiek alapján sem az elhunyt biológiai jellemzői (életkora, neme), sem az elhunyt fektetése-tájolása nem ad alapot egyértelmű tendenciák megfogalmazására a kőpakolás szokásának alkalmazásáról. Úgy tűnik, a mellékletadás sem jellegzetes, illetve nem eltérő vagy kirívó a temetőn belül a kőpakolással vagy anélkül eltemetettek között.

Melléklet nem maradt in situ a 763, 1186, 1181, 1216, 1220, 1210, 776. str. jelenségekben. Gyöngysor volt az 1171, 1221, gyöngyök az 1196. str. gyereksírokban. Egy-egy bögre volt az 1202. kisebb gyermek sírjában, valamint a 780. idős férfi sír kőkupacának külső oldalához támasztva. Egy 18-19 éves személy behajlított lábai között hombár töredékeit találtuk. A legtöbb, három edény részei kerültek elő az 1184. csecsemősír maradványában, ami nem feltétlenül jelenti a teljes edénykészletet. Az 1209. számú felnőtt sírjában csak egy okkerrög maradt in situ.

Összefoglalva a balatonszentgyörgyi birituális badeni temető kőpakolásos sírjait, a 15 jelenség a temető belső és keleti felében látott napvilágot. Egy esetben nem tartalmazott emberi maradványokat a szédült objektum (776. str.). Két hamvasztásos rítusú síron kívül a többi csontvázas rítusú volt. Lehetséges, hogy a magasan fekvő hamvasztásos síroknak a kőpakolása is áldozatul esett az évszázadoknak. Úgy tűnik, az elhunyt neme, életkora, tájolása, mellékletei nem befolyásolták azt, hogy az illető kap-e kőpakolást vagy nem. Több példa támasztja alá azonban a gyerekek kőpakolással való elhantolását úgy,

hogyan az erősen zsugorított testet igyekeztek egyetlen nagy kővel (vagy néhány kisebbel) teljesen befedni. A temető 'öregje', legidősebb elhunytja valódi kőkupacos sírborítást kapott, ami talán összefüggésben lehetett a férfi közösségben betöltött, esetleg életkorával kapcsolatos szerepével?

7. A birituális temető biológiai nem és életkor szerinti összetétele a rítus összefüggésében

A balatonszentgyörgyi Faluvégi dűlőben feltárt, badeni birituális temető egészét figyelembe véve az életkor és a biológiai nem szerinti összetétel az egyes rítusokon belül a következőképpen alakul (18. kép: térkép a 24. oldal után).

A balatonszentgyörgyi temetőben csontvázasan eltemetett egyének száma 42 fő (100%). A 15 év alatti egyének nemét nem lehetett meghatározni. A 0-14 éves korosztályba összesen 25 egyén sorolható (60%). Ebből fél év alatti 3 fő (777, 1184, 1214. str.); 0,5-1 évesek: 3 fő (768, 1168, 1196. str.). 2-3 évestől 3-5 éves korig: 7 fő (760, 761, 1201, 1221, 763/2, 793, 1211. str.). Egy 4-6 éves volt az 1202. sírban. Az 1182-775. hármastemetkezésben 3, hét év alatti gyermek nyugodott. 7-8 és 9-10 éves kor közöttiek: 4 fő (1216, 763/1, 1171, 1172. str.). 7/8 és 14 év közöttiek: 4 fő (1210, 1220, 807, 1183. str.).

A 15-19 éves (juvenis) korosztályba két személy tartozott (5%). Ebből a 774/1. biztosan nő, az 1213. számú feltehetően nő nemű volt.

A felnőtt személyek legtöbbje adultus (konkrétan 20-39 éves), 8 fő (19%). Biztosan férfi az 1207. sír halottja. Nők: 1193, 774/2, azaz két ember. Bizonytalan nő meghatározással és 20-29 éves korról számolhatunk a 802, 767. sírokban. A kevés csont miatt meghatározhatatlan a biológiai nem 3 esetben (769, 762, 1209. str.). Maturus volt 4 fő (9%): ebből a 757, 800, 1223. biztosan nő, a 794. telepgödörtemetkezés férfi. Az egyetlen 60 év feletti férfi (senium) a 780. sírban feküdt (2%).

Nem volt meghatározható sem a nem, sem az életkor két sírnál 825, 1194. str. (5%).

A birituális temetőben 31 egyént (100%) temettek el hamvasztásos rítus szerint feltárásunk alapján. Ebből a rítusvariáns (urnás vagy szórt hamvasztásos) nem ismert 4 jelenségnél. Az 1167. str. esetében a kevés hamv alapján nem ismerjük a kor és nem adatot sem (3%).

Újszülött temetkezési helye volt az 1181. str. Az 1212. str. kettős sírban az egyik elhunyt 6-7 éves volt, a másik 20-39 éves nő (?). Az 1186. str. 15 év feletti személy sírja, akinek nemét nem sikerült megállapítani az antropológusnak. Tehát 2 gyermek (6%) és 2 bizonytalan nemű felnőtt (6%) van a hamvasztásos rítus kategóriában.

A szórt hamvasztásos rítusú temetkezések közül a 15 év alatti gyermeksírok száma: 6 db (19%). Részletesen: 2-4 évesek: 1170, 1162, 809. str.; 6-7 éves: 782. str.; 7-14 éves: 785. str. A 783. kettős szórt hamvas sírban a 783/1. 5-6 éves gyerek volt. Ebben a rítusváltozatban az adultus felnőttek (5 fő, 16%) nemét nem lehetett egyértelműen meghatározni 2 esetben: 792. str. (juvenis/adultus); 803. str. Feltehetően nők voltak a 779, 783/2. és a 786. egyének.

Az urnás hamvasztásos rítusú sírokon belül nem volt meghatározható a nem és az életkor az 1166. sírban. 15 év alatti urnás gyermekek száma 6 fő (19%). Ebből 0-6 éves: 1169. str., 2-4 éves: 1155. str. és kettős urnásból az 1188/1. str. 4-6 éves: 1164. str., 9-14 éves: 1165. str., 7-14 éves: 1187. str. Az urnás adultus felnőtt egyének száma: 8 fő (25%). Az elhunyt neme bizonytalan (806. str.), feltehetően nő volt 5 fő (1215, 788, 1163, 1188/2, 1219. str.). Férfiakat temethettek a 781. és 787. sírokba.

A badeni birituális temetőben összesen 73 egyén maradványait hozta felszínre az ásítás. A gyerekek (Inf. I-II.) száma összesen 39 fő: 25 csontváz, 6 szórt hamvas, 6 urnás, 2 hamvasztásos (rítusvariáns nem ismert). Korhasztásos rítussal az újszülöttől 14 éves korig temettek el gyerekeket, de a feltárás alapján a 7 év alattiak voltak többségben. Urnás és szórt hamvasztásnál is megtalálható a 2-14 éves korosztály. Talán azt jegyezhetjük meg, hogy a szórt hamvas sírokban nem talált 2 év alatti gyermeket

az antropológus. A rítus és az életkor összefüggésében kimutatható, hogy 15 év alatti gyermekeket bármelyik rítussal eltemettek.

2 fő juvenis korú nő volt a temetőben csontvázas rítussal. 15 felnőtt embert temettek el korhasztásos rítussal, ebből 5 biztosan nő, 3 feltehetően nő, 3 férfi, 3 elhunyt nem meghatározható nemű. A felnőttek életkora: 1 senius, 4 matusus, a többi adultus korú. A nők a 15-59 éves korosztályt képviselték, ebből kettő személy volt 40-59 éves (matusus). Itt a 60 fölötti korosztályra nincs adatunk. A csontvázasan eltemetett 3 férfi életkora 20-39 éves, 50-59 éves és 60 év feletti. 2 személynek nem volt meghatározható sem a kora, sem a neme a tárgyalta rítussal.

Összesen 15 felnőtt (5 szórt hamvas, 8 urnás, 2 hamvasztott) hamvasztásos rítusú egyénünk van, akiknek a nemét az égetés miatt nem lehetett egyértelműen meghatározni. 3 nőt feltételezünk a szórt hamvasok és 5 nőt az urnások között. 2 férfi halott hamvait rejthette urna. A hamvasztásosak között nem került elő 40 évesnél idősebb személy sírja! Kérdés, hogy ez egyfajta jellegzetesség-e a temetési rendben, vagy a lelőhely adathiánya miatt van? (A bolygatás miatt hiányos vagy teljesen elpusztított sírok adatát nem ismerjük.) Ugyanis volt még 3 nem ismert korú és nemű hamvasztott egyén (ebből kettő urnás) a temetőben.

A temetőben feltárt összesen 30 felnőtt egyénből 5 férfi, 18 nő, a többi ismeretlen nemű. Az életkor összegezve a felnőtteknél 1 fő senius, 4 fő matusus, 20 év felett, ill. adultus 23 fő ismert. Az első két életkori kategória csak a csontvázas rítussal volt összefüggésben.

Összesítve a fenti adatokat a balatonszentgyörgyi badeni birituális temetőben 39 gyermek (53%) 30 felnőtt (41%) és 4 ismeretlen korú és nemű egyén (6%) adja ki a 73 eltemetett személyt. Ezen felül rendelkezünk 7 embercsont nélküli sírmaradvánnyal ismeretlen rítussal. A 804. feltehetően hamvasztásos sír hamvak nélkül, ahol nem ismerjük az elhunytak számát.

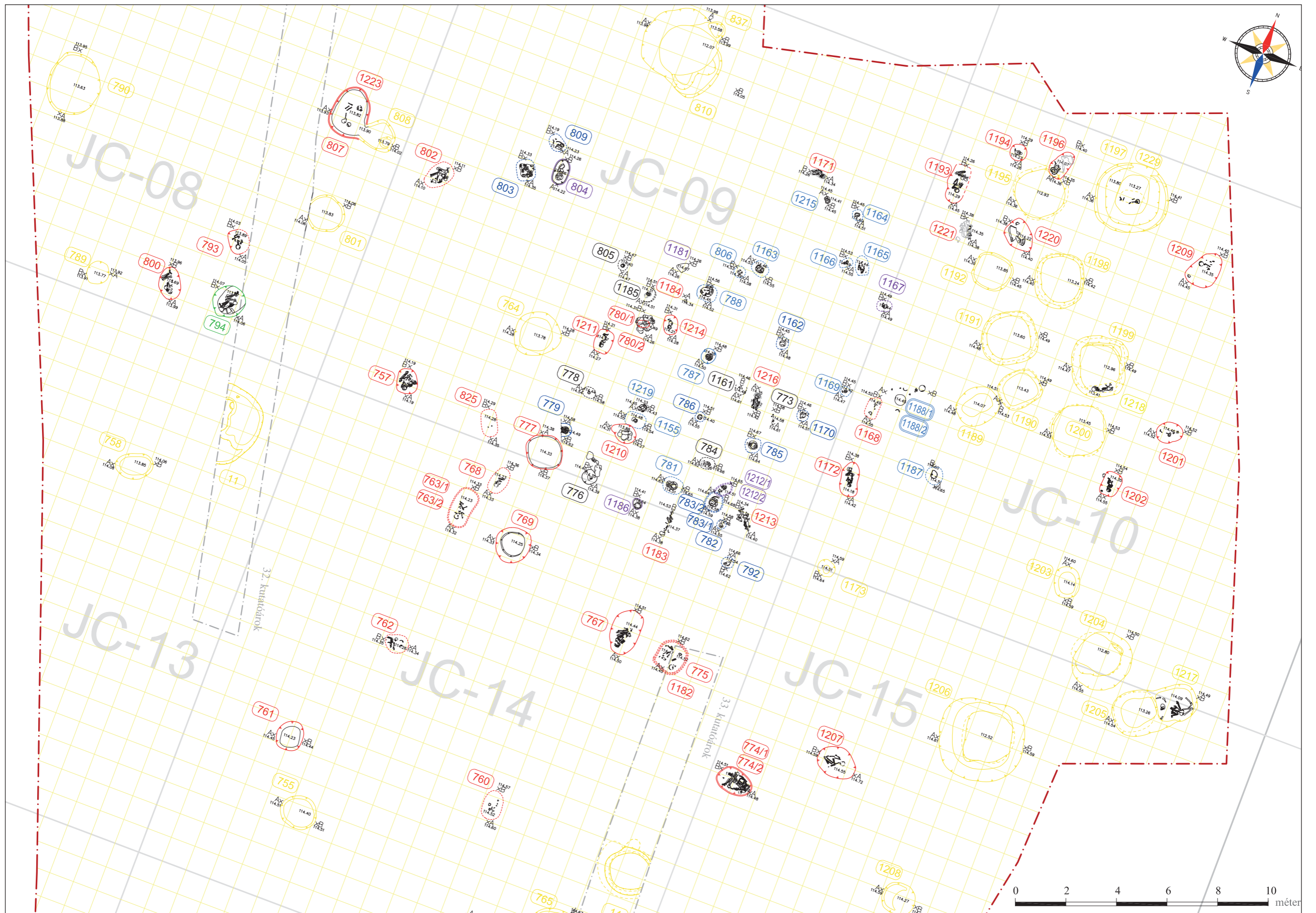
Külön kategóriát képeznek a többes temetkezések, amelyek előfordulnak mindegyik rítusban.

8. Többes temetkezések a birituális temetőben

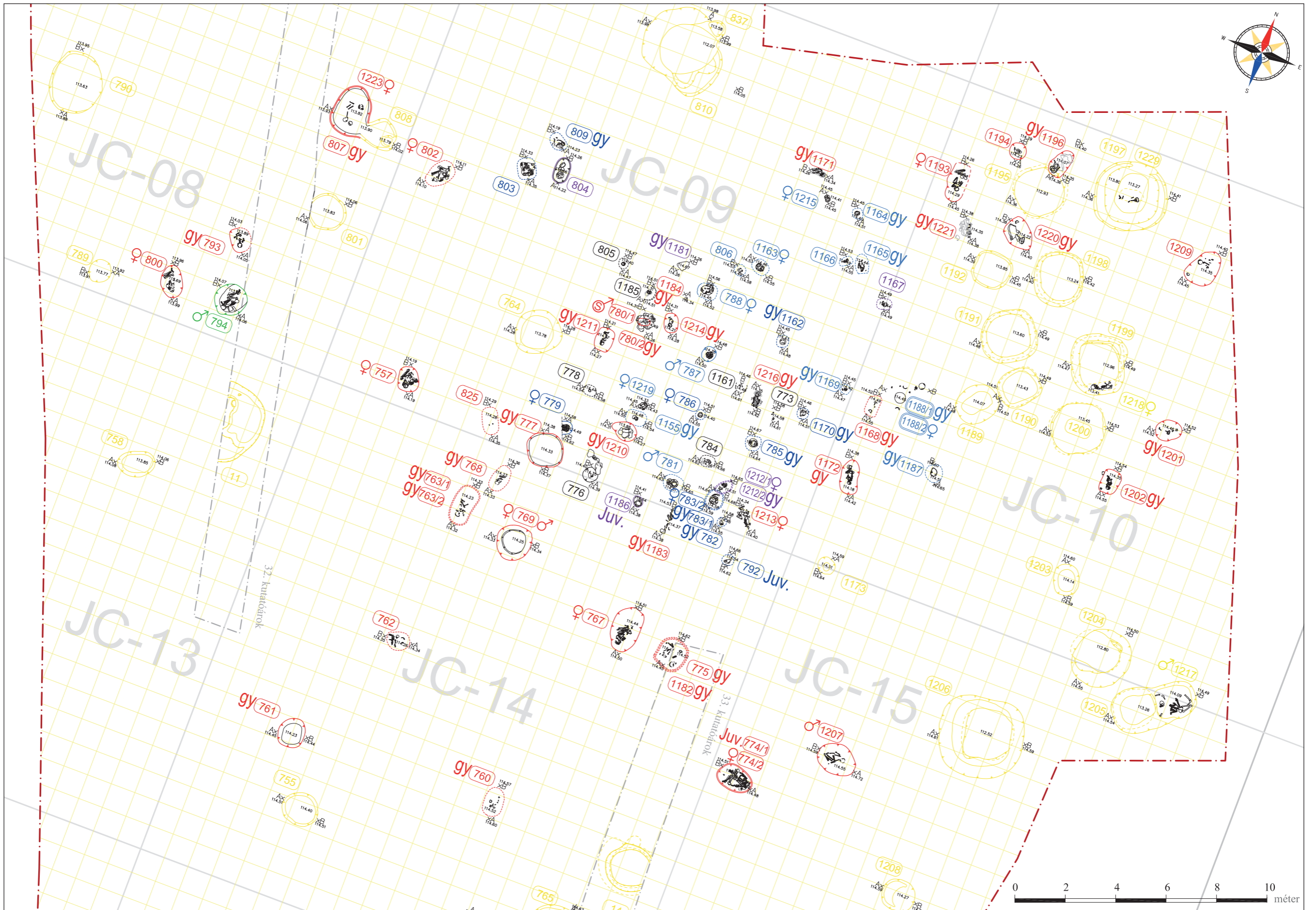
A csontvázas rítuson belül 3 kettős sírunk van, amelyekben megtalálható a felnőtt (40-59 éves) nő és 9-14 éves gyermek (807-1223. str.), különböző életkorú nők (15-19 és 30-39 éves, 774. str.), valamint két gyermek (3-5 és 7-10 éves, 763. str.). Azonban nincsen férfival eltemetett nő vagy gyermek! Egyetlen hármass temetkezésre van adatunk három, 7 év alatti gyermekkel (775-1182. str.). A fenti adatokból is látszik, mennyire változatos a kettős korhasztásos temetés az elhunytak korát és nemét tekintve.

Három kettős temetkezés ismert hamvasztásos rítussal. A 783. sírban egy 5-6 éves gyermek és egy 20 év feletti felnőtt szórt hamvai nyugodtak. Érdekes, hogy közvetlenül mellette és a szubhumusz azonos szintjén feküdt az 1212. számú, pontos rítusvariáns nélküli hamvasztásos sír, amely hasonló korú személyek temetkezése. Az 1188. urnasírban az előbbiekhöz hasonló korú és nemű elhunytak maradványai voltak. A lelőhelyen feltárt, kettős hamvasztásos sírokban lévő egyének életkora közel azonos: 20-39 éves felnőtt (feltehetően nő) és egy kisebb gyermek (2-7 éves). Csupán ezt a következtetést vonhatjuk le a kevés számú esetből, ami nem ad okot egy általános érvényű temetkezési gyakorlat feltételezésére. Azonban az sejthető, hogy a többes temetés háttérében erős családi kötődés állhatott.

A többes temetkezések térbeli elhelyezkedése a temetőn belül a következőképpen írható le: a kettős csontvázas sírok közül a 807-1223. str. sír (nő+gyermek) a temető ÉNy-i szélén, a 763. kettős gyermek sír a középső sírtömb DNy-i szélén volt. A 774. kettős női sír a temető déli szélső sírsorában helyezkedett el. A hármass gyereksír a középső sűrű tömb és a déli szélső sírok között volt. (Lehet a középső tömb déli szórt folytatásának is tekinteni.) A kettős hamvasztásos sírok közül a 783. és az 1212. egymás mellett, egy É-D-i irányú vonalon feküdt a középső sírtömb DK-i szélén. E tömb egyik keleti szélső sírja volt az 1188. kettős urnasír.

6. kép: A balatonszentgyörgyi badeni birituális temető temetkezési rítus szerinti összesítő térképe. (Somogyi Krisztina tervei alapján készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft. Szekszárd)

18. kép: A balatonszentgyörgyi badeni birtuális temető életkor és biológiai nem szerinti térképe. (Somogyi Krisztina tervei alapján készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft. Szekszárd)

A kettős sírok elhelyezkedéséről összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a temető szélső sírjai között és az ún. középső tömb külső (déli és keleti) ívében voltak. A temetőn belül elszórtan, nem egy csoportban, azaz nem egymással összefüggésben helyezkedtek el.

Összefüggést esetleg a közeli sírokat figyelembe véve lehetne keresni. (A genetikai vizsgálatok fényében lehet ennek jelentősége.) Például a 774. kettős női sír egyetlen szomszédja 2,5 m-re KÉK-re egy 20-39 éves férfi sírja (1207. str.), akit szintén fejjel kelet felé helyeztek örök nyugalomra. A 775-1182. str. hármás gyereksírnak csak egyetlen szomszédos sírja volt feltárva, ez a 767. női sír keleti irányban. A 763. kettős gyereksírnak a szintén csontváz, 20 év feletti felnőtt sír (769.) és a 768. str. (egy év alatti gyerek) volt a környezetében. A többi sírt talán nem érdemes külön említeni, mert kissé elkülönülő, szélső sírnak látszik (807-1223. str.) vagy éppen az ellenkezője, többféle rítusú temetkezés volt körülötte.

9. Térbeli elhelyezkedés a rítusok, a biológiai nem és életkor összefüggésében

E fejezetben a teljes birituális temetőt vizsgáljuk. A temetőterképen (6. és 18. kép) jól látszik, hogy a temető belsejében találhatóak a hamvasztásos rítusú sírok. Az urnások a belső megmaradt tömb minden részén megtalálhatóak voltak (kivétel talán a DK-i?). A szórt hamvasakat a tömb középső, déli és DK-i részében láthattuk. Elkülönülve maradt meg a 803, 809, 804. sírok csoportja, amelyeken belül a 804. is lehetett szórt hamvas az edények elhelyezkedése alapján, bár a hamvakat nem találtuk meg. Erre a jelenségre a fejezet végén még visszatérünk.

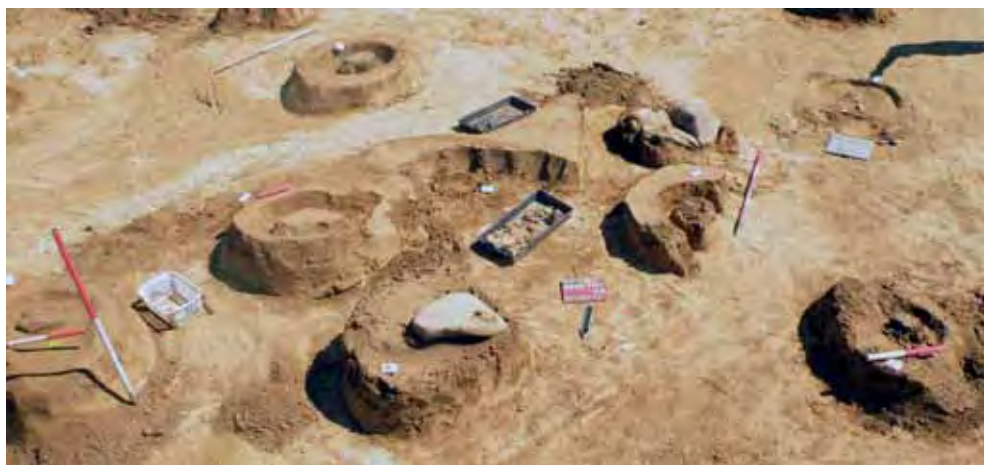
Csontváz rítusú sírok a belső tömbben is voltak, ezen belül elhelyezkedésüket inkább rendszertelennek nevezhetjük. Egyértelműen megfigyelhető, hogy a temető feltárt sírjai a külső íven csak csontváz rítusúak. A gödörbe történő szabályosan eltemetés csak a temető szélén fordult elő. A 794. gödörbe temetett egyén felnőtt (maturus) férfi volt (19. kép).

A különböző korú és nemű egyének egyes sírjának térbeli elhelyezkedésében (18. kép) sem lehet különösebb szabályosságot észrevenni a temetőn belül. Gyereksírok a feltárt temető minden részén előfordultak. A kevesebb számú felnőtt temetőn belüli helyzete elszórt, a temető külső sírjai között és az ún. belső tömbben, annak külső és belső részein is megtalálhatóak voltak (egy vagy több). A csontváz, ill. hamvasztásos felnőtt sírokra ugyanez a szórtág, rendszer nélküiség mondható el. Talán az tűnik fel, hogy a temető ún. belső tömbjében néhány csontváz sír feküdt csupán. Ezek egyike a kőkupacos borítású, a temetőben legidősebb ember sírja, aki férfi volt (780. sír). Az is szemet szúr, hogy e sír

19. kép: A 794. temetkezés gödrének metszete (Fotó: Cserép Tamás, RRM)

környezetében nincs csontvázas női sír, csak gyerekek. Az egyetlen szomszédos, hamvasztásos sír elhunytjának nemét, korát nem ismerjük. Felnőttek (és további gyerek) a 780. sír tágabb környezetében voltak hamvasztással (20. kép).

20. kép: A 780. sír környezete É-ről (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

A fent említett ún. sírpárok (kettős 774. és 1207. str., 767. és hármás 775-1182. str.) szóba kerültek már a többes temetkezés és szomszédja értelmezésben. Továbbá a temető horizontális szerkezetének elemzése során, mint egymáshoz legközelebbi és a többtől elkülönülő sírok. (Rítusukat tekintve csontvázasok.)

A további, esetleg térbeli csoportnak nevezhető sírokat nézzük meg az életkor és nem tekintetében. A temető nyugati szélső, három sírja között a 794-es 50-59 éves, gödörbe temetett férfi, a 800. str. 40-49 éves nő és a 793. str. 3-5 éves gyermek temetkezését emelhetjük ki. (A nő és gyerek egyforma tájolással, a férfi ezektől eltérő irányítással volt fektetve. Az előbbi kettő alig tér el a temetőben szokásos D-É tájolástól. A 794. str.-é viszont egyértelműen más volt; lásd 10. kép)

A temető ÉÉNy-i szélén, az ún. belső tömbtől térben elkülönülve, a szubhumusz ugyanazon szintjén tártuk fel a 20-39 éves nő, a 2-4 éves gyermek szórt hamvas rítusú sírját (803, 809. str.). A harmadik, 804. str. számú sírban hamvakat nem találtunk, de az edények elhelyezése hamvasztásra utal (21. kép). Az egyező rítus és az életkor miatt felmerül, hogy rokoni, családi kapcsolat lehetett az elhunytak között. A térbeli és szintbeli egyezés, közelség utalhat arra, hogy egy időben temethették el őket? A 804. sír esetében kérdés, hogy a hamvak szándékosan nem kerültek bele a sírba? Vagy nem őrződtek meg, ezért nem tudtuk feltárni? Ha nem temették el a hamvakat, akkor beszélhetünk-e szimbolikus temetkezésről csak ebben az esetben?

21. kép: A 803. 804. 809. sírok csoportja (Fotó: Balla Krisztián, RRM)

10. Az egyes temetési rítusok jellemzői a balatonszentgyörgyi temetőben

A Balatonszentgyörgyön feltárt birtuális temető egyes rítusainak jellemzőit mutatjuk be az elemzés további részében.

10.1. A szórt hamvasztásos rítus

A temetőben 29 hamvasztásos sír vagy sírmaradvány ismert. Szórt hamvasnak értékeltünk 10 jelenséget (779, 782, 783, 785, 786, 792, 803, 809, 1162, 1170. str.), amelyek közül a 783. kettős temetkezés. A 11 elhunytból hat 15 év alatti gyerek, egy 15 év feletti juvenis, négy 20-39 éves felnőtt (adultus) volt. A biológiai nem az utóbbiak között 3 feltehetően nő.

A szórt hamvas sírok csak a temető szűkebb belső tömbjében, annak főleg déli, DK-i és K-i részén helyezkedtek el. Egy elkülönülő csoport van még a temető ÉÉNy-i szélén (803, 809, a 804. str. hamvak nélkül, lásd *11. kép*). A sírok csak a szubhumuszrétegbe mélyedtek le, valós sírgödört nem figyeltünk meg. A sírokban a hamvakat egy kupacban helyezték el. 7 sír tartalmazott edényeket, további tárgya(ka)t.

A 783. kettős sírnál a kalcinátumot két külön zacskóba szedték fel az ásatáson, a két személy hamvai egymástól elkülönülve lehettek. Itt egymás mellett két lefelé fordított tál darabjait találtuk. Valószínűleg egy-egy halott (20 év feletti nő? és 5-6 éves gyerek) hamvait egy-egy tállal fedték be. A sírban egy 3. edény, korsó is volt, melynek helyét nem ismerjük. Bármelyik személy mellé teheték ezt a 3. edényt a megfigyelhető mellékletadási szokások alapján. A hamvak között kicsi kovaszilánk került elő. Sajnos nem tudjuk, melyik személy hamvai között volt.

A 779. str. számú sírban (20 év feletti nő?) a hamvakra egy korsót helyeztek, melyeket tállal fedtek be. A tál mellett egy másik korsó is volt. A felszedés során egy rézlemez töredék, a restaurálás során egy orsógomb került elő. E tárgyak pontos helyét nem ismerjük. A 782. sírban (7-14 éves) a hamvakra tett bögre darabjai maradtak meg. A 792. juvenis sírban szintén bögre állt a hamvkupac mellett. További oldaltöredékek utalnak egy nagyobb méretű edényre (hombár?). A 785. sírban (7-14 éves gyerek) a hamvak tömbjét tállal fedték be. Valószínűleg egy bögre is volt a hamvakon. A töredékesen megmaradt 2. tál sírbeli helyzete nem rekonstruálható. A hamvak között itt egy háromszög alakú kova penge hegyét találta az antropológus.

A 803. str. (20-39 éves személy sírja az ÉÉNy-i elkülönülő csoportban) nagy számú edényt tartalmazott, 6 edény darabjai őrződtek meg! Az edényeket részben a hamvakra, részben azok köré helyezhették el. Az edénykészlet tagjai: 2 korsó, 3 tál (egyik kétosztatú), 1 bögre/korsó. A mellette lévő 809. szórt hamvas rítusú kisgyermek (6-7 éves) sírt munkagépünk bolygatta meg. A hamvak mellé lehetnek állítva a kisedények egymás mellé (korsó, tálka), a 3. nagyobb edényből (hombár) töredékek maradtak in situ.

Volt olyan temetkezés a temetőben, ahol nem találtunk edénymellékletet a hamvkupac felett/környezetében (786. str., 20-39 éves nő?; 1162. és 1170. str. 2-4 éves gyerekek). Viszont a 1162. str. kisgyermek hamvai között valószínűleg a viselet részét képező, leheletvékony, pontozott szélű kagylólemez töredékeit találta az antropológus.

A balatonszentgyörgyi lelőhelyen a szórt hamvas rítusú sírokban jellemző temetési szokásnak tűnik, hogy a hamvakra edény(ek)e)t tettek és/vagy borítottak szájjal lefelé. Előfordult, hogy az edényt vagy edényeket a hamvak köré vagy részben azokat fedve helyezték el. Egyetlen korsó/bögre is lehetett a hamvakon (782. str.). A tállal vagy tálakkal való lefedésre több példa van. Korsó/bögre és tállal/tálakkal való fedés esetei: 783, 779, 785. str. Több tál, több korsó volt a 803. temetkezésben.

Orsógomb és egy rézlemezke (gomb?) töredéke egyetlen sírban került napvilágra (779. str., 20 év feletti nő?), itt két korsót találtunk a fedőtál mellett. A hamvak között pici kova szilánkot talált az antropológus két esetben. Talán a túlvilágra szánt eszközök voltak. A 783. kettős sírban nem tudjuk, melyik személyé lehetett az eszköz. Inkább a gyermekhez tartozhatott, ha a 785. sírt (7-14 éves gyermek) vesszük analógiának a szórt hamvas rítuson belül. Az 1162. str. kisgyermek hamvai között talált pontozott szélű kagylólemez töredékei a viselet részei lehetnek (haj- vagy ruhaviselet, ékszer)?

A korsó vagy bögre lehetett az a jellemző használati tárgy, amelyet a túlvilágra szántak. Ez bármely életkorban elhunyt sírjában megtalálható. A tál/ak a hamvak lefedését szolgálták. A hombárok funkcióját nem ismerjük, mert csak darabjaik kerültek elő. A 809. bolygatott sír esetében a bögre és tálka lehetett a melléklet, a hombár funkciója itt is kérdéses (lefedés?).

A szórt hamvas sírok lehetséges edénykészlete az elemzett sírok alapján a következő: 1 korsó; 1 korsó/bögre; 2 tál+korsó/bögre; 2 korsó+1 tál; 3 korsó+3 tál! (803. str.); 1 bögre+1 hombár; 1 korsó+1 tálka+1 esetleg hombár. Összefoglalva az edénykészlet összetétele egységes képet mutat, a darabszámban van eltérés (általában 1–3 db). Mindenképpen ki kell emelni a 803. str. megmaradt 6 db-os edénykészletét benne egy kétosztatú tállal, ez az egyik legtöbb edényes sír az egész temetőben! (Hogy ennek van-e köze a sír térbeli elkülönülésének a temetőn belül, nem tudjuk.)

Az orsógomb összefüggését a biológiai nemmel vizsgálni kell a többi rítus vonatkozásában, hogy a bizonytalan nemű egyéneket meg lehessen határozni a leletanyag alapján. Ez a szórt hamvas rítussal összefüggésben nem sikerült.

10.2. A urnás hamvasztásos rítus

A balatonszentgyörgyi birituális temetőben 14 urnás hamvasztásos temetkezést tártunk fel, amelyek közül egy személy hamvait 13 objektum tartalmazta (781, 787, 788, 806, 1155, 1163, 1164, 1165, 1166, 1169, 1187, 1215, 1219. str.). Az 1188. str. pedig kettős sír volt. A 15 elhunytból egynek nem volt meghatározható a biológiai neme és életkora (1166. str.). 15 év alatti gyermek (Inf. I-II.) 6 személy, akik a 2-6, ill. 7-14 éves korosztályt képviselték. 8 adultus korú felnőttet hamvasztottak el és helyeztek urnasírba, akik közül kettő férfi, a többi nő lehetett. (A nemmeghatározás bizonytalan a hamvasztás miatt.)

Az urnás sírok a temető ún. belső tömbjében fordultak elő, az 1187. sír ettől kissé távolabb keletre feküdt. A tömb északi felében ez a rítus alkotott többséget. Az ásatáson a temető ÉÉK-i szélén kissé

különálló csoportnak véltük az 1164-1167, 1215, 1171. sírokat, amelyek közül az 1171. csontvázas, a temetőben eltérő tájolású halott volt. Az 1167. sírt pontosabb rítus nélküli hamvasztásosnak határoztuk meg. A többi urnasír volt (22. kép).

22. kép: Az 1164-1167, 1171, 1215. sírok csoportja (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

Az urnasírok a szubhumusz rétegbe mélyedtek. Egy esetben sem figyeltünk meg tényleges sírfoltot vagy sírgödröt. Kerámia (és hamvak) jelezték a sírokat, amelyeket körbentünk (23. kép). Nem fordult elő, pontosabban nem őrződött meg kőpakolás ezzel a rítussal. Mindegyik sír tartalmazott edényt, hiszen az urna a temetési gyakorlat része. A temetkezések eltérő mértékben bolygatottak voltak, ezért az edénykészlet kevés esetben rekonstruálható teljes biztonsággal.

23. kép: Szomszédos urnasírok a temetőben (806, 1163. str.) (Fotó: Cserép Tamás, RRM)

Vélhetően az összes edényről van adatunk a 781. sírnál, amelynek legfelső részét vitte el a kotró. Az amfora típusú urna a hamvakon kívül orsógombot és 2 db retusált köeszközt rejtett. Valószínűleg egy korsó/bögre is volt az urnában. Az urna mellé egy tálfazekat helyeztek a temetés során. Esetleg valamelyik álló edény szájában lehetett az a tál, amelynek eredeti helyzete nem ismert. A tál talpának egy része megvan, tehát nem szájjal lefelé boríthatták az urnára. A 787. sír eredeti edénykészletét is meghatározhatjuk a munkagép okozta sérülés ellenére. Az amfora típusú urna száját talpával lefelé lévő tállal fedték be. A hamvak között kalcinálódott állatsonttöredékeket különített el az antropológus, amelyek az archeozoológiai vizsgálat szerint szarvasmarha és két további emlősállat csontjai.⁵

A recens bolygatás és sérülés miatt az alábbi esetekben nem feltétlenül vált ismertté az összes, sírba tett edény. A 788. sírban amfora típusú urnát szájával lefelé fordított tállal fedték be. Az urnában lehetett a kisebb edényke (bögre). A 806. sírban csak az urna, valószínűleg hombáredény alja maradt meg a hamvak egy részével. Ugyanezt mondhatjuk az 1187. sírról is. Ahogy az 1215. sírről annyit tudunk, hogy a hamvak és egy edény volt az urnában. A 3. edénynek típusa, sírbeli helye sem határozható meg. A temető centrális helyén fekvő 1155. számú gyereksír (2-4 éves) minimum 5 edényes volt. Különlegessége, hogy a hamvakat egy ún. ansa cornutás fülű korsó tartalmazta. Hombár, egy kisedény, egy tál és egy atipikus edény egy-néhány darabja maradt csak meg az edénykészletből. Az 1219. sérült sírban egy alacsony kebles edény és valószínűleg a fedőtál maradt meg. Figyelemre méltó, hogy egy dörzskőnek meghatározott kőtöredék volt a hamvak és edénytöredékek között. Ez az egyetlen eset, amikor urnasírban követ találtunk. Kérdéses, hogy a tárgy mellékletnek tekintendő vagy kőpakolás része volt-e?

Az 1163. sírban hombár típusú urna alja maradt in situ. A bontási anyagban tál, bögre és egy atipikus edény szerepelnek, amelyek a máshol megfigyelt, tállal fedett urnára és egy kicsi (folyadékkal kapcsolatos?) edényre mindenképpen utalnak. Az 1164. str. egy 4-6 éves gyermek bolygatott sírja, amelyben tál tartalmazta a hamvakat. Esetleges fedőedény nem őrződött meg. Az 1165. sír erősen bolygatott volt, a hombár típusú urna és egy, az urna befedésére szánt tál darabjait találtuk csak meg. A rendkívül hiányos 1169. sírban hombár típusú urna és két bögre darabjai bizonyára nem az összes edényt alkotják.

Az egyetlen kettős sírban (1188. str.) különálló edényben helyezhették el az adultus felnőtt és a 2-4 éves gyermek hamvait. Utóbbit korsóban, az előbbi egy hombár típusú urnában, amelynek alján a hamvak alatt egy vörös csonkakúp alakú orsógomb volt. A felnőtt hamvai között két kovaszilánkot talált az antropológus.

A bolygatások ellenére úgy tűnik, jól meghatározható az urnás sírok temetési gyakorlata. Egy nagyobb méretű edénybe (amfora/hombár/fazék) helyezték a hamvakat. Kivétel az 1164. str. 4-6 éves gyereksírban, ahol tál volt az urna. Kivételes eset, hogy az ansa cornutas füles korsó tartalmazta a hamvakat az 1155. sírban. Ugyanígy az 1188. kettős sírban talán az elhunyt gyermekhez igazították az edénytípust is, mert hamvait korsóban temették el. Az 1219. adultus női (?) sírban kebles, alacsony széles szájú edényt használtak erre a célra.

A nagyedényt egy tállal fedték be, amelyet vagy talppal lefelé tettek bele az urna nyílásába (787.), vagy a tálal szájával lefelé fordítva borították az urnára (pl. 788. str.). Kísérőedény, ahogy a szórt hamvas síroknál megfigyeltük, korsó/bögre került elő az urnából (788. str.). A 781. sírban további edényt állítottak az urna mellé (4. edény). Az 1163. sírban is 4 edény darabjai kerültek elő (az urnát is beleszámítva). Az 1169. erősen bolygatott sírban az urnán kívül két korsó darabjait ismerjük. De nem tudjuk, hogy mindkét kisedény az urnában volt-e?

A Balatonszentgyörgyön feltárt urnasírok edénykészletének alapegysége az urna (nagyedény) és a fedőtál: amfora+tál (787.), hombár+tál (1165, 1166.), fazék (kebles edény)+tál (1219.). Amfora típusú

⁵ Köszönjük Rácz Piroskának és Gál Erikának a meghatározást.

urna volt még a 806. sírban. Hombáredényt használtak urnaként az 1187, 1215. sírban és az 1188. kettős sír felnőtt halottja esetében. Jellemző lehetett a három edény: amfora+(fedő)tál+bögre (788.). Minimum 4 edényes sírok is előfordultak: amfora +korsó/bögre?+tálfazék+tálka (781.); hombár+bögre+tál+atipikus edény (1163.). Az 1155. gyereksírban minimum 5 edény (korsó (urna), hombár, kisedény, tál, atipikus edény) töredéke maradt meg. Ez viszonylag magas edényszám az urnasírok között és a temetőben is!

Az urnasírok közül két esetben volt más leletanyag az edényeken kívül. A 781. és az 1188. kettős sír felnőttjénél ugyanazt a szokást figyeltük meg, orsógombot és apró kova-szilánkokat helyeztek el mellékletként. Azonban a biológiai nem meghatározása kissé bizonytalan a hamvasztás miatt: a 781 férfi, a 1188. nő lehetett esetleg. A bizonytalanság miatt nem tudjuk nemspecifikus mellékletként értékelni az orsógombot és a kovaeszközöket. Az 1219. sír edénydarabjai között dokumentált kötőredékről nem dönthető el a sírbolygatás miatt, hogy az urnába helyezett dörzskőről van szó, vagy egy megmunkált kőnek utólagos felhasználásáról kőpakolásként. Utóbbira ugyanis volt példa a csontvázas sírok között. (Lásd a fejezetet és Miklós Dóra geológus tanulmányát!)

Ha az edénykészletet az elhunyt életkorával és nemével hasonlítjuk össze, az urnasírokon belül az alábbi eseteket emelhetjük ki az általános (alapvetően nem életkor vagy biológiai nem specifikus) képből. Korsóba csak 2-4 éves gyerek hamvai kerültek (1181/2. egyén és 1155). Egy 4-6 éves gyermek hamvait ugyanakkor tál tartalmazta. A 7-9 évnél idősebb gyermekeknél nem látszik eltérés a felnőttekhez képest, hombáredényben voltak a hamvak, megmaradt a fedőtál vagy nem. Az 1169. sír 6 év alatti gyermekénél a hombáredényes urnán kívül még 2 db bögrével kell számolnunk, ami a temetőben általánosnak nevezhető edénykészlet (a korosztályban is megtalálható). A felnőtt elhunytak sírjai közül az 1219. feltehető női sírt említhetjük meg, ahol a hamvakat talán nem véletlenül egy kebles edénybe tették.

A szórt hamvas rítussal való összehasonlítás hasonló edénykészletet és lényegében hasonló minimális edényszámot eredményez. Alap edénykészlet 1-3 darab a hamvasztásos rítusokban. Minimum 4 edény sírba helyezése inkább az urnasírokból figyelhető meg. Minimum 5-6 edényes sír mindkét rítusváltozatban előfordult, de ezek egyedi esetnek tűnnek. A tállal való lefedés az urnasírokból és a szórt hamvasoknál is megtalálható (az urna vagy a hamvkupac letakarása, megóvása a cél). Mindkét rítusváltozatban előfordult (1-2 esetben) orsógomb és kovaeszköz. A hamvasztott sírok alapján azonban nem derült ki, hogy ezek a tárgyak nemspecifikusak-e? Az orsógombok inkább felnőttekhez köthetők, kovák gyerekeknél és felnőtteknél is előfordultak.

A hamvasztásos rítusnál kell szólnunk azokról a sírokról, ahol az urnás vagy szórt hamvas változat meghatározása sem terepi, sem restaurátori megfigyelés alapján nem volt lehetséges. Ilyen sír az 1212. kettős sír és az 1167, 1181, 1186. str. jelenségek. Az 1167. sírban a hombár típusú urna és egy tál (valószínűleg fedőtál) töredékei kerültek elő. Az 1181. feldúlt kőpakolásos csecsemősírban csak hombár darabjai maradtak meg, ami nem szokatlan edény a korosztályban és a tárgyalt rítusban sem. Az 1186. feldúlt kőpakolásos sírban alig volt kalcinátum, melléklet egyáltalán nem. Az 1212. sír 2. edényéből csak kis töredékek kerültek napvilágra a bolygatás miatt. A hamvakat az 1. számú edényben, egy korsóban találták a restaurátorok. Ezek szerint mindkét halott hamvai ugyanabban az edényben voltak? Ez ellentmondana a szórt hamvas és az urnás rítusban ismertté vált egy-egy esettel, ahol az egyének hamvait elkülönítve kezelték (külön kupacban, ill. külön edényben voltak). Az ismerttetett 4 hamvasztásos sír adatai másban nem térnek el az ismert rítusváltozatú temetkezésektől.

Ugyanakkor egyértelműen mutatják a kőpakolás meglétét a hamvasztásos rítusban, ami a csontvázas rítussal való közös elem.

10.3. A korhasztásos rítus

A birituális temetőben 32 olyan temetkezési hely volt, ahová egy személyt korhasztásos rítussal temettek el (757, 760, 761, 762, 767, 768, 769, 777, 780, 793, 800, 802, 825, 1168, 1171, 1172, 1183, 1184, 1193, 1194, 1196, 1201, 1202, 1207, 1209, 1210, 1211, 1213, 1214, 1216, 1220, 1221. str.). További 4 többes temetkezés vált ismertté (15c kép).

A temető részének tekintjük a 794. str-t, ahol telepgödör jellegű beásásban erősen zsugorított helyzetben helyeztek végső nyugalomra egy felnőtt férfit. Az objektum betöltésében csak kövek voltak. A 794. str. jelenséggel együtt 37 temetkezési helyet sorolhatunk a tárgyalt temetési módhoz.

A korhasztásos rítusú sírokról az eddigi elemzés során már megállapítottuk, hogy a feltárt temető minden részében előfordultak. Sőt a temető külső ívében kizárólagosan voltak jelen. Csak a mélyebbre ásott csontvázak síroknak maradt meg sírfoltja és sírgödre (vagy csak sírfoltja vagy csak sírgödre). Ez összesen 13 eset. Néhány objektumban a halott fejjel közelebb feküdt a sírgödör széléhez (pl. 767, 774, 1196. str.).

A 15 kőpakolásos sír 2 kivételével korhasztásos rítusú volt. (Elképzelhető, hogy a kevésbé mélyen való elföldelés miatt maradt meg jóval kevesebb hamvasztásos rítusú sír kőpakolása.) A rendelkezésre álló adatok a csontvázak rítus dominanciáját mutatják a kőpakolás alkalmazásában. Az egyik kettős temetkezésnek is volt kőpakolása a kötödérékek alapján. Megfigyelésünk szerint a zsugorítva fektetett holttestet általában egyetlen nagy (és néhány kisebb) kővel borították be (pl. 1213, 1216, 1221. str.): az elhunytak között 2-9 éves gyermekek és egy juvenis korú egyén volt. Az 1196. csecsemősírnál az egész sírgödört borították be két nagy kővel. A temető legidősebb, 60 év feletti férfiemberének sírgödört kisebb kőkupaccal takarták. Ez volt az egyetlen ilyen formán kialakított kőborítás.

A csontvázasan való temetést minden életkori korosztályban alkalmazták, azaz az újszülöttől az időskorúig. Juvenis korú személyeket csak a csontvázak rítusban lehetett kimutatni. (A hamvasztás értelemszerűen roncsolja a csontokat, ezért kevesebb adat nyerhető ki, mint a csontvázakból.) A különböző életkorú, illetve biológiai nemű egyének elhelyezkedésében különösebb szabályosságot nem figyeltünk meg.

A fentiekben megismertük a csontvázak rítusú sírok temetőn belüli horizontális és vertikális elhelyezkedését, magának a temetkezési helynek adatolható sajátosságait (sírgödör, kőpakolás) és az eltemetett egyének (összesen 42 fő) biológiai összetételét (életkor, nem, 18. kép). Folytassuk elemzésünket a feltárt csontvázak állapotának bemutatásával.

10.3.1. A feltárt csontvázak állapota

8 db csontvázat értékeltünk jó megtartásúnak az ásatáson (761, 1196, 1193. str.), ezek közül 5 hiánytalanak is tűnt (794, 1172, 1202, 1211, 774. kettős sír). Továbbá a 800, 1193, 1216. str. közepes megtartással közel teljes, ép csontváz volt. Kéz- vagy lábfejek és/vagy egyéb kevés csont nem maradt in situ a bontás során 5 közepes megtartású váznál (757, 767, 768, 780, 802, 1207. str.). Az adatbázisba összefoglalóan az alábbi paraméterekkel vettük fel a 763/1. egyént, a 762, 793, 1171, 1183, 1196, 1213, 1214, 1221. str. jelenséget: bolygatott vagy részben felszívódott váz, de egyes vázrészek azonosíthatók/váz fele megmaradt. Nagyon hiányos vázként, kevés megmaradt csonttal szerepel az adatbázisban a 760, 761, 769, 777, 825, 1201, 1209, 807-1223. kettős sír, 775-1182. hármas sír, 1168, 1184, 1194, 1210, 1220, 763/2. egyén.

10.3.2. A halottak tájolása

Két erősen bolygatott sír esetében (825, 1194.) olyan kevés/töredékes csontanyag áll rendelkezésre, hogy az sem biológiai nem, sem életkor vizsgálatára nem alkalmas. Néhány vázcsont alapján legalább az elhunyt hozzávetőleges életkorát meg lehetett állapítani a 769. és az 1201. sír esetében. Egyik

objektumban sem maradt ránk melléklet. Ezért ezt a négy temetkezést nem vontuk be a fektetés-tájolás elemzésbe (a 37 sírhely 11%-a, a feltárt 42 elhunyt 9%-a).

A fent említett 4, adathiányos temetkezésen kívül voltak még olyan esetek, amelyekben alig maradt csont. Ezért az eredeti fektetés és tájolás ismeretlen. A temetőelemzésbe mégis bekerültek, mert mellékletre, kőpakolásra van adatunk. Ilyen az 1168. sír, ahol a felszedett 2. edény tömbjében találtak embercsontokat a restaurátorok. Néhány edénytöredék és egyetlen csont maradt meg a maximum fél éves gyermek csontvázából az 1184. sírban. A 777. újszülött bolygatott sírral ugyanez a helyzet, egy bögréje biztosan volt. A 1209. szintén bolygatott felnőtt (20–39 éves) csontváza mellett egy db okkerrögöt dokumentáltunk. Az egykor kőpakolásos 1210. sírt teljesen szétásták, egy tál töredéke maradt meg. Az 1220. számú jelenség egy 7-14 éves gyermek szédült sírja, több kő utal a kőpakolásra. Melléklete nem maradt meg. Összesen 6 db egyes temetkezésről van szó. Ha a hármás sír harmadik halottját ide vesszük, akkor 7 egyénünk van, akiknek egyáltalán nem tudható az eredeti temetési pozíciója (sírok 16%-a, feltárt halottak 17%-a).

A továbbiakban azokat a sírokat vizsgáljuk, amelyekben elegendő adatunk van a rítussal összefüggő jelenségekről (fektetés, tájolás, mellékletek), ill. azok valamelyikéről.

A feltárás során egyértelműen látszott, hogy a temetőben a fejjel dél felé, azaz a D-É-i irányú fektetés az általános (néhány fokos eltérést még ebbe a kategóriába soroltunk, pl. 767, 793, 800. str.). Összesen 18 esetünk van (757, 767, 763/1. egyén, 760, 761, 768, 793, 775-1182 (három gyerekből kettő), 800, 807-1223. kettős sír., 1172, 1183, 1193, 1196, 1202, 1211, 1214, 1221. str.). Ez a temetkezési helyek 49%-át és a 42 fő felét jelenti.

A 763. sír 2. halottjának helyzetéről sincs adatunk, mert csontjait az antropológus találta és határozta meg. Viszont a másik halott tájolásából és fektetéséből kikövetkeztethető a D-É-i tájolás és bal oldali zsugorított pozíció. Megjegyzendő, hogy talán apró eltérést mutat DDK-ÉÉNy felé a 793. és 800. str. számú váz a temető nyugati szélén a 794. telepődör-temetkezés mellett.

A tipikus tájólástól 9 temetkezés 10 halottjának irányítása tér el. (Ez a 37 temetkezési hely 24%-át és a 42 halott 24%-át jelenti.) Kelet-nyugati tájolás: 1171, 1207, 762. str. Fejjel DNy, lábbal ÉK felé fektetve: a 802, 794. DK-ÉNy-i fektetésű az 1213. str. Fejjel észak felé (É-D) került a sírba 1216. str. NyDNy-KÉK: 780. str. KDK-NyÉNy: 774. kettős sír.

A jellemző tájólástól való eltérés valódi hátterét (társadalmi/szociális/etnikai?) nem ismerjük. A balatonszentgyörgyi lelőhely régészeti, antropológiai adatait összevetve az alábbiakat fogalmazhatjuk meg: A D-É-i irányítás a temető egész területén megtalálható volt. Ehhez képest az eltérő tájolású elhunytak részben a temető külső sávjában feküdtek. Az előkerült sírok közül a délkeleti szélső volt a 774. kettős női sír. Mindegyik nőnek egy-egy korsót, az idősebb lábához közelebb orsógombot mellékeltek. Gyöngysort viselhetett valamelyikük. Ettől kb. 3 m-re feküdt a fejjel kelet felé fektetett 20-30 éves férfi (1207. str. megmaradt melléklet nélkül). A temető térbeli szerkezetét vizsgálva is feltűnt e két temetkezés különállása a temető szélén. (Nem tudhatjuk, volt-e szomszédos sír magasabb térszínen.)

A másik K-Ny-i tájolású, hasonló korú egyén a temető DNy-i felében volt, környezetében hiátussal. E sír (762. str.) megmaradt mellékleteiből a kova eszköz érdemel említést. A temető túlsó ÉK-i szélén nyugodott szintén fejjel kelet felé egy 8-10 éves gyermek csigagyöngyös nyakláncsal (rézhuzal töredékkel). E kőpakolás sír (1171. str.) térbeli helyzetében feltűnő, hogy hamvasztásos (főleg urnás) sírok csoportjának ÉK-i szélső sírja. E sírokat az ásás során különálló csoportnak érzékeltük, mert környezetükben nem találtunk sírokat (22. és 24. kép).

E három, K-Ny-i tájolású sírnak tehát maximum térbeli helyzete hasonló, szélső vagy külső sávban lévő temetkezések a temető feltárt részében. A mellékletek közül talán az 1171. igen vékony réz?huzal töredékét emelhetjük ki. Orsógomb, kova eszköz kevés volt a temetőben, de előfordult a hamvasztásos és csontvázas sírokban is.

24. kép: Az 1171. kőpakolásos és az 1215. urnasír a temető ÉK-i szélén (Fotó: Stunya Péter, RRM)

A tipikus tájolástól eltérő a 802. str. 20-25 éves női (?) halottjának DNy-ÉK-i tájolása. Ez a sír is a temető szélső sírjai közé tartozik, egy kettős csontváz sír és egy szórthamvas rítusú, valódi sírcsoport (803. 804. 809. str.) között volt. Ugyanez a fektetése annak a férfinak, akit egy telepődör jellegű beásásba (794. str.) szabályosan zsugorítva helyeztek el. E gödör szomszédságában volt két olyan sír (793. kisgyermek és 800. 40-49 éves nő), akiknek a tájolása kicsit eltért az egyértelmű D-É-i iránytól (bár abba a kategóriába soroltuk) DK-ÉNy felé. Ez utóbbi három temetési hely is különálló csoportnak tűnt a feltárás során. Tágabb környezetükben üres, sekély gödöralkak maradtak meg.

DK-ÉNy-i fektetésű, kövekkel fedett volt az 1213. sír. A 18-19 éves nőt (?) hombáredény kísérte a túlvilágra. Sem a kőpakolás, sem az egyes hombáredény nem szokatlan jelenség a temetőben. Térbeli pozíciójában érdekes szempont lehet, hogy a temető belső tömbjének DK-i szélén volt hamvasztásos környezetben (alapvetően szórt hamvas rítusú sírok). A két kettős hamvasztásos sírt (783, 1212. str.) tártuk fel a szomszédságában (25. kép).

A 'hagyományostól' éppen ellenkezőleg, fejfelé észak felé (É-D) fektetett és kővel borított, 7-9 éves gyermeket nem kísérte számunkra maradandó anyagú melléklet (1216. str.). E sír a fent bemutatott 1213. sírtől ÉÉNy-ra 3,5 m-re helyezkedett el, egyértelműen szórt hamvas sírok által körülvéve!

A felsorolás végére maradt a 780. sír, ami több szempontból figyelemre méltó. Egyrészt az egyetlen megmaradt, kőkupaccal borított temetkezés. A legidősebb, 60 év feletti halott, aki történetesen férfi. Ehhez járult a NyDNy-KÉK-i irányú, az általánostól eltérő fektetés, valamint a temetés vagy egyéb utólagos rituálé során a kőkupac mellé helyezett korsó. A 780. str. halottjának jelentősége, szerepe az adott közösségen belül még inkább előtérbe kerül(het), ha a fél m-re É-ra talált, csak égetett állatcsontot (elhamvasztott állati részt?) tartalmazó edényt említjük (1185. str., 26. kép).

Fontos megfigyelés, hogy szinte az összes eltérő tájolás megtalálható a kőpakolásos sírok között. Ugyanakkor nem minden, a D-É-i iránytól eltérő tájolású elhunyt sírja kőpakolásos. A temetőben hagyományos D-É-i fektetéssel találkozunk az 1196, 1202, 1221. str. sírokban és 763. str. kettős sírban is, amelyeknél feltárható volt a kőpakolás (vagy annak maradványa).

Összefoglalva: az atipikus tájolás, úgy tűnik, nincs összefüggésben a biológiai nemmel és életkorral. Azonban azt megemlíthetjük, hogy 7 évnél kisebb gyermek nem volt D-É-től eltérő pozícióban. A temetőn belül a mellékletadás sem különösebben feltűnő, eltérő vagy különleges a D-É-i tájolású elhunytakéhoz képest. Az 1171. nyakláncának esetleges rézdarabkáját lehet kiemelni.

25. kép: A temető ún. belső tömbjének DK-i sírjai délről (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

Sokkal inkább érdekes lehet az atipikus tájolású sírok térbeli elhelyezkedése: ezek a temető szélső sírjai között vagy a külső (az ún. belső tömbtől elváló) sávban fordulnak elő. Itt érdemes külön szólnunk a 794. str. telepődör-temetkezésről, ahol az eltérő tájolás és a telepődör jellegű beásásba való elhelyezés esetleg összefügghetett egymással?

Érdekes az is, hogy az atipikus tájolású halottak hamvasztott sírok környezetében voltak az ún. belső tömbben. E két szempontot (külső pozícióban hamvasztásos rítusú szomszédsággal) 'vegyíti' az 1171. kőpakolásos sír a temető É-i szélén. Ugyanakkor a 780. str. kőkupacos idős férfi esetében talán nem is a környezet lehetett a meghatározó, hanem ehhez a halotthoz igazodott a környezet, a környékbeli temetések (26. és 27. kép)? Néhány esetben tehát az atipikus fektetéses csontvázas rítus alkalmazása és

26. kép: Az 1185. str., az 1211. és 1214. sírok a 780. sír körül (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

27. kép: A 780. kőkupacos sír és környezete nyugatról (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

a hamvasztásos rítus gyakorlata a közösség egyes tagjai vagy csoportja számára egyfajta közös nevező lehetett? Mindezt a kronológiai összefüggések vizsgálata nélkül vetjük fel!

10.3.3. Az elhunytak fektetése

A birituális temető csontvázas rítusú temetkezéseiben valószínűleg általános, mondhatni tradicionális a zsugorított pozíció és a bal oldali fektetés. A zsugorítás mértékét figyelve – az adathiányos eseteken túl – 3 kategóriát lehetett meghatározni: 1. 'normál', 2. erős, amikor a térdeket egészen a könyökig húzták fel. A 3. kategória, amikor a gerincoszlop és a combok inkább tompaszöveget zártak be. Az 1. kategóriába került a 793, 1172, 1214, 1221. str. A 762, 800, 1193, 1211. str. esetében a bokákat szinte a fenékhez (vagy ahhoz jobban irányulva) tették. A legtöbb, kategorizálható eset az erősen felhúzott lábbal való fektetést példázza: 757, 767, 768, 780, 802, 1171, 1202, 1207, 1216, 774. kettő halottja, 794. str. (telepgödör-temetkezés). A felsoroltak közül a legfiatalabb az 1202. sír 4-6 éves halottja kőpakolással a temető keleti szélén. A 3. kategóriának felel meg az 1213. str. juvenis nő DK-ÉNy-i tájolással, kőpakolással, valamint a közelében lévő 1183. str. 12-14 éves gyerek. A 807. str. gyermek a temető ÉNy-i szélén lévő kettős sír egyik halottja volt.

Az értékelhető kőpakolós temetkezésekben a 'normál' és az erős módon (780, 1171, 1202, 1216. str.) való zsugorítás fordult elő. Az 1171. gyerek esetében olyan extrém a test 'összecsomagolása', hogy egy viszonylag keskeny kő teljesen lefedte. Az 1216. kisgyermeket talán egy fokkal enyhébben, de még mindig nagyon magas térdpozícióval zsugorították és fedték le kővel. Az 1202. sírban is gyermek feküdt. A 780. str. azonban 60 év feletti férfi volt erős zsugorítással.

A temető 18 halottjának fektetési pozíciójáról nincs adat, mert hiányos, bolygatott csontvázról van szó (760, 761, 769, 777, 825, 1168, 1184, 1194, 1201, 1209, 1210, 1220, 1223, 763. sírban kettő gyermek, 775-1182.: 3 kisgyermek). Az 1196. csecsemősírt nem volt értelme kategorizálni.

A halottak fektetése kapcsán a karok, kézfejek pozíciójáról kevesebb adatunk maradt, mint a lábakat illetően, mert előfordultak a test felső részében hiányos vázak is, illetve nagyon töredékes megtartásúak vagy kimozdultak a karcsontok a bontás során. A kézfejek helyzetét ismerjük a 800. női sírban, ahol az arc előtt voltak. Így lehetett a 757. sírban, valószínűleg a 767. sírban is. A 794. telepgödörbe temetett férfi karjai összetéve, a kézfejek az arc előtt helyezkedtek el. Az 1213. sírban (18-19 éves nő) jól megfigyelhetően a bal tenyér az arc alatt volt, azon nyugodott a feje. A jobb kézfej az áll előtt lehetett. A 780. str. 60 év feletti férfi karjai szorosan a test előtt feküdtek, kézfejek az áll körül lehettek (de nem

maradtak in situ). Valószínűleg a 802. sír esetében is így volt. Hasonló a helyzet az 1202. gyermek jobb karocskájával is. Az 1171. gyereksírban a nagyon erős mértékű zsugorítás miatt a jobb kar a jobb lábán nyugodott. A bal kézfej a fej alatt lehetett. Az 1216. gyereksírban a jobb felkar szorosan a test előtt feküdt, a kézfejek nem látszottak. A bal kézfej az arc alatt lehetett. Az 1172. str. esetében a 8-10 éves gyermeknél kb. vállvonásban lehettek a kézfejek, csukló alatt keresztezve az alkarok. Az 1193. sírban a 20-29 éves nő jobb karja behajlítva a test mellett volt, a behajlított bal kar feljebb, kézfejjel az állhoz érve feküdt. Kissé eltérő az 1207. felnőtt férfi testhelyzete: a jobb kéz behajlítva, felkar a testen volt. A bal kar azonban a felhúzott térdek mellett kinyújtva feküdt. Ez a pozíció szokatlan a temetőben. Az 1221. sírban a 2-4 éves gyermek jobb karja derékszögben behajlított, bal kar behajlítva a felsőtesten lehetett. Ez az elhunyt azonban jobb oldalon zsugorított volt!

Az 1221. sírban megfigyelhető jobb oldali zsugorítás ellentmond az egyes temetkezések általános bal oldali fektetésének. A tájolás azonban ebben a sírban is a temetőben tradicionális D-É-i volt. Ismerünk még temetőbeli példákat közeli életkorú, szintén kőpakolásos temetkezésekről (testet takaró kövek). Térbeli helyzete a tárgyalt 1221. sírnak: a temető ÉK-i, csak csontvázas rítusú sírokat tartalmazó részében volt, ahol több kőpakolásos sír helyezkedett el. A régészeti és antropológiai megfigyelések sajnos nem világítják meg e kivételes, jobb oldali fektetésű, egyes temetkezés okát.

A jobb oldali fektetéssel jutottunk el a temető többes temetkezéseihez, amelyekkel részletesebben más szempontok szerint foglalkoztunk. Három csontvázas rítusú kettős temetkezést tártunk fel, ezekben az egyik eltemetett személy mindig jobb oldali fektetésű volt.

A 774. str., KDK-NyÉNy-i tájolású sírban szorosan egymással szemben feküdt két nő. Arcuk, testük összeért. Az északi, 1. számú, 15-19 éves nő bal oldalán, erősen felhúzott lábakkal nyugodott. A bal kart az állához tették, a jobb kar a hasán keresztben hozzáért a másik elhunyt könyökéhez. A 2. számú, 30-39 éves nő jobb oldali zsugorított helyzetű, erősen felhúzott lábakkal. A karok összetéve az állához húzva helyezkedtek el.

A 807-1223. kettős sír a temető ÉNy-i szélső, sajnos recens bolygatással érintett sírja volt. A halottakat egymással szembe fordított helyzetben temették el. Tájolásuk megegyező, D-É-i, azaz fejjel D felé. A 807. str. 9-14 éves gyermek jobb oldalára fektetett, zsugorított pozícióban volt a sír nyugati felén. Karja az állhoz lehetett húzva, a lábak inkább a fenék felé irányultak. A mellette eltemetett 40-59 nőnek a koponyáján kívül alig maradt csontja.

A 763. sír antropológiai vizsgálata eredményezte a 2. gyermek néhány csontját, amelyek a bolygatott sírban nem tűntek fel a hiányos csontok között. Mivel a kettős sírokban voltak jobb oldalra fektetett emberek, ezért a 763. sírt kettős sírnak értékeltük az elemzés során. (A terepi leírásban egyes sírként szerepelt.)

Hármas temetkezés csak a csontvázas rítusban fordult elő a temetőben, amelyet szintén Rác Piroska antropológusnak köszönhetünk. Minimum három, 7 év alatti kisgyermek csontjai voltak a 775-1182. str. sírban, amelyet kettős sírnak írtunk le az ásatáson. A két gyerek (csontváza) arca egymással szemben volt 20–25 cm távolságban és D-É-i irányban. Keleten a 775. str. bal oldalán zsugorított, az 1182. jobb oldalára fektetett gyermek. Sajnos a vázak rossz megtartásúak, töredékesek, hiányosak/bolygatottak voltak.

Mivel a fektetés módját a csontvázas rítusú esetek (személyek) 45%-ában nem ismerjük, további összefüggések, tendenciák keresése szükségtelen is. Az értékelhető tételek alapján azt feltételezzük, hogy a bal oldali zsugorítás az életkortól és nemtől független, általános temetési gyakorlat volt a Baden-komplexum Balatonszentgyörgyön ismertté vált temetőjében is.

10.3.4. Sírok megmaradt melléklettel

A 36 csontvázas sírből 25-ben maradt meg valamilyen lelet (757, 760, 761, 762, 763, 767, 774, 775. és 1182, 777, 780, 800, 802, 1168, 1171, 1172, 1183, 1184, 1196, 1202, 1209, 1210, 1211, 1213, 1214, 1221. str.).

A fentiek közül bár bolygatás, ill. valószínűleg recens eredetű sérülés, károsodás érte a temetkezést, a 'maradék' leletanyaggal, jobbra az edények töredékeivel dolgozhatunk. Az eredeti mellékletkészletet azonban nem tudjuk rekonstruálni. Ilyen esetek a következők: 760. str. (2 db tál), 761. str. (1 korsó), 762. str. (atipikus edény és egy kova eszköz), 767. str. (1 tál), 775-1182. str. hármás (1 bögre, 1 hombár, 1 mézskőgyöngy), 777. str. (1 bögre), 802. str. (1 tál, 1 hombár?), 1168. str. (2 db tálka, 1 db mézskőgyöngy), 1183. str. (1 tál), 1184. str. (1 bögre, 1 hombár, 1 füles fazék), 1223. kettős sír női halottja (1 fazék, 2 orsógomb). Határeset az 1209. str., ahol a testet olyan bolygatás érte, hogy tájolása-fektetése bizonytalan. A sírhelyen talált 1 okkerrög miatt került az értékelhető sírok csoportjába. A felsoroltak 12 sírhelyet (a korhasztásos rítusúak 32%-át), a hármás sír miatt 14 egyént (az összes csontváz 33%-át) foglaltak magukba.

A viszonylag mélyen fekvő sírokban (bár a munkagépes humuszosítás néhol megsértette a csontváz legmagasabb részeit), remélhetőleg megőrződtek az elhunyt mellé tett (nem szerves anyagú) tárgyak: 757. str. (1 korsó), 800. str. (1 korsó). A 774. kettős női sírban: szintén 1-1 korsó járt az elhunytaknak. A mézskőgyöngy nyakláncot nem tudjuk, melyikük viselte. Az idősebb nő lábához közelebb orsógomb feküdt. Az 1211. számú, folttal is rendelkező sírban 3-5 éves gyermeket temettek el mézskőgyöngyös nyakláncsal és egy bögrével. A kőkupacos 780. sírban az elhunyt teste mellett nem volt melléklet, 1 db korsó a kőrákás mellett hevert. Az 1171. kővel takart testű gyermek többféle anyagú gyöngyből álló díszet viselt. Az ugyanennyi idős gyermeket az 1172. sírban egy edénnyel, egy kovaeszközzel és esetleg 1 gyöngyös karkötővel temettek el. Az 1196. sírban a fél év körüli gyermek sírját kövekkel fedték be. A fej környéki viselet része lehet 2 mézskőgyöngy, valamint 3, egymásba helyezett edényt mellékeltek. Az 1202. sír kőpakolásából csak töredékek maradtak, egyetlen bögrét találtunk a 4-6 éves gyermek sírjában. Az 1214. sírba egy fél év körüli csecsemőt fektettek, testén sok mézskőgyöngyös viseleti darabbal (esetleg takaróval?). A kis felsőtestet tállal fedték be. Az 1213. sír 18-19 éves női (?) halottját is több kővel fedték be. Mellette egy hombáredény hiányos állapotban került elő. A szintén kövekkel lefedett testű 2-4 éves gyermeknek a fején/haján? hordott, mézskő és csigagyöngyös dísz volt (sapka?, hajdísz? 1221. str.).

Remélhetőleg teljes a feltárt, szerves anyagú melléklet/viseleti elem a fenti 12 sírban és 13 személynél (egyik kettős sír). Ez a csontvázas rítusú sírhelyek 32%-a, a feltárt egyének 31%-a. A jelenségek fele kőpakolásos sír (6 db).

10.3.5. A mellékletek sírbeli elhelyezkedése és összetétele

A megmaradt és feltárt leletek alapján a mellékletek sírbeli elhelyezkedéséről az alábbi képet vázolhatjuk fel. A fej környezetébe helyeztek el mellékleteket, alapvetően edényeket. A 774. kettős sírban mindkét nő feje mellett 1-1 edényt találtunk. Az 1196. csecsemősírban az egymásba helyezett 3 edényt tették szorosán a fej és a sírgödör közé (a sírgödör másik fele üres volt, szerves anyagú tárgy nem került elő). A felsőtesthez kapcsolódóan: 1 db edény a hát mögött (757. str.), a váll mögött (1183. str.), 2 db megmaradt edény a felsőtesttől Ny-ra (760. str.) helyezkedett el. A karok, kézfejek környezetébe is került melléklet, így 1 db edény a csukló külső oldalához állítva a 800. sírban (28. kép). A karok előtt állhatott a bögre az 1211. sírban. A lábak tájékán találtunk edényt a következő esetekben: 1-2 edény a 775. számú egyén lábai és a sírszél között (ez hármás temetkezés volt). A 807-1223. kettős sír felnőtt nő halottjának szintén a lábai körül lehetett a fazék (a vázcsontok sajnos hiányoznak). 1 edényt a bokák elé állítottak az 1172. sírban. Hombáredény volt a térdhajlatban (1213. str.). A síron belül a testtől távolabb állt az edény: az 1202. sír sarkában találtuk meg a bögrét (29. kép).

Különleges eset a temetőben az 1214. sír, ahol a csecsemő testét lefelé fordított tállal fedték be. Elképzelhető, hogy az 1168. sír szintén maximum fél éves csecsemőjét tálkával takarták le. Ugyanis a restaurátorok a 2. edény töredékei között találták meg a megmaradt embercsontokat (valamint 1 db

28. kép: A 800. sír korsómellékletének sírbeli helyzete (Fotó: Stunya Péter, RRM)

29. kép: 1202. sír kőpakolás maradványával és bögrével (Fotó: Balla Krisztián, RRM)

mészkögyöngyöt). Az ásatáson emberi maradvány nem látszott. A balatonszentgyörgyi temetőben egyedülálló, hogy a 780. sírban a kőkupac mellé utólag tették oda az edénykét (korsót).

Az edényeken kívül még különféle anyagú gyöngyöket (túlnyomórészt mészkö, néhányszor csiga, egyszer kiégetett agyag) dokumentáltunk a sírokban, amelyek funkciója nem minden esetben rekonstruálható. Az 1172. sírban az alkaron egyetlen gyöngyöt találtunk, ami lehetett akár karkötő része. Az 1214. sírban a csecsemő testén, lábain és a koponya mellett is heverték gyöngyök. Gyöngyökkel kivarrt ruha, esetleg takaró lehetett ez? Fejecskéjére díszes sapkát húztak? Egy 3-5 éves gyermeknek csont gyöngyökből álló nyaklánc lehetett (1211. str.). Az 1171. sírban a K-Ny-i tájolással fektetett 8-10 éves gyerek többféle anyagú (mészkö, égetett agyag és csiga) gyöngyös nyakláncot vagy haj/fejdíszet hordhatott? Kis darab fémhuzal a koponya mosásakor került elő.⁶ Az 1221. sírban egy 2-4 éves gyermek, az 1196. sírban egy csecsemő fejének környezetében találtunk néhány szem gyöngyöt. Bizonyosan nyakláncot hordott valamelyik nő a 774. kettős sírban, de nem tudjuk biztosan, melyikük. A 775-1182. hármassírban az embercsontok közül került elő egy db gyöngy. Ebben az esetben sem tudjuk, egyrészt melyik gyermekhez tartozott, másrészt volt-e több darab? Az 1168. bolygatott csecsemősírban 1 db mészkögyöngy került elő az embercsontok és a 2. edény töredékei közül, eredeti helye ismeretlen. Összefoglalva a fenti megfigyeléseket: gyöngy nyakláncot csak a 774. sírban fedeztünk fel a juvenis, illetve felnőtt korosztályokból. A gyerekekre lehetett jellemzőbb a gyöngyös viselet, amely a fej környékéhez köthető az esetek többségében.

Orsógombot a 774. kettős női sírban találtunk, amely a lábak és a sírszél között feküdt. Nem dönthető el, köthető-e konkrétan valamelyik elhunyt halotthoz vagy mindkettőnek szánták? A 807-1223. kettős

⁶ A gondos leletmosást Baksics Gábornak, a Rippl-Rónai Múzeum munkatársának köszönjük!

sírban a 40-59 éves nő lábának környezetébe helyezett edény mellett, a felszedés során került elő 2 db orsógomb. Ezek a tárgyak inkább a felnőtt nő, és nem a gyermek számára kerültek a nyughelyre. A leletek elhelyezkedése tehát megegyezett: a lábak és a sír széle között voltak. A csontvázas rítuson belül biztosan kettő női sírhoz köthető az orsógomb jelenléte. Ez a megállapítás segítheti az elhamvasztott elhunytak biológiai nemének melléklet alapon való meghatározását.

A balatonszentgyörgyi temetőben kovából készült eszközök, szilánkok kerültek még elő a fenti leletanyagokon kívül. Az 1172. sírban a medencecsont felett, kb. deréktájon feküdt egy kovakő. Egy felnőtt sírjában a kovaeszköz maradt in situ a mellkas/has előtt. A kovák tehát a felsőtest/has/deréktájon fordultak elő a bemutatott példákban.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a sírba tett edénykészlet összetételét és azt, hogy ennek lehet-e valamilyen szabályszerűsége az elhunyt életkorával, esetleg biológiai nemével. A bolygatatlan sírok elemzését kiegészítjük az adatolt, bolygatott temetkezésekkel.

5 esetben helyeztek egyetlen edényt az elhunyt mellé, konkrétan korszót (757, 774/1-2. egyén, 800, 780. str.). A 757. és a 800. str. egyértelműen meghatározható nő, mégpedig matus korú (40-59 év közötti) volt. A 774. kettős sír fiatalabb női halottja juvenis korú (15-19 éves). Az idősebb nő adultus korú (akinek orsógombot is szántak). A 780. sírban nyugodott a temető legidősebb férfi halottja (senium, 60 év feletti).

Az 1172. sírban nyugvó 8-10 éves gyermek (Inf. II.) edénye a korszónál nagyobb, de hasonló jellegű: egy kancsó. (Itt mellékletkombinációval is találkozunk: 1 db mészkőgyöngy, 1 kovakő egészítette ki az edényt.) Az 1213. str. juvenis sírjában egy hombár állt, amelyet kövekkel fedtek le.

Infans I. korú gyermekek mellé bögrét tettek az 1202. str. kőpakolásos sírba és az 1211. sírba. (Utóbbiban mészkőnyakláncot is feltártunk). Mészkőgyöngyös fej körüli viseletű, fél-egy éves gyermeknek volt a legtöbb edénye a jól dokumentálható sírok közül, 2 tál és szintén egy bögre, egymásba helyezve (1196. kőpakolásos sír). Az 1214. sír azért eltérő a többihez képest, mert a csecsemő kis testét tállal fedték be (mészkőgyöngyös viselet/takaró? került még elő).

Az épen maradt gyereksírokban megőrződtek mészkőgyöngyök is, ahogy fentebb bemutatottuk edénnyel együtt az 1172, 1211, 1196, 1214. sírokban. E gyöngyök száma és viseleti módja eltérő. Az 1221. kőpakolásos Inf. I. sírban csak gyöngyöket találtunk a fej környezetében. A szintén kővel fedett 1171. sír 8-10 éves halottjának gyöngysora volt.

A teljesen feltárt 7 gyereksír alapján azt állapíthatjuk meg, hogy egy db edényt (bögrét) mellékeltek az Inf. I. korú gyerekeknél, de nem mindegyiküknek volt mészkőgyöngyös viselete. A kettő Inf. II. korú gyerek mellékletadása/viselete eltérő. 1 kancsó, 1 gyöngy, 1 kova miatt esetleg fiúgyerek temetkezése volt az 1172. str.? Az 1171. sírban csak gyöngysort dokumentáltunk. A gyöngyös fej/hajviselet az 1196. csecsemőnél is megtalálható. Kivételes azonban a 3 db edény, mert ennyi edénye a bemutatott felnőtt síroknak sem volt! Az 1214. csecsemő tállal való fedése a hamvasztásos sírokban megfigyelt szokással mutat hasonlóságot, a hamvasztásos sírok környezetében való elhelyezkedése talán megerősíti ezt a megállapítást.

Ugyanakkor a jól dokumentálható 5 felnőtt sírban (egyik kettős sír) szintén egy edény az általános. Túlnyomórészt korszót találtunk, amely a női sírokban (akár juvenis, akár adultus-matus) és egy férfisírban fordult elő. Ez feltehetően nemtől és életkortól független szokás lehetett a felnőtteknél. Az 1213. str. hombáredénye csak a típusban tér el, az edényszámban nem.

A fenti megfigyelésekhez vegyük hozzá a többi, mellékletes sírt, amelyekben a bolygatás miatt nem rekonstruálható az eredeti edénykészlet, csak a minimum edényszám. (Az egyes töredékeket egy db edénynek vettük.) Egy edényes sírok: csecsemősírból 1 db bögre (777. str.), 2-3 éves gyermek mellett 1 korszó (761. str.), Inf. I. korú 3 gyerek sírjából 1 bögre, 1 hombár (775. str.), Inf. II. korú gyerekek 1 tállal (1183. és 1210. str.), 20-29 éves nő? 1 tállal (767. str.). A 40-59 éves nő lábánál volt in situ 1 fazék és 2 orsógomb (1223. str.).

Minimum két edényről van adatunk: 2 db tál 2-4 éves gyermek mellett (760. str.); fél-egy éves gyerekkel (esetleg tállal letakarva) 2 tálka, 1 mészkőgyöngy (1168. str.). 1 hombár? és 1 tál maradt egy 20-25 éves nő? mellett (802. str.). Adultus korú személyt (férfi lehetett?) egy kovaeszközzel és minimum egy edénnyel temettek el (762. str.).

Az 1184. str. számú csecsemősírban is minimum 3 edényt mellékeltek a temetéskor, amelyek közül a bögre ép volt, egy füles fazéknak és egy hombárnak csak kevés töredéke maradt meg. Tehát két csecsemősírban fordult elő magas (3 db-os) edényszám a csontvázasak rítusban. Közös elemük a bögre.

Az 1209. adultus sírjában csak egyetlen okkerrög volt a sír alján a bolygatott csontok mellett.

Az összes vizsgált sírt összehasonlítva tehát az egyetlen mellékelte edény lehetett korszó (egy esetben kancsó), ritkán nagyedény (hombár vagy fazék), néhány esetben tál. Az Inf. I. korosztályban inkább a bögre jellemző. Érdekes, hogy a hármasszék sírjában is volt nagyedény töredék. Egy db tál a 29 év alattiak között, 2 db tál csak Inf. I. korosztályban fordult elő. Edényegyüttest egy tál és egy nagyedény alkotott csak a 802. adultus sírban. A három edényesek között 1 bögre két tállal, valamint 1 bögre két nagyedénnyel említhető meg.

Összefoglalva a mellékleteket, a csontvázas rítusú sírokban meglehetősen kisszámú agyagedény mellékletet helyeztek el. Jobbára egy edényt, amelyek közül a korszó általános lehetett életkortól és nemtől függetlenül, a bögre a 6 év alattiak jellemző melléklete. Egy tál vagy egy nagyedény (hombár vagy fazék) néhány esetben adatolt gyerek és felnőtt sírokban is. Az edények kombinációja sem gyakori: 2 tál (csak Inf. I.), tál-nagyedény, 1 bögre-2 tál, 1 bögre-két nagyedény ismert (utóbbi két variáció csecsemősírból).

Agyagedényeken kívül 2 női sírban volt orsógomb is. Két esetben kova eszközt helyeztek a sírba (Inf. II. és adultus korú, esetleg fiú, férfi számára?). A gyöngyös fej- vagy hajdísz, karkötő, nyaklánc, esetleg ruhadíszt a gyermekeknél gyakoribb a balatonszentgyörgyi temetőben.

A csontvázas rítus temetkezési elemei közül a tállal való lefedést emeljük ki (egy biztos és egy feltételezett eset), amely az egyik közös vonás lehet a hamvasztásos rítussal? Utóbbiaknál ugyanis jellemző az urnáknak, illetve a kupacolt hamvaknak tállal való leborítása. A tállal való fedés azonos értékű rítuselem lehetett a csontvázas rítusú sírokban is? A hamvasztást gyakorló közösséggel való közös identitásra utalhat?

Az edénykészletből a korszó, illetve a bögre az összekötő kapocs a három rítusban. A szórt hamvas és a csontvázas rítusban egyetlen edényként a leggyakrabban jelentek meg. Az urnasírokban a hamvakat magában foglaló alapkészlet (urna és fedőtál) mellett szintén ezek a leggyakoribb kísérőedény-típusok. Vélhetően ugyanazon okból, céllal kerültek a halott mellé, akár korhasztva akár hamvasztva temetkeztek.

Az edényszámokat tekintve egyetlen edény mellékelése is hasonló jelenség a három rítusban. (Az urnasírokban ez a 3. kísérőedénynek felel meg.) Az 1–3 darabos edényszámot vehetjük még a közös jellemzők közé. A balatonszentgyörgyi birituális badeni temető edénymellékelését az orsógomb és az apró kovaeszköz (feltehetően mint eszközkészlet) ritka sírba tétele egészíti ki.

10.3.6. Melléklet nélküli temetkezések és melléklet szempontból értékelhetetlen sírok

Eredeti állapotában melléklet nélküli temetkezéseknek véljük azokat, ahol bolygatatlan a csontváz (vagy csak a kiálló csontok sérültek) és az objektum alján, ill. a csontváz szintjén tárgy nem került elő. Ilyen a 768. sír, a temető belső tömbjéhez DNy felől csatlakozó objektum és a 793. sír a temető Ny-i szélső részén. Mindkét helyen egy-egy 3-5 éves gyermek nyugodott. Ezt az elvet követve kellene ide sorolni az 1207. sír 20-39 éves halottját is a temető déli szélső sírjaként. (A koponya egy részét vitte el a kotró, a csontváz igen töredezett.) A sír alján nem találtunk mellékletet. A temető egyik ÉK-i szélső sírjában, az 1193. str. jó megtartású, bolygatatlan csontváz szintjén bizonyosan nem volt melléklet (20-39 éves

nő). A temető belső részén, kövel teljesen fedett, 7-9 éves gyerekek egyértelműen nem volt számunkra megmaradt melléklete (1216. str.).

Melléklet nélkülüként határoztuk meg a telepődörbe temetett 794. str. személyt. A gödör betöltésében talált kövek közül kettőt ugyan csiszolókönek határozott meg a geológus.⁷ Azonban ugyanilyen meghatározás született a 1186. sír kőpakolásának köveiről is. Tehát az egykor csiszolásra használt kő nem feltétlenül 'munkaeszköz' volta miatt kerülhetett a 794. gödörbe. Az objektum esetében még az sem dönthető el, hogy a kövek szándékosan kerültek a halottra, a gödör visszatöltésekor kerültek oda vagy lesüllyedtek az idők folyamán (azaz kőpakolásról beszélhetünk). A 794. telepődör-temetkezés és a fentebb bemutatott 5 sír került a ténylegesen melléklet nélküli temetési hely kategóriába (ez a 37 objektum 16%-a).

Elhelyezkedésüket tekintve ezek az objektumok szélső pozícióban voltak 4 esetben: a 794. str. (DNy-ÉK-i tájolással) és a 793. str. egymás mellett nyugaton; az 1207. str. délen (K-Ny-i tájolású halott); az 1193. str. ÉK-en. Ők a 793. kisgyermeken kívül felnőtt emberek voltak, kettő férfi, az 1193. str. nő (a jellegzetes D-É-i tájolással). A temető belső tömbjében lévő, 1216. gyermek É-D-i tájolással (azaz éppen a tipikus iránnyal ellentétesen) feküdt. A 768. gyermek sír a belső tömbhöz DNy felől csatlakozott. Tehát a temető belsejében tártunk fel két melléklet nélküli gyermeket. A felnőtt melléklet nélküliek a temető szélén helyezkedtek el, mindegyik eltérő fektetéssel. A fentieket állapíthatjuk meg tehát, ha a tárgyalt kategóriát az életkorral és a térbeli elhelyezkedéssel vetjük össze. A biológiai nem lényegtelennek tűnik e tekintetben.

Melléklet nem származik olyan sírokból, amelyeket bolygatás ért. Egy esetben bizonytalan az egyének eleve melléklet nélküli volta (807. str.). A 807-1223. sírból ugyanis a gyerekcsontváz igen hiányosan volt kibontható. Nem tudhatjuk, hogy az in situ melléklet hiány a valóságot mutatja-e? Annál is inkább, mivel a kettős sírban fekvő felnőtt nőhöz köthetően maradtak meg mellékletek. A 807. str. számú egyént kénytelenek vagyunk a melléklet-statisztikából kizárni.

A 769, 825, 1194, 1201, 1220. str. annyira károsodott, hiányos, szétrombolt jelenség, hogy a mellékletek szempontjából értékelhetetlenek. Az 1210. egykori kőpakolásos sír felforgatott és visszadobált maradványokból állt, ezért 1 db táltörredéke ellenére sem számítjuk az értékelhető kategóriába. A 763. str. kettős sírt kisebb bolygatás érte, hiába került elő a sír környékéről egy bögre szalagfüle, az a szomszédos 769. sírhoz is tartozhatott. (Ugyanis a 769. sír felnőtt vázcsontjait a 763. sír környékéig húzta el a munkagép). Összesen tehát 7 sírt (a sírhelyek 19%) nem számítunk bele a melléklet-alapú statisztikába és 8 egyént (2%). A 825. és az 1194. str. kivételével az elhunytak életkora megállapítható volt: a 769. str. felnőtt, 2-4 éves gyermek (1201. str.), 7-14 éves (1220. str.), 8-12 éves (1210. str.).

Fel kell tennünk azt a kérdést, miszerint a szétrombolt sírok (visszadobált maradványokkal és néhol kövekkel, vagy emberi maradványok nélkül) minden esetben a késő rézkornál jóval későbbi bolygatások-e? A temető északkeleti részében az 1197. őskori telepődörben visszadobált csontvázat figyeltünk meg (1229. str.). Ennek egyik szomszédja az 1220-as felforgatott kőpakolásos sír. A közeli 1994. str. még lehetett ugyanennek a későbbi korszaknak a bolygatása? A temető szintén keleti részében lévő 1201, 1209. sírről ugyanezt feltételezhetjük? Ez a bolygatási időszak pedig a tárolóvermek korszaka, azaz a bronzkor lehetett. (Egyes objektumok esetében konkrétan kora bronzkort határoztunk meg Bondár Máriával). Azonban voltak a temető centrumában is felforgatott sírok, ahol elvileg nincsenek egyértelmű településgödörök (1210. vagy a DNy-i szomszéd 776. sír, 30. kép). Ezek lehettek célzatos bolygatások? Látszottak esetleg a kőkupacok a bolygatás időszakában? A 776. str.-tól DNy-ra és Ny-ra lévő bolygatások (769, 777. str.) már nehezebb esetek, mert a dokumentált beásások kisebb telepődörnek tűnhetnek, amelyeket teljesen véletlenül is rááshattak a korábbi (kőpakolással nem jelzett) sírokra. Ilyen

⁷ Miklós Dóra geológusnak köszönjük az adatot.

lehetett a 764. számú kis-közepes méretű gödör is a belső tömb nyugati szélén, amely kötőredékeket és állatsontot tartalmazott. Ezért nem is számoltuk a temető jelenségei közé a feldolgozás megkezdésekor.

Kérdésünkre nem kaphatunk egyértelmű feleletet. De tény, hogy voltak eleve bolygatott állapotú sírok, amelyeknek a munkagépes humuszosítás (vagy szántás) általi károsodása már csak másodlagos lehetett!

11. Ismeretlen rítusú temetkezések

A balatonszentgyörgyi temetőben feltárt objektumok között hét olyan, bolygatott jelenség van, amelyekben nem maradt meg az embercsont. Kérdéses, hogy volt-e bennük eredetileg? Humán temetkezésnek számítanak vagy nem?

Feltevésünk szerint a humán temetkezések mellé általában került edénymelléklet. Ez nyilvánvaló az urnasírokban. A szórt hamvas és a csontvázas rítus esetében a feltárt objektumok döntő többségében volt edény vagy edények. A hét, tárgyalt jelenségből az alábbiak a szubhumuszban kerültek elő, és az embercsont hiánya ellenére humán temetkezés maradványának gondoljuk: a temető belső tömbjében, az 1216. és 1170. sír között kerültek elő edénytöredékek, amelyeket 773. str. számmal dokumentáltunk. A belső sírtömb Ny-i szélén az 1211, 779, 1219. sírok között egy edény töredékei kerültek felszínre, amelyek a 778. str. számot kapták. Szintén a belső sírtömb DK-i szélén, a 784. str. jelenségben edénytöredékektől nyugatra nagyon kevés apró fehér kalcinátumot(?) figyeltünk meg, amelyeket nem szedtünk fel. A mosott leletanyagban három edény volt elkülöníthető. A 784. lehetett akár hamvasztásos rítusú sír. A belső sírtömb ÉNy-i szélén, kissé távolabb a többi sírtól két, egymásba helyezett edény bolygatott maradványait találtuk meg embercsont/kalcinátum nélkül (805. str.). Hombár aljában egy vékonyabb falú edény darabjai feküdtek. E jelenség humán sírként való értelmezése alátámasztható a temetőelemzés eddigi eredményei alapján. Az 1161. str. a temető belső részének keleti ívén, az 1216. csontvázas rítusú sír nyugati szomszédságában volt. A három edény meglete határozottan humán temetkezésre utal. A 7 bolygatott objektumból a bemutatott 5 ismeretlen rítusú emberi temetkezés lehetett a temetőben, ahol embermaradványokat nem tártunk fel.

Itt kell megemlítenünk a 804. objektumot, amelyben nem találtunk embercsontot vagy kalcinátumot. Mégis a temető ÉNy-i szélén lévő különálló csoportban, két szórt hamvas rítusú sír társasága miatt hamvasztásos rítusú temetkezésként értelmeztük (21. kép). Az edények egy vonalba rendezve helyezkedtek el, amelyek utalhatnak a szórt hamvas rítusra. Nem tudjuk, miért nem kerültek elő a hamvak. Felszívódtak? Nem voltunk figyelmesek az ásatáson? Nem is földeltek el hamvakat? Ha az utolsó felvetés lenne igaz, akkor el kell gondolkoznunk akár a szimbolikus temetkezés lehetőségén. Vagy utólagos, a másik két temetkezéshez kapcsolódó étel-, italadományozás történhetett (amennyiben egykorúak a sírok)? Ez kevésbé valószínű, bár a következő fejezetben bemutatásra kerülő 1185. str. miatt nem is zárható ki.

12. Égett állatsontot tartalmazó jelenségek és az értelmezés lehetőségei

Ráczi Piroska és Gál Erika munkája nyomán derült ki, hogy az égetett embercsontok között ugyanolyan mértékben és módon megégett állatsontmaradványok is vannak, amelyeket az ásatáson emberi hamvakként írtunk le.

Ezek közül kettő egyértelműen emberi temetkezés volt. A 779. szórt hamvas rítusú sírban (12. tábla 1–2) a felszedés során figyeltük meg, hogy a hamvakat, a 3. edényt (tálfazék) és a rézlemeztöredéket az 1. edénnyel (korsó) takarták le. Az 1. edény mellett volt a 2. korsó. Az edényeket és a hamvakat egy

tömbben szedték fel. A restaurálás során orsógomb került elő. A 20 év feletti, feltehetően nő hamvai között közepes termetű emlős valamely laposcsontjának három, kalcinálódott töredéke volt.

A 787. urnasírban a 20-39 éves feltehetően férfi és különböző állatok hamvait (szarvasmarha-fogkoronatóredék; közepes termetű emlős csípőcsonttöredéke; közelebről meghatározhatatlan emlős két különböző laposcsontjának töredéke) tartalmazta a hombár típusú urna, amelyet tállal fedtek le (25. tábla 1–2).

A sírokban lévő állatcsontok ugyanolyan módon voltak megégetve, mint az embercsontok. Tehát az elhunyt emberrel együtt égtek el az állati részek is. Azt kellene megfejtenünk, hogy az állatok szándékosan kerültek az emberi test mellé (ételmellékletnek számítanak) vagy pl. a máglya helyén "felejtett" vagy a máglya tüzébe más módon, okból került csontok (nem feltétlenül vázrészek) égtek meg az emberi holttesttel együtt és kerültek bele a sírba. E két esetben 1-3 db állat igen kevés fog- vagy csontmaradványáról van szó, amelyek szándékos vagy véletlen máglyára kerülését nem tudjuk eldönteni, de nem is zárhatjuk ki.

Ebbe a kategóriába tartozik a fenti fejezet hét jelensége közül a 6. objektum, amely a temető középső tömbjének DNy-i részén a 779. szórt hamvas, az 1210. és 1186. kőpakolós sírok között került elő. A 776. bolygatott jelenségben egy edénytöredék, több kődarab és az égett csontok a szubhumusz azonos szintjén jelentkeztek (10. tábla 1–2). Alattuk kibontottunk egy kis gödröt a sárga altalajban, amelyről a bolygatás miatt nem dönthető el, hogy az eredeti sírgödör vagy ráásás gödre volt-e? A 776. str. az ásatási leírásban bolygatott kőpakolós, hamvasztásos sírként szerepelt. A kőpakolás miatt hajlunk a humán temetkezési értelmezés felé, annak ellenére, hogy emberi kalcinátum nem került elő. (Ez a bolygatás következménye is lehet. Ebből nem következik az, hogy eredetileg sem tartalmazott embercsontot.) A meglepetést az égett állatcsontok (sok apró töredék szarvasmarha-agykoponyából) jelenléte okozta. A szarvasmarha váz vagy vázrész/fej jelenléte a badeni csontvázas sírokban és telep gödrökben nem egyedi

30. kép: A 776. bolygatott jelenség és környezete (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

eset. Az ember és állat együttes elégetése jelentené az újdonságot a balatonszentgyörgyi temetőben. A 776. sír esetében merül fel igazán az, hogy a szarvasmarha feje szándékos cselekvés eredményeként (rítuselem) kerülhetett az adott sírba. Ez a temetkezés ráadásul kőpakolást is kapott, amely kőkupac is lehetett a megmaradt darabszám alapján, nem szimplán a sírgödör lefedését szolgálhatta. Sajnos a bolygatás miatt az eredeti állapot rekonstruálása nem lehetséges (30. kép).

Fejezetünk és a temető elemzésének végére hagytuk a 7. humán maradványokat nem tartalmazó objektumot. Az 1185. str. a temető középső részén helyezkedett el a 780. kőkupacos idős férfi sírtól fél m-re ÉÉNy-ra. Az ásatáson feltételes urnasírként írtuk le, amelyben a felső kerámiaréteg (58. tábla 1–2) elbontása során nyugati irányban korsót, mellette kevés hamvat találtunk. A hamvakat északon kerítette a 2. edény, ami tálnak bizonyult (58. tábla 3–4). A restaurálás eredményezte a 3. edényt, egy bögre néhány darabját. A kis mennyiségű, morzsalékos hamvak állatcsontból származnak: juh vagy kecske foggyökérről van szó a fogmederrel együtt, több kis kalcinálódott töredék formájában. Az 1185. számú jelenség sem ép, hiszen edényei nagyon töredékesek, hiányosak. Mégis zárt objektumnak tűnt, kerámatöredékek fedték az égett állatcsontokat. Nagyon kevés égett fogdarabról van szó, amelyről nehéz megmondani, hogy mekkora volt az eredeti állati rész és azok hogyan, miért kerültek a máglyára? Valóban az állati hús mellékelése volt a cél? Az 1185. str. esetében sem zárható ki, hogy voltak benne emberi maradványok (hamvak), amelyeket nem találtunk meg, és akkor biztosan önálló humán temetkezéssről lenne szó.

Ugyanakkor a fél méteres távolság és az állati kalcinátum azt a lehetőséget is felveti, hogy a 780. sírhoz kapcsolódó strukturált depozitumról van szó. Azaz ugyanolyan értékű, célú, utólagos vagy a temetéssel egyidejű étel-, italmellékelés állhat a háttérben, mint amit a 780. sír kőkupacához tett korsóval (14. tábla 4; 26. kép) szándékoztak elérni?

13. A balatonszentgyörgyi birituális badeni temető elemzésének összefoglalása

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely a község délkeleti határában, a Kígyós-árok keleti partján található (2. kép). A lelőhelyen 2017 nyarán 45599 m² nagyságú területen 7 korszak település-maradványait, valamint késő rézkori és bronzkori birituális temetőt tárt fel a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Molnár István vezetésével (3. kép).

A Baden-kultúra birituális temetője a legészakibb ásatási felületen került napvilágra. Lehetőségünk volt a nyomvonal keleti csatlakozásában lévő szervizút kb. 270 m² alapterületét is feltárni. Összesen 1250 m² alapterületű a temető feltárt része, amelynek tengelye ÉK-DNy-i irányú, É-D-i kiterjedése közel 30 m hosszú volt. A temető északi és déli szélét sikerült lehatárolni. Nyugaton szórt sírok jelezték a sírmező közeli határát, azonban ÉK-i irányban lehetnek még temetkezések a feltárt területen túl (6. kép).

A temető középső részén a sírok jelentkezése miatt meghagytuk a barna homokos szubhumuszréteget, amelyet kb. 20×30 m-es területen hagyományos ásónyomos és kézi finombontással tártunk fel. A temető középső, sűrű tömbjét, úgy tűnik, csak temetkezési célokra használták. A keleti, szervizút alatti rábontás területén azonban tárolóvermeket is feltártunk, amelyek nem a temetőt használó közösség településéhez tartoztak, hanem bronzkoriak.

A temetőn belül megmaradt és feltárt sírok egy kissé elkülönülő, szélein szórtabb belső tömböt adnak ki. Valós sírcsoportnak határoztuk meg e tömbtől ÉNy-ra lévő 803, 804, 809. str. hamvasztásos sírként definiált jelenségeket (21. kép). Elkülönülő egységnek látszik a nyugati szélén 3 csontvázás rítusú temetkezés (793, 800, 794. str.). Egy birituális csoportosulás is felfedezhető a belső tömb és az ÉK-i, csak csontvázás rítusú temetőrész között (1164–1167, 1171, 1215. str.) főként urnasírokkal (22. kép).

31. kép: Késő rézkori temető és őskori tárolóvermek Balatonszentgyörgyön
(Drónfotó, RRM, utómunka: Balla Krisztián)

A temető különböző elemzéseire az *1. táblázat*ban közölt adatokat használtam. A balatonszentgyörgyi lelőhelyen összesen 73 db feltárt jelenséget köthetünk a Baden-komplexumhoz, amelyből 32 csontvázazás rítusú sír volt egy elhunytal (6. és 11. kép). Kettős csontvázazás rítusú sír 3, hármas sír 1 volt a temetőben. Egy telepgödör jellegű beásásban lévő, zsugorított temetkezéssel (794. str.) együtt 37 db temetkezési helyen 42 személy teljes vagy részleges csontvázát tártuk fel. A hamvasztásos rítusú temetkezések száma 29, 31 ember maradványával. Ebből szórt hamvasnak értékeltünk 10 jelenséget, egyik kettős sír. A 14 urnás temetkezésből egyik kettős sír. Nem ismerjük a hamvasztás rítusvariánsát 4 esetben, amelyből egy szintén kettős sír. A 804. sírt kalcinátum hiányában, de a leletkörülmények ismeretében hamvasztásos sírként interpretáltunk. Hét esetben nem került elő embercsont (773, 776, 778, 784, 805, 1161, 1185. str.) a bolygatott jelenségekben, amelyek temetési rítusa így ismeretlen.

A hamvasztásos sírokat a mai szubhumuszban találtuk meg. Érdekes módon a temető középső tömbjében lévő csontvázazás sír többsége is csak a szubhumuszba mélyedt le. Valós sírgödörrel és (vagy) sírfolttal csakis csontvázazás rítusú sírokat dokumentáltunk az alattalajban (összesen 13 objektumot, ebből 4 volt kőpakolásos). A kettős sírokat elég mélyre ásták ahhoz, hogy az eredeti sírgödör megmaradhatott. A sírgödör általában kb. ovális alakú vagy szabálytalan volt, barna kevert homok betöltéssel (14–16. kép). Elemzésünk alapján az életkornak, a biológiai nemnek, illetve a halottak tájolásának sincs megfigyelhető összefüggése a sírok mélységével.

A balatonszentgyörgyi Faluvégi dűlőben feltárt lelőhely egyik legfontosabb jelensége a kőpakolás (32–33. kép), amely az első ilyen jellegű badeni temető Somogy megyében. A 15 db objektum temetőn belüli térbeli eloszlásában különösebb szabályosság nem állapítható meg. A középső sírtömbben és annak külső ívén helyezkedtek el (17. kép), valamint a temető ÉK-i, K-i részén fordultak csak elő. Valódi kőkupac a 780. sírnál volt dokumentálható, amelyben a temető legidősebb férfiemberét temették el. Felvetődik a kérdés, összefüggésben lehetett-e ez a megkülönböztetett sírborítás (jelzés?) a férfi

1

2

3

4

5

32. kép: Kőpakolásos sírok. 1:776. és 1210. sír; 2: 763. sír; 3: 1186. sír; 4–5: 780. sír (Fotó: RRM)

1

2

3

4

5

6

33. kép: Kőpakolásos sírok. 1: 1171. sír; 2: 1181. sír; 3: 1202. sír; 4: 1210. sír; 5: 1216. sír; 6: 1221. sír (Fotó: RRM)

közösségben betöltött szerepével? Temetési szokásnak nevezhetjük, hogy az erősen zsugorítva fektetett holttestet egyetlen nagy (és néhány kisebb) kővel igyekeztek teljesen beborítani (1213, 1216, 1221. str.). Az 1196. csecsemősírnál az egész sírgödört borították be két nagy kővel. Kettő esetben maradtak meg kövek a magasan fekvő hamvasztásos sírok közül (1186. str., 1181. urnasír). A többi csontvázas rítusú. Tény az is, hogy a legtöbb kőpakolás gyerekhez, kettő pedig juvenis korú egyénhez köthető. A kőpakolásos temetkezésekben a tipikus D-É-i tájolás és ettől eltérő tájolás is előfordult. Ugyanakkor voltak kő nélküli sírok is eltérő tájolással a temetőben. A mellékletadás nem eltérő vagy kirívó a kőpakolással vagy anélkül eltemetettek között.

A balatonszentgyörgyi badeni birituális temetőben 39 gyermek (53%) 30 felnőtt (41%) és 4 ismeretlen korú és nemű egyén (6%) adja ki a 73 eltemetett személyt (18. kép). Összesen 30 felnőtt egyénből 5 férfi, 18 nő, a többi ismeretlen nemű. A rítus és az életkor összefüggésében kimutatható, hogy 15 év alatti gyermekeket bármelyik rítussal eltemettek. A hamvasztásosak között nem került elő 40 évesnél idősebb személy sírja, ami adathiányból (elpusztult sírok) is eredhet.

Elemzésünkben a többes temetkezéseket is bemutattuk, amelyek a temető szélső sírjai között és az ún. középső tömb külső (déli és keleti) ívében voltak. A temetőn belül elszórtan, nem egy csoportban, azaz nem egymással összefüggésben helyezkedtek el. A lelőhelyen 1 urnás (1188. str.), 1 szórt hamvasztásos (783. str.) és 1 hamvasztásos (1212. str.) kettős sír került felszínre, amelyekben az egyének életkora közel azonos volt: 20-39 éves felnőttet (feltehetően nőt) egy kisebb gyermekkel együtt temettek el. A csontvázas rítusban egyetlen hármastemetésünk volt 7 évnél fiatalabb gyermekekkel. Három kettős sírt tártunk fel, amelyekben maturus korú nő és 9-14 éves gyermek (807-1223. str.), különböző életkorú nők (774. str.), valamint kettő gyermek (763. str.) nyugodott. Azonban nincsen férfival eltemetett nő vagy gyermek! Feltételezzük, hogy a többes temetések háttérben erős családi kötődés állt. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy a hármastemetésnek volt egy közeli adultus női 'sírparja', a 774. kettős női sírnak pedig egy adultus férfi közeli sírja azonos tájolással.

Ha a különböző rítusú, életkorú és biológiai nemű sírok térbeli elhelyezkedését vizsgáljuk, a következő kép tárul elénk. A temető belsejében feküdtek a hamvasztásos rítusú sírok. Az urnások a belső megmaradt tömb minden részén (kivéve talán a DK-i-t?), a szórt hamvasak a tömb középső, déli és DK-i részében voltak. Elkülönült a már említett szórt hamvas csoport ÉNy-on (803, 809, 804. str.). A temető külső ívében csak csontvázas rítusú sírokkal találkoztunk. A gödörbe történő szabályosan eltemetés csak a temető szélén fordult elő (794.). A belső tömbben csupán néhány csontvázas sír feküdt. Ezek egyike a kőkupacos borítású, legidősebb férfi sírja volt (780. sír). Különböző korú és nemű egyének egyes sírjának térbeli elhelyezkedésében nem lehetett különösebb szabályosságot észrevenni a temetőn belül.

A temetőben 10 szórt hamvas sírt találtunk (779, 782, 783, 785, 786, 792, 803, 809, 1162, 1170. str.), amelyek közül a 783. kettős temetkezés. A sírokban a hamvakat egy kupacban helyezték el. A kettős sírban azonban külön kupacolták a két elhunyt hamvait, amelyeket egy-egy tállal borítottak be. 7 sír tartalmazott mellékleteket. 3 esetben nem találtunk edénymellékletet (786, 1162. és 1170. str.). A balatonszentgyörgyi lelőhelyen jellemző temetési szokásnak tűnik, hogy a hamvakra edény(ek)e)t tettek és/vagy borítottak szájjal lefelé. Előfordult, hogy az edényt vagy edényeket a hamvak köré vagy részben azokat fedve helyezték el. A korsó vagy bögre lehetett az a jellemző használati tárgy, amelyet bármelyik életkorú elhunyt számára mellékeltek. A tál/ak a hamvak lefedését szolgálták. A hombárok funkcióját nem ismerjük, mert csak darabjaik kerültek elő. A szórt hamvas sírok edénykészletében a korsó vagy bögre általában önmagában szerepel vagy tállal (előfordult egymással max. 2-3 mindegyikből). Egy bögre és egy hombár, továbbá ez a készlet tálkával kiegészülve ismert még. Az egységes összetételű edénykészletben a darabszámban van eltérés (síronként általában 1-3 db). A 803. sír 6 darabos edénykészlete kivételes az egész temetőben! Ebben egy kétészes tál és egy szarvacskás peremű edény is volt.

14 urnás hamvasztásos temetkezést tártunk fel, amelyek közül egy személy hamvait 13 objektum tartalmazta (781, 787, 788, 806, 1155, 1163, 1164, 1165, 1166, 1169, 1187, 1215, 1219. str.). Az 1188. str. kettős sír volt. A temetkezések eltérő mértékű bolygatottsága miatt az edénykészlet kevés esetben rekonstruálható. Ennek ellenére az urnás sírok temetési gyakorlata jellemezhető: egy nagyobb méretű edénybe (amfóra/hombár/fazék) helyezték a hamvakat. Gyereksíroknál találkozunk kivétellel: az 1164. sírban tál, az 1155. sírban ansa cornutas füles korsó, az 1188. kettős sírban korsó volt az urna. Az 1219. adultus női(?) sírban kebles, alacsony széles szájú edényt használtak erre a célra. A nagyedényt egy tállal fedték be, amelyet vagy talppal lefelé tettek bele az urna nyílásába, vagy a tálat szájjal lefelé fordítva borították az urnára. Kísérőedényként, ahogy a szórt hamvas síroknál megfigyeltük, korsó/bögre került elő az urnából (ez a 3. edény). Két esetben őrződtek meg egy 4. edény darabjai is. Az 1155. gyereksírban minimum 5 edénye magas edényszám az urnasírok között és a temetőben is.

A szórt hamvas rítussal való összehasonlítás hasonló edénykészletet és lényegében hasonló általános edényszámot (1-3 db) eredményez. A tállal való lefedés az urnasírokban és a szórt hamvasoknál is megtalálható (az urna vagy a hamvkupac letakarása a cél).

Az elhamvasztott egyének biológiai neme feltételesen volt meghatározható, ezért az orsógombot és a kovaeszközöket (779. 783, 785, 781, 1188. str.) nem tudjuk egyértelműen a férfiakhoz/fiúkhöz vagy az asszonyokhoz/lányokhoz kötni. Orsógombok inkább felnőttekhez köthetők, kovák gyerekeknél és felnőtteknél is előfordultak. Az 1219. urnasírban lelt kötőredékről nem dönthető el, hogy dörszkö-mellékletéről vagy kőpakolás maradványáról van szó.

Csontvázás rítusú egyes sír 32, további 4 többes temetkezés és egy telepődör-temetkezés került elő a balatonszentgyörgyi temetőben. A csontvázak állapotát is leírtuk elemzésünk során, de lényegesebb volt a tájolás és a fektetés jellemzése. A feltárás során egyértelműen látszott, hogy fejjel dél felé, azaz a D-É-i irányú fektetés az általános a temető egész területén. A 18 eset a temetkezési helyek 49%-át és a 42 fő felét jelenti, ebből 4 volt kőpakolásos.

A tipikus tájolástól 9 temetkezés 10 halottjának irányítása tért el, akik zömmel a temető külső sávjában feküdtek, 3 volt kőpakolásos. A 37 temetkezési hely 24%-át és a 42 halott 24%-át jelentik. Kelet-nyugati tájolás: 1171, 1207, 762. str. DNy-ÉK: 802, telepődör-temetkezés a 794. str. DK-ÉNy: 1213. str. É-D: 1216. str. NyDNy-KÉK: 780. str. KDK-NyÉNy: 774. kettős sír. Az atipikus tájolás nincs összefüggésben a biológiai nemmel és életkorral. 7 évnél kisebb gyermek nem volt D-É-től eltérő pozícióban. A mellékletadás sem eltérő vagy kirívó a hagyományos tájolású elhunytakhoz képest. Ugyanakkor érdekes lehet, hogy a hamvasztott sírok környezetében helyezkedtek el a temető belső tömbjében.

A birituális temető csontvázás rítusú temetkezéseiben valószínűleg általános, mondhatni tradicionális a zsugorított pozíció és a bal oldali fektetés. A zsugorítás mértékét tekintve – az adathiányos 18 eseten túl – 3 kategóriát különítettünk el: 1. 'normál' (8 tétel), 2. erős zsugorítás (12 tétel), amikor a térdeket egészen a könyökig húzták fel. A 3. kategóriában a gerincoszlop és a combok inkább tompaszöveget zártak be (3 tétel). Az 1196. csecsemősírt nem volt értelme kategorizálni. Az értékelhető kőpakolásos temetkezésekben a 'normál' és az erős módon (780, 1171, 1202, 1216. str.) való zsugorítás fordult elő.

A bal oldali, általánosan megfigyelhető fektetésnek egyetlen kivétele fordult elő az egyes sírok között. Az 1221. kőpakolásos sírban a 2-4 éves gyermeket jobb oldalára, ugyanakkor a tradicionális módon, fejjel dél felé fektetve temették el a temető ÉK-i részében. A régészeti és antropológiai megfigyelések alapján nem leltük e jobb oldali fektetés okát. A jobb oldali fektetés a többes sírokra jellemző, még a hármas gyereksír egyik feltárt halottjánál is megfigyelhető volt.

A 36 csontvázás sírből 25-ben maradt meg leletanyag. A csontvázás rítus mellékletadási gyakorlatának bemutatásához először kategorizáltuk a temetkezéseket. Az első kategóriába kerültek azok a vélhetően bolygatatlan vagy alig sérült temetkezések, amelyekben a mellékletkészlet (a feltárt szervetlen anyagú

tárgyak alapján) rekonstruálható. Ide véleményünk szerint 12 sír (az összes csontváz 32%-a) és 13 személy (egyik kettős sír, 31%) tartozik: 757, 800, 774. kettős női sír, 1211, 1172, 1214. sír. A 12 jelenség fele kőpakolós sír (6 db): 780, 1171, 1196, 1202, 1213, 1221. str. Elkülönítettük a bolygatott, hiányos temetkezéseket, ami 12 sírhely (32%), a hármas sír miatt 14 egyén (az összes csontváz 33%-a).

Megfigyeléseink szerint a mellékleteket (elsősorban edényt) a fej mellé, a felsőtesthez vagy a karok, kézfejek környezetébe, ill. a lábtájékon helyezték el. Azonban az 1202. sírban a gödörsarokban találtuk meg a mellékletet. Különleges eset a temetőben az 1214. sír, ahol a csecsemő kis testét lefelé fordított tállal fedték be! Elképzelhető, hogy az 1168. sír csecsemőjét is tálkával takarták le. Ugyanis a restaurátorok a 2. edény töredékei között találták meg a csontokat. Egyedülálló jelenség temetőnkben a 780. sír tekintetben, hogy a kőkupac mellé, azaz külső oldalához állították a kisedényt (korsót), nem közvetlenül az elhunyt mellé helyezték el.

Jól dokumentálható 5 felnőtt sír (egyik kettős sír) és egy gyereksír alapján egy edény, típusa szerint korsó mellékelése nemtől és életkortól független szokás lehetett. Egyes edényként sírba kerülhetett hombár (1213. str.), fazék (1223. matusus nő), tál (29 év alattiak között 3 esetben). Egyetlen edény, típusa szerint bögre az Inf. I. korú gyerekeknek járt 7 bolygatlan és egy bolygatott gyereksír alapján. De csak négyüknek volt mézskögyöngyös viselete. Közülük az 1196. csecsemő 3 db edénye miatt kivételes. Az 1184. bolygatott csecsemősírban minimum 3 edény (bögre, füles fazék, hombár) maradt meg. Az Inf. II. korú, esetleg fiúgyerek (1172.) ivóedényének típusa kancsó volt. A bolygatott sírok az edénykészlet kis számú variációit mutatták. 2 db tál csak Inf. I. korosztályban fordult elő (2 esetben). Edényegyüttest egy tál és egy nagyedény alkotott (802. adultus). Érdekes, hogy a hármas gyereksírban is volt nagyedény 1 bögre mellett.

A viselet részei lehettek a különböző számban feltárt gyöngyök, amelyek anyaga túlnyomórészt mézskő, néhányszor csiga, egyszerű kiégetett agyag volt. Elsősorban a fej környékéhez köthető gyöngyös viselet (haj- vagy fejdísz, sapka, nyaklánc) a gyerekeknél fordult elő jellemzően. Egy esetben karkötő dísz, egy esetben akár a ruha vagy takaró díszei lehettek a gyöngyök. Egyértelműen gyöngy nyakláncot a 774. kettős női sírban fedeztünk fel a felnőtteknél. A 774. és a 807-1223. kettős sírok alapján a csontváz rítuson belül sikerült egyértelműen a női nemhez kötni az orsógomb mellékelését! E rítushoz kapcsolódóan két példánk van a felsőtest/has/deréktájon előforduló apró kovaeszközökre. Egy kiskamasz (1171.) és egy adultus felnőtt (762.) egyén életkora megfelel a szórt hamvas, illetve az urnás hamvasztásos rítusban már megfigyelt eseteknek. Sajnos a biológiai nem a csontváz rítusban sem volt megállapítható. Nem utolsó sorban kell megemlítenünk egy rézlemez töredéket (779.) és esetleg nyaklánc részét képező vékony rézdarabot (1171.).

A csontváz rítusból a tállal való lefedést emeljük ki (1214. str. és egy feltételezett eset), amely esetleg azonos értékű, megegyező gyökerű rítuselem lehet mint a hamvasztásos rítusban? Az 1214. sírban hamvasztásos sírok környezetében való elhelyezkedése talán megerősíti ezt a megállapítást.

Az edénykészletből a korsó, illetve a bögre az összekötő kapocs a három rítusban. A szórt hamvas és a csontváz rítusban egyetlen edényként a leggyakrabban jelent meg. Míg az urnasírokban a hamvakat magában foglaló alapkészlet (urna és fedőtál) mellett a leggyakoribb kísérőedény. Vélhetően ugyanazon okból, céllal került az eltérő rítusú sírokba? Az edényszámokat tekintve egyetlen edény mellékelése hasonló jelenség a csontváz és a szórt hamvas rítusban. Az 1-3 darabos átlagos edényszámot vehetjük még a közös jellemzők közé. A balatonszentgyörgyi birituális badeni temető edénymellékelésének jellemzőit az orsógomb és az apró kovaeszköz (mint eszközkészlet) ritka sírba tétele egészíti ki.

A temetőben voltak melléklet nélküli temetkezések is, szám szerint öt (768, 793, 1207, 1193.) egyik kőpakolással (1216.). Melléklet nélküliként határoztuk meg a telepödörbe temetett 794. str. személyt. Ez a 6 eset a 37 csontváz rítusú objektum 16%-a.

Összesen 7 sírt (a sírhelyek 19%-át) és 8 egyént (2%) nem számítottunk bele a melléklet-alapú statisztikába alapvetően az objektumok erős bolygatottsága miatt. A bolygatások kapcsán hívtuk fel a figyelmet arra, hogy szétrombolt sírok (visszadobált humán maradványokkal és néhol kövekkel, vagy emberi maradványok nélkül) nemcsak a temető keleti, az őskori, bronzkori tárológödörrel érintett részében voltak, hanem a belső tömbben is. Előfordulhat, hogy a bolygatások nem véletlenül és nem a késő rézkornál később történtek, hanem szándékos, célzott ráásások voltak a sírjelek, kőpakolások értelmezhetőségének fennállása idején?

A balatonszentgyörgyi temetőben feltárt objektumok között hét olyan, bolygatott jelenség ismert, amelyekben nem maradt meg embercsont. Az embercsont hiánya ellenére ismeretlen rítusú emberi temetkezésnek tartunk öt jelenséget, amelyekben 1-3 edény részei kerültek elő a szubhumuszból (773, 778, 784, 805, 1161. str.). Nem soroltuk az ismeretlen rítusú jelenségek közé a 804. objektumot, amelyben az edények egy vonalba rendezve helyezkedtek el. Ez pedig utalhat a sírcsoport másik két sírjával azonos rítusra (szórt hamvas). A kalcinátum hiányára nincs magyarázat. Ha nem is földeltek el itt hamvakat, gondolhatunk esetleg szimbolikus temetkezésre?

Az ember és állat feltehetően együttes elég(etés)ének nyomai jelentik az újdonságot a balatonszentgyörgyi temetőben. Az emberi hamvak között ugyanolyan módon égett, igen kis mennyiségű állati kalcinátumot különítettek el és határoztak meg a szakemberek (Ráczi Piroška és Gál Erika) a 779. és a 787. sírban. A humán maradványt nem tartalmazó 1185. str. temetőn belüli helyzete alapján felvetődik, hogy azt a 780. sírhoz kapcsolódó strukturált depozitumként interpretáljuk (26–27. kép).

14. A rítuselemek tipokronológiai vizsgálata

Bondár Mária kronológiai elemzését felhasználva vizsgálom az egyes rítusok, ill. rítuselemek keltezési összefüggéseit. A temető tíz szórt hamvas sírjából nyolcat lehetett keltezni. A 792. sír a Baden IIb, 5 temetkezés (782, 785, 809, 1162, 783. kettős) a Baden III időszakra datálható. A 779. sírt a IIIb végére, a 803. sírt a III/IV. horizontba sorolta Bondár Mária. Ez alapján a szórt hamvasztásos temetési módot – a temető legkorábbi és néhány legkésőbbi sírját kivéve – a temető teljes használati ideje alatt alkalmazták. A hamvak és edények elhelyezésének módja nem változott az idők folyamán. A hamvak tállal való fedésének szokása is megmaradt a Baden III-ban és annak végén. A 3 darabos edénykészlet ebben az időszakban 3 temetkezésben őrződött meg. Ugyanakkor az 1162. felnőtt nő hamvai között csak díszített kagylólemezek voltak, edények nem. Kovaeszköz sírba helyezéséről a Baden III. fázisból van adatunk (783, 785.). Figyelemre méltó, hogy a felnőtt elhunytak kiemelkedő sírjai közül a rézlemezkes, orsógombos és 2 korszós női 779. sír és a 6 edényes felnőtt 803. sír csak a korszak végén (III b, ill. III/IV.) jelent meg.

Szinte az összes urnás temetkezés keltezhető volt, a 14-ből 13 esetben. Ez a temetési mód a temető legkorábbi sírjától (1219. Baden IIa? IIb) kezdődően figyelhető meg. A rákövetkező Baden IIb és a III. horizontban is jelen volt nagyjából egyforma arányban. A temető legkésőbbi időszakaiból (IIIb vége, IV. eleje, Baden IV?) azonban nem maradt meg urnásír. Az urnás hamvasztásos rítusra jellemző edénykészlet (urna fedőtállal) végig jellemző maradt. Ehhez képest előfordultak kivételek az 1219. számú, legkorábbi temetkezésnél, valamint a Baden III-ban az 1164. gyereksír esetében (tálba helyezett hamvak). Kiemelkedő a IIb fázisra keltezhető 1155. kisgyerek sír, amely minimum 5 edényt tartalmazott és ansa cornutas korszó jelentette az urnát. A Baden III. fázisban egyaránt használtak amfora és hombár típusú edényt urnának. Az urnába helyezett kisedény (bögre vagy korszó), illetve egy további 4. edény a IIb és III. fázisokban is előfordult. A Baden III. periódusból van adatunk az orsógomb és a kovaeszközök mellékelése a hamvasztásos rítusban (781. és 1188. sír). Lényegében ugyanabból az időhorizontból származik az égetett állatcsont a 787. sírban (IIb? III?) és az 1185. (IIb) objektumban.

24 korhasztásos rítusú temetkezési helyet lehetett keltezni. A Baden IIb fázist 4, a IIb-III fázist 8, a III. fázist 8 sír képviseli. A Baden III végének képviselője lenne a 774. kettős sír és feltételezett sírpárja (1207). A temető nyugati szélén elkülönülő csoportban zárulna a temető használati ideje a Baden IV? időszakban két sírral és egy gödörtemetkezéssel (793, 794, 800).

A kőpakolás jelensége a Baden IIb-III időszakban adatolt a temetőben. A hagyományos D-É-i tájolást a legkorábbi urnasírt követően a IIb, IIb-III, a III és a legutolsó (IV?) fázisban, tehát a temető majdnem teljes használati idejében alkalmazták. Az ettől eltérő, azaz a temetőben atipikus tájolás ugyanezen korszakokban fordult elő. Sőt a Baden III végi periódust képviselő mindkét csontvázas sír elhunytjának tájolása a szokásos D-É-től eltérő volt. A standard és az eltérő tájolások a temető egész használati idejét végig kísérték, azaz nincs kronológiai eltérés közöttük. Ugyanezt mondhatjuk a többes temetkezésekről, tehát a temető több periódusából van példánk ilyen jelenségekre.

A temető legidősebb emberének sírja fölé kőkupacot emeltek a Baden IIb idején. Az egyedi temetési rítuselemek keltezését illetően az 1214. számú sírban tállal letakart testű gyermeket említhetjük meg, amelyet a Baden III? ra keltezett Bondár Mária. Az egyetlen jobb oldali fektetésű, egyes temetkezés az 1221. földbe kerülése is a Baden III idején történhetett.

A leletanyag kronológiai összefüggései közül a gyöngyös sírok időbeli szóródására Bondár Mária hívta fel a figyelmet. Elemzésem szerint a korhasztásos rítusú sírokban az orsógombok megjelenésének időszaka megegyezik a hamvasztásos rítusúakéval, azaz a Baden III. és annak vége. A rézhuzalos, gyöngyös viseletű gyermeket szintén a Baden III fázisban temették el (1171. sír). Az egyetlen datálható kovaeszközös sír a IIb fázist képviseli (1172. sír), tehát egy fázissal korábban jelent meg ez a tárgytypus a korhasztásos rítusban, mint a hamvasztásos rítusokban. Sajnos kevés példánk van ahhoz, hogy egyértelmű kronológiai szabályosságot állapítsunk meg az edények sírba helyezésének gyakorlatát illetően. Annyit biztosan állíthatunk, hogy 1-1 korszó fej mellé helyezésére a temető legkésőbbi felnőtt sírjaiban van példa (774, 800). A temető használata során szinte végig (Baden IIb, IIb-III, III. időszakban) szokás lehetett Infans I. korú gyermeket egy darab bögrével eltemetni (más viseleti elem előfordult az edény mellett). Az 1196. csecsemőt a Baden III-ban temették el, fejcskéje mellé egymásba tették a 3 db edényt. Az 1184. csecsemő sírjában is minimum 3 edény volt, ami magas edényszám a csontvázas rítusban és talán nem véletlen a Baden III időszakban való előfordulása ennek a rítuselemnek.

Bondár Mária elemzésében külön kitér a kivételes leletanyagú, illetve helyzetű sírokra. Az általa említett jelenségeket kiegészíthetjük az átlagosnál több edényt tartalmazó temetkezésekkel, pl. az 1155. és 803. hamvasztásos sírral és a fent említett 1196. és 1184. csontvázas rítusú sírral. A többtől eltérő jellegű vagy számú mellékletek (pl. csigagyöngyök) vagy jelenségek a Baden IIb időszakban jelennek meg a temetőben (pl. 780. kőkupacos csontvázas sír, 1155.), de a Baden III fázisban sokasodnak meg a csontvázas rítusban (pl. 1171, 774, 1162, 1221), ahogy a két legjelentősebb hamvasztásos rítusú sír (779, 803.) szintén a Baden III időszakot képviseli.

Az egyes elhunytak státuszának, megbecsülésének kifejezésére a késő rézkori közösség nem a korhasztásos vagy hamvasztásos temetési módot választotta. Számunkra ez a feltételezett szándék eltérő jellegű, anyagú, minőségű vagy mennyiségű tárgyakban, viseletben vagy sírjelenségben nyilvánul meg.

1. táblázat: A késő rézkori sírok legfontosabb adatai (Készítette: Somogyi Krisztina)

strat. szám	térkép	kőpakolás	valós sírgödör	sírfolt	zsugorítás mértéke	váz tájolása n.a.= nincs adat	fektetés n.a.= nincs adat	rítus csontvázas=cs urnasít=urn szórt hamvas=sz hamvasztás, variantás? = hamv	biológiai nem (Rác Piroska)	halálozási kor (év, Rác Piroska)	Melléklet	kova eszköz (db)	fém- huzal (db)	réz- lemez tör. (db)	orsó- gomb (db)	gyöngy (db)
757.	JC-09				erős	D-É	bal	cs/1 fő	nő	40-59	in situ edény					
760.	JC-14				n.a.	D-É	n.a.	cs/1 fő	gy	2-4	bolygatott edények					
761.	JC-14		igen	igen	n.a.	D-É	n.a.	cs/1 fő	gy	2-3	bolyg. edény					
762.	JC-14				n.a.	K-Ny	bal	cs/1 fő	nem meghatározható	20-39		1				
763/1.	JC-14	igen	igen			D-É	jobb	cs/2 fő	gy	7-10	szórvány kerámia					
763/2.	JC-14					N.A.	n.a.		gy	3-5						
767.	JC-14		igen		erős	D-É	bal	cs/1 fő	nő?	20-29	bolyg. edény					
768.	JC-14				erős	D-É	bal?	cs/1 fő	gy	0,5-1	in situ nincs					
769	JC-14		igen	igen	n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	felnőt	20 év felett	bolygatás miatt nincs					
773.	JC-09							ismeretlen	nincs csontanyag	nincs csontanyag	bolygatott edények					
774/1	JC-15		igen	igen	erős	KDK-NyÉNy	bal	cs/2 fő	(nő)	15-19	in situ edény					2
774/2	JC-15		igen	igen	erős	KDK-NyÉNy	jobb		nő	30-39	in situ edény				1	
775. (és 1182)	JC-14				n.a.	D-É	bal	cs/3 fő	gy	0-7	bolyg. edény					1
1182. (és 775)	JC-14				n.a.	D-É	jobb	cs/3 fő	gy	0-7	in situ nincs					
776.	JC-14	igen	igen					ismeretlen	égetett állatcsontok	égetett állatcsontok	bolygatás miatt nincs					
777.	JC-14				n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	gy	újszülött	bolyg. edény					
778.	JC-09							ismeretlen	nincs csontanyag	nincs csontanyag	bolyg. edény					

strat. szám	térkép	kőpakolás	valós sírgödör	sírfolt	zsugorítás mértéke	váz tájolása n.a.= nincs adat	fektetés n.a.= nincs adat	rítus csontvázas=cs urnasíu szórt hamvas=sz hamvasztás, variáns? = hamv	biológiai nem (Ráczi Pirokska)	halálozási kor (év, Ráczi Pirokska)	Melléklet	kova eszköz (db)	fémhuzal (db)	rézlemez tör. (db)	orsógomb (db)	gyöngy (db)
779.	JC-09							sz/1 fő	nő?	20 év felett	in situ edények és kötődékek			1	1	
780	JC-09	igen	igen		erős	NyDny- KÉK	bal	cs/1 fő	férfi	60 év felett	in situ edény					
781.	JC-09							u/1 fő	férfi?	20 év felett	in situ edények	2			1	
782.	JC-14							sz/1 fő	gy	6-7	in situ edény					
783/1	JC-14							sz/2 fő	gy	5-6	in situ edények	1				
783/2.	JC-14								nő?	20 év felett						
784.	JC-09							ismeretlen	nincs csontanyag	nincs csontanyag	bolygatott edények					
785.	JC-09							sz/1 fő	gy	7-14	in situ edények	1				
786.	JC-09							sz/1 fő	nő?	20-39	in situ nincs					
787.	JC-09							u/1 fő	férfi?	20-39	in situ edények, égetett állatcsontok					
788.	JC-09							u/1 fő	nő?	20-39	in situ edények					
792.	JC-14							sz/1 fő	nem meghatározható	15 év felett	in situ edények					
793.	JC-08		igen	igen	n.a.	D-É	bal	cs/1 fő	gy	3-5	in situ nincs					
794.	JC-13		igen	igen	erős	Dny-ÉK	bal	gödör-temetkezés	férfi	50-59	in situ nincs, kötődékek					
800.	JC-08		igen	igen	normál	D-É	bal	cs/1 fő	nő	40-49	in situ edény					
802.	JC-09		igen		erős	Dny-ÉK	bal	cs/1 fő	nő?	20-25	in situ nincs, bolyg. edények					
803.	JC-09							sz/1 fő	nem meghatározható	20-39	in situ edények					

strat. szám	térkép	kőpakolás	valós sírgödör	sírfolt	zsugorítás mértéke	váz tájolása n.a.= nincs adat	fektetés n.a.= nincs adat	rítus csontvázas=cs urnasíu szórt hamvas=sz hamvasztás, variáns? = hamv	biológiai nem (Rácz Piroska)	halálozási kor (év, Rácz Piroska)	Melléklet	kova eszköz (db)	fémhuzal (db)	rézlemez tör. (db)	orsógomb (db)	gyöngy (db)
804.	JC-09							feltehetően hamvasztás	hamvak nincsenek	hamvak nincsenek	in situ edények					
805.	JC-09							ismeretlen	nincs csontanyag	nincs csontanyag	in situ edények					
806.	JC-09							u/1 fő	nem meghatározható	20 év előtt	in situ edény					
807. (és 1223)	JC-08		igen	igen	tompaszög	D-É	bal	cs/2 fő	gy	9-14	in situ nincs					
1223. (és 807).	JC-08		igen	igen	n.a.	D-É	jobb	cs/2 fő	nó	40-59	in situ edény				2	
809.	JC-09							sz/1 fő	gy	2-4	in situ edények					
825.	JC-09				n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	nem meghatározható	nem meghatározható	bolygatás miatt nincs					
1155.	JC-09							u/1 fő	gy	2-4	in situ edények					
1161.	JC-09							ismeretlen	nincs csontanyag	nincs csontanyag	bolygatott edények					
1162.	JC-09							sz/1 fő	gy	2-4	kagylólemezek					
1163.	JC-09							u/1 fő	nó?	20-39	in situ és bolyg. edények					
1164.	JC-09							u/1 fő	gy	4-6	in situ edény					
1165.	JC-09							u/1 fő	gy	9-14	bolygatott edények					
1166.	JC-09							u/1 fő	nem meghatározható	nem meghatározható	bolygatott edények					
1167.	JC-09							hamv/1 fő	nem meghatározható	nem meghatározható	bolygatott edények					

strat. szám	térkép	kőpakolás	valós sírgödör	sírfolt	zsugorítás mértéke	váz tájolása n.a.= nincs adat	fektetés n.a.= nincs adat	rítus	biológiai nem (Rác Piroksa)	halálozási kor (év, Rác Piroksa)	Melléklet	kova eszköz (db)	fémhuzal (db)	rézlemez tör. (db)	orsógomb (db)	gyöngy (db)
1168.	JC-10				n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	gy	0,5-1	bolygatott edények					1
1169.	JC-09							u/1 fő	gy	0-6	bolygatott edények					
1170.	JC-09							sz/1 fő	gy	2-4	in situ nincs					
1171.	JC-09	igen			erős	K-Ny	bal	cs/1 fő	gy	8-10	in situ	1				22
1172.	JC-10		igen	igen	normál	D-É	bal	cs/1 fő	gy	8-10	in situ edény	1				1
1181.	JC-09	igen						hamv/1 fő	gy	újszülött	bolygatott edények					
1183.	JC-14				tompaszög	D-É	bal	cs/1 fő	gy	12-14	in situ edény					
1184.	JC-09	?			n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	gy	0-0,5	bolygatott edények					
1185.	JC-09							ismeretlen	égetett állatcsontok	égetett állatcsontok	in situ edények					
1186.	JC-14	igen						u/1 fő	nem meghatározható	15 év felett	bolygatás miatt nincs					
1187.	JC-10							u/1 fő	gy	7-14	in situ edény					
1188/1.	JC-10							u/2 fő	gy	2-4	in situ edények	2			1	
1188/2.	JC-10								nő?	20-39						
1193.	JC-09				normál	D-É	bal	cs/1 fő	nő	20-29	in situ nincs					
1194.	JC-10		igen	igen				cs/1 fő	nem meghatározható	nem meghatározható	bolygatás miatt nincs					
1196.	JC-10	igen	igen	igen		D-É	bal	cs/1 fő	gy	0,5-1	in situ edények					2
1201.	JC-10					n.a.	n.a.	cs/1 fő	gy	2-4	bolygatás miatt nincs					
1202.	JC-10	igen	igen	igen	erős	D-É	bal	cs/1 fő	gy	4-6	in situ edény					
1207.	JC-15		igen	igen	erős	K-Ny	bal	cs/1 fő	ferfi	20-39	in situ nincs					

strat. szám	térkép	kőpakolás	valós sírgödör	sírfolt	zsugorítás mértéke	váz tájolása n.a.= nincs adat	fektetés n.a.= nincs adat	rítus csontvázas=cs urnasí=u szórt hamvas=sz hamvasztás, vartáns?= hamv	biológiai nem (Ráczi Piroska)	halálozási kor (év, Ráczi Piroska)	Melléklet	kova eszköz (db)	fém- huzal (db)	réz- lemez tör. (db)	orsó- gomb (db)	gyöngy (db)
1209.	JC-10	igen				n.a.	n.a.	cs/1 fő	nem meg- határozható	20-39	bolygatott, okkerrög					
1210.	JC-09	igen			n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	gy	8-12	bolygatott edénytöredék					
1211.	JC-09		igen	igen	n.a.	D-É	bal	cs/1 fő	gy	3-5	in situ edény					29
1212/1.	JC-09							hamv/2 fő	nó?	20-39	bolygatott edények					
1212/2.	JC-09								gy	6-7						
1213.	JC-09	igen			tompá szög	DK-ÉNy	bal	cs/1 fő	(nő)	18-19	in situ edény					
1214.	JC-09		igen	igen	n.a.	D-É	bal	cs/1 fő	gy	0-0,5	in situ edény					35
1215.	JC-09							w/1 fő	nó?	20 év felett	in situ edé- nyek					
1216.	JC-09	igen			erős	É-D	bal	cs/1 fő	gy	7-9	in situ nincs					
1219.	JC-09							w/1 fő	nó?	20-39	in situ edé- nyek					
1220.	JC-10	igen			n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	gy	7-14	bolygatás miatt nincs					
1221.	JC-10	igen		igen	normál	D-É	jobb	cs/1 fő	gy	2-4	in situ nincs					8

A BALATONSZENTGYÖRGYI TEMETŐ LELETEINEK ELEMZÉSE

BONDÁR MÁRIA

A temető olyan szakrális tér, amelynek területére csak meghatározott módon, kötöttségekkel kerülhettek emberek és kíséző leletek, ezért a sírban és a sírok körzetében megtalált mellékletek a halotti kultusz részét képezték szimbolikus jelentéstartalommal.

A balatonszentgyörgyi temetőben feltárt késő rézkori sírok egy része csontvázas, másik része hamvasztásos temetkezés volt. Mindkét rítusnál előfordult kettős, a csontvázasan eltemetettekénél hármas temetkezés is. Ezek egy részét már az ásatáson lehetett regisztrálni, másik részükről viszont csak az antropológiai vizsgálatnál derült ki, hogy a csontmaradványok vagy hamvak több emberhez tartoznak. Az antropológus néhány esetben megállapította, hogy a leletjegyzékben humán kalcinátumként jegyzett anyag valójában állatsont volt. Néhány sír pontos rítusa nem határozható meg. A temető területén lévő települési gödrökben is voltak olyan emberi tetemek, amelyeket nem tekinthetünk szabályos temetkezésnek, mert semmilyen halotti szertartás nyomait nem figyelték meg a feltárás során és azt követő feldolgozásunk sem talált rituális cselekményre utaló adatokat.

A feltárt sírok rítus szerinti kategorizálását Somogyi Krisztina tanulmánya részletesen bemutatja. A régészeti értelmezés sírnak tekintett minden olyan jelenséget, amely tudatos temetkezésre utalt. Azaz, ha hamvak nem is voltak a sírgödörben, de edények valamilyen formációja jelezte a temetkezést, vagy kövek egy csoportja utalt erre, akkor azt szándékosan létrehozott szakrális egységnek – divatos kifejezéssel – strukturális depozitumnak tekintettük. Ez főként a hamvasztásos síroknál volt fontos, mert itt a szórt hamvas és urnás rítust is meg lehetett különböztetni néhány esetben akkor is, ha nem maradtak meg hamvak.

Rácz Piroska – értelemszerűen – csak a valós csontmaradványokat tudta elemezni, ezért némi eltérés lehet az értelmezésben a régészeti interpretáció és az antropológiai elemzés között.

E két külön tanulmány miatt a tipológiai fejezetben nem tartom szükségesnek a rítusra, nemre és életkorra vonatkozó adatok, táblázatok megismétlését. Az edénytípusok elemzésénél azonban vizsgálom, hogy van-e összefüggés temetési rítus, nem és életkor között, és ha igen, az milyen trendet vetít elénk.

A sírokban talált leletekről – a gépi feltárás okozta nehézségek miatt – nem dönthető el minden esetben, hogy a halott mellé tett mellékletek voltak-e. Főként a nagyszámú, jellegtelen töredék esetében nehéz eldönteni a kérdést, ezért általában leletként említjük a sírban talált edénymaradványokat. Tekintettel azonban arra, hogy a temetőbe nem véletlenül kerültek a késő rézkorban sem az egyes edények, töredékek és egyéb megmaradó anyagból készült tárgyak, ezeket a halotti kultusz tudatosan alkalmazott jeleinek tartjuk és az elemzéseknél is lehetőség szerint figyelembe vesszük.

26 csontvázas sírban volt valamilyen lelet (757, 760, 761, 762, 763, 767, 774, 777, 780, 800, 802, 1168, 1171, 1172, 1183, 1184, 1196, 1202, 1209, 1210, 1211, 1213, 1214, 1221 továbbá a 775 és 1182, valamint az 1223 és 807-es számon regisztrált kettős sírba temetett halottnál).

10 csontvázas temetkezés nem tartalmazott leletet (768, 769, 793, 825, 1193, 1194, 1201, 1207, 1216 és 1220) és a gödörbe temetett, a csontváz közelében talált kövek alapján valószínűleg kőpakolásos 794. halott mellett sem volt lelet.

A 26 hamvasztásos sírban volt melléklet (779, 781, 782, 783, 785, 787, 788, 792, 803, 806, 809, 1155, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1167, 1169, 1181, 1187, 1188, 1212, 1215 és 1219). Hat sír rítusa bizonytalan, mert emberi maradványokat nem őrzött meg (773, 778, 804, 805, 1161, 1185) de egyéb jelenségek hamvasztásra utaltak. A temetkezésnél minimális hamvakat figyeltek meg a feltárásnál, a sírt edénytöredékek jelezték (784. sír).

Három hamvasztásos rítusú sírban (786, 1170, 1186) nem volt semmilyen lelet.

1. A temető edényei

A késő rézkori badeni kultúra edénytípológiájának kidolgozására számos egyéni próbálkozás volt már, különböző részletességgel kidolgozott rendszerek készültek az elmúlt évtizedektől napjainkig.¹ Ennek köszönhetően a badeni kultúra belső felosztása, edénykészletének fő kategóriái jól körvonalazottnak tekinthetők, minden egyes lelőhelyre és típusra egyformán alkalmazható “edényhatározó” azonban nem létezik,² és az egyre több egyéni tipológiában való eligazodás, ezek összehangolása szinte lehetetlen vállalkozás lenne.

Az elsők között dolgozta ki a badeni edények tipológiai rendszerét E. Neustupný.³ Munkáját többen bírálták, s nem vált általánosan elfogadottá, alapvonásaiban azonban a mai napig figyelembe vehető, mert a badeni edényművesség fejlődésének fő vonalait jól meghatározta. A leggyakrabban idézett és legrészletesebb – olykor túlságosan is részletező – tipológia kidolgozása V. Němejcová-Pavúková nevéhez fűződik, aki több munkájában foglalkozott a badeni kultúra edényeinek típusba sorolásával és a kultúra belső kronológiai szintjeinek, kapcsolatrendszerének meghatározásával a formai és díszítőelemek változása, „fejlődése” alapján.⁴ A publikációiban különböző elnevezésekkel, más-más fokozatba került lelőhelyekkel találkozunk. Ennek összegzését és Pavúková tipológiai rendszerével kapcsolatos fenntartásaimat egy korábbi tanulmányban mutattam be.⁵

A tipológia, mint módszer ma már önmagában kevés, a kizárólag az edények típusba sorolása alapján meghatározott kronológia ma már nem elegendő. Napjainkban a tipológiát és a régészeti „kultúra” fogalmát egyre többen kérdőjelezik meg,⁶ helyette a “kerámia stílus” javasolt.⁷ A ma már inkább badeni komplexumnak⁸ nevezett “kultúra” nagy területen összességében hasonló díszítési elveket és edénykészítési technikát mutató badeni fazekasságról feltételezhető, hogy a standard edényformák és az alkalmazott díszítéskombinációk valamilyen hagyomány vizuális kifejezését testesítik meg az edényeken. Az is feltételezhető, hogy a díszítő elemek kombinációja nem egy-egy edénykészítő ember pillanatnyi hangulatától függött, hanem valamilyen “konstans” volt, amely generációkon át hagyományozódott. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az edények készítői közötti különbségek (tapasztaltság, a hagyomány ismerete, lényegének megértése, egyéni megoldások stb.) miatt jelentős különbségek is vannak a látszólag nagyon hasonló edényművességben. Mindez nehezíti az elemzést.

Tipológiai kategóriákat ép vagy kiegészíthető edények alapján ideális meghatározni. Erre törekedtem a balatonszentgyörgyi temető feldolgozásánál is. Töredékek alapján csak akkor tekinthető külön típusnak egy-egy edény, ha a megmaradt rész alapján is egyértelmű egy-egy jellegzetes ismérv, ami alapján külön kategóriáról van szó.

Az analógiák keresésénél arra törekedtem, hogy megtaláljam azokat a párhuzamokat, amelyek a keltezéshez és/vagy értelmezéshez nyújtanak fogódzót. Ezért elsősorban a jól keltezett környezetből származó ép (vagy rekonstruált, kiegészített) edényekre hivatkozom, a csak töredékekben ismert

¹ Időrendben: NEUSTUPNÝ 1959; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1964; NEUSTUPNÝ 1966; NEUSTUPNÝ 1973; TORMA 1973; TORMA 1977; E 1979; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981; 1984; TOČÍK 1987; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1991; ENDRŐDI 1997; BONDÁR 2000; NEVIZÁNSKY 2001; NEVIZÁNSKY 2002; P. BARNA 2003; KALICZ 2004; NEVIZÁNSKY 2004; NEVIZÁNSKY 2005; HORVÁTHOVÁ 2007; BONDÁR 2008; GYÖRGY 2008; BONDÁR 2009a; GYÖRGY 2009; GYÖRGY 2009a; FURHOLT 2009; BONDÁR 2010; NAGY 2010; HORVÁTHOVÁ 2010; SPASIC 2010; SPASIC 2011; HORVÁTH 2011; HORVÁTH 2011a; HORVÁTH 2014.

² BONDÁR 2010, 307.

³ NEUSTUPNÝ 1959.

⁴ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1979, 1981, 1984, 1991, 1998.

⁵ BONDÁR 2010.

⁶ FURHOLT 2008; KRISTIANSEN 2014; SØRENSEN 2015.

⁷ FURHOLT 2008.

⁸ FURHOLT 2008; RACZKY 2009.

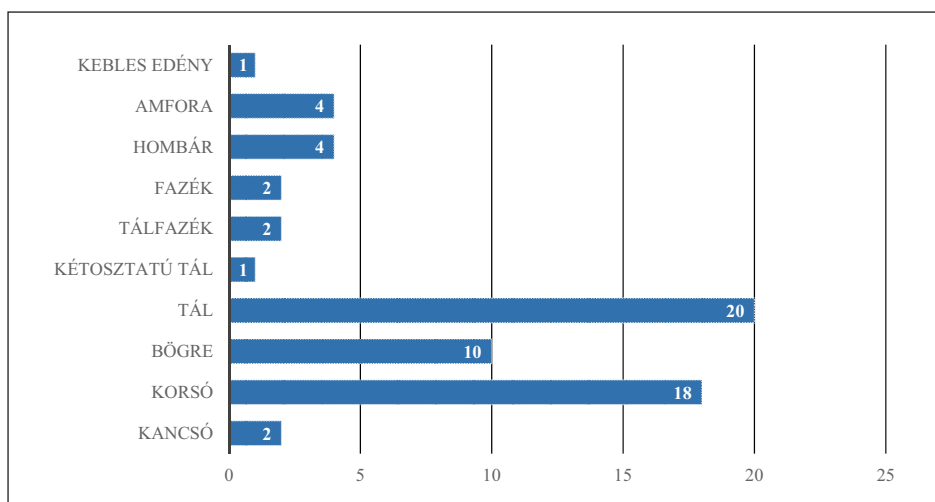
anyagánál a hasonló darabok részletes felsorolását nem tartom szükségesnek. A töredékeken megmaradt díszítőelemek alapján nem minden esetben rekonstruálható a teljes kompozíció, mert egy-egy díszítőelem más-más plasztikus, vagy bekarcolt, bepontozott motívummal együtt is előfordulhat, a variációs lehetőség széles skálán mozog.

A balatonszentgyörgyi temető edényeinek bemutatásánál nem a minden apró részletre kiterjedő tipológiai elemzés olvasható. Nem az a cél, hogy minden egyes edényt a legteljesebb részletességgel és valamennyi létező analógiájának felsorolásával írjunk le, hanem az, hogy megtaláljuk az egyedi sajátosságokat a temetőben, és az edények között a közös jellemzőket, amelyből kirajzolódik egy-egy tágabb kategória, ugyanakkor rátalálunk azokra az apró eltérésekre, jellegzetességekre is, amelyek a temetőelemzés biztos fogódzóit adhatják, ahogyan a késő rézkori budakalászi és Pilismarót-basaharci temetőkben is sikerült ilyeneket találni. Ha ugyanannak a fazekasnak több sírban is volt edénye, az vitathatatlanul jelzi, hogy a fazekas élete – talán néhány évtized – alatt készültek, így a sírok időbeli közelségére utal, tehát a temető belső kronológiájának finomítását segítő adatot jelent. A temető „benépesülésének” felvázolásához fontosak azok a jellegzetességek is, amelyek egy-egy időhorizontra jellemzőek.

Az edényfajták legfontosabb jellemzőinek (forma, díszítés, egyedi stílusjegyek stb.) figyelembe vételével az alábbi típusokat lehetett meghatározni:

2. táblázat: A fő edénytípusok a sírokban

Fő típus-kategóriák	hány sírban volt típusba sorolható edény	hány sírban volt atipikus töredék
Kancsó	2	0
Korsó	18	2
Bögre	10	6
Tál	20	13
Kétosztatú tál	1	0
Tálfazék	2	0
Fazék	2	1
Hombár	4	17
Amfora	4	5
Keblés edény	1	0

1. diagram: Az edénytípusok előfordulása a sírokban

A sírokban talált edények vagy töredékeik általában vörösesbarna színűek, foltokban szürkék, ami a neutrális égetésre utal. A leletek között mind a durva-, mind az ún. finomkerámia megtalálható. Az egykori edények eredeti felülete a talajban végbement folyamatok miatt erősen kopott, a kevésbé bemélyített díszítések olykor már alig láthatók, így nehezen rekonstruálhatók. A plasztikus rátéteknél is megfigyelhető ez a lepusztulási folyamat.

A tipológiai elemzésben először a típus általános leírása olvasható. Ezután következik – tájékoztató jelleggel – a kollégák által leginkább használt, V. Němejcová-Pavúková által kidolgozott tipológiai rendszerben az adott edénytípus helyének említése.⁹ Ha egy-egy edénytípussal valamely kutató részletesebben foglalkozott, azt is ebben a részben ismertetem röviden. Ezt követően a balatonszentgyörgyi edények közelebbi típusba sorolását, jellemzőit írom le a fontosabb analógiák említésével.

A tipokronológiai következtetéseket, a tárgyak temetőn belüli helyzetéből kiolvasható tendenciákat, egyedi jellegzetességeket a temetőben előforduló ritka, különleges leletek részletesebb elemzését *A temető elemzése* c. fejezetben találja az olvasó.

1.1. Amforák

Az alaptípus rövid nyakú, kettős csonka kúpos vagy tojásdad testű, lekerekített vállú, füllel vagy fül nélkül, díszített vagy díszítetlen kivitelben készített, különböző méretű edény. Tárolóedény, létezik durvább kivitelben és van speciális, finom kidolgozású változata is.

V. Němejcová-Pavúková tipológiai rendszerében N és O típusként szerepel ez az edényfajta, különböző derivátumait a Baden Ia-tól a Baden III-ig megtaláljuk.¹⁰ Az edénytípus a Baden IV-ben is létezik.¹¹ Gabriel Nevizánsky részletesen foglalkozott az amforákkal. 53 edényt vizsgált tipológiai jegyeik alapján (forma, díszítés, fülek). Tíz típust különített el a badeni kultúra teljes időtartama alatti anyagból. Az egyes típusok kronológiai értékkel bírnak, az I-II, VIII-X. típus a bolerázi csoport, a IV-VII típus a klasszikus badeni időszak jellemző edénye.¹² A budakalászi és pilismaróti temető feldolgozásánál részletesebben foglalkoztam ezzel az edénytípussal.¹³

A balatonszentgyörgyi temetőben kevés az amforából származó töredék, és mindössze két olyan edény van, amely majdnem teljesen épen megmaradt. Az egyik egy kebles edény (1219. sír), amelynek formája inkább széles szájú tálra emlékeztet, de az ismert gynaikomorf edények döntő többsége amfora formájú edény. A másik, egy klasszikus amfora forma a 781. sírből került elő.

Kebles edény

Az amforák egy különleges csoportja az ún. kebles amfora, amely az antropomorf ábrázolásokhoz tartozik. Az amfora vállán vagy hasának felső részén a női kebleket tömör vagy belülről kinyomott bütykök imitálják, az edénytést így utal az emberi formára.

⁹ Mint már említettem, V. Němejcová-Pavúková tipológiai rendszerét nem tekintem edényhatározónak, amint ezt egy telepanyag feldolgozásánál nemrégiben be is mutattam (BONDÁR 2010). Tekintettel azonban arra, hogy a legtöbb kutató Pavúková tipológiáját használja, tájékoztató jelleggel említem, hogy egy-egy edényfajta Pavúková rendszerében melyik fokozatba lenne besorolható.

¹⁰ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 1–5; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 33–34 (Baden Ia–Baden III típus-táblák).

¹¹ ENDRÓDI 1997, 4. kép 3.

¹² NEVIZÁNSKY 2004, 72.

¹³ BONDÁR 2015, 167–168.

Ez a típus Pavúková rendszerében az O3-as típusú edény, az O1-2 derivátuma, amelynél hiányzik a hosszabb hengeres nyak. Pavúková típustábláin a Baden Ib-ben jelenik meg ez az edénytípus.¹⁴ Az edénytípussal részletesen foglalkoztam korábban,¹⁵ s felhívtam a figyelmet arra is, hogy nem tekinthető minden félköríves bordával díszített edény kebles amforának.¹⁶ Ez az edénytípus telepen és temetőkben is előfordul. Hasonlóságai ellenére valamennyi egyedi darabnak tekinthető.

A balatonszentgyörgyi 1219. hamvasztásos rítusú sírban is egyedi megformálású kebles edény került elő, amely urnaként funkcionált. A temető egyetlen ilyen edénye széles szájú (szá.: kb. 24 cm, m.: 18,5 cm), tölcsésnyakú, nyakán háromsoros, vízszintes árkolás fut körbe. Az edény hasán, egy helyen, ugyancsak háromsoros, függőleges árkolás van, ennek két oldalán az edény hasán egy-egy kerek bütyök utal az antropomorf tartalomra. A kebles edény hasán ferde kannelúrázás van, amelynek pontos rendszere a töredékesség miatt nem határozható meg (84. tábla 1–2).

Formája jelentősen eltér az ismert amfora alakú kebles edényekétől.¹⁷ A balatonszentgyörgyi sírédény leginkább egy rövid nyakú mély tálra hasonlít, pontos analógiáját nem ismerjük.

Árkolt nyakú amfora függőleges bordákkal

Ez a típus hosszú, kissé összeszűkülő nyakú, lekerekített hasú edény, nyakán körbefutó, többsoros, vízszintes árkolás van. Edényünk vállán és hasán 12 vékony függőleges borda van. A 781. hamvasztásos sírban egy 20 év feletti férfi hamvait őrizte ez az edény (15. tábla 3).

Hasonló edények töredékei a 787. (26. tábla 1–3, 6) és a 788. sírból (27. tábla 6–10) kerültek elő. A 784. sírban talált kisméretű töredéken függőleges sávban bekarcolt vonalkázott díszítés van (22. tábla 9).

1.2. Hombárok

Az alaptípus széles szájú, hengeres nyakú, fordított csonka kúpos testű edény vállán vagy hasán szélesebb füllel. Nyaka simított, teste durvított felületű. Lehet díszítetlen vagy a vállán körbefutó, egy- vagy kétsoros árkolással vagy benyomkodott díszű bordával díszített. Tárolóedénynek tartja a kutatás. V. Němejcová-Pavúková rendszerében ez az edényforma a Baden Ib-Ic-ben van meg.¹⁸

Árkolt nyakú hombárok

A kategóriába sorolható edények csak töredékeik alapján regisztrálhatók az 1155. hamvasztásos sírból (40. tábla 3) és 1161. sírból (42. tábla 3), utóbbiban emberi maradványok nem maradtak meg.

Egy különleges változata ennek a típusnak az 1187. sírban talált töredék alapján regisztrálható. Ez az urnaként használt hombár ugyancsak árkolt nyakú, de az árkolás fölött(?) bekarcolt díszítősáv részlete látható (62. tábla 4). A kisméretű töredékből a díszítés egésze nem rekonstruálható.

Balatonlelle-Felső Gamászon, a 7. sírban van egy nagyobb korsó, amelynek nyakán kettős sorban árkolás és díszítősáv váltakozik,¹⁹ talán egy ehhez hasonló hombár töredéke lehet az említett töredék is.

¹⁴ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Baden Ib. Obr. 2. 3.

¹⁵ BONDÁR 2002, BONDÁR 2002a.

¹⁶ BONDÁR 2015, 167–168. Pl. 9. 1.

¹⁷ BONDÁR 2002.

¹⁸ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 2, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11, Obr. 33. K1-2. típus.

¹⁹ NAGY 2010, Abb. 10. 2 (7. sír).

Díszítetlen hombár, vállán hosszúkás alagútfüllel

Ugyancsak töredékekből rekonstruálható a 778. sírban egy másik hombár típus, vállán alagútfüllel (11. tábla 3). A jellegzetes megformálású fül a temetőben több sírban (787, 767) is megtalálható más-más edénytípuson.

Közelebbi típusba nem sorolható, atipikus hombártöredékek a 775. és 1182. kettős sírból (9. tábla 6–7), a 778. (11. tábla 4), 792. (28. tábla 4, 6), 802. (28. tábla 11), 805 (36. tábla 5–7), a 806. (37. tábla 1–2), a 809 (39. tábla 1–4), 1163 (45. tábla 1), 1165 (48. tábla 1–2), 1166 (49. tábla 3), 1167 (49. tábla 9), 1169 (51. tábla 5), 1181 (54. tábla 3–6), 1184 (57. tábla 1–4), az 1188-as kettős sírből (64. tábla 1, 66. tábla 1–6, 8–10), az 1213 (78. tábla 3–4) és az 1215-ös sírből (81. tábla 3–5) kerültek elő.

1.3. Fazekak

A badeni kultúrához tartozó fazekak általában nyújtott S profilú, fordított csonka kúpos testű, durvított felületű edények, peremük alatt rátett egy-, két- vagy háromsoros bordadísszel, esetenként bütykökkel is díszítve. Előfordulnak a peremen két füllel vagy fül nélküli kombinációk is. Van gazdagon díszített és díszítetlen változatuk is.

A fazekak általában nem tartoznak az igazán korhatározó leletek közé. Formájuk eléggé praktikus ahhoz, hogy hosszú évszázadokon keresztül ne nagyon változzon rajtuk semmi. A badeni kultúra fazekai azonban jelentős különbségeket mutatnak a különböző időszakokban.

Němejcová-Pavúková típusabláin a Baden Ia-tól a Baden III-ig gyakorlatilag változatlan formában, eltérő díszítő elemekkel szerepelnek a fazekak.²⁰ A korai időszak (bolerázi és az azt követő fázis) ilyen edényeivel Torma István részletesebben is foglalkozott.²¹

Balatonszentgyörgyön mindössze két fazéktípust találhattunk a temetőanyagban.

Füles fazék

Egy sírből – 1184. bolygatott csontvázas – került elő a rövid nyakú, lekerekített hasú, rövid szalagfüles edény, amely a töredékeiből rekonstruálható (56. tábla 4). Hasonló, díszítetlen edény a budakalászi temetőben is volt.²² Egy, a nyakán körbefutó pontsorról díszített változata a balatonlellel temetőből ismert.²³

Bordadíszes fazék

Ebből a típusból is egy példány került elő, az 1223. a 807. sírral kettős temetkezést alkotó, csontvázas sírből. A rövid nyakú, nyújtott S profilú fazék peremét egysoros, vékony, benyomkodott borda díszíti (87. tábla 1–3). A balatonlellel temetőben is egy sírban volt hasonló edény.²⁴

Közelebbi típusba nem sorolható, atipikus fazéktöredék az 1161. emberi maradványokat nem tartalmazó sírből azonosíthatók (42. tábla 4–7).

²⁰ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 1–4, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11, Obr. 33. P betűjelzéssel.

²¹ TORMA 1973, 491–492; TORMA 1977, 48–49.

²² BONDÁR 2009, Pl. LIV. 130/1.

²³ NAGY 2010, Abb. 44. 10 (23. sír).

²⁴ NAGY 2010, Abb. 19. 6 (13. sír).

1.4. Tálfazék

A tálfazék átmeneti edényforma, olyan edény, amely készítési technikáját és anyagát illetően fazék (vastag falú, durvított felületű), formáját és talán funkcióját tekintve viszont mély tál.

A tálfazék elsősorban a bronzkorban gyakori, de megtalálható már a késő rézkorban is. Pavúková szerint a Baden III időhorizontban jelenik meg²⁵ és a Baden IV-ben is létezik.²⁶

Az Esztergom–diósvölgyi kemence közlésekor már utaltam arra, hogy ez a lelettípus nem csak a klasszikus és késő badeni kultúra idején létezik, hanem korábban is megvan.²⁷ Az esztergomi anyag az únyi horizontba tartozik, amely véleményem szerint – ahogyan azt a hivatkozott cikkben bővebben kifejtettem – a badeni kultúra korábbi időszakára, a Pavúková-féle rendszerben a Baden II-nek felelhet meg.²⁸ Az aparthanti leletek ennél is korábbiak,²⁹ Pavúková fokozataiban Ic-IIa korúak. Mindezek után nem meglepő, hogy a pilismaróti bolerázi temetőben is előfordulnak.³⁰ E korai és a kultúra későbbi időszakából ismert leletek azt jelzik, hogy ez az edényfajta hosszú időn keresztül létezett.

Bütyökdiszes, kétfülű tálfazék

A temető 781. sírjából – fiatal férfi urnasírja – került elő egy nagy méretű tálfazék, hasán egy helyen két egymás melletti széles, rövid füllel és a fül két oldalán, az edény hasán 19 kicsi bütyökkel (*16–17. tábla*).

Edényünk szinte pontos mását Balatonlelle-Felső Gamász 17. csontvázas sírban találjuk meg. Az itteni példányt Nagy Borbála fazékként írja le, melynek magassága 30, szájátmérője 28, fenékátmérője 11,8 cm.³¹ Balatonlelle-Felső Gamászon egy díszített tálon is megtalálható a két egymás melletti fül. A tál a gazdag mellékletű, 21. csontvázas sírban volt.³²

Szigetmonostorról, késő badeni és kostolaci leletekkel együtt előkerült leletek között találtunk még kétfülű, díszítetlen analógiát.³³ Ugyancsak Szigetmonostorról ismert egy másik kétfülű töredék is, amely azonban inkább bronzkorinak tűnik.³⁴

A balatonszentgyörgyi tálfazék hasán sűrűn egymás mellett elhelyezett kis kerek bütykökkel díszített töredékhez hasonló edény darabjait a 779. szórt hamvas rítusú sírban is megtalálták (*13. tábla 2–5*). Anyaga és díszítése alapján ez is tartozhat a tálfazékhöz hasonló, annál kisebb méretű edényhez, így ehhez a kategóriához számítjuk. Hasonló töredéket a budakalászi temető 181. szórt hamvas rítusú sírjából ismerünk.³⁵

1.5. Tálak

A fazekak után talán a tálak a leggyakoribbak a badeni kultúra edénykészletében. Változatos forma, sokfajta díszítéskombináció jellemzi ezt az edénytípust, amely a kultúra teljes időszakában megtalálható. A felületes szemlélő számára egyformának vagy nagyon hasonlóknak tűnő tálak valójában nagyon is

²⁵ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, 260.

²⁶ ENDRÓDI 1997, 4. kép E5.

²⁷ BONDÁR 1987, 3. kép 4.

²⁸ BONDÁR 1987, 42–43.

²⁹ BONDÁR 2000, 8. kép 5, 13. kép 7, 21. kép 4.

³⁰ BONDÁR 2015, 183–184.

³¹ NAGY 2010, Abb. 28. 11 (17. sír).

³² NAGY 2010, Abb. 38. 22 (21. sír).

³³ BANNER 1956, Taf. XXXVII 13.

³⁴ BANNER 1956, Taf. XXXVI. 3.

³⁵ BONDÁR 2009, Pl. LXXV. 181/1.

különböznek egymástól. Számtalan apró részletben azonban (bekarcolt, bepontoszott és/vagy rátett díszek rendkívül széles variációs lehetősége, az edény készítőjének egyéni ügyessége, ízlése, esetleg újíto kedve miatti új elem) szinte minden tál egyedi darabnak tekinthető. Ezért van az, hogy abszolút egyezést nem találunk két nagyon hasonló edény között sem. Éppen ezért, ha csak a legfontosabb jellemzőket ragadjuk ki, akkor jobban leszűkíthető a típusok köre.

V. Němejcová-Pavúková rendszerében a tálak a H-I-J betűvel szerepelnek, s megtalálhatók a badeni kultúra minden fázisában. A korai időszak H típusú táljai széles szájú, kissé összeszűkülő nyakú, lekerekített vállú, kettős csonka kúpos testű edények, gyakran omphalos aljjal. Díszített és díszítetlen változatban is előfordulnak.³⁶ Az I típusba egy különleges tálfaajta, az ún. bratislavai típusú tál tartozik. Balatonszentgyörgyön ilyen tál nem került elő.

A J típus a leggyakoribb badeni tál típus, amely a Baden Ia-III időszakban többfajta változatban és méretben megtalálható. Jellemzője a széles száj, tölcséres nyak, fordított csonka kúpos test. Előfordul díszítés nélküli és nagyon gazdag díszítés kombinációkkal is.³⁷ Pavúková aprólékosan elemezte az egyes díszítőelemeket, amelyeket fontosnak tartott a különböző fázisok elkülönítésénél (pl. egysoros bebökdösött díszítés, bütykök, kannelúra, bekarcolt halszálkaminta stb.). Tekintettel arra, hogy megállapításai nagyobb lelőhelyek feldolgozásánál (pl. Nagyút–Göbolyjárás II, Budakalász-Luppa csárda, Balatonlelle–Felső-Gamász, Balatonöszöd–Temetői dűlő) nem igazolhatók minden egyes elem esetében, így ezeket nem kívánom bővebben érinteni.

A belső oldalukon gazdagon díszített tálaknál a bolerázi időszakban rendkívül bonyolult rendszereket figyelhetünk meg, a tál teljes belső felületét különböző irányú kannelúrák, árkolások díszítik.³⁸ A későbbi időszakban a tálak belső díszítése leegyszerűsödik, „tervezetté” válik.³⁹

A főbb formai jellemzőket figyelembe véve a tálaknak két altípusát tudjuk meghatározni: a gömbszelet alakú (vagy félgömbös) tálakat és a tölcséresnyakú, fordított csonka kúpos testű (kónikus vagy nyújtott S profilú) tálakat. Mindkét fő kategóriában vannak díszített és díszítetlen változatok, és mindkét kategóriánál több altípus is meghatározható a formai variációk és díszítéskombinációk alapján.

Gömbszelet alakú tálak

Két altípusát különböztethetjük meg lelőhelyünkön: egy viszonylag mély, díszített tál (83. tábla 3), és egy széles szájú, inkább lapos, ugyancsak díszített tál (5. tábla 3), amelyek két különböző típusba tartoznak. Eddigi telep- és temetőfeldolgozásaim alapján megállapítható, hogy a gömbszelet alakú tál ritkábban fordul elő mind a telepeken, mind a temetőkben, Balatonszentgyörgyön is ezt láthatjuk.

Gömbszelet alakú, zeg-zugmintás, pontsordízes tál

Ez a tál típus egyetlen sírban fordult elő. Az 1219. sírban egy vöröses színű, nyakán körbefutó, egy eszközzel(?) dupla pontot idéző benyomkodott díszítés. Hasán három sorban halszálkaminta jellegű, ellentétes irányban bekarcolt vonalkázott minta. Alja alulról benyomva (83. tábla 3). A teljesen átlagosnak tűnő tálhoz sem Budakalászon, sem Pilismarót-Basaharcon, sem Balatonlelle-Felső Gamász temetőjében nem találtam hasonlót. Egy öblös, ám díszítetlen tál formai analógia lehet Budakalászról,⁴⁰

³⁶ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 1. H1-2, Obr. 2. H1-2, NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11. H1-3, Obr. 33. H1-3.

³⁷ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, Obr. 1. J1-3, Obr. 2. J1-2, Obr. 3. J1-3, Obr. 4. J1-6, Obr. 5. J1-4, Obr. 1. J1-3, Obr. 2. J1-2, Obr. 3. J1-3, Obr. 4. J1-6, Obr. 5. J1-4; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 11. J1-5, Obr. 33. J1-5 típusok.

³⁸ Vrbové: NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1979a, Obr. 1, Žlkovce: NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 16. 2, Obr. 17. 3.

³⁹ Červený Hrádok: NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, Abb. 10.1, Nevidzany: NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, Abb. 10. 2, Tekovský Hrádok: NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, Abb. 58, Málé Kosihý: NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, Abb. 66.

⁴⁰ BONDÁR 2009, Pl. CLV. 366/1.

míg két másik edényen a díszítési akaratban (pontsordísz, alatta zeg-zug vonalakban bekarcolt díszítősorok) van némi azonosság, de jelentős a különbség is. Balatonszentgyörgyön nem összefüggő zeg-zugvonalak vannak a tálon, hanem három sorban ellentétes irányban bekarcolt, egymáshoz nem kapcsolódó vonalkázás fut körbe az edény testén. A pilismaróti kónikus tálon körbefutó pontsor alatt összefüggő a bekarcolt vonalkázás és az edény peremének belső oldalán kannelúra van.⁴¹ Balatonlelle-Felső gamászi temetőben is van egy kónikus füles tál pontsorról és kétsoros zeg-zugmintával.⁴² Ez a tál még tartalmaz bolerázi reminiscenciákat a díszítésében, de a fazekas már nem értette a hagyományt, csak valami hasonló mintasort rögtönzött az edényre. Ugyanez lehet a helyzet Balatonszentgyörgyön is.

Gömbszület alakú, pontsordíszes, alagútfüles tál

A 767. sír széles szájú, szinte lapos tálja is a régebbi időket idézheti. Jellemzője a körbefutó vízszintes pontsor, a kopott felület és egy sajátos formájú, hosszúkás, vízszintesen átfürt alagútfül (5. tábla 3).

Pontos analógiáját nem találtam, a teljesen egyedi alagútfül viszont több különböző edényen is megfigyelhető. A jellegzetes megformálású fül a temetőben több sírban (778, 787) is megtalálható más-más edénytípuson.

Meglepő módon, e sajátos fül szinte pontos analógiáit Balatonlelle-Felső Gamász több edényén is megtaláljuk tálakon⁴³ és kétosztatú tálon is.⁴⁴

Tölcésrésnyakú tálak

A tölcésrésnyakú, fordított csonkakúpos testű (másnéven kónikus vagy nyújtott S profilú) tál a badeni kultúra talán leggyakoribb edénytípusa. Jellemzője a kissé vagy erősebben kihajló nyak, és a fordított csonkakúpos test. Van szélesebb és keskenyebb szájú változata is. E tálak külső oldalán – vállán vagy a hasán – egy vagy két, esetleg három sorban körbefutó pontsordísz, és gyakran lelógó háromszögekből álló díszítősor is van. Előfordul olyan típus is, amelynek csak a pereme alatt van körbefutó pontsordísz. Belső oldalukon gyakori a peremen lévő kannelúra vagy a belső oldalon különböző irányú kannelúrázás. E tálak hasán általában egy rövid, vízszintesen felrakott alagútfül van, amely több részre tagolt is lehet.

Díszítetlen változatban is előfordulnak a kónikus tálak, s gyakori, hogy a díszített változatról az alagútfül hiányzik.

Tölcésrésnyakú, pontsorról díszített, alagútfüles tál

Ebbe a kategóriába három sírből származó tálat tudok sorolni, amelyek közös jellemzője a címben szereplő forma és díszítés, ám apró részletekben eltérnek egymástól.

A 787. hamvasztásos sír tájának teste maradt meg, amelyen apró benyomkodott pontok alkotják a körbefutó díszítést, amelynek ívét a közbeiktatott alagútfül egy helyen megtöri (25. tábla 3). Hasonló tálat Balatonlelle-Felső Gamászról⁴⁵ és Budakalászról ismerünk. Ez utóbbi a temető 177-es, jelképes sírjából került elő, amelyben emberi maradvány nem volt, csak tárgyak. A közismert kocsimodell mellett még egy tagolt alagútfüles, a peremén benyomkodott pontsorról díszített tál,⁴⁶ egy talpas serleg, egy kőeszköz és egy megmunkált kavics alkotta a leletegyüttest.

⁴¹ BONDÁR 2015, Pl. 19. 3 (385. sír).

⁴² NAGY 2010, Abb. 15. 3 (10. sír).

⁴³ NAGY 2010, Abb. 4. (3. sír); Abb. 10. 1 (7. sír); Abb. 38. 12 (21. sír).

⁴⁴ NAGY 2010, Abb. 30. 14 (17. sír).

⁴⁵ NAGY 2010, Abb. 4 (3. sír); Abb. 22. 1 (15. sír). Ezen a tálon a fül két oldalán félkörben nyomkodták be a pontsorszakaszt.

⁴⁶ BONDÁR 2009, Pl. LXXVIII. 177/1.

Ebbe a kategóriába tartozhat az 1165. hamvasztásos gyereksír táltöredéke is, amelyen alagútful nem maradt meg (47. tábla 3–4). Hasonló táltöredék volt Budakalászon is a 434. sírban is.⁴⁷

Ide sorolható az 1183. sír néhány töredéke is a kétsoros pontdíz és az alagútful alapján (55. tábla 3–8).

Főbb jellemzői alapján ebbe a kategóriába tartozik az 1196. csontvázas gyereksír tálja is, amely azonban abban különbözik a már ismertetett edényektől, hogy alagútfüle két oldalán ék alakban összefutó pontsorszakasz díszíti még a tálát (69. tábla 1). Hasonló kombinációkkal a budakalászi temetőben is találkozhatunk. A 367. sírban kettős pontsorról díszített, alagútfüles tálon a ful két oldalán három-három sorban lefutó, függőleges pontsorok vannak.⁴⁸ A 129. sírban talált táltöredéken, az alagútful két oldalán függőleges pontsor van, mellette vonalkázott díszítés indul.⁴⁹ A budakalászi temetőben nemcsak tálakon, de egy füles fazékon is megfigyelhető a ful mellett lefutó függőleges pontsordíz és az edény vállán körbefutó egypontroros díszítés kombinációja.⁵⁰

Széles szájú, tölcséresnyakú, pontsordízés, alagútfüles tál omphalossal

A 804. hamvasztásos sír tálja, amely egyetlen példányban került elő a temetőben, testarányaiban különbözik a többi tölcséresnyakú edénytől. Széles szájú, hosszú, kihajló nyakú és nagyon erősen nyomott testű tál, alján omphalos van. Alagútfüle és a pontsordíz a tál hasán van (33. tábla 3). Pontos analógiát nem találtunk ehhez a tálhoz. Erősen nyomott hasa alapján a badeni időszak későbbi fázisára keltezném.

Tölcséresnyakú, háromszögmetszetű eszközzel egysorban benyomkodott díszű tál

Annak ellenére, hogy formája és díszítési elve megegyezik a tölcséresnyakú, körbefutó pontsorról díszített tálakkal, külön típusnak tekintjük, mert a díszítősor egy háromszögmetszetű eszközzel alakították ki két tálnál is.

Az 1164. sírban talált tálon a közel egyenlő oldalú háromszögek csúcsa felfelé áll (46. tábla 3), míg az 1214. sír táljánál a benyomkodott, hosszúkás, egyenlő oldalú háromszög csúcsa lefelé néz (80. tábla 1). Mindkét tálon közös elem, hogy a körbefutó díszítősor hullámzóan vitte fel az edény készítője a tál legnagyobb átmérőjére. Az 1164. sír tálján a has alatt elhelyezett alagútful van, az 1214. sír táljának nem volt alagútfulre utaló része.

A háromszög metszetű eszköz alkalmazása nem egyedi megoldás a badeni kultúra temetőiben, ahogyan a hullámzóan felvitt díszítés sem az. Az 1164. sír táljához hasonlóan díszített a budakalászi temető egyik tálja⁵¹ és Balatonlelle-Felső Gamászon is volt ilyen több sírban.⁵²

Megfordítva használták a háromszög metszetű eszközhöz hasonló késziséget a budakalászi temető 330. sírjának tálján.⁵³

⁴⁷ BONDÁR 2009, Pl. CLXIV. 434/1.

⁴⁸ BONDÁR 2009, Pl. CXLVI. 367/3.

⁴⁹ BONDÁR 2009, Pl. LVII. 129/2.

⁵⁰ BONDÁR 2009, Pl. IX. 18/2.

⁵¹ BONDÁR 2009, Pl. XC. 210/2.

⁵² NAGY 2010, Abb. 4. 1 (3. sír), Abb. 8 (6. sír), Abb. 12. 1 (8. sír). Sajnos, a közölt rajzok nagyon kicsik, de nagyítóval jól látható a háromszög metszetű eszköz lenyomata a tálakon.

⁵³ BONDÁR 2009, Pl. CXXVI. 330/4.

Az 1214-es sírban lévő tálon egy másik eszközzel érték el a nagyon keskeny háromszög benyomkodást. Budakalászon is ilyen eszközzel díszítettek egy korsót,⁵⁴ két füles tálát,⁵⁵ egy füles fazekat,⁵⁶ és egy füles csészét.⁵⁷

Ez a díszítésmód tehát nem a véletlen műve volt. A számunkra már ismeretlen szimbólumrendszer egyik elemének tekinthetjük. Hogy mi lehetett az eszköz? Növényi szár? Állatcsont letört része? Fából készített díszítőkész? Valami egyéb? Nem tudjuk.

Gucsi László szerint – aki maga is készít őskori technikával kerámiát, egyben grafikus és restaurátor is – az 1164. sírnál a háromszög lenyomatú eszköz lehetett egy merőlegesen elvágott fahasáb szilánkjának vége vagy akár egy pattintott köeszköz sarka is. Marton Tibor, a köeszközök szakértője nem tud olyan esetről, amikor pattintott köeszközzel díszítettek volna edényt. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy nem vizsgálták még ilyen szempontok szerint a késő rézkori edények díszítőmotívumait.

Az 1214. sír tálján Gucci szerint érdekesen nem egységes a benyomkodás stílusa, kivitelezése. Az biztos, hogy az 1164. sír edényénél használt eszköztől eltérő valamivel vitte fel a díszítést a fazekas, mert amorfabb a vége és a benyomkodást végző gyakran fogást váltott vele, forgatta a kezében az eszközt.⁵⁸

A hullámzóan felvitt díszítősor is – amely azt az érzést kelti, mintha valamin forgatta volna az edényt a fazekas – több temetkezésben előfordult tálakon⁵⁹ és más edényeken is.⁶⁰ Ezt a díszítési megoldást is tudatosnak kell tekintenünk, amely a mára már megfejtethetlen jelrendszerhez tartozott.

Pontsordízes, pereme belső oldalán kannelúrás tál

A perem belső oldalán kannelúrával díszített tálát két hamvasztásos sírból tudunk azonosítani. Az 1166. sírban egy vékony falú tál kisméretű peremdarabja származik a belső oldalon kannelúrázott kategóriából (49. tábla 4). Formájáról, további díszítéséről nincs adatunk.

A 783. sírban is – amely két ember maradványait tartalmazta – töredékekben maradt meg a jelzett típusba sorolt tál. Ez vastagabb falú, kopott felületű, nyújtott S profilú (rövid, kissé ívelt nyakú, kónikus testű, lekerekített hasú) tál, vállán kissé hullámzóan körbefutó pontsordíszrel. A perem- és a nyaki rész belső oldalát ellentétes irányú háromszögekbe rendezett, ferde kannelúzás díszíti (21. tábla 1–3).

Ezt a táltípust a pilismaróti temetőben kónikus 'tál 6'-ként írtam le,⁶¹ kevés, de jelentős analógiái alapján elmondható, hogy a bolerázi időszakban gyakori. Később, a klasszikus fázisban is megtalálható (Červený Hrádkról és Nevidzanyból ismerünk hasonlóan díszített tálakat⁶²) és a díszítési elv is tovább él. A balatonszentgyörgyi töredékes tál már ennek a későbbi korszaknak az emléke.

Három pontsorral díszített tál

A balatonszentgyörgyi temetőben egyetlen töredék jelzi ennek a típusnak a jelenlétét, a 785. hamvasztásos sírban lehetett azonosítani a három pontsorral díszített tál töredékeit (23. tábla 7). Formája nem rekonstruálható a megmaradt darabokból. Feltehetően kónikus tál volt ez is. A budakalászi temetőben is

⁵⁴ BONDÁR 2009, Pl. XLIX. 112/3.

⁵⁵ BONDÁR 2009, Pl. LXXXIII. 197/1, Pl. CXIII. 286/1.

⁵⁶ BONDÁR 2009, Pl. CXXV. 324/1.

⁵⁷ BONDÁR 2009, Pl. CXXXI. 344/2.

⁵⁸ Az érdekes készítéstechnikai véleményt Gucci Lászlónak köszönöm.

⁵⁹ NAGY 2010, Abb. 12 (8. sír), Abb. 15. 4 (15. sír).

⁶⁰ BONDÁR 2009, Pl. IX. 18/2: füles fazék; Pl. CXXVIII. 335/1: tálon kettős hullámos sorba.

⁶¹ BONDÁR 2015, 187.

⁶² Němejcová-PAVÚKOVÁ 1974, Abb. 10. 1–2.

csak egy sírban találtunk három pontsorról díszített tálat.⁶³ Ehhez a tálhoz egyetlen analógiát említhetünk, Nagykanizsa-Billa lelőhelyről, telepről.⁶⁴

Vékonyfalú, peremén finom benyomkodással díszített tál

Csak két apró töredékből és egyetlen sírból (804. sír) azonosíthattuk ezt a táltípust (35. tábla 6, 8). A tál eredeti formáját nem tudjuk rekonstruálni, az analógiák alapján azonban Balatonlelle-Felső Gamászon talált tölcsésresnyakú, kónikus tálhoz hasonló lehetett, amelynek peremét díszítették nagyon finom bevagdosásokkal.⁶⁵ Pilismarót-Basaharcon is tálon⁶⁶ fordul elő a díszítés, ennek a tálnak a testarányai azonban eltérnek a balatonlelleitől.

Tölcsésresnyakú, díszítetlen alagútfüles tál

Egyetlen szórthamvas rítusú sírban (785. sír), töredékesen maradt meg egy tölcsésresnyakú, fordított csonkakúp testű, díszítetlen tál felső része, vízszintes hosszúkás alagútfüllel (23. tábla 3).

A jellegzetes megformálású fül a temetőben több sírban (778, 787, 767) is megtalálható más-más edénytípusokon: egy hombáron (11. tábla 3), egy pontsordíszes kónikus tálon (25. tábla 3) és egy gömbszelet alakú, pontsordíszes tálon is előfordul (5. tábla 3).

Meglepő módon, e sajátos fül szinte pontos analógiáit Balatonlelle-Felső Gamász több edényén is megtaláljuk tálakon⁶⁷ és kétosztatú tálon⁶⁸, egy szűknyakú amforán⁶⁹ is.

Díszítetlen tál

A megmaradt töredékek alapján biztosan díszítetlen volt a két halott hamvait őrző 783. sír kopott felületű, vastagabb falú, nyújtott S profilú tálja (20. tábla 3) és a 784. hamvasztásos rítusú sír táltöredékei is (22. tábla 3–7).

Széles szájú díszítetlen tál

A 788. hamvasztásos és az 1196. csontvázás rítusú sírban talált kopott felületű, széles szájú, tölcsésresnyakú, nagyon hasonló edényének maradványai tartoznak ebbe a kategóriába (27. tábla 3, 70. tábla 2).

Tálka

Anyaga és formája alapján tálkának nevezem a vöröses színű, kopott felületű, kisméretű díszítetlen edényeket, amelyek inkább a durvakéramia kategóriába tartoznak.

Két hamvasztásos rítusú sírből (781, 809.) és egy csontvázás temetkezésből (1168.) került elő ebbe a típusba tartozó edény töredékekben (18. tábla 1, 38. tábla 4, 50. tábla 8–11). Az 1168. sírba tett edénykén a perem alatt egy helyen kis kerek bütyök is megmaradt (50. tábla 12).

A budakalászi temetőben⁷⁰ és Balatonlelle-Felső Gamászon⁷¹ is került elő egy-egy hasonló edény.

Közelebbi típusba nem sorolható táltöredékek 13 sírből kerültek elő: 757. (1. tábla 5), 760. (2. tábla 3, 5–6 és 2. tábla 4, 2 tál), 773. (6. tábla 3–12), 802. (28. tábla 10), 803. (30. tábla 3, 32. tábla 4–9), 804.

⁶³ BONDÁR 2009, Pl. CXXX. 339/2.

⁶⁴ P. BARNA 2003, 15. kép 4.

⁶⁵ NAGY 2010, Abb. 11. 5 (7. sír).

⁶⁶ BONDÁR 2015, Pl. 25. 4 (391. sír).

⁶⁷ NAGY 2010, Abb. 4. (3. sír); Abb. 10. 1 (7. sír); Abb. 38. 12 (21. sír).

⁶⁸ NAGY 2010, Abb. 30. 14 (17. sír).

⁶⁹ NAGY 2010, Abb. 19. 3 (13. sír).

⁷⁰ BONDÁR 2009, Pl. CXXX 340/1.

⁷¹ NAGY 2010, Abb. 47. 23b (22. sír).

(35. tábla 10), 1155. (40. tábla 6), 1163. (45. tábla 4,7–9), 1167. (49. tábla 7–8), 1168. (50. tábla 4–7, 11–12), 1185. (59. tábla 1–3) és az 1210. (71. tábla 5)

1.6. Kétosztatú tál

A badeni kultúra sajátos formájú és funkciójú lelete a kétosztatú tál. A díszkerámia tárgykörébe sorolható edény jellegzetessége a tál belsejében található osztófal, amely mintegy 1/3–2/3 arányban osztja meg a tálalapot.⁷² Funkcióját nem ismerjük, a kutatás kultikus tartalmat tulajdonít az edénynek.

A kétosztatú tálok jól kidolgozottak, általában gazdagon díszítettek, változatos osztógombokkal és füllel. A legfőbb díszítőelemek a bekarcolt vonalak, benyomott pontok különböző kombinációja, valamint nem ritkán az ún. mézszobor (sötét fehér festés a Nyírségben) alkalmazása. A kétosztatú tálok telepen és temetkezéseknél egyaránt előfordulnak.

V. Němejcová-Pavúková típusabláján a Baden III. időszakban szerepel először ez az edénytípus.⁷³

Legutóbb Nevizánsky Gábor foglalkozott a tálak tipológiájával.⁷⁴ Elsősorban az ép vagy majdnem ép edények alapján – figyelembe véve a formát, az osztógombok és fülek nagyságát és díszítését, a tálokon alkalmazott díszítőmotívumokat – különböző stílusú tálokat határozott meg, amelyek elterjedését térképen is ábrázolta.⁷⁵ Csak az ép kétosztatú tálok elterjedését vizsgálva, térképén jól látható, hogy az edények a Duna-kanyartól a Csepel-szigetig fordulnak elő nagy számban, lényegében ugyanazon a területen, mint az amforák.⁷⁶ A töredékeket is figyelembe véve Szlovákiában több mint 50 lelőhelyről ismert kétosztatú tál, amelyek települések gödreiből, sírokból, gödrökben eltemetett csontvázak mellett, illetve depókból kerültek elő.⁷⁷ Nevizánsky G. a kétosztatú tálokat elemezve megállapította, hogy legkorábban a Nevidzany-Viss horizontban jelentek meg.⁷⁸ A hegyvidéken található lelőhelyeken egészen a badeni kultúra végéig kimutathatók, hiányoznak viszont a bosácai csoportból, csakúgy, mint a kostolaci és coțofeni kultúrából.⁷⁹

A kétosztatú tálok legnagyobb része a badeni kultúra klasszikus és kései időszakára keltezhető,⁸⁰ a Baden IIb-től Baden IV-ig terjedő időszakot tölti ki a leletek többsége. Az ennél korábbi előfordulásra két adatunk van. Ivan Cheben Bina (Bény) lelőhelyről publikált kétosztatú tál töredéket, amely Baden IIa fázisra keltezett telepen került elő.⁸¹

Battonyáról közöltem egy még ennél is korábbi, feltehetőleg kétosztatú tálból származó peremtöredéket, amelyet a telep többi anyagának keltezése alapján a Baden Ia-ba soroltam, és felvettem a kétosztatú tálok ilyen korai megjelenésének lehetőségét is.⁸²

⁷² Eddigi ismereteink szerint a hazai anyagban egyetlen kivétel van: Kiskunfélegyházáról ismert az a példány, amelyben az osztási arány fele-fele (BANNER 1956, 64). A kétosztatú tálok Banner J. monográfiájában a CXIII. típusablán 1–4. tárgyként szerepelnek.

⁷³ Němejcová-Pavúková 1981, Obr. 5. L1 típus.

⁷⁴ NEVIZÁNSKY 2001.

⁷⁵ NEVIZÁNSKY 2001, Mapa 1.

⁷⁶ NEVIZÁNSKY 2001, Mapa 1; NEVIZÁNSKY 2004, Karte 1.

⁷⁷ NEVIZÁNSKY 2001, 311–312.

⁷⁸ NEVIZÁNSKY 2001, 317.

⁷⁹ Sajnálatos, hogy a cikk német nyelvű változata még nem jelent meg, így további információk csak szlovák nyelven olvashatók. Ezúton is köszönöm Nevizánsky Gábornak, hogy a cikk tartalmi kivonatát megküldte.

⁸⁰ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, 269; BONDÁR 1982, 35; ENDRŐDI 1997, 125.

⁸¹ CHEBEN 1984. A sírokhoz nem köthető szórványleletek között 7 további töredék tartozik ebbe az edénytípusba. Abb. 5. 2.

⁸² BONDÁR–MATUZ–SZABÓ 1998, 5. kép 2, 10. o. 2. jegyzet.

A kétosztatú tálak megnövekedett lelőhelyszáma és a leletek mennyisége ismeretében kijelenthetjük, hogy a kétosztatú tálak többsége telepen került elő, temetkezésekből⁸³ csak néhány került felszínre, azaz nem tekinthető a halottkultusz szigorú kellékének. Ha valóban kultikus, szertartási edény volt, akkor a ceremónia inkább a településeken bemutatott áldozathoz köthető.

A balatonszentgyörgyi temető egyetlen kétosztatú tálja a 803. hamvasztásos rítusú sírban került elő. A klasszikus példányoktól eltérően osztógomb helyett vékony hurkafüle van az osztófal megmaradt töredékénél edényünknek (32. tábla 1). További töredékek is (31. tábla 1–4) anyaguk, vastagságuk alapján valószínűleg, hogy ehhez a pontsordíszes, helyenként kannelúrával díszített kétosztatú tálhoz tartoznak.

Edényünk egyedi darab ebben a kategóriában, nem ismerünk olyan kétosztatú tálat a szakirodalomból, amelyen egy bögre vagy korsó füléhez hasonló fogantyú lenne az osztógomb helyén.

Felmerült az is, hogy a négy bemélyítéssel tagolt fül – amely az ún. vissi típusú leletekkel mutat hasonlóságot – és egy másik töredék is (32. tábla 2–3) – amelyet egy korsótípushoz kötöttünk jelen feldolgozásunkban – a kétosztatú tálhoz tartozhatott, ez azonban nem dönthető el teljes bizonyossággal. Ha így lett volna, akkor viszont a szokásostól teljesen eltérő két osztógomb helyett két különböző fül lenne az edényen, amely jelen ismereteink szerint nem található meg e táltípus „formakönyvében”.

Ez a különleges kétosztatú tál – Nevizánsky Gáborral egyetértve – a Nevidzany–Viss időhorizont emléke, Pavúková kategóriái szerint Baden III esetleg IV eleje lehet.

1.7–1.9. Bögrék, korsók, kancsók

A badeni kultúrában gyakori bögréket, korsókat és kancsókat formájuk nem, csak méretük és talán funkciójuk különbözteti meg egymástól. A néprajzi kategóriák alapján az 5–9,9 cm magasság közötti edényeket bögrének, a 10–15 cm magasságúakat korsónak, míg a 16 cm-nél magasabbak kancsónak nevezem.

1.7. Bögrék

Az alaptípus rövid, hengeres nyakú, kissé ívelten kihajló peremű, enyhén nyomott gömbtestű edény, a perem fölé enyhe ívben emelkedő, az edény hasának közepén az edénytesthez csatlakozó, leggyakrabban völgyelt szalagfüllel. Díszített és díszítetlen változatban is előfordulnak telepen és temetkezésekben is.

Balatonszentgyörgyön kevés bögre került elő a temető területéről.

Hurkafüles bögre

Két hamvasztásos sírban (782. és 788.) voltak olyan jellegtelen oldaltöredékek, amelyek a kapcsolódó fül alapján ehhez a díszítetlen típushoz köthetők (19. tábla 3–5; 27. tábla 4–5). E fülek jellegzetes metszete kör vagy ellipszis alakú, az edény nyaka hengeres. Temetőnkhez közelebbi régióból, Balatonlelle-Felső Gamász 17. sírjában találtunk egy hasonló fültöredéket.⁸⁴

Bögre kannelúrával

Ez a típus hat sírban fordult elő, kettőben ép vagy kiegészíthető állapotban (1196. és 1211), négyben (777, 792, 1161, 1169) csak töredékekben találták meg. A kategórián belül a kannelúra különböző formáit találjuk.

⁸³ Alsónémedi, Budakalász, Budapest-Andor utca, Debrecen-Ohat, Felsővadász-Várdomb, Kiskunfélegyháza, Moha-Homokbánya, Szigetszentmárton.

⁸⁴ NAGY 2010, Abb. 28, 36a (17. sír).

Az edény hasán függőleges kannelúra van a 777 (9. tábla 2–4), a 792 (28. tábla 7), 1169 (51. tábla 3), 1196 (70. tábla 1) és 1211 (75. tábla 1) sír esetében.

Függőleges és ferde kannelúrázás van az 1161. sír bögréjén (43. tábla 1–3).

Ez a típus hamvasztásos (792, 1169) és csontvázás (777, 1196, 1211) rítusnál is megtalálható, jellemzően 0–6 év közötti gyerekeknél, egy esetben 15 év feletti juvenisnél.

Tipológiai szempontok alapján a bögrék között időrendi különbség is van. A kissé vastkos, függőlegesen kannelúrázott edények a badeni kultúra korai, bolerázi időszakára jellemzőek. Ugyancsak ide sorolhatók a különböző irányú ferde kannelúrázással díszített töredékek is.

Az 1196. sír bögréje széles szájú, erősen nyomott gömbtestű edény, hasán ferde kannelúrázással. Ez az egy típus testarányai alapján a korszak későbbi időszakába sorolható.

Díszítetlen, árkolt szalagfülű bögre

Két csecsemő sírjából (1184. és 1202. sír; 56. tábla 3 és 72. tábla 3) került elő egy-egy díszítetlen bögre, amelyeknek fülén függőleges árkolás van. Formailag hasonló edények ismertek Balatonlelle-Felső Gamász 5. és 9. sírből.⁸⁵

Közelebbi típusba nem sorolható bögretöredékek a 775. (és 1182.) sír (9. tábla 8–10), 776. (10. tábla 3–4), 785. (23. tábla 4–5), 803. sírből (30. tábla 6–11), 1163. (45. tábla 2–3, 5–6), 1169. (51. tábla 4) és 1185. sír (59. tábla 4–5) kisméretű töredékeit soroltuk ide.

Az atipikus töredékek döntően a hamvasztásos rítusú sírokban voltak, szórthamvas és urnás rítusnál egyaránt előfordultak. Egyetlen csontvázás temetkezésnél a 775. sírnál találtak még jellegtelen bögretöredékeket.

Összesen 16 sírban volt valamilyen bögréből származó töredék. A kisméretű edények döntő többsége gyereksírokban volt, mind a hamvasztásos, mind a csontvázás rítusú síroknál. Ugyanezt figyelhettük meg a budakalászi temetőben is.⁸⁶

1.8. Korszok

A temetőkben a leggyakoribb és széles skálán mozgó típusok egyike a korszó. Ennek okát egyelőre nem tudjuk. Az azonban bizonyos lehet, nem véletlen az, hogy egyes típusok egy-egy példányban, mások egy-két példányban fordulnak elő egy-egy nagyobb sírszámú temetőben. Mindez alátámasztja azt a hipotézist, hogy okkal és tudatosan válogatták össze késő rézkori elődeink is a sírokba/sírokra kerülő tárgyakat. Ezt erősíti az a megfigyelésem is, hogy három sírba (774. kettős sír, 779, 803) két-két különböző típusú korszót tettek.

Különböző típusokba sorolható korszó 18 sírban volt, mind csontvázás, mind hamvasztásos rítusú temetkezéseknél előfordult. Döntő részük díszített volt, köztük különleges, egyedi darabokkal. A díszítetlen változat csak két sírban fordult elő.

Kannelúrázás korszok

Általános jellemzőjük: hengeres nyak kissé kihajló peremmel, perem fölé magasodó fül, amely az edény vállánál csatlakozik az edénytesthez, különböző mélységű kannelúra az edény teljes alsó hányadában, vagy csak a vállán. A kannelúrázás lehet függőleges, ferde, ellentétes irányban ferdén felvitt bemélyítés. Az alábbiakban ezen fő szempontok szerint határoztuk meg az egyes típusokat.

⁸⁵ NAGY 2010, Abb. 6. 1 (5. sír) és Abb. 13.1–2 (9. sír).

⁸⁶ BONDÁR 2009a, 277–278, Fig. 17.

függőleges kannelúra az edény vállától az aljáig

A korsó hengeres nyakú, kissé kihajló peremmel. A perem fölé magasodó fül az edény vállánál csatlakozik az edénytesthez. Az edény alsó részét körbefutó, függőleges kannelúrázás díszíti.

Ebbe az altípusba sorolható korsók voltak a 774. kettős, csontvázás (8. tábla 3), a 779. szórthamvas (13. tábla 1), továbbá a csak töredékekben megmaradt 803. (30. tábla 4–5) és 804. (35. tábla 7, 11) hamvasztásos, továbbá az 1212. kettős hamvasztásos rítusú sír edényei (76. tábla 3–4, 77. tábla 1).

Hasonló korsókat közölt Balatonlelle-Felső Gamászról Nagy Borbála.⁸⁷

szűknyakú korsó, függőleges kannelúra az edény vállától az aljáig, omphalossal az aljon

A 809. szórthamvas rítusú gyereksír majdnem ép korsója meglepően szűk szájú, szá.: mindössze 5,4 cm (38. tábla 3). A majdnem ép vagy rekonstruálható edények között egyetlen példány a temetőben, hasonló szűknyakú társait azonban Balatonlelle-Felső Gamász több sírjából is ismerjük erősebben nyomott gömbtesttel és függőleges bordadísszel kombinálva.⁸⁸

függőleges rövid kannelúra az edény vállán, alján omphalos

A 774. kettős csontvázás rítusú (8. tábla 1) és 779. hamvasztásos rítusú sír (13. tábla 3) egy-egy korsója sorolható ebbe a típusba.

Hasonlóan rövid sávban kannelúrázott korsókat Balatonlelle-Felső Gamász temetőjéből⁸⁹ és Budakalászról is ismerünk, ez utóbbi lelőhelyen kancsókon.⁹⁰

váltakozó függőleges és ferde kannelúra az edény vállától az aljáig

Ezt az egy példányos típust a 780. csontvázás rítusú sírban találták meg (14. tábla 5).

ferde kannelúra az edény vállán

A 761. csontvázás sír töredékesen megmaradt felső részű korsóján elmosódott, ferde kannelúrázás van (3. tábla 13). Valószínűleg ebbe a típusba tartozik az 1185. hamvasztásos sírban csak néhány töredékből regisztrálható korsó is (60. tábla 1–6).

Ansa cornutas fülű, függőleges kannelúrázás korsó

A fül elnevezése későbbi korokból származik, de a rézkor kutatásban is használt terminológia. A latinból származó jelzős szerkezet szarv alakú fogantyút jelent. A badeni edényeknél ezt a kifejezést a perem fölé „hegyesedő”, középen ívvel vagy ívekkel tagolt fülre használjuk.⁹¹ E jellegzetes füllel készített korsó már nagyobb területről ismert, telepen és temetőben is megtalálható.⁹²

Az 1155. sz. gyereksírban talált, *ansa cornuta* füllel készített korsó egyedi példány, egy kisgyerek hamvait őrizte. Az edény vékony falú, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű korsó. Hasán erősen kopott, függőleges kannelúrázás. Alig a perem fölé emelkedő füle ún. *ansa cornutas* fül, amely az edény vállánál csatlakozik az edénytesthez (41. tábla 1).

⁸⁷ NAGY 2010, Abb. 19. 8 (13. sír) Abb. 25. 8 (16. sír).

⁸⁸ NAGY 2010, Abb. 20. 3 (14. sír), Abb. 37. 13 (21. sír) és Abb. 41. 3 (22. sír).

⁸⁹ NAGY 2010, Abb. 44.12 (23. sír).

⁹⁰ BONDÁR 2009, Pl. LXX. 164/5, Pl. LXXXIV. 197/4.

⁹¹ Nem könnyű azonban különbséget tenni az *ansa lunata* (félhold alakú ív) és *ansa cornuta* között, talán a legegyszerűbben úgy dönthető el a kérdés, hogy melyik jellegzetesség (a szarvszerű ábrázolás vagy a félköríves bemélyedés a látványosabb).

⁹² Keszthely környéke, Zebegény, Budapest-Tabán, Nyíregyháza (BANNER 1956, Taf. IV.3; Taf. XX. 21; Taf. XLII. 3; Taf. LXXIX.16) és a budakalászi temetőből is ismert (BONDÁR 2009, Pl. XVI. 36/1; Pl. LXXXIV. 197/2; Pl. CLVI. 5).

Bordadíszes és kannelúrák korszak

Ebbe a gyűjtőkategóriába két egyedi darabot sorolhatunk:

négy bordapár között ferde kannelúrával díszített korsó

A 800. csontvázas rítusú női sír edénye rövid nyakú, erősen nyomott gömbtestű korsó. Perem fölé emelkedő szalagfüle az edény válla alatt csatlakozik az edénytesthez. Az edény testén szimmetrikusan elhelyezett, négy függőleges bordapár fut le az edénynyaktól a has aljáig. A bordapár között ferde kannelúra díszíti a korsót (29. tábla 3). Csak ezt az egy példányt tudtuk azonosítani ebből a típusból, analógiát nem találtunk hozzá.

Az edény testarányai – az öblös, ám erősen összenyomott has – eléggé szokatlan a badeni kultúrában, de a balatonszentgyörgyi temetőben többször is előfordul hasonlóan összenyomott testű edény.

nyolc vékony bordával mezőkre osztott, kannelúrák korszak

Ebbe a típusba egyetlen korsót találtak a temetőben. Az 1188. hamvasztásos sírban – amelyben egy gyerek és egy felnőtt nő maradványait azonosította az antropológus – egy kopott felületű, vékony falú korsónak csak az alsó része maradt meg. Az edény hasán szimmetrikusan elhelyezett, nyolc vékony, függőlegesen felrakott, benyomkodott borda van. A bordák közötti felületen függőleges és helyenként ferde kannelúrázás díszíti (65. tábla 1). A korsónak további, össze nem illő darabjai (63. tábla 3, 66. tábla 7) is voltak még a feltárt anyagban.

A függőleges, benyomkodott díszű bordákkal díszített korsók gyakoriak a badeni kultúra telep- és temető anyagában, de a balatonszentgyörgyihez hasonló kombinációt nem találtunk.

Négy bemélyítéssel tagolt fülű korsó

A 803. hamvasztásos sírban egyetlen példányban került elő a vékony falú, széles, négy bemélyítéssel tagolt, „szarvacskás” fülű korsó perem- és oldaltörédeke (32. tábla 2–3).

A fül a Nevidzany–Viss horizont jellegzetes edényfüle. Ezt a fülkiképzést több lelőhelyen is megtaláljuk tálon,⁹³ korsón,⁹⁴ és a névadó lelőhelyen Vissen is.⁹⁵

A csak kissé a perem fölé csúcsosodó tagolt fül gyakori a badeni kultúrában, megtalálható a vissi és az ózd-pilinyi csoportban is. A vissi csoportba sorolt fülek hegyes bütykökben végződnek, az ózd-pilinyiek ellapított korongokban.⁹⁶ E két csoport értékelése (területi és/vagy időrendi csoportok?) máig vita tárgya.⁹⁷ A vissi csoport névadó lelőhelyén és tágabb környékén több lelőhelyről is közöltek hasonlóan készített edényfüleket,⁹⁸ Somogy megyéből azonban nem ismertünk még ilyet.

Az alsónémedi és a budakalászi temetőben egy-egy díszített kanál nyele végződik „cakkozottan”.⁹⁹

Díszítetlen korsó

Két hamvasztásos rítusú sírban (783. és 784.) voltak minden bizonnyal díszítetlen korsóból származó töredékek.

A 783. sírban az edény nyakából és hasából származó darabok (20. tábla 5–7), a 784. sírból a korsó válla és alsó része rekonstruálható (22. tábla 8).

⁹³ BANNER 1956, Taf. XLIV. 23 (Alsónémedi 22. sír), Taf. LXXIX. 25 (Újtikos), Taf. LXXIX. 28 (Nyíregyháza-Morgó).

⁹⁴ BANNER 1956, Taf. LXXVIII. 7 (Rátka), Taf. LXXIX. 32 (Újtikos), Taf. LXXIX. 37 (Tiszadada).

⁹⁵ BANNER 1956, Taf. LXXX. 6, 10, Taf. LXXXI. 11–12, Taf. LXXXII. 12.

⁹⁶ BANNER 1956, 158; KOREK 1983, 25; GYÖRGY 2014, 129–130.

⁹⁷ HORVÁTH 2018, 89–94.

⁹⁸ BANNER 1956, Taf. XXVI. 6, 8 (Bag); Taf. XXVI. 20 (Szob); Taf. LXXIX. 25, 32 (Újtikos, tálon és korsón); Taf. LXXIX. 28 (Polgár); Taf. LXXIX. 37 (Tiszadada); Taf. LXXX. 1–6, 8, 10, 12; Taf. LXXXI. 8, 10–12: (Viss).

⁹⁹ BANNER 1956, Taf. XLV. 7 (Alsónémedi, 28. sír); BONDÁR 2009, Pl. LXXVI. 182/2 (Budakalász, 182. sír).

Közelebbi típusba nem sorolható töredékek mindössze két sírban voltak: a 757. (1. tábla 3–4, 6–9), 763. kettős (4. tábla 3).

1.9. Kancsók

A balatonszentgyörgyi temetőben mindössze két sírban volt egyértelműen meghatározható kancsó, amely két különböző típusba sorolható.

A hasán függőleges és ferde kannelúrával díszített, három függőleges szubkutánfüllel ellátott kancsó (34. tábla 1) a 804. sír mellélete volt. A sírban emberi maradványokat nem tudtak azonosítani a feltárásnál, de az edények elhelyezése alapján hamvasztásos sírnak tekinthető a jelenség. A 20 cm magas, kissé kihajló peremű, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű kancsóhoz hasonlót a balatonlellei temető 6. sírjából ismerünk¹⁰⁰ csontvázás sírből. Ezen a 25,4 cm magas edényen – amelyet Nagy B. korszónak határozott meg – egymástól egyenlő távolságra hat szubkutánfüll található. Ugyanebben a sírban egy korszón is ugyancsak hat függőleges szubkutánfüll volt.¹⁰¹

A másik kancsótípus ugyancsak hengeres nyakú, nyomott gömbtestű, a megmaradt rész alapján a vállon körbefutó, *ellentétes irányú ferde kannelúrázással díszített* edény (53. tábla 3) az 1172. csontvázás gyereksírből. Hasonlót a balatonlellei temető 7. sírjából ismerünk.¹⁰²

2. Egyéb leletek a sírokban

2.1. Orsógombok

A temetőben öt sírban hat orsógomb került elő. Ezek közül két sír hamvasztásos volt. A 779. szórthamvas (12. tábla 5) és a 781. urnás sírba egy-egy orsógomb került (18. tábla 2).

Három sírban két-két ember maradványai voltak, közülük kettő csontvázás rítusú (774/1–2. és 1223 a 807-el), egy sír (1188/1–2) hamvasztásos, urnás temetkezés volt. A kettős csontvázás síroknál csak az egyik halottnál voltak orsógombok. A 774. sírban a 2. sz halott, egy 30–39 éves nő lábánál egy (8. tábla 2), a 807-el kettős temetkezést alkotó 1223. számú halottnál két orsógomb is volt (87. tábla 5–6). Az 1188. hamvasztásos kettős sírnál a hamvakat tartalmazó edény alján találták meg az orsógombot a feltárással (64. tábla 2). A sírban 20–39 éves nő hamvai között egy kisgyerek hamvait is azonosították az antropológus.

A 779. sírban 20 év feletti nő, a 781. sírban 20 év feletti férfi(?) hamvai voltak. Ezt a bizonytalan esetet leszámítva a temetőben női sírokhoz köthető mindkét rítusnál az orsógomb. Kronológiailag ezek a sírok a badeni kultúra klasszikus időszakához (Pavúková rendszerében Baden III) vagy közvetlenül azt követő periódushoz (1188. sír) köthetők, a temető területén egymástól távol helyezkedtek el.

A budakalászi temetőben nem volt orsógomb, csak ún. spulni.¹⁰³ A Balatonlelle-Felső gamászi temetőben sem találtak ilyen tárgyat, és nem volt Alsónémedi és Mezőcsát-Hörcsögös sírjaiban sem. Pilismarót–Basaharcon egyetlen sírban (364. sír) volt két orsógomb.¹⁰⁴ A halott felnőtt nő (?) volt,

¹⁰⁰ NAGY 2010, Abb. 8. 2 (6. sír).

¹⁰¹ NAGY 2010, Abb. 8. 3 (6. sír).

¹⁰² NAGY 2010, Abb. 10. 3 (7. sír).

¹⁰³ BONDÁR 2009a, 286–288, Pl. CLVI. 403/1–7.

¹⁰⁴ BONDÁR 2015, 231, Pl. 16. 1.

sírában még egy egyedi darab, egy állat alakú edényfűl volt. A temetőben ezen kívül még az ún. spulnik is előfordultak, ezek lehetséges funkciójáról itt részletesebben is írtam.¹⁰⁵

A temetkezéseknél megtalált orsógombok egyértelműen jelzik, hogy ez a készség döntően női tevékenységhez kötődött, de nem a szokványos értelemben, mely szerint a nők szőtték. E hétköznapi eszköz, úgy tűnik, csak bizonyos emberek sírába kerülhetett, azaz a közösségen belüli helyzetet, státuszt jelölhetett. Azon is elgondolkodhatunk, hogy tényleg a szövés-fonás kategóriájába kell-e sorolnunk.

2.2. Kőeszközök

A temetőben hat sírban volt valamilyen kőeszköz. Két kettős hamvasztásos sírban, a 783. (20. tábla 4) és az 1188. (63. tábla 4–5), két csontvázas rítusúban (762: 3. tábla 11; 1172: 53. tábla 4) és két hamvasztásosban (781: 18. tábla 4–5; 785: 23. tábla 6) volt valamilyen kőeszköz.

A kőeszközöket is tartalmazó sírok a temető különböző pontjain vannak, egyértelmű összefüggés sem topográfiai elhelyezkedésük, sem a nem vagy életkor vonatkozásában nem állapítható meg. A kőeszközök szakszerű bemutatása Marton Tibor cikkében olvasható a jelen kötetben.

2.3. Piros/vörös kő és okkerrög

A temetőben egy sírban, a 779. hamvasztásos női sírban volt egy piros kődarab (12. tábla 4), és az 1209. csontvázas rítussal eltemetett felnőtt sírában egy okkerrögöt találtak.

A látszólag jelentéktelen piros vagy vörös kövek ugyan nem szokványos mellékletek, de egyértelmű, hogy nem véletlenül kerültek a sírokba, ezért a sírok elemzésénél fontosnak tartjuk.

Balatonlelle-Felső Gamász temetőjében 4 sírban volt vörös kő. Egy gyereksírban (15. sír¹⁰⁶), két női (16¹⁰⁷ és 22. sír¹⁰⁸) és egy férfi sírban (17. sír). Nagy Borbála leírása szerint ezek csiszolt oldalakat tartalmazó festékrögök voltak. Nagy Borbála Szakmány Györgytől kapott információk alapján ezeket a vörös köveket festékkőként határozta meg, részletesen bemutatta használati lehetőségüket és elfordulásukat más késő rézkori temetőkben.¹⁰⁹ A vörös kövek geológiai vizsgálatok alapján bauxitképződés során létrejövő vaskiváláskor keletkezett rögök. Ezek a piros/vörös kövek nem azonosak az okkerrel, amely szintén több sírban is előkerült Balatonlelle-Felső Gamászon is.

3. Réztárgyak

3.1. Rézlemez

A temetőben két sírban volt réztárgy. A 779. sírban 20 év feletti nő(?) hamvai voltak egy edénnyel és rézlemez töredékekkel. A több darabra szétesett, leheletvékony, erősen korrodált lemezen helyenként jól látszik az eredeti réz felszíne. Eredeti alakja, mérete nem határozható meg, nagy valószínűséggel kör alakú, egy vagy két helyen átlukasztott „rézgomb” lehetett (13. tábla 6, 7–13).

Tekintettel arra, hogy ez a töredezett tárgy a hamvak között volt egy edénnyel lefedve, mellette két másik edény maradványaival, a fémlemezt nem ruhadiszként, hanem a halotti rítushoz tartozó elemként értékeljük. A vörsi diadém újraközlésekor hívtam fel a figyelmet arra, hogy csontvázas temetkezéseknél különböző méretű „fejpántok” és rézgombok fordulnak elő. Későbbi korból, Kr. e. II. évezredből egy

¹⁰⁵ BONDÁR 2015, 231–233.

¹⁰⁶ NAGY 2010, Abb. 22. 4.

¹⁰⁷ NAGY 2010, Abb. 24. 16.

¹⁰⁸ NAGY 2010, Abb. 42. 24.

¹⁰⁹ NAGY 2010, 409–410.

kültepei párhuzam alapján nyertek értelmet ezek a különböző méretű és alakú tárgyak. A halotti rítus különböző elemeinek tekinthetők, szemzáró, szájjáró lemezek és diadémok lehetnek.¹¹⁰ A Kültepe-Kanesről nemrégiben közzétett publikációban e különleges tárgyakat is közölték. Jellemzően aranyból készültek a szemzáró lemezek, egy-két esetben elektronból vagy bronzból is elkészítették.¹¹¹

A kültepei koponyán látható halotti relikviák alapján értelmezhetővé válik a centeri temető három ember alakú urnát tartalmazó, 3. sz. sírjában talált „gomb”¹¹², valamint két újabb lelet Fajszról, települési gödörből¹¹³. Ez utóbbiak gyenge minőségű, porózus tárgyak, valószínűleg ezért nem kerültek sírba.

E lehelet finom vastagságú és súlyú tárgyak egyik lehetséges funkciója minden bizonnyal szemzáró lemez lehetett. Az a tény, hogy e „gombok” szélein kis áttörések (lyukak?) vannak, arra utalhat, hogy valamilyen szerves anyagra rögzíthették, nem közvetlenül a szemre tették. A legújabb lelet temetőnkben került elő (13. tábla 6). A 779. sír különleges lelete is azt jelzi, hogy a sírba nem akárcsak temettek. A sírban talált orsógomb (12. tábla 5) és a temető egyetlen sírjába tett piros kő (12. tábla 4) is ezt támasztja alá.

3.2. Rézhuzal

A temető egyetlen sírjában, az 1171. csontvázas rítusú gyereksírban volt egy kisméretű, összehajtogatott vékony huzal (52. tábla 3). A sírban a feltárás során nem regisztráltak mellékleteket, ám a csontok mosásakor két különlegesség is előkerült: az összetekert fémhuzal és – Sümegi Pál meghatározása szerint – egy különleges tengeri csigából (*Columbella rustica*), mészkögyöngyökből és agyaggyöngyökből kombinált gyöngysor is előkerült. A sír különlegességét fokozza az a tény is, hogy a gyermek testét egy 40-50 cm hosszú, nagyobb amorf kő borította. A tekerceselt huzal funkcióját keresve csak találgatni tudunk. Lehetséges, hogy valamilyen csüngő volt, amely erősen deformálódott a földbekerüléskor vagy az után. Az is lehetséges, hogy később készítenő tárgyhoz volt ritka alapanyag ez a huzal. A késő rézkorban is létezik olyan „fémtömb” (későbbi korokban ingot) huzal vagy vastagabb drót formájában, amelyet a vándorló fémműves vitt magával, hogy kis hőhatással, hideg kalapálással egyszerűbb tárgyakat készíthessen igény szerint.

Az bizonyos, hogy az összehajtogatott, kisméretű huzal nem véletlenül került a sírba, ahogyan a különleges csigák és a sírra helyezett kő is erre utal.

4. Ékszerek

A temetőben különböző anyagú gyöngyök, különböző csigák és kagylólemezek tartoznak az ékszer kategóriába. Kevés halottat temettek el ékszerekkel.

4.1. Gyöngyök

Kilenc sírban voltak gyöngyök: 1168. (50. tábla 3), 1171. (52. tábla 4–16), 1172. (53. tábla 6), 1196. (59. tábla 2–3), 1211. (75. tábla 2–21), 1214. (79. tábla 3–37) és 1221. (85. tábla 6–7).

Ezek a sírok kizárólag csontvázas rítusúak egy halottal, akik kivétel nélkül különböző korú gyerekek voltak. A 774. sírban két halott volt, egymás felé fordulva fektették őket sírba. Nyakuk között voltak gyöngyök (8. tábla 4–5). Az ásatási megfigyelések alapján talán a 2. sz. halotté lehettek. A 775. –

¹¹⁰ BONDÁR 2015a Fig. 4. 1; BONDÁR 2015b 7. kép.

¹¹¹ HEFFRON 2020.

¹¹² BONDÁR 2019, 3. tábla 16–17.

¹¹³ BONDÁR 2019, 3. tábla 14–15.

ugyancsak csontvázas sírban, amely az 1182-vel kettős sírt alkotott – az antropológiai feldolgozásnál a csontok közül került elő egy gyöngy (9. tábla 5). A kettős sírban három kisgyerek csontjai voltak.

A gyöngyök elemzése Sümegi Pál tanulmányában olvasható a jelen kötetben.

4.2. Csigák

Két csontvázas gyereksírban volt egy-egy különleges csigából készített gyöngysor. Az 1171. sírban 8 db *Columbella rustica* csigát is tettek a gyöngysorba (52. tábla 17–24). Az 1221. sírban in situ nem volt melléklet, de a csontok mosásánál előkerült 6 db átlukasztott *Lithoglyphus naticoides* csigagyöngy (85. tábla 8).

Az archaeomalakológiai elemzés Sümegi Pál tanulmányában olvasható a jelen kötetben.

Elemzésünk szempontjából e tanulmányból a legfontosabb az, hogy a *Columbella rustica* tengeri eredetű csiga nem helyi gyűjtés eredménye, hanem Balatonszentgyörgyhöz képest messziről származó különleges ékszergyöngy. Sümegi Pál szerint lelőhelyünk 100 km-es körzetében gyűjthették vagy cserekereskedelem révén került a késő rézkori közösséghez. Egy lelőhelyet, Battonyát említi a bronzkorból, ahonnan ugyanilyen csigák kerültek elő.

Ezzel szemben a *Lithoglyphus naticoides* faj Sümegi Pál szerint helyi eredetű, a Balaton déli partján napjainkban is megtalálható édesvízi csiga. A budakalászi temető két sírjában (309. és 317.) volt ugyanilyen, a rézkorban recensnek számító csigából készített gyöngy.¹¹⁴

4.3. Kagylólemez

A balatonszentgyörgyi temető egyetlen sírjában volt különleges ékszerként egy kagylólemez. Az 1162. hamvasztásos rítusú sírban az ásatás során nem találtak mellékleteket. A hamvak vizsgálatokor leheletvékony, kisméretű, téglalap alakú kagylólemez töredékeit találta meg az antropológus. Két különböző kagylóból készülhettek: egy sárgás színű, szélesebb lemezt lehet elkülöníteni, amelynek két szélén és közepén is sűrűn benyomkodott pontsor díszítés van (39. tábla 10), és további, fehér színű, díszítetlen kagylólemez-töredékeket határozhattunk meg (39. tábla 7–9, 11–13). A 39. t. 7–10. töredékeket Sümegi Pál *Unio crassus* kagyló héjából csiszolt lemezként határozta meg, a 39. t. 11–13. tárgyakat mészkő gyöngyként azonosította. A budakalászi temetőben is voltak *Unio crassus* héjból készített nagyon vékonyra csiszolt, törékeny lemezek (12, 13, 50, 63, 66, 71, 84, 117, 127, 148, 160, 183, 190, 206, 227, 263, 354, 359, 361, 384, 413, 419, 427, 437. sírok), amelyek minimális használat esetén is nagyon hamar eltörtek.¹¹⁵

A balatonszentgyörgyi és budakalászi lemezkék sem méretükben, sem kivitelezésükben nem hasonlítanak egymásra. A budakalásziak nagyjából azonos méretű, téglalap alakúra csiszolt, négy sarkán átlukasztott, felvarrható ruhadíszként képzelhetők el. A balatonszentgyörgyi töredékekből az összeragasztható részek egy kissé ívelő, széles „szalagot” formáznak, amelynek két szélén és közepén is nagyon vékony, hegyes eszközzel beütögetett pontsor díszíti ezt az egyedi darabot (39. tábla 10). Vélhetőleg egy nagyméretű kagyló héjából készítették ezt a finom ékszert, amelyet a hamvasztáskor a halottal együtt égettek el, talán ruhadísz vagy nyakon/csuklón viselt önálló ékszer lehetett.

¹¹⁴ SÜMEGI 2009, 421 (Table 1).

¹¹⁵ SÜMEGI 2009, Table 1. és 431–432.

sír	térkép mező	rítus	relatív kronológia	temetési sorrend	Ka1	Ko1	Ko2	Ko3	Ko4	Ko5	Ko6	Ko7	Ko8	Ko9	Ko10	Ko11
1168.	JC-10	CS	Baden III	4												
1169.	JC-09	H/U	Baden IIb	2												
1171.	JC-09	CS	Baden III	4												
1172.	JC-10	CS	Baden IIb	2	53. t. 3											
1181.	JC-09	H	Baden IIb-Baden III	3												
1183.	JC-14	CS	Baden IIb? Baden III?	3?												
1184.	JC-09	CS	Baden III	4												
1185.	JC-09	H/U	Baden IIb	2						60. t. 1-6						
1187.	JC-10	H/U	Baden IIb	2												
1188/1 1188/2	JC-10	H/U/ kettős	Baden III	4								65. t. 1, 66. t. 7, 63, t. 3				-
1196.	JC-10	CS	Baden III	4												
1202.	JC-10	CS	Baden IIb-Baden III	3												
1209.	JC-10	CS	Baden IIb-Baden III	3												
1210.	JC-09	CS	Baden IIb-Baden III	3												
1211.	JC-09	CS	Baden III	4												
1212/1 1212/2	JC-09	I/H/ kettős	Baden III vége	5			76. t. 3-4, 77. t. 1									
1213.	JC-09	CS														
1214.	JC-09	CS	Baden III?	4?												
1215.	JC-09	H/U	Baden III	4												
1219.	JC-09	H/U	Baden II a? Baden II b?	1												
1221.	JC-10	CS	Baden III	4												
					2 sírban	1 sírban	5 sírban	1 sírban	2 sírban	1 sírban	2 sírban	1 sírban	1 sírban	1 sírban	2 sírban	2 sírban

sír	térkép mező	rítus	relatív kronológia	temetési sorrend	B1	B2	B3	B4	B5	GT1	GT2	T1	T2	T3	T4
803.	JC-09	H/SZ	Baden III vagy IV eleje	6					30. t. 6-11						
804.	JC-09	n. a.	Baden III	4									33. t. 3		
805.	JC-09	n. a.													
806.	JC-09	H/U													
809.	JC-09	H/SZ	Baden III	4											
1155.	JC-09	H/U	Baden IIb	2											
1161.	JC-09	n. a.	Baden IIb	2	43. t. 1-3										
1162.	JC-09	H/SZ	Baden III	4											
1163.	JC-09	H/U							45. t. 2-3, 5-6						
1164.	JC-09	H/U	Baden III?	4?											46. t. 3
1165.	JC-09	H/U	Baden III?	4?								47. t. 3-4			
1166.	JC-09	H/U	Baden III	4											
1167.	JC-09	H	Baden III	4											
1168.	JC-10	CS	Baden III	4											
1169.	JC-09	H/U	Baden IIb	2	51. t. 3				51. t. 4						
1171.	JC-09	CS	Baden III	4											
1172.	JC-10	CS	Baden IIb	2											
1181.	JC-09	H	Baden IIb-Baden III	3											
1183.	JC-14	CS	Baden IIb? Baden III?	3?								55. t. 3-8			
1184.	JC-09	CS	Baden III	4				56. t. 3							
1185.	JC-09	H/U	Baden IIb	2					59. t. 4-5						
1187.	JC-10	H/U	Baden IIb	2											
1188/1 1188/2	JC-10	H/U/ kettős	Baden III	4											
1196.	JC-10	CS	Baden III	4	70. t. 1							69. t. 1			
1202.	JC-10	CS	Baden IIb-Baden III	3				72. t. 3							

sír	térkép mező	rítus	relatív kronológia	temetési sorrend	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	KT	TF	F1
1165.	JC-09	H/U	Baden III?	4?										
1166.	JC-09	H/U	Baden III	4	49. t. 4									
1167.	JC-09	H	Baden III	4							49. t. 7-8			
1168.	JC-10	CS	Baden III	4						50. t. 8-12	50. t. 4-7, 11-12			
1169.	JC-09	H/U	Baden IIb	2										
1171.	JC-09	CS	Baden III	4										
1172.	JC-10	CS	Baden IIb	2										
1181.	JC-09	H	Baden IIb-Baden III	3										
1183.	JC-14	CS	Baden IIb? Baden III?	3?										
1184.	JC-09	CS	Baden III	4										56. t. 4
1185.	JC-09	H/U	Baden IIb	2							59. t. 1-3			
1187.	JC-10	H/U	Baden IIb	2										
1188/1 1188/2	JC-10	H/U/ kettős	Baden III	4										
1196.	JC-10	CS	Baden III	4				70. t. 2						
1202.	JC-10	CS	Baden IIb-Baden III	3										
1209.	JC-10	CS	Baden IIb-Baden III	3										
1210.	JC-09	CS	Baden IIb-Baden III	3							71. t. 5			
1211.	JC-09	CS	Baden III	4										
1212/1 1212/2	JC-09	1/H/ kettős	Baden III vége	5										
1213.	JC-09	CS												
1214.	JC-09	CS	Baden III?	4?										
1215.	JC-09	H/U	Baden III	4										
1219.	JC-09	H/U	Baden II a? Baden II b?	1										
1221.	JC-10	CS	Baden III	4										
					2 sírban	1 sírban	1 sírban	2 sírban	2 sírban	3 sírban	13 sírban	1 sírban	2 sírban	1 sírban

sír	térkép mező	rítus	relatív kronológia	temetési sorrend	F2	F3	H1	H2	H3	H4	A1	A2	??
757.	JC-09	CS											
760.	JC-14	CS											
761.	JC-14	CS	Baden IIb	2									
762.	JC-14	CS											
763/1. 763/2.	JC-14	CS/ kettős											3. t. 3-10
767.	JC-14	CS	Baden IIb? Baden III?	3?									
773.	JC-09	n. a.											
774/1. 774/2.	JC-15	CS/ kettős	Baden III vége	5									
775. és 1182.	JC-14	CS/ hármás	Baden IIb? Baden III?	3?						9. t. 6-7			
776.	JC-14	n. a.											
777.	JC-14	CS	Baden IIb	2									
778.	JC-09	n. a.	Baden IIb? Baden III?	3?			11. t. 3			11. t. 4			
779.	JC-09	H/SZ	Baden III vége	5									
780	JC-09	CS	Baden IIb	2									
781.	JC-09	H/U	Baden III	4							15. t. 3		18. t. 3
782.	JC-14	H/SZ	Baden III	4									
783/1. 783/2.	JC-14	H/SZ/ kettős	Baden III	4									
784.	JC-09	n. a.	Baden III	4							22. t. 9		
785.	JC-09	H/SZ	Baden III	4									
787.	JC-09	H/U	Baden IIb? Baden III?	3?							26. t. 1-3, 6		
788.	JC-09	H/U	Baden III	4							27. t. 6-10		
792.	JC-14	H/SZ	Baden IIb	2						28.t.4, 6			
800.	JC-08	CS	Baden IV?	7									
802.	JC-09	CS								28. t. 11			

sír	térkép mező	rítus	relatív kronológia	temetési sorrend	F2	F3	H1	H2	H3	H4	A1	A2	??
1210.	JC-09	CS	Baden IIb-Baden III	3									
1211.	JC-09	CS	Baden III	4									
1212/1 1212/2	JC-09	I/H/ kettős	Baden III vége	5									77. t. 2-6
1213.	JC-09	CS								78. t. 3-4			
1214.	JC-09	CS	Baden III?	4?									
1215.	JC-09	H/U	Baden III	4						81. t. 3-5			81. t. 6-7
1219.	JC-09	H/U	Baden II a? Baden II b?	1								84. t. 1	
1221.	JC-10	CS	Baden III	4	1 sírban	1 sírban	1 sírban	1 sírban	2 sírban	17 sírban	4 sírban	1 sírban	5 sírban

A TEMETŐ „BENÉPESÜLÉSE”, A SÍROK TIPOKRONOLÓGIAI HELYZETE

BONDÁR MÁRIA

A késő rézkori sírok temetőn belüli relatív keltezéséhez abból indultam ki, hogy egy-egy sírban talált mellékletek egy időpontban kerültek a temetkezési helyre, tehát egyidősek. A sírba tétel ideje a *terminus post quem*. Természetesen vannak olyan tárgyak, amelyek hosszú időn keresztül, változatlan formában léteztek, éppen ezért ezeket nem lehet kronológiai támpontnak tekinteni. Előfordulhat az is, hogy egy temetkezés létesítésénél korábbi időszak objektumait bolygatták meg, erre azonban helyszíni megfigyelések, az ásatáson rögzített leírások hívják fel a figyelmünket. Az sem zárható ki, hogy hosszú időn át, generációról generációra hagyományozva őriztek egy-egy tárgyat a közösség tagjai, amit végül eltemettek valakivel. Mindezek tudatában nagy körültekintéssel kell elemeznünk a tárgyakat és a hozzájuk kapcsolódó kontextust is.

A balatonszentgyörgyi temetőt hosszabb ideig használta az itt élő közösség a sírokban talált edények elemzése alapján.

A temetőből 19 radiokarbon eredményünk van, ennek elemzését, kiértékelését a 2023-ban megjelenő, *A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése c.* kötetben olvashatjuk majd Oross Krisztiántól.

Elemzésemhez szándékosan nem használtam a ^{14}C BP eredményeket két ok miatt. Egyrészt izgalmas lesz a tipokronológia és a naptári korok összevetése, másrészt – és ez a fontosabb szempont – a kalibráció nem ránézéssel történik. Ez komolyabb elemzést igénylő munka, amelyet jobb, ha hozzáértő szakember végez, így elkerülhető az, hogy megalapozatlan naptári korokat adjunk meg egy-egy sírnál, és tág teret nyissunk különböző elméleteknek.

A temető belső kronológiáját három módszerrel tudjuk felrajzolni: radiokarbon modell (ezt a fentiek miatt most nem alkalmazzuk), tipológiai elemzés és a sírok egymáshoz való viszonyának vizsgálata, értelmezése.

A radiokarbon és a hagyományos tipológiai keltezés mellett figyelhetünk az egymáshoz közeli sírokra is. Feltételezhető ugyanis, hogy az egymás közelében lévő sírok kiásása között nem telt el nagyon hosszú idő és látható volt a már meglévő temetkezés. Vagy azért látszott még a sír helye, mert megjelölték a sírhalmokat (megmaradt kövekkel, faoszloppal, ágakkal, virágokkal, edényekkel stb.), vagy azért mert még friss volt a betemetés.

Tipológiai elemzésnél a mellékletes sírok jellegzetes leleteit vehetjük figyelembe, amelyek összehasonlíthatóak az adott lelőhelyen előkerült, és/vagy távolabbi területekről ismert analógiákkal is. Az elemzésekből a melléklet nélküli sírok rendre kimaradnak.

Ebben a fejezetben a temetkezések lehetséges sorrendjét valószínűsítem a tipológiai elemzésből kirajzolódó kronológiai támpontok és temetőn belüli elhelyezkedésük alapján. A sírok egymás utáni létesítésének pontos dátumát semmilyen módszerrel nem tudjuk meghatározni, de a közel egykorú sírokat azonosíthatjuk. Ezeket időszávokba sorolva képet kaphatunk arról, hogy egy-egy szűkebb időszakban hány sír létesült. A közel egykorúnak tartott sírokat további részletes elemzésnek alávetve rejtett információkat, összefüggéseket is sikerül feltárni egy-egy temetőben.

Egy-egy temetőben a melléklet nélküli sírokat a közelükben létesített mellékletes sírokhoz viszonyíthatjuk (közelség, tájolás vagy fektetés hasonlósága, különleges temetési rítuselem stb.), így egy részüket be tudjuk illeszteni a keltezhető sírok közé.

Somogyi Krisztina jelen kötetben lévő tanulmányában már különböző szempontok szerint vizsgálta a birituális szakrális hely sírjait, a feltételezhető sírcsoportokat, megfigyeléseire támaszkodva néhány melléklet nélküli sírt is be tudtam sorolni a temető idősávjaiba.

A tipológiai kategóriák megállapításánál két meghatározó szubjektum van: az edény egykori készítője és napjaink régésze, aki a kategóriákat megállapítja. E két tényező miatt eléggé bizonytalan talajon dolgozunk, és ha elveszünk az aprólékos részletekben, akkor pont a lényegét veszítjük el: a változás trendjét az edényművességben és egy-egy őskori fazekas egyéni megoldásainak felismerését. Tekintettel arra, hogy a kézzel formált edények nem mintakönyv alapján készültek, nagyipari tömegáruk voltak, szinte lehetetlen lenne „edényhatározót” létrehozni, mert bármennyire is hasonlítanak egyes edények egy másikra, valójában minden kézzel készült edény egyedi darab.

Az edények elemzésénél már jeleztem, hogy a tipológia nagyon jó segédeszköz bizonyos fogódzók meghatározásához, de egyik kidolgozott rendszer sem olyan, mint pl. Linné növényhatározója.¹

A badeni kultúra tipológiájának legismertebb és leginkább használt rendszerét V. Němejcová-Pavúková dolgozta ki.² Ezt a sok szempontból túlrészletezett szisztémát nem lehet egy az egyben edényhatározóként alkalmazni, de ismertsége miatt – bár magam is kritizáltam és módosítottam is néhány esetben – most csupán tájékoztató jelleggel említem a sírok idősávokba sorolásánál.

A részletes tipológiai elemzés alapján a sírok keletkezési sorrendjét az alábbi idősávokban tudjuk meghatározni:

4. táblázat: A kelezhető sírok idősávba sorolása

Sírszám	térképen	temetkezés típusa (kóddal)	relatív kronológia	sírok sorrendje (idősávok)
1219.	JC-09	H/U	Baden II a? Baden II b?	1
761.	JC-14	CS	Baden IIb	2
777.	JC-14	CS	Baden IIb	2
780	JC-09	CS	Baden IIb	2
792.	JC-14	H/SZ	Baden IIb	2
1161.	JC-09	rítusa nem határozható meg	Baden IIb	2
1169.	JC-09	H/U	Baden IIb	2
1172.	JC-10	CS	Baden IIb	2
1185.	JC-09	H/U	Baden IIb	2
1187.	JC-10	H/U	Baden IIb	2
1155.	JC-09	H/U	Baden IIb	2
1181.	JC-09	H	Baden IIb-III	3
1202.	JC-10	CS	Baden IIb-III	3
1209.	JC-10	CS	Baden IIb-III	3
1210.	JC-09	CS	Baden IIb-III	3
1220.	JC-10	CS	Baden IIb-III	3
1216.	JC-09	CS	Baden IIb-III	3
778.	JC-09	rítusa nem határozható meg	Baden IIb? Baden III?	3?
787.	JC-09	H/U	Baden IIb? Baden III?	3?

¹ LINNÉ 1758.

² NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981; 1984.

Sírszám	térképen	temetkezés típusa (kóddal)	relatív kronológia	sírok sorrendje (idősávok)
767.	JC-14	CS	Baden IIb? Baden III?	3?
775. (és 1182)	JC-14	CS/hármas	Baden IIb? Baden III?	3?
1183.	JC-14	CS	Baden IIb? Baden III?	3?
781.	JC-09	H/U	Baden III	4
782.	JC-14	H/SZ	Baden III	4
783/1 és 783/2.	JC-14	H/SZ/kettős	Baden III	4
784.	JC-09	rítusa nem határozható meg	Baden III	4
785.	JC-09	H/SZ	Baden III	4
788.	JC-09	H/U	Baden III	4
804.	JC-09	rítusa nem határozható meg	Baden III	4
807. (és 1223)	JC-08	CS/kettős	Baden III	4
809.	JC-09	H/SZ	Baden III	4
1162.	JC-09	H/SZ	Baden III	4
1166.	JC-09	H/U	Baden III	4
1167.	JC-09	bizonytalan rítusú H	Baden III	4
1168.	JC-10	CS	Baden III	4
1171.	JC-09	CS	Baden III	4
1184.	JC-09	CS	Baden III	4
1188/1. és 1188/2	JC-10	H/U/kettős	Baden III	4
1196.	JC-10	CS	Baden III	4
1211.	JC-09	CS	Baden III	4
1215.	JC-09	H/U	Baden III	4
1221.	JC-10	CS	Baden III	4
1164.	JC-09	H/U	Baden III?	4?
1165.	JC-09	H/U	Baden III?	4?
1214.	JC-09	CS	Baden III?	4?
774/1 és 774/2	JC-15	CS/kettős	Baden III vége	5
779.	JC-09	H/SZ	Baden III vége	5
1207.	JC-15	CS	Baden III vége	5
1212/1. és 1212/2.	JC-09	H/kettős	Baden III vége	5
803.	JC-09	H/SZ	Baden III vagy IV eleje	6
793.	JC-08	CS	Baden IV?	7
794.	JC-13	5/ CS	Baden IV?	7
800.	JC-08	CS	Baden IV?	7

A valamilyen leletet tartalmazó sírokból a leletek és/vagy a sírok egymáshoz közeli helyzete alapján 47 sírt tudtunk a badeni kultúra több mint fél évezredén belül pontosabban keltezni, azaz relatív kronológiai helyzetét megadni. 11 sír volt, amelyekből csak jellegtelen töredékek kerültek elő (757, 760,

5. táblázat: A keltezhető sírok száma az egyes időszakokban

762, 763, 773, 776, 802, 805, 806, 1163, 1213. sírok). Mind a 11 sír a JC-09 és JC-14 ásatási felületen került elő. Ezeknél a síroknál nincs megbízható támpontunk a keltezéshez.

A melléklet nélküli sírok közül – fentiekben kifejtett érveink alapján – a keltezhető sírokhoz nagyon közel lévő, azokkal egy sírcsoportba sorolható további hat sírt (793, 794, 807 és 1223, 1207, 1216, 1220.) tudunk még a benépesülési sorba besorolni. Így összesen $47+6=53$ sírt állíthatunk időrendi sorrendbe.

A sírok létesítésének időbeli megoszlása (4–5. táblázat)

Az edények tipológiai elemzése alapján igazán korai, valódi bolerázi sír nincs a temetőben. A legkorábbi (baden IIa? IIb?) az 1219. temetkezés lehet a JC-09-es ásatási területen, a temető centrumában, amelyben egy vöröses színű, nyakán körbefutó, egy eszközzel(?) dupla pontot idéző benyomkodott díszítés van. Az edény hasán három sorban halszálkaminta jellegű, ellentétes irányban bekarcolt vonalkázott minta látható. Alja alulról benyomva (83. tábla 3). Ez a tál még tartalmaz bolerázi reminiszenciákat a díszítésében, de a fazekas már nem értette a hagyományt, csak valami hasonló mintasort rögtönzött az edényre. A korai kelteztést a sírban talált egyetlen kebles edény (84. tábla 1–2) is alátámasztja, ahogyan korábbi munkámban részletesen bemutattam a kebles edények kelteztését.³

A következő időszak a baden IIb időszak, amelybe 10 sírt sorolhattam (761, 777, 780, 792, 1155, 1161, 1169, 1172, 1185, 1187. sírok). A temetőn belüli elhelyezkedésük jelzi, hogy a temető különböző pontjait választották ki a sírok helyének: öt sír a JC-09, kettő a JC-10 és három a JC-14-es négyzetben a temető térképén. Kilenc sír a temető belső tömbjében van, egymáshoz viszonylag közel. Az 1172. és 1187. ettől a tömbtől K-re helyezkedett el, a 761. sír azonban ettől is távol esik, ez a temető DNy-i szélső sírja. A sírok közül öt hamvasztásos, négy csontváz, egy bizonytalan rítusú temetkezés. Ez azt jelenti, hogy a két rítus között nincs kronológiai különbség és a temetőn belül sem különülnek el egymástól rítus szerint a temetkezések, azaz a két rítus térben és időben is egyszerre létezett lelőhelyünkön.

A baden IIb–III időszakba hat sírt (1181, 1202, 1209, 1210, 1220, 1216.) tudunk kétség nélkül besorolni, öt sírt kis bizonytalansággal, kérdőjelesen (767, 775 és 1182 hármassír, 778, 787. és 1183.) kelteztem ebbe a fázisba. Nyolc sírba csontváz rítussal, két sírba hamvasztottan temették el a halottakat, egy sír rítusa nem volt meghatározható.

³ BONDÁR 2002.

A sírok területi eloszlása szinte azonos az előző időszakéval: öt sír a JC-09, három a JC-10, három a JC-14-es feltárási területen volt.

A sírok közelsége miatt (JC-14 ásatási felület) közel egykorúak lehetnek a 775 és 1182-es, három gyerek maradványait őrző sír és a tőle K-i irányban ásott 767-es felnőtt nő sírja, amelyet a baden IIb? baden III?-ra kelteztünk. E két sírt Somogyi Krisztina sírpárként írta le, amelyek a temető belső tömbjétől kissé délre kaptak helyet.

A JC-10-es területen feltárt 1209, 1202 és 1220-as sírok egymástól viszonylag távol, háromszöget alkotva helyezkedtek el a temető K-i felében, ahol a bronzkori vermek több sírt elpusztíthattak. A JC-09-ben, azaz a temető belső tömbjében talált sírok két párhuzamos sorba rendeződtek: 1181, 787 és 1216. az egyik sorban, míg a másikban 778, 1210 és a JC-14-ben lévő 1183. sír található.

Ebben az idősávban érdekes jelenséget figyeltünk meg egy sajátosan kialakított edényfűl kapcsán, amely a keltezésben is nagymértékben a segítségünkre volt. A 767. sír széles szájú, szinte lapos tálja még a régebbi időket idézheti. Jellemzője a körbefutó vízszintes pontsor, a kopott felület és egy sajátos formájú, hosszúkás, vízszintesen átfűrt alagútfűl (5. tábla 3). A jellegzetes megformálású fűl a temetőben más-más edénytípuson, két további sírban is megtalálható: a 778. sírban hombártöredéken (11. tábla 3), a 787. sírban tálon (25. tábla 3). A sírok a temetőben nem egymás közelében voltak. A 767. csontvázas temetkezés a JC-14, a 778. meghatározhatatlan rítusú maradvány és a 787. urnás temetkezés a JC-09 ásatási felületen került elő. Ezeket a sírokat a baden IIb? baden III? időszakra keltezhetjük. A sajátos fűlkiképzés alapján feltételezhetjük, hogy egy ember készítette a három sír különböző edényeit. Meglepő módon, e sajátos fűl szinte pontos analógiáit Balatonlelle-Felső Gamász több edényén is megtaláljuk tálakon⁴ és kénosztatú tálon is.⁵ Az analógiaként említett balatonlellei sírok azonban Nagy Borbála kronológiája szerint a badeni időszak különböző szintjeire keltezhetőek, hosszú időszakot ölelnek fel, így nem gondolhatunk arra, hogy ugyanaz a fazekas készítette az edényeket mindkét lelőhelyen.

A baden III idősávba sorolható a legtöbb sír (781, 782, 783 kettős, hamvasztásos sír, 784, 785, 788, 804, 807 és 1223 kettős sír, 809, 1162, 1166, 1167, 1168, 1171, 1184, 1188 kettős, hamvasztásos sír, 1196, 1211, 1215, 1221. sír) a kérdőjelekkel (1164, 1165, 1214. sír) együtt összesen 23. A sírok között nyolc csontvázas rítusú, kettő meghatározhatatlan rítusú, 13 pedig hamvasztásos temetkezés volt. Ebben az idősávban a hamvasztásos rítusból van több a megelőző időszakokhoz viszonyítva. 10 sír – Somogyi Krisztina terminológiája szerint – a temető belső tömbjében volt (JC-09). Ettől ÉNy-ra elkülönített, szórt hamvasztásos sírcsoportban a 804. és 809. sír (JC-09). Ettől NyÉNy-ra, a temető ÉNy-i szélső részén feltárt kettős sír (807 és 1223.) a JC-08 ásatási területen. A JC-10 számú mezőben négy sírt találunk, ami a temető kissé elkülönülő ÉK-i és a szórtabb keleti részének felel meg.

Somogyi Krisztina megfigyelései szerint egy sírcsoportot alkotott az 1164, 1165, 1166, 1167, 1171. és 1215. sír. Az 1171. számú, kőpakolásos, csontvázas sír környékén voltak a felsorolt hamvasztásos sírok, valamennyi a JC-09-es ásatási felületen került elő a temető ún. belső tömbje és az ÉK-i rész között.

Az 1164, 1165, 1166 és 1167. sírt a baden III-ba sorolhattuk a leletek alapján. Az 1171. sírban talált gyöngyök és rézhuzal nem segített a keltezésben, ahogyan az 1215. sír jellegtelen edénytöredékei sem. A mellettük lévő, keltezett sírok alapján azonban az 1171. és 1215-ös sírt is a baden III-ra keltezzük.

A baden III végére négy sírt tudtam keltezni, hármát (774, 779, 1212. sír) tipológiai alapon. Az 1207. melléklet nélküli sírt a 774. sír közelsége miatt a késői időszakba soroltam. Somogyi Krisztina ásatási adatai alapján a 774-es kettős sír mellett 2–2,5 m-re volt az 1207. melléklet nélküli csontvázas sír, mindkettő a JC-15 ásatási területen, a temető DDK-i szélén. Mindkét sírban fejjel kelet felé temették el a halottakat. A 774. sírt baden III végére kelteztük, talán a közelében lévő 1207-es sírt is ekkor

⁴ NAGY 2010, Abb. 4. (3. sír); Abb. 10. 1 (7. sír); Abb. 38. 12 (21. sír).

⁵ NAGY 2010, Abb. 30. 14 (17. sír).

létesítették, mert a sír távolsága arra is utal, hogy látszott a felületen a 774. temetkezés. A hasonló tájolás is az egykorúságot erősíti.

A keltezés során a sírokban talált eszközöket is vizsgálhattuk. Az orsógombokat két fokozatba sorolhatjuk az egyéb leletek és körülmények segítségével. A 781. urnás sír, az 1188. és 1223 és 807-es csontvázas kettős sírok a baden III, a 779. szórthamvas és a 774. kettős csontvázas sír a baden III végére keltezhető.

A gyöngyös sírok keltezése már ennél szórta. Az 1172. sír baden IIb, a 775 és 1182. hármass sír baden IIb? baden III? lehet. Az 1221. sírban különleges csigákból, *Lithoglyphus naticoides* (85. tábla 8) készült gyöngysor volt két mészkőgyönggyel együtt. Ebben a sírban semmilyen keltező anyag nem volt, de a többi gyöngyös sír (774 kettős, az 1168, 1171, 1196, 1211, 1214.) keltezése és a temetőn belüli elhelyezkedésük (JC-09 és JC-10 feltárási terület) alapján a baden III-ra valószínűsíthető.

Hasonló a helyzet az 1162. hamvasztásos sírnál is, amelyből csak a hamvak vizsgálatokor került elő egy leheletvékony, pontozással finoman díszített kagylólemezt. Kagylólemezeket a budakalászi temetőből is ismerünk, azok díszítése és alakja azonban eltérő, ennek ellenére feltételezzük, hogy ez a finoman kidolgozott ékszertöredék is a baden III fokozatba keltezi a sírt.

A temető legkésőbbi sírja, baden IV? lehet a 800. sír a benne talált, analógia nélküli, rövid nyakú, erősen nyomott gömbtestű, négy függőleges bordapárral díszített korsó alapján (29. tábla 3). A 800-as sírral (JC-08 felület) egy csoportban volt Somogyi K. leírása szerint a 793. (JC-08) és 794-es (JC-13) sír is, mindkettő melléklet nélküli. Ezek a sírok a temető középső tömbjétől ÉNy-ra elkülönülten jelentek meg, és a temető feltehetően szélső, Ny-i sírjai lehetnek. Elhelyezkedésük alapján azonban nagy valószínűséggel közel egyidőben keletkeztek.

A temető használata – amint az idősávokból is látható – viszonylag hosszabb időszakra tehető.

Az első sír az 1219. számú lehetett a szakrális területként választott felület közepén. Az elemzésben második idősávba sorolt következő tíz halottból kilencet ennek közelében temettek el. Az 1155-ös urnás temetkezés szinte a szomszédja volt a legkorábbi sírnak, amelyhez a 777, 780. csontvázas sírok, 1185. urnás(?) temetkezés és 1161. meghatározhatatlan rítusú sír is közel feküdt. Kissé távolabb kapott helyet az 1169. és 1187. urnás, és az 1172. csontvázas sír, továbbá a 792. szórthamvas temetkezés. Az 1219-es sírtól távol, a temető DNy-i szélén kapott helyet a 761-es csontvázas sír, amelynek közelében lévő bolygatott temetkezéseket nem lehetett idősávba sorolni.

Míndez azt jelzi, hogy a különböző rítusok alkalmazása között nincs sem időbeli, sem térbeli elkülönülés. A 761-es sír helyválasztása arra utal, hogy tudatosan kiválasztott helyek voltak a temetőben. Balatonszentgyörgyön sem az elhalálozás sorrendjét követve temették egymás mellé sorba a halottakat, ahogyan ezt a nagy temetőkben is megfigyeltük már.

A harmadik idősávban 11 halott van: két hamvasztásos, egy meghatározhatatlan és nyolc csontvázas temetkezés tartozik ide. A sírok többsége az előző időszak temetkezései közelében, azokat nem érintve kapott helyet a temetőben: 1181, 787, 1216, 778, 1210, 1183. sírok. Ugyanakkor a centrumtól messzebb, két területen is új sírokat nyitottak: a JC-14-es ásatási felületen, a belső tömbtől D-re tártak fel szinte egymás mellett két csontvázas temetkezést: a 767. sírt és a három halott maradványait megőrző 775-1182-es temetkezést. A temető ÉK-i területén minden korábbi sírtól távol temették el az 1202, 1209 és 1210. halottait.

A negyedik idősávban létesült a legtöbb temetkezés. A 23 sírből nyolc csontvázas, kettő meghatározhatatlan rítusú, a többi hamvasztásos volt. Mind a csontvázas, mind a hamvasztásos rítusnál előfordul egy-egy kettős temetkezés. A 783. sír kettős szórthamvas, a 807 és 1223. sír kettős csontvázas, az 1188. sír urnás temetkezés volt két halott hamvainak maradványával. Ebben az időszakban is a temető centrumában létesült a legtöbb sír. A déli részen nem nyitottak új sírt, a temető ÉK-i területén is mindössze két temetkezés (1196. és 1221.) van ebből az időszakból.

Figyelemre méltó, hogy a temető későbbi sírjaiból (5–7. időszak) a korábbi időszak központi területén két sír (779. és 1212.) is helyet kapott. A 804. és 809. sír (4. időszak) mellé került a 803. sír, az egyedüli temetkezés, amit a 6. időszakba kelteztem tipológiai alapon. Ezeketől jóval távolabb, a a temető DK-i szélén kapott helyet az 5. időszakba tartozó 774. és 1207. sír és a legkésőbbi időszakból (7. időszak) a temető ÉNy-i részén nyitották a 793. és 800. sírt, továbbá itt volt a 794. objektumban talált temetkezés.

Áttekintve a temetkezések időszakjait, megállapítható, hogy a mellékletes sírok esetében minden időszakban együtt fordul elő a csontvázas és hamvasztásos rítus, amely térben is alig különül el a temetőben. A hamvasztásos sírok a temető középső tömbjében (JC-09, JC-10 és JC-14) koncentrálnak. Nincs idő- vagy térbeli elkülönülés a többes temetkezéseknél sem. Somogyi Krisztina elemzései bizonyították, hogy sem tájolásban, sem fektetésben nincsenek szigorú szabályok, akkor sem, ha adódik egy-egy, a többségtől eltérő tájolás vagy fektetés. A leggyakoribbnak mondható a D-É-i tájolás és baloldali fektetés. Nincs felfedhető különbség a különböző nemű és életkorú halottak eltemetésében sem. Hasonló a helyzet a kőpakolásos vagy csak egy-egy kővel jelzett síroknál (763, 776, 780, 1171, 1181, 1184, 1186, 1196, 1202, 1209, 1210, 1213, 1216, 1220, 1221 és 794) is, amelyek közül a keltezhetőek a 2–4. időszakba sorolhatók. A legtöbb kőjelzést a különböző korú gyerekek sírjainál találjuk, ahogyan ezt Somogyi Krisztina részletesen már bemutatta.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a balatonszentgyörgyi temetőben egyetlen tudatos elem érzékelhető a temetőterkép elemzésénél: a sírok helyének kiválasztása a temető területének különböző pontjain, amelynek szempontjait, okát sajnos, nem ismerjük. Más rendezőelvet nem tudunk felfedni sokrétű elemzéseinkkel sem. Ami viszont meglepő: a gyerekek nagy száma a teljes időszakban. Az 1–3 időszakba sorolt 22 keltezhető sírból 13-ba, a sírok közel 59%-ába temettek gyereket. A 4. időszakban 24 keltezhető sírból 16-ban volt gyerek, ez az adott időszakban eltemettek kétharmada (66,6%). A temető használatának utolsó időszakában (5–7. időszak) 8 sírt azonosíthattunk, ebből kettőben, a temetkezések negyedében volt gyerek. Egyelőre nem tudjuk, hogy a temetőben eltemettek létszámához viszonyítva miért ilyen magas a különböző életkorú gyerekek száma. Remélhetőleg erre a folyamatban lévő természettudományos vizsgálatok választ tudnak majd adni.

A BALATONSZENTGYÖRGYI TEMETŐ ÉRTÉKELÉSE

BONDÁR MÁRIA

A „temető, mint szakrális tér” értelmezés csak az elmúlt években vált hangsúlyossá a magyar kutatásban. A temetkezés szimbólumai az egykori közösségek számára pontosan érthető jelrendszert alkottak, generációkon át hagyományozott szokásokat, társadalmi kapcsolatokat rögzítettek. Ezek felismerése és értelmezése több ezer év távlatából nem könnyű feladat. A temetők *nem* az egykori élet folytatásai, tükörképei, hanem olyan misztikus helyek, amelyek megőrizték a hiedelemvilág, a szertartások, a rítusok különböző megnyilvánulásait és tárgyiasult jelképrendszerét. A megfejtést nehezíti az a tény is, hogy a halál beállta után a halott teljes „elengedése” közötti időig a gyász folyamata átmeneti rítusokkal egészül ki.¹ Ide tartozik a halott felkészítése a temetésre, a temetési szertartás, majd a sír befedése utáni különböző cselekmények is a sírnál vagy másik helyszínen. E szinte feledésbe merült megnyilvánulásokra csak újabban fordít ismét figyelmet a kutatás.

A Kárpát-medence minden korszakban kulcsfontosságú terület, a temetkezésekben nyomon követhető kapcsolatrendszerek (különböző nyersanyagforrások, helyben született vagy bevándorló népesség, távolról idekerült tárgyak, állatok és növények stb.) elemeinek megismerése közelebb visz bennünket az egykori valósághoz.

A vizsgált időszakban (Kr. e. 3600/3500–2900/2800) a Kárpát-medencében több, területileg, régészeti ismérvek alapján és kulturális értelemben is kimutatható, elkülönülő egység (coțofeni, kostolaci, gödörsíros, badeni kultúra) létezett.²

A medence legnagyobb részén a badeni komplexum a domináns, a legtöbb temetkezés is ehhez a kulturális tömbhöz köthető.

A késő rézkori badeni komplexum temetkezései rendkívül változatosak. Előfordul a korhasztásos eltemetés, a hamvasztás, olykor ugyanabban a temetőben is. Gyakran több egyént is egyazon sírba helyeznek. Ismert a koponyatemetkezés, az emberi maradványt nem tartalmazó üres, vagy csak egy-egy tárggyal (pl. kocsimodell) jelzett jelképes sír. Megtalálható az emberekkel együtt, temetési szertartással eltemetett szarvasmarha is néhány sírban. Különleges halotti kultusz megnyilvánulása az ember alakú urnákba helyezett hamvak elföldelése. Nem tisztázott az ún. edénydepók funkciója, amelyekről nem bizonyított, hogy hamvasztásos temetkezések leletei voltak. Az önálló, több száz síros temetők mellett vannak 10–40 fő maradványait megőrző kistemetők, előfordulnak magányos sírok is. Több lelőhelyen feltártak „tömegsírokat”, azaz a település használaton kívüli gödreibe dobott teljes, vagy részleges emberi maradványokat, hasonló módon elföldelt állati tetemeket, vagy egy-egy gödörben együtt eltemetett embereket és állatokat. Ezek egy részét nem tekinthetjük minden esetben valódi temetkezésnek.

A valódi vagy szabályos temetkezésnek ugyan nincs egységes definíciója a szakirodalomban, a témával foglalkozó kutatók abban azonban egyetértenek, hogy két tényező együttes jelenléte mindenképpen szükséges ehhez: emberi maradványok és a bizonyíthatóan hozzákapcsolódó halotti szertartás, a halottal való viselkedés elemeinek megléte.³

A temetkezések meglehetősen sokrétű, összetett hiedelemvilágra és halottkultuszra utalnak, amelyek mögött különböző hagyományok, eltérő gyökerű és fejlettségű közösségek, széleskörű

¹ GENNEP 1909 (2007), DURKHEIM 1912 (2004).

² A mai Románia területére jellemző coțofeni kultúra Magyarország területén is kimutatható (BONDÁR 1984, 81. o. 192. jegyzetben felsorolva, további 1 sír: Kővári 1994). A szerbiai eredetű kostolaci kultúra temetkezését Bondár M. gyűjtötte össze (BONDÁR 1984, újabb sírjai: BONDÁR 1996, SIKLÓSI 2004). A kurgánokat emelő közösségek (Jamnaja, okkersíros) temetkezéseiről: ECSEDEY 1979, HORVÁTH 2011b, DANI–HORVÁTH 2012.

³ BOULESTIN 2012.

kapcsolatrendszerek voltak. Ez a sokszínűség nem meglepő: a késő rézkorban jött létre és terjedt el ugyanis nagy területen a legtöbb őskori innováció,⁴ amelyek jelentős gazdasági-társadalmi változások eredményei,⁵ és további mélyreható változások előmozdítói is egyben.

A Kr. e. 4. évezredben, döntően annak második felében, olyan innovációk születtek, amelyek máig hatnak életünkre, vagy szinte változatlan formában, ma is létező tárgyak. Ezek közül a legfontosabbak: a kerék, a kocsi, az SPR innovációk és a fémművesség új technológiáinak kimunkálása volt. Ezek az újdonságok a hitvilágban megjelenő, kezdeti misztikus tisztelet után fokozatosan bekerültek a mindennapi életbe és egyre több ember élvezhette pozitív hatásukat: a biztosabb megélhetési feltételeket, amelyek új gazdasági stratégiákat eredményeztek. A jobb életkörülmények népességnövekedéshez vezettek. Megnőtt a települések száma is, amelyek között bizonyos gazdasági-hatalmi hierarchia is kialakult.

Csak ott születhettek vagy honosodhattak meg az új felfedezések, új termelési módszerek, ahol erre a környezeti, gazdasági feltételek együttesen megvoltak, és az adott közösség igényei már kikényszerítették az újításokat. Általában a civilizáció bölcsőjének tartott Mezopotámiához, Anatóliához kötik ezeket a felfedezéseket.

Az elmúlt évtizedek kutatásai bizonyították, hogy Mezopotámia mellett a Kr. e. 4. évezred közepén (vagy annál kicsit korábban) a mai Ukrajna déli területén a késő Tripolje kultúra, a Kaukázus-vidéken a Maikop kultúra, Európa középső részén pedig a badeni komplexum területén éltek olyan fejlettségű közösségek, amelyeknek igényei, gazdasági helyzete és társadalmi fogékonysága már olyan szintű volt, hogy újabb és újabb innovációkat és találmányokat tudtak létrehozni vagy máshonnan integrálni mindennapi életükbe. Ma már az sem kizárható, hogy éppen Európa volt egyes innovációk egyik bölcsője.⁶

Ezekből, a régészeti módszerekkel is jól követhető elemekből, a társadalom fejlettségére következtethetünk: az újdonságok terjedése egy-egy nagyobb közösség gazdasági lehetőségeit, stratégiáját is átalakította, és módosította kapcsolatrendszereiket is. Változás állt be a települések jelentőségében is: kialakult az egyes települések közötti hierarchia (központi és satellit telepek jöhettek létre feladataik függvényében). E gyökeres átalakulások előmozdították egy-egy kisebb vagy nagyobb közösségeken belüli erőviszonyok, egyéni különbségek megszilárdulását. A megváltozott társadalmi struktúra nemcsak az egyének és települések szintjén mutatkozott meg. Az egykori erőviszonyok (státusz) lenyomata a temetőkben mutatható ki erőteljesebben, ugyanis a gazdasági, hatalmi különbségek egyénhez kötődő jeleit (presztízs) egy-egy temetőn belül tudjuk a legjobban megragadni. Ma már – több temető elemzése után – az is világos, hogy a temetők között is volt státusz különbség.

A budakalászi temető feldolgozásánál a temetési folyamat rekonstruálását tartottam elsődleges szempontnak. Soproni Sándor rendkívül gondos ásatási feljegyzései, a temetőtérkép és a leletanyag alapján igyekeztem megtalálni azokat a biztos adatokat, amelyek az eltemetés előkészületeire utalhatnak a halál beállta után. Mindez két helyszínen történik: a közösségben, ahol meghalt valaki és a temetésre kijelölt helyen, ahová majd a szertartás után kerül. Vizsgáltam a temetőben nyomon követhető, az előkészületekre utaló adatokat (a sír helye, a sírgödör formája, mérete, tájolása, előkészítése a temetéshez). A rítus eldöntése (hamvasztott vagy korhasztott) és végrehajtása volt a következő elemzés. Kerestem a hamvasztás folyamatára, a csontvázasan sírba helyezett halottak sírba tételének cselekménysorára, a mellékletadásra és végül a temetési ceremónia utolsó szakaszára, a sírok megjelölésének módjára utaló régészeti bizonyítékokat. Mindezeket az egyes temetkezési típusoknál a két jellemző rítuson

⁴ Pl. a kerék, a kocsi, az újratermelődő állati források (tej, gyapjú, igavonó erő) hasznosítása (a *másodlagos termékek forradalma/Second Products Revolution*=SPR innováció: SHERRATT 1981, 1983; GREENFIELD 2010), a gyapjas juh, a háziasított ló, egyes fémötvözetek, a különleges halmos temetkezések és kősztlék.

⁵ HANSEN 2014; SCHIER 2014.

⁶ BONDÁR 2012, 91–101. (például a kocsi esetében az egyik felfedezési centrum is itt lehet, ahogyan ezt az újabbban előkerült, egyre korábbra keltezhető leletek is bizonyítják: BONDÁR 2018.

belül külön-külön is végig vettem. Elemeztem a mellékletek, köztük a viselethez köthető elemek kombinációit, előfordulásuk gyakoriságát a sírokban, esetleges összefüggéseit nemek és/vagy életkorok szerint. Minden szegmens végeredménye az volt, hogy nincs általános érvényű szabály, csak egy: a sírhelyeket tudatosan „osztották” ki.⁷ A leletanyagban talán a legfontosabb volt a talpas serlegek nagy száma (35 sírban volt) és széles skálája,⁸ valamint a két elérő típusú kocsimodell,⁹ amelyek jelzik a már említett innovációk ismeretét és befogadását. Az alsónémedi temetőben nem volt sem talpas serleg, sem kocsimodell. A budakalászi temetőben az edénymellékletek változatosak, a talpas serlegek mellett a fogantyús kanalak tekinthetők jellemző sírkerámiának (16 sírban). Alsónémedi temetőjében két sírból került elő ez a tárgytypus. A kerámia tárgyak közül említésre méltó még az ún. *spulni* vagy *guriga*, amely a temető egyetlen sírjából (403. sír) ismert. E ritka tárgy lehetséges funkcióit is bemutattam a monográfiában.¹⁰

A budakalászi temető egészének értékelésében Raczky Pál kiemelte, hogy a 436 sírből 167 sírban fordult elő edény és ebből 67 sírban csupán egyetlen példány volt. A sírokba tett edények meglehetősen szűk formai spektrumot képviseltek. Ez azt jelenti, hogy a budakalászi temető szociális meghatározottságait elsődlegesen nem a kerámia fejezte ki az adott környezetben. A temető nagy sírszáma és az előre kijelölt sírhelyek alapján a temetőbe több közösség, szelektíven válogatott tagjait temették valamilyen komplex gazdasági, szociális, szakrális szempontrendszer szerint.¹¹

A budakalászihoz hasonló módszertannal elemeztem a Pilismarót-basaharci hamvasztásos temetőt is, képzeletben végig kísérve a halottat a halál beálltától az eltemetés befejezéséig. Az előkészületek, a sírba helyezés és a temetés utáni történések hasonló képet mutattak, mint a budakalászi temetőben. A leletanyagban a ritka leletek meghatározásával itt is felismerhetővé váltak a státusz- vagy presztízstárgyak: *gurigák*, agyaggútlák, állatszobrok, miniatűr edények, kőbalták, pecsétlő, kocsimodell, s néhány edénytypus (kebles edény, függeszthető edény, tálfazék, és egyéb, csak egy-egy példányban előforduló edénytypusok). A temetőben voltak olyan sírok, amelyekbe csak egy-egy különleges tárgy került, és voltak olyanok, amelyekben két vagy több, ritkán előforduló tárgyat is megőrzött az idő.¹² E mellékletek temetőn belüli lokációja alapján jól kirajzolódottak az előre kijelölt sírhelyek.¹³ Az egyetlen „szabály” tehát itt is a temetési hely meghatározása volt. Feltűnő volt a ritka tárgyak nagy száma: 37 sírban (a sírok több mint 33%-a) 66 db különleges melléklet volt,¹⁴ amelyek között nagy számban fordultak elő miniatűr tárgyak is. Ezek – az írásbeliséggel már rendelkező ókori civilizációkban – egyértelműen a halotti kultuszhoz kötődnek, erre a legtöbb hiteles, írott forrást az ókori Egyiptomban találjuk.¹⁵

Budakalász-Luppa csárda és Pilismarót-Basaharc feldolgozásakor végzett részletes elemzés során bizonyíthatunk, hogy a késő rézkorban kiemelt temetkezési helyek is voltak, ahová csak a korabeli elit tagjai kerülhettek.¹⁶ Hasonló következtetésre jutott a Balatonlelle-Felső gamászi temető 23 sírjának értékelésénél Nagy Borbála is.¹⁷

A balatonszentgyörgyi temető sírjainak részletes elemzését, a temetőn belüli helyzetét, a nemek és korok összefüggéseit, a tájolás és fektetés esetleges szabályait, továbbá a sírgödör méretezését, a sírokba

⁷ BONDÁR 2009a; 2009b.

⁸ BONDÁR 2009b Fig. 27–35.

⁹ BONDÁR 2009, Pl. LXVI. 158/2, Pl. LXXIX. 177/3.

¹⁰ BONDÁR 2009b, 286–288.

¹¹ RACZKY 2009.

¹² BONDÁR 2015, 285–286, Table 11.

¹³ BONDÁR 2015, Fig. 20–33.

¹⁴ BONDÁR 2015, Fig. 14–16.

¹⁵ BONDÁR 2015, 225–226.

¹⁶ RACZKY 2009; BONDÁR 2015.

¹⁷ NAGY 2010.

tett leletek számát az ásató, Somogyi Krisztina elemezte. A leletek tipológiai feldolgozásánál, bizonyos tendenciák feltárásánál ezt az alapos munkát vettem alapul, amelyhez felhasználhattam még a kötet többi szerzőjének egy-egy szakterületre vonatkozó eredményeit is.

A temető térképén itt is azt látjuk, hogy nem egymás melletti sorba temetkezések vannak. Egyazon korszakon belül is megfigyelhető, hogy egymástól távol nyitottak újabb sírokat, akkor is, ha volt elég hely ahhoz, hogy egymás mellé temessék az elhunytakat (35. kép). Ebből az is következik, hogy a sírok jól látszottak a felszínen vagy azért, mert két temetés között nem telt el hosszú idő, vagy azért, mert a sírokat megjelölték.

A sírok tudatosnak tekinthető helyválasztása arra utal, hogy ez volt a rendezőelve a temetkezéseknek és ebbe a kisebb temetőbe is kerültek a többiektől eltérően értékelt emberek, amit nem csak a mellékletadás jelez, hanem a sírhely kiválasztása is.

A temetőben meglepően kevés a férfiak aránya, ami azt támasztja alá, hogy őket máshová szólította munkájuk, felfedező kedvük. Távoli területekkel tartottak kapcsolatot, ahonnan nyersanyagot vagy más fontos terméket hoztak haza és új ismereteket is szereztek. Útjuk során meghalhattak, így nem temethették el őket az otthon maradók.

Talán a messze földön elhunytak jelképes sírjainak tekinthetők azok a temetkezések, amelyekben emberi maradványok nem voltak, de a csak egy példányban előforduló edény (778, 804, 1161. sír) vagy a sírra tett kő (776. sír) jelzi a különleges helyzetet.

A balatonszentgyörgyi temető környékén lévő településeken döntően a nők és gyerekek élhették mindennapjaikat, jellemzően ők temetkezhetek ide. A felnőttek életkori megoszlása átlagosnak mondható, minden korosztályból haltak meg emberek, akiket el is temettek a kiválasztott temetőbe. Egy felnőtt (1209. sír) és egy fiatal nő (1213. sír) temetkezésére követ is helyeztek, ill. borítottak.

Figyelemre méltó viszont a gyermekhalandóság, amelynek okát egyelőre nem tudjuk. A feltárt sírok több mint felébe különböző korú gyerekeket temettek. Sírjaikat gyakran borították egy vagy több kővel (763, 1171, 1181, 1184, 1186, 1196, 1202, 1210, 1216, 1220, 1221. sír).

A balatonszentgyörgyi temetőben előforduló leletek mennyiségét Somogyi Krisztina részletesen bemutatta. A tipokronológiát elemezve (3. táblázat), a típusokra koncentrálna, az alábbiakat emelhetem ki:

Csak egy-egy sírban voltak az alábbi edények:

767. női sír: tál (5. tábla 3)

778. humán maradvány nélküli sír: hombártöredék (11. tábla 3)

780. idős férfi sírja: korsó (14. tábla 5)

785. sír (7–14 éves gyerek): két táltöredék (23. tábla 3 és 7)

800. idős nő sírja: korsó (29. tábla 3)

803. felnőtt sírja: tagolt fülű korsó (32. tábla 2–3) és kétosztatú tál (31. tábla 1–4, 32. tábla 1)

804. humán maradvány nélküli sír: két tál (33. tábla 3; 35. tábla 6, 8)

809. sír (2–4 éves gyerek): szűknyakú korsó (38. tábla 3)

1155. sír (2–4 éves gyerek): ansa cornutás fülű korsó (41. tábla 1)

1161. humán maradvány nélküli sír: korsó (43. tábla 1–3)

1184. sír (0–0,5 éves gyerek): füles fazék (56. tábla 4)

1187. sír (7–14 éves gyerek): hombártöredék (62. tábla 3–5)

1188. kettős sír (2–4 éves gyerek, felnőtt nő): nyolc bordás korsó (63. tábla 3; 65. tábla 1;

66. tábla 7)

1219. sír (felnőtt nő?): tál (83. tábla 3) és kebles edény (84. tábla 1)

1223. idős nő sírja: bordadíszes fazéktöredék (87. tábla 1–3).

A temetőben egy-egy példányban megtalált edények és kagylólemez, a távoli területen gyűjtött ékszercsiga (85. tábla 8), a különleges fémeletek és a nem kellő figyelmet kapott vörös kő jelzi az elhunyt valamilyen okból megkülönböztető helyzetét. Ezt az okot nem tudjuk megfejteni, de az eddig feldolgozott temetőkben (Budakalász-Luppa csárda, Balatonlelle-Felső Gamász, Pilismarót-Basaharc) a tárgyak mutatják a személyek közötti különbséget.

A balatonszentgyörgyi temetőben – a budakalászi 436 és a pilismaróti 110 sírhoz viszonyítva – jóval kevesebb volt az elhunyt, így csak bizonyos elemekben láthatjuk a felnőtt elit jelenlétét (767, 779, 780, 800, 803, 1219, 1223. sír).

A 779. sírba szórthamvas rítussal eltemetett 20 év körüli nő megkülönböztetett helyzetét a rézlemez (13. tábla 6), a vörös kő (12. tábla 4), az orsógomb (12. tábla 5) és a két különböző korsó (12. tábla 3, 13. tábla 1) jelzi.

A 780. sírba egy egyedi korsóval eltemetett idős férfi sírjára három nagyobb követ is tettek (14. tábla 1–5).

A balatonszentgyörgyi temető sajátos jellemzője a gyerekek különös megbecsülése, amelyet a mellékletek vagy esetleges viseleti tárgyak (pl. 1162, 1171 és 1221. sír) és a csak egy példányban sírba került leletek is alátámasztanak.

Az 1162. sírban 2–4 éves gyermek hamvait tárták fel. A hamvak között *Unio crassus* kagyló héjából csiszolt lemez apró töredékei (39. tábla 7–10) és néhány mészkőgyöngy picit töredéke volt, edényt ebbe a sírba sem tettek.

Az 1171. sírba temetett 8–10 éves gyermeket egy nagyobb kő borította. Távoli területen gyűjtött, *Columbella rustica* tengeri csigából készült gyöngyöket (52. tábla 17–24) és egy összehajtogatott rézhuzalt (52. tábla 3) is kapott a mészkő- és agyaggyöngyök mellett a temetéskor. Edénymelléklete nem volt.

Az 1221. sírba temetett 2–4 éves gyerek tetemét is egy nagyobb kő borította. Sírjába néhány gyöngyöt és hat átylukasztott, *Lithoglyphus naticoides* folyami csigagyöngyöt tettek, edény nem volt a sírban.

Mindezeket összegezve azt látjuk, hogy ebben a temetőben is jól megfigyelhető a sírok helyének előre történő meghatározása és a közösség bizonyos tagjainak megkülönböztetett helyzete. A tipológiai elemzésnél jól látható, hogy a nagy temetőkhöz hasonlóan itt is a badeni edényművességnek csak egy szűkebb spektruma jelenik meg a sírokban.

Egy-egy feltárás összesítő térképei olyan állapotot mutatnak, amely a valóságban így együtt soha nem létezett. A feltárások során ugyanis az egymásra rétegződött időhorizontok emlékeit találják meg a régészek. Ezekből kell szétszálazni egy-egy korszak emlékanyagát és az ott élők településeinek, temetkezéseinek különböző objektumait, ezek jellegzetességeit és különböző összefüggéseit. A késő rézkori időszak elemzésénél a körvonalazható időszávokkal is ezt próbáltam illusztrálni. A balatonszentgyörgyi temetőnél is elvégeztem tehát a sírok finomabb kronológiai lehatárolását, ahogyan a pilismaróti temetőnél is tettem: időszávokba soroltam a temetkezéseket.

A sírok keltezését a hagyományos tipokronológiai módszerrel határoztam meg (4–5. táblázat). Ennek eredményeként azt látjuk a térképen, hogy a temető középső tömbjében a legkorábbinak (Baden IIa? IIb?) tartott 1219. sír körzetében (JC-09 feltárási terület) a következő korszakokból összesen 32 sír került ide. A Baden IIb horizontból hat sír (777, 780, 1155, 1161, 1169, 1185), a Baden IIb–Baden III időszakból öt sír (778, 787, 1181, 1210, 1216). A Baden III-ból 14 sírt találunk ezen a felületen (781, 782, 783, 784, 785, 788, 804, 809, 1162, 1164, 1165, 1166, 1167, 1171, 1184, 1211, 1214 és 1215). A következő időszávban (Baden III vége) három sírt létesítettek itt (779, 803 és 1212). A kései időszakból a középső tömbben nincsen sír. Az időszávok tipológiai alapon vannak elkülönítve, de az egyes időszakok között nem telt el hosszú idő, így a sírok helye még jól látható lehetett a felszínen is, mégis azt látjuk,

hogy a közel egyidőben meghaltak sincsenek szorosan egymás mellé temetve, a sírok helye szórnak mondható.

A késő rézkorból az elmúlt években nagy területről közölt egyre több radiokarbon eredményt ismerhettünk meg.¹⁸ A kutatók többsége 3650–3350 cal BC közötti időre keltezi a badeni kultúra korai szakaszát (Boleráz), és 3350–3100/2900 cal BC közé a kultúra klasszikus időszakát.¹⁹ Irányadónak használtam a korszakolásnál V. Němejcová-Pavúková rendszerét, annak ellenére, hogy véleményem szerint túlrészletezett és nem alkalmazható általános „edényhatározóként”. A balatonszentgyörgyi időhorizontok Pavúková rendszerében:

A 3. és 5. táblázatban bemutatott Baden IIA? IIB? (1. időszak), Baden IIB (2. időszak) a boleráz utáni, korai klasszikus időszak. A Baden IIB–Baden III (3. időszak), Baden III (4. időszak), Baden III vége (5. időszak) a klasszikus badeni időszak, míg a Baden III vége? IV eleje (6. időszak) és a Baden IV? (7. időszak).

A balatonszentgyörgyi temetőelemzésben római számmal jelzett időszakok megértéséhez röviden összefoglaltam, mit is jelentenek ezek.

A badeni kultúra belső felosztása, edénykészletének kategóriái – amint erre már többször utaltam – jól körvonalazottnak tekinthetők. Elsőként E. Neustupný dolgozott ki átfogó rendszert a kultúra egészére, amely több lépcsőben formálódott. 1959-ben megjelent tanulmányában a badeni kultúrát öt fokozatra (A-E) osztotta fel a Szlovákiából ismert leletek alapján.²⁰ Az idősebb (korai) badeni kultúra (A-B fokozat) a bolerázi időszakot jelenti. A klasszikus (középső) badeni kultúra Neustupný rendszerében a C-D fokozat, míg a fiatalabb (késői) badeni kultúra időszaka az E fokozat, amelybe a badeni kultúra késői, lokális csoportjait sorolta. Később ezt a felosztást a D fokozat finomításával egészítette ki.²¹ A badeni kultúra egész elterjedési területére vonatkozó rendszerét nemzetközi konferencián ismerhette meg a kutatás.²² Az öt fokozaton belül az egyes fejlődési szakaszokat néhány fontos lelőhellyel illusztrálta, így a korai időszakba sorolta Ohrozim, Jevišovice C₁, Boleráz, Neusiedl I, Fonyód és a legidősebb vučedoli anyagot. A legtöbb lelőhely a C-D fokozatban van (pl. Pleszow-Zestawice, Drevenik, Ózd, Viss, Nitriánsky Hrádok, Baden, Ossarn, Úny, Budakalász, Hódmezővásárhely, Palotabozsok stb.), míg véleménye szerint az utolsó fokozatba tartozik Bošáca, Jevišovice B₂, Řivnac kultúra és a kostolaci csoport.

Bár Neustupný rendszerét többen bírálták, s nem vált általánosan elfogadottá, alapvonásaiban a mai napig figyelembe vehető, a badeni kultúra fejlődésének fő vonalait jól meghatározza. Egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy ez a rendszer képezi mindmáig a badeni kultúra legjobb belső felosztását, tipológia keretét.

Ennek ellenére a legelterjedtebb tipológiai besorolás V. Němejcová-Pavúková nevéhez fűződik. Az ő rendszere a legrészletesebb és még napjainkban is a leginkább idézett tipológia. Pavúková több munkájában foglalkozott a badeni kultúra edényeinek típusba sorolásával és a kultúra belső kronológiai szintjeinek, kapcsolatrendszerének meghatározásával.²³ 1981-ben megjelent tanulmányában elsősorban a badeni kultúra belső kronológiájának új felosztását vázolta fel. E. Neustupný korábbi ötfokozatú (A-E) rendszerével ellentétben V. Němejcová-Pavúková négy fokozatra (I-IV) osztotta a badeni kultúrát, amely csak részben fedi a Neustupný-féle korszakolást. V. Němejcová-Pavúková is lelőhelyekkel

¹⁸ TRIFONOV 2004, Tab. 1; BALDIA *et al.* 2008, Tab. 1; SIKLÓSI 2009; FURHOLT 2013; HORVÁTH–SVINGOR 2015; PEŠKA 2015, Tab. 1; ZASTAWNY 2015; SZMYT 2015, Tab. 1-2.

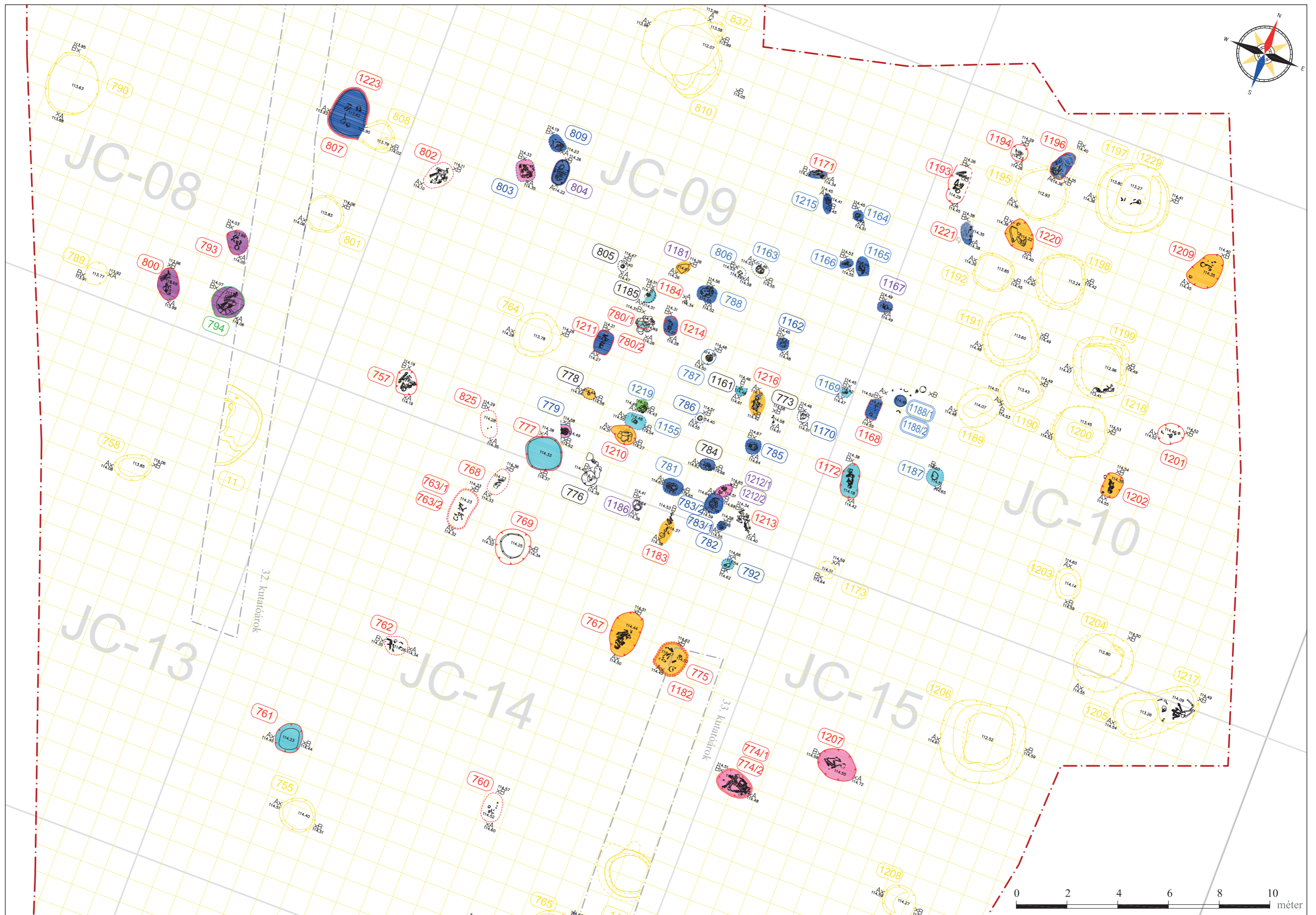
¹⁹ WILD *et al.* 2001; FURHOLT 2008; FURHOLT 2011, 230–241; BONDÁR 2010, 327–330; FURHOLT 2013; BONDÁR 2015; LIPSON *et al.* 2017.

²⁰ NEUSTUPNÝ 1959, 277.

²¹ NEUSTUPNÝ 1966, 86.

²² NEUSTUPNÝ 1973.

²³ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1964; 1979; 1981; 1984; 1991.

35. kép: A temető belső kronológiája (Bondár Mária tervei alapján készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft.)
 Jelkulcsot lásd a 16. oldalnál

jelölte az egyes fejlődési szakaszokat.²⁴ Ő a Neustúpný-féle A és B fejlődési szakaszt két-két részre osztotta (Ia, Ib és IIa, IIb). Az Ia-ba sorolta Šturovót, az Ib-ben maradt Nitriánsky Hrádok-Vysoký Breh és ide került Vrbové is. A Neustúpný-féle A szakasz lelőhelyei közül Ohrozim és Jevisovice C₁ nem szerepel Pavúková lelőhely felsorolásában. A Neustúpný-féle B helyébe lépő IIa, IIb-ben is változtak a lelőhelyek: Pavúková szisztémájába nem került át Neusiedl am See és Vučedol, ide sorolta viszont az újabb ásatásokat, Tekovský Hrádokot, Cervený Hrádokot és Szeghalom-Dióért. A Neustúpný-féle B és C fokozat közé Pavúková beékelte a III. fejlődési szintet, s a Nevidzany, Viss, Ossarn lelőhelyekkel jellemezve azt. Ettől kezdve „megbillent” a korábbi kategorizálás, s a klasszikus badeni kultúrába sorolt lelőhelyek is átrendeződtek. Így került pl. Úny a késői klasszikus fokozatba, s talán ez az alapja annak, hogy többen is – véleményem szerint helytelenül – a badeni kultúra kései csoportjaként tartják számon az únyi csoportot. Pavúková szerint a Neustúpný-féle C fokozatnak az ő IVa, míg a D fokozatnak a IVb fokozata felel meg. A IVa-ra jellemző lelőhelyként egyedül Únyt tünteti fel, a IVb-ben Chl’aba és Ózd szerepel. Neustúpný a badeni kultúra kései csoportjának tartotta a Řivnac, a bosácai és kostolaci csoportot. Pavúková rendszerében e csoportok (amelyek valójában önálló kultúrák) már nem szerepelnek a badeni kultúra részeként. Pavúková ebben a munkájában a részletes tipológia kidolgozásával a Baden Ia, Ib, IIa, IIb, III. időszakra készült el.

Pavúková 1984-ben megjelent tanulmányában tovább finomította a badeni kultúra korai (bolerázi) időszakának tipológiáját, az Ib fázis újabb típusokkal kiegészített típustáblájával és a bolerázi csoport újabb fázisával, az Ic időszakkal találkozunk.²⁵ Az új fázis meghatározását Vrbové lelőhely anyagának publikálása tette lehetővé.²⁶ Véleménye szerint az Ib-Ic és az Ic-IIa fázis közötti egyik legfontosabb elválasztó elem a H2, H3 típusú finom peremkannelúras tálak megjelenése. Ezek közül a H2 típus V. Němejcová-Pavúková szerint csak az Ic fokozatra jellemző.²⁷ Ennek megfelelően a lelőhelyekkel jelzett korszakolás is tovább bővült.²⁸ Idősebb és fiatalabb badeni kultúrát említ, vagy – más terminológiával – a bolerázi, idősebb klasszikus badeni és fiatalabb klasszikus badeni kultúra megjelölést használja, ezt Neustupný rendszerével szinkronizálja. Kalicz Nándor is ezt a felosztást alkalmazta munkáiban.²⁹ Pavúková a badeni időszak folyamatos fejlődésének lépcsőfokait – elsősorban szlovákiai lelőhelyek alapján – lelőhelyek láncolatával illusztrálja, amelyet a Kárpát-medence egészére elfogadhatónak tart. Eszerint a fejlődési sor: Letkés(?) – Šturovó – Lánycsók – Blatné – Nitriánsky Hrádok-Vysoký Breh – Vrbové – Žlkovce – Tekovský Hrádok – Balatonboglár – Červený Hrádok – Biňa – Nevidzany.³⁰

V. Němejcová-Pavúková 1991-ben publikált tanulmányában (amely egy tíz évvel korábban, a görögországi Xanthiban rendezett konferencián elhangzott előadásának változatlan formája) elsősorban a badeni kultúra égeikumi kapcsolataival foglalkozott néhány stílusjegy és forma (kannelúra, különböző edényfűlek, csészék, korsók, kancsók formai változásai és néhány különleges edénytípus) alapján.³¹

A badeni kultúra III. fokozatának továbbfejlesztett típustábláit Anton Točík³² és Endrődi Anna készítette el.³³ A. Točík ügyesen ötvözte Pavúková és Neustupný szisztémáját, így nála visszaállt a Neustupný-féle állapot, azzal a különbséggel, hogy nem betűkkel, hanem Pavúková nyomán, római számokkal jelölte a kultúrán belüli fejlődési szinteket. Endrődi A. Pavúková rendszerét vette alapul, azt

²⁴ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, 261.

²⁵ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 33–34.

²⁶ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1979.

²⁷ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, 142.

²⁸ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, 129.

²⁹ KALICZ 1989; KALICZ 1991; KALICZ 2004.

³⁰ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, 129.

³¹ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1991.

³² TOČÍK 1987a.

³³ ENDRŐDI 1997.

helyettesítette be elsősorban a Budapest környéki ásatásokon előkerült edényekkel, s hozzáfűzte még az általa Baden IVa fokozatba sorolt típusokat is.³⁴

Az említett publikációkban különböző elnevezésekkel, más-más fokozatba került lelőhelyekkel találkozunk. Ennek összegzését – a könnyebb érthetőség és kezelhetőség érdekében – táblázatban foglaltam össze.³⁵ Ebben jól látható, hogy az egyes szintek újabb és újabb lelőhelyekkel egészülnek ki, ami miatt egy kis optikai eltolódás is van: ha egy-egy feltételezett fejlődési szakaszba egyre több lelőhely kerül, hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az egyúttal hosszabb időszakot is jelöl. Az is látható azonban, hogy ugyanaz a lelőhely (pl. Komjatice, Nevidzany) Pavúkovánál és Točíknál nem ugyanabban a fejlődési fokozatban szerepel. Mindezek csak kiragadott illusztrációk a szlovák kutatók munkáiból. Ha ehhez hozzátennénk a hazai vagy akár az ausztriai, romániai vagy a délvidéki megfeleltetéseket, sokkal nagyobb eltéréseket találnánk. Ha a legújabb kutatások – általánosan még nem meggyökeresedett – elnevezéseit is figyelembe vesszük (Baden Komplex, kerámiastílus stb.) a helyzet még bonyolultabbá és egy ponton túl, tipológiai szempontból követhetlenné válik a nagy területen, látszólag egységes kerámiát készítő badeni időszak tipokronológiája. Az új elemeket felismerő, különböző elnevezések viszont azt a gyökeres változást sejtetik, ami a 4. évezred közepén, második felében nagy területen végbement. A paradigmaváltás tetten érhető megnyilvánulásai szétfeszítették a hagyományos tipokronológia rendszereket, de új, egységes, mindenre választ adó megoldást nem hoztak.

V. Němejcová-Pavúková tipológiáját egyfajta „iránytűként” azért használom, hogy bizonyos keretek között, a korszakkal foglalkozó kollégák számára is beazonosítható legyen a temető anyagának tipokronológiai helyzete.

Eszerint Baden IIa? IIb? (1. időszak), Baden IIb (2. időszak) a boleráz utáni, korai klasszikus időszak. A Baden IIb–Baden III (3. időszak), Baden III (4. időszak), Baden III vége (5. időszak) a klasszikus badeni időszak, míg a Baden III vége? IV eleje (6. időszak) és a Baden IV? (7. időszak) a késői klasszikus időszak a Baden komplexum életében (3. táblázat).

A balatonszentgyörgyi temetőben időszakba sorolt leletanyag tehát a bolerázi időszak utánra, döntően a klasszikus badeni kultúra idejére keltezi a temető sírjainak döntő többségét. A későbbi időszakot mindössze néhány sír jelzi (5. táblázat). A temető használati idejét – a budakalászi és pilismaróti temetőhöz hasonlóan – itt is 150–200 év közötti időtartamra becsülhetjük.

Az elemzéseknél már utaltam arra, hogy a radiokarbon nyers adatokat nem használtam, mert azok kiértékelése, kalibrálása nem ránézésre történik, hanem a nyersadatokat egy számítógépes modell létrehozásával szakember elemzi és határozza meg azt a naptári korokban kifejezhető modellt, amely a temetkezések legvalószínűbb időrendjét adja meg. Ezt az elemzést is a 2023-ban megjelenő, a késő rézkori temetkezéseket összegző kötetben mutatjuk be Oross Krisztián szakavatott munkájaként.

xxx

A temető elemzésének további információit a természettudományok adják. A régészeti módszerekkel nem vizsgálható kérdésekre ma már – a tudományos helyszínelők módszereihez hasonlóan – a genetika, a molekuláris biológia, geokémia és a fizika – ad választ. A tudományok párbeszéde ily módon korábban ismeretlen tényeket tár fel a késő rézkorból is. A „halál régészete” a halottakból és temetkezési körülményekből, ránk maradt leletekből rekonstruálhatja az egykori élet különböző összetevőit és feltételrendszerét.

A csak sejthető kognitív elemeken túl az emberi temetkezések fontos tényeket konzerváltak. A sír ugyanis egy időkapzsula, olyan zárt egység, amely egyidejűleg megőrizte a sírba tett ember fizikai,

³⁴ ENDRÓDI 1997, 4. kép.

³⁵ BONDÁR 2010, Table 4.

biológiai tulajdonságain túl a környezeti komponensek lenyomatait, a társadalmi és kognitív területekre utaló adatokat, jelzéseket is. A régész ebből a zárványból igyekszik számos szakterület képviselőjének együttműködése, együtt gondolkodása segítségével kibontani az egykori valóság felfedhető elemeit.

A hagyományos módszerrel dolgozó régész a leletek sírbeli helyét és analógiáit elemzi, a hosszú ideig a földben lévő, prezervációs hatásoknak kitett tetem maradványait találja meg: csontvázat, hamvakat. Ismert a hely, ahová eltemették az illetőt, tudjuk, milyen volt a sír, amit ástak, milyen megmaradó anyagból készült tárgyakat tettek a halott mellé. Az eltemetés körülményeiből (temetkezési hely kiválasztása, rituális elemek, mellékletek, státuszt és társadalmi presztízst szimbolizáló tárgyak) következtethetünk a személy egykori közösségi helyzetére és a szélesebb kapcsolatrendszerre (származás, kereskedelem stb.), továbbá az adott közösség túlvilágról alkotott elképzeléseire is (a mellékletekből, a temetési folyamat bizonyos mozzanataiból). Antropológus segít az elhunyt nemét, halálzási életkorát megismerni, meghatározza a csontjain nyomot hagyó betegségek patológiai jeleit. E fizikai antropológiai információkon túl radiokarbon keltezéssel meghatározható a halálozás ideje kb. 30-50 év pontossággal.

Az elmúlt két évtizedben az antropológia, archaeozoológia, fémvizsgálati és geológiai elemzések mellett az ezredforduló környékén bekövetkezett *bioarcheológiai boom*-nak köszönhetően a régészetbe új vizsgálati lehetőségek is bekerültek: molekuláris biológiai és izotópkémiai elemzések vehetők igénybe. Több ezer éves halottak csontjaiból is izolálható archaikus DNS, ami az elhunyt saját fizikai tulajdonságait kódoló genetikai anyagon felül akár az őt elpusztító kórokozók genetikai lenyomatait is tartalmazza. A modern technológiai újításoknak köszönhetően ma már nem csak az anyai vonalat, hanem az adott egyén teljes sejtmagi genomját is vizsgálhatjuk, melyből számos, nagy felbontású információt kaphatunk meg az adott egyén vagy csoport származásáról, egészségügyi állapotáról és fizikai tulajdonságairól, mélyreható rokonsági kapcsolatairól vagy más népcsoportokkal való kapcsolatáról. Mindezeknek köszönhetően nagyobb területekre vonatkozó, populációgenetikai rekonstrukciók is megrajzolhatók.

A fogakba, csontozatba beépülő stabilizotópok (hagyományosan öt elem: hidrogén, oxigén, szén, nitrogén, kén bizonyos atomjai) nem bomlanak le az idők során. Ezért az oxigén ($\delta^{18}\text{O}$) utalhat a víz összetételére és a vízforrás helyére, a szén ($\delta^{13}\text{C}$) a növényi, a nitrogén ($\delta^{15}\text{N}$) az állati eredetű élelem típusára. A szilárd és folyékony táplálékból a kisgyerekkorban a fogakba beépülő stronciumizotópok ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$) aránya arra a geológiai környezetre (talajra) mutat, ahol az illető született és felnőtt.

A táplálkozásra, kisgyermekkorai vízfogyasztásra, a születési hely környezeti elemeire mutató bioinformációk közvetett módon rávilágítanak az egyén társadalmi helyzetére, és kapcsolatrendszerének térbeli feltérképezéséhez is segítséget nyújtanak. A minőségi étkezés (fehérje fogyasztás) a jobb életkörülményekből adódhat, ami – feltételezések szerint – a korabeli elit kiváltsága lehetett. A régészeti leletek mellett tehát a táplálkozási adatokból is következtethetünk a társadalmi elitre. A hiánybetegségek az alacsonyabb státuszú emberek jellemzői lehetnek, az ő sírjaikban talált mellékletek (vagy azok hiánya) korábban nem ismert régészeti összefüggéseket is egyértelművé tehetnek. A legújabb patogén kutatások – a csontokon nyomot hagyó, látható elváltozásokon túl – genetikai módszerekkel mutatnak ki fertőző betegségeket, amelyek ismeretében újraértékelhetők és/vagy megmagyarázhatók lesznek korábbi feltételezések és régészeti jelenségek. A patogén vizsgálatok még nem váltak a mindennapi kutatás természetes részévé, mert nagyon drágák és Európában is csak egy-egy intézetben (pl. Max Plank Institute) van meg az infrastruktúra ilyen elemzésekhez.

A komplex temető elemzésekkel (a régészeti és természettudományos vizsgálatok együttes értelmezésével) keressük a választ arra, hogy írásos dokumentumok hiányában mennyivel tudhatunk meg többet e sokszínű temetkezéssel jellemezhető korszakban élt elődeink biológiai adottságairól, környezetéről és sokrétű kapcsolatairól.

A 2017-ben feltárt – a budakalászi és pilismaróti temető után a jelenlegi legnagyobb sírszámú – balatonszentgyörgyi temetőt is ilyen módszertannal vizsgáljuk az NKFI K-128413 pályázat keretében. A 2018 szeptemberében indult pályázatba nem tervezhettem be ezt a jelentős temetőt, mert nem tudtam róla. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az új lelőhelyeket korábban az évente megjelenő, az egész országot felölelő ásatási jelentéseket közreadó Régészeti Füzetek, majd a Régészeti Kutatások Magyarországon (RKM) c. periodikákból ismerhettük meg. Az RKM legutolsó, 2021-ben megjelent, online kötete a 2014-es terepmunkákról, ásatásokról tudósít, ezért nagyon nehéz a legújabb lelőhelyekről információt nyerni. Szerencsére néhány vidéki múzeum évkönyvében időnként megtalálhatók a legújabb ásatásokról írt rövid összefoglalók is.

A mai százmilliós pályázatokhoz (MTA Lendület, NKFI TKP, vagy az EU-s ERC) viszonyítva az OTKA utód NKFI kutatási pályázat kis költségvetésűnek számít. A 4 évre maximálisan elnyerhető összeg bruttó 48 millió forint. Ennek egy része adó, tb járulék formájában visszakérül az államháztartásba, egy része rezszi költség címén a befogadó intézménynél marad. A lecsupaszított büdzséből – ha egy fiatal kutatót is alkalmazni szeretnénk a projekt terhére – nagyszériás műszeres vizsgálatra már nem marad pénz, csak nagyon átgondoltan kiválasztott elemzéseket lehet végeztetni. Esetünkben is ez történt, ennek ellenére minden lehetséges forrást igyekeztem a nagy jelentőségű új temető különböző vizsgálataira fordítani.

A balatonszentgyörgyi temetőből a régészeti módszerekkel nem hozzáférhető információk feltárásához sok mintavétel történt. Radiokarbon korhatározást végeztettem Glasgowban, illetve Poznanban 18 sírból.

Az ELKH CSFK Földtani és Geokémiai Intézetében a táplálkozás rekonstruálásához szükséges elemzéseket végzik a szén/nitrogén arányok és a szén- és nitrogén izotópösszetételek ($\delta^{13}\text{C}/\delta^{15}\text{N}$) meghatározásával. A radiokarbon méréseknél készült C/N arány adaton kívül Balatonszentgyörgyről további 4 sírből készült ilyen mérés a CSFK-ban, így lelőhelyünkről 22 adat van erre a faktorra.

Az időközben a Régészeti Intézetből önállóvá vált ELKH BTK Archaeogenomikai Intézetében és a velük kapcsolatban álló külföldi laboratóriumokban történik 37 mintából a különböző mélységű DNS szekvenálás, amelynek eredményei a genetikai nem és rokonságok meghatározásához, a többi késő rézkori adattal együtt a korszak populáció genetikai rekonstruálásához adnak alapot.

Az ELKH ATOMKI-ban a kisgyermekkorú táplálékfogyasztás helyének megállapításához végeztettem stroncium izotópösszetételi méréseket ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$) a balatonszentgyörgyi temető 23 sírjából, mindegyikből 2-2 fogból.

A minták elemzését és kiértékelését a Covid járvány hátráltatta, jelenleg folyamatban vannak az elmaradt elemzések. A jövő évben megjelenő kötetben már minden eredmény olvasható lesz.

A temető katalógusát önálló kötetben jelentjük meg, mert a régészeti és kapcsolódó természettudományos feldolgozások – a még feldolgozás alatt lévő bioarchaeológiai eredmények nélkül is – fontos új információkkal szolgáltak. A katalógus, mint műfaj más, mint a Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseit komplex módon elemző kötet, ezért is jelentjük meg a temetőfeldolgozást külön, amelyre az elemző kötetben gyakran fogunk majd hivatkozni.

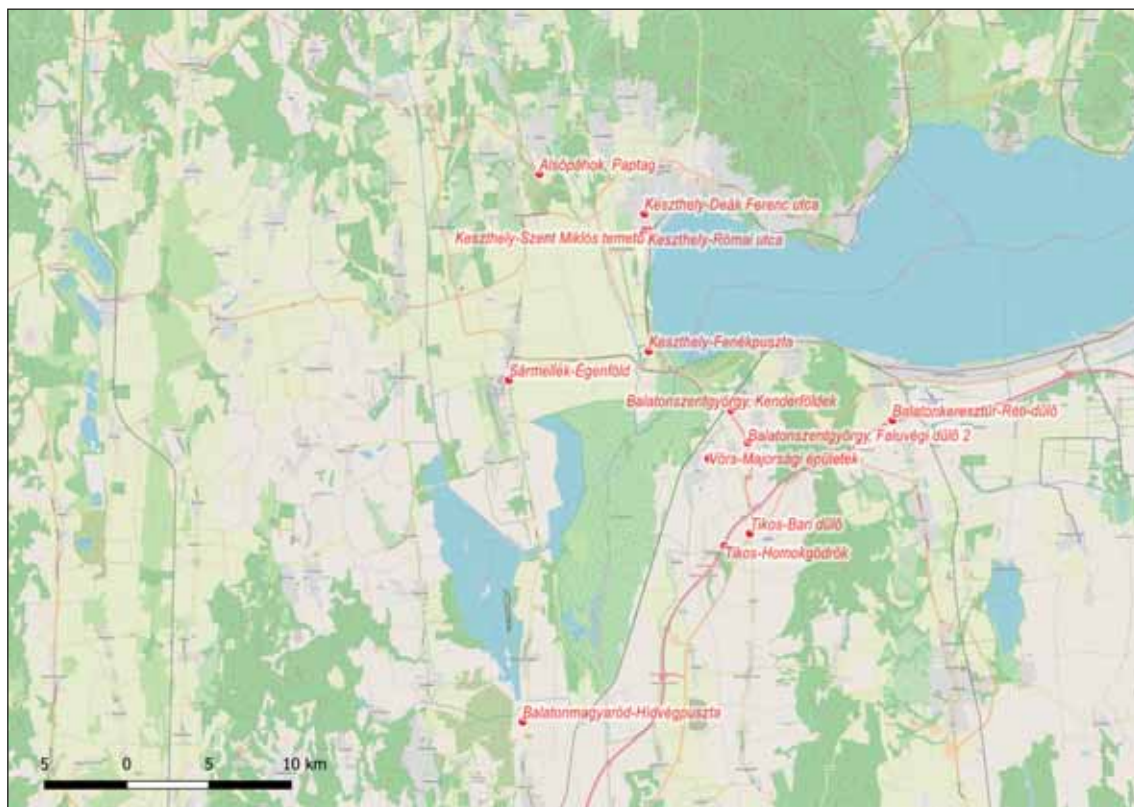
A Balaton déli partján a késő rézkor minden időszakában megtalálhatók a badeni népesség telepei és a különböző típusú temetkezései is. Balatonszentgyörgytől néhány kilométerre került elő a vörsi diadémós sír 1952-ben.³⁶ A Kis-balatoni feltárások is több temetkezést hoztak napvilágra, köztük a Balatonmagyaród-Hídvégpusztán feltárt kiscsaládi temetőt,³⁷ a Sármellék-Égenföldön feltárt tömegsírt.³⁸

³⁶ BANNER 1956, 324. lh. Taf. 87. 4; BONDÁR 2015a; 2015b.

³⁷ BONDÁR 1987.

³⁸ BÁNFFY – BONDÁR – M. VIRÁG 2003, 29. kép.

Az elmúlt két évtized nagy útépitési projektjeinek megelőző feltárásain is találtak különböző típusú, döntően egy-egy síros temetkezéseket a térségben (36. kép).

36. kép: Késő rézkori temetkezések a Balaton nyugati medencéje környékén (térkép: Jakucs János)

Mindezeket feldolgozva, *A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése* c. kötetben 2023-ban adjuk közre azokat a „rejtett információkat”, amelyek régészeti elemzéssel nem érhetőek el. Ebben kiemelt helye lesz a balatonszentgyörgyi temetőnek, amelyből a legtöbb, különböző típusú mintavétel történt.

KATALÓGUS

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

A feldolgozást megelőző munkálatok

A síranyagot a feltárás során, illetve után a restaurátorműhelybe szállítottuk, kivétel néhány, töredékesen megmaradt kerámiát. A restaurálást Nagy Ágnes, Varga Katalin végezték a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban, akiknek ezúton is köszönjük a munkát. Az embercsontot, köveket, egyéb bontási anyagot és kevés apróleletet Baksics Gábor restaurátor kiegészítő-raktáros kollégánk mosta meg, csomagolta, statisztika-készítés után rendszerezte.

Közben készült a kötelező ásatási dokumentáció a fotóanyag átnevezésével, a leírások begépelésével és egyéb adatokkal kiegészülve adatbázisba került. A sírleírásokat Somogyi Krisztina és Molnár István készítették az ásatáson. A terepi sírleírást Somogyi Krisztina kiegészítette a restaurátorműhelyben tett megfigyeléseivel. A restaurált, kiegészített kerámiáról, esetenként újabb edényekkel vagy más lelettel bővült leletanyagról szóló információ is bekerült az éves dokumentáció stratigráfiai egységeket bemutató részébe (SEL). Kivétel néhány, a leletmosásba később került kisebb lelet (urnaaljka vagy bontási kerámia), amelyeket a feldolgozás során vettünk kézbe először.

A katalógus és temető feldolgozás

A 2017-ben feltárt temetőről Bondár Mária 2020 őszén szerzett tudomást. Az ásatóktól, Molnár Istvántól és Somogyi Krisztától megkapta a feldolgozási engedélyt. Ezúton is köszönet az ásatóknak a feldolgozás engedélyezéséért.

A már élesedő járványhelyzetben 2021. elején sikerült az ELKH BTK Régészeti Intézetbe szállítani a temető embertani anyagát, így megkezdődhetett Bondár Mária NKFI K-128413 pályázata keretében a komplex feldolgozáshoz szükséges mintavételezés radiokarbon, aDNS és izotópgeokémiai (C/N arány, stroncium) elemzésekhez. A régészeti szempontok szerint kiválasztott sírokból a különböző mintavételezést Jakucs János szervezte, a laboratóriumi megrendelések előkészítését és a mintavételezés dokumentálását is ő végezte. A csontmintákat Rácz Piroska, néhány esetben Mende Balázs Gusztáv vette le az arra alkalmas csontból. Ezúton is köszönet a kollégáknak ezért a nagy munkáért.

Ezzel párhuzamosan Somogyi Krisztina segítségével Ambrus Edit grafikus Kaposvárott rajzolta a leletanyagot (tárgyraajz, profil és fotó az edénytöredékekről és egyéb tárgyáról). A sírrajzokat és helyszíni felvételeket Somogyi Krisztinától kapta meg az elsőként restaurált jobb megtartású, összerakható edények fotóival együtt, amelyeket Balla Krisztián és Csernák Bálint a Rippl-Rónai Múzeum munkatársai készítettek.

Az elkészült manuálékat Bondár Mária folyamatosan megkapta e-mailben. Ezek segítségével írta le a leletanyagot, majd a koncepciója alapján Ambrus Edit összeállította a táblákat.

A leletleírásokat, rajzokat, fotókat két alkalommal Ambrus Edittel és Somogyi Krisztinával Kaposvárott összevetettük a leletanyaggal és a leírásokat pontosítottuk, ahol kellett.

Időközben Rácz Piroska elkészítette az elsődleges antropológiai feldolgozást. A tőle kapott alapadatokat (nem, életkor) beírtuk a készülő katalógusba.

Mindezen előkészületek után elkezdhattuk a katalógus írását.

A feldolgozás során a terepi, majd a restaurálási elsődleges meghatározásokat tartalmazó leírásokat Somogyi Krisztina egyszerűsítette és közösen egységesítettük a leírások szerkezetét. Konkretizáltuk vagy módosítottuk a terepi megfigyeléseket a rítusok meghatározásában az antropológiai eredmények ismeretében. Igyekeztünk interpretációval kiegészíteni a sírleírásokat, ahol szükséges volt.

Az ásatási megfigyeléseket, sírleírásokat Somogyi Krisztina, a kerámialeleteket Bondár Mária írta le. Az ásatáson rögzített edény-megnevezések a mosás, restaurálás után változhattak, ezért minden esetben meghagytuk az eredeti (átszerkesztett) sírleírásban szereplő leletleírásokat is. A valódi mellékleteket számoztuk. Az olyan tárgyakat, amelyek melléklet volta bizonytalan, lelet vagy leletanyag névvel illettük.

Az egyéb leletek bemutatásánál a felkért szerzőtárs terminológiáit emeltük be a katalógusba, eredményeik az általuk írt tanulmányokban olvashatóak.

Gál Erika az állatcsontokat dolgozta fel, Marton Tibor a sírokban talált kevés kőeszközt. Sümegi Pál a csekély számú gyöngyről és malakológiai anyagról írt tanulmányt. Miklós Dóra geológus a köveket határozta meg, azt a néhány kisebb követ, amit az ásatáson elcsomagoltak. A archaeogenetikai elemzések mikéntjéről és várható eredményességéről Gerber Dániel írt rövid összefoglalást. Rácz Piroska az antropológiai tanulmányt írta.

A részben már elkészült, részben még folyamatban lévő természettudományos vizsgálatok eredményeit a 2023-ban megjelenő, *A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése* c. NKFI K-128413 pályázatot záró kötetben dolgozzuk fel.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondunk az ásatási rajzokat készítő kollégáknak: Balla Krisztiánnak, Nyári Zsoltnak, Stunya Péternek. Az ásatási felvételeket Cserép Tamásnak, Papp Zoltánnak, Nyári Zsoltnak, Stunya Péternek, Balla Krisztiánnak – a Rippl-Rónai Múzeum régésztechnikusainak – köszönjük. Az ásatási rajzok digitalizálását Pájer Tímea végezte (Meridián Kft. Szekszárd). Köszönet Baksics Gábornak, aki a múzeum külső raktárában előkészítette az anyagot és segített a szállítandó embertani anyag összeállításában.

Köszönetet mondunk Ambrus Editnek a rajzokért, fotókért és a 87 tábla számítógépes grafikájáért.

Köszönet illeti Pájer Tímeát a lelőhely topográfiai térképéért és a temető összesítőtérképeiért, amelyet Somogyi Krisztina tervei alapján készített.

757. sír (1. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető Ny-i szélső sírja. Szabálytalan-ovális sírgödört bontottunk, amelyben D-É-i tájolással, fejjel D felé, bal oldalán erősen *zsugorított*, felnőtt *csontváza* feküdt erősen felhúzott térdekkel. A koponya, amelyet elmesztett a kotró, arccal lefelé, a behajlított karok közé borulva feküdt. A váz közepes megtartású. Kézfejek és lábfejek hiányosak.

Melléklet:

1: deréktájban, a hát mögött helyezkedett el az egyetlen melléklet, egy szürke, magasfülű töredékes korsó.¹

A restaurálás után a leletanyagban nagyon sok apró töredék maradt (1. tábla 10–11), amelyben kopott felületű, szürkés színű, esetenként ragasztott 5-6 cm nagyságú edénydarabok vannak, ám a temetkezéskor még minden bizonnyal egész edényt nem sikerült helyreállítani. Néhány perem- és oldaltöredék a korszóból származik (1. tábla 3–4, 6–9), egy töredék tálperem lehet (1. tábla 5).

A sírban 40-59 éves nő maradványai voltak.

760. sír (2. tábla 1–2, térképen JC-14)

A temető egyik D-i szélső sírja, amelyet az embercsontok és kerámia jelzett. Az oválisra bontott sírgödörben D-É-i tájolással, fejjel D felé, feltehetően *zsugorítva* fektetett kisgyermek *csontvázának* maradványai voltak (koponyatöredék, felkarcsontok, medencelapát darabja).

Melléklet:

1: közvetlenül a felkarcsontok előtt nyugatra. 2: a koponyaacsontok mellett nyugatra egy-egy, meghatározhatatlan típusú edény darabjai.

Az edényekből sok apró töredék maradt meg (2. tábla 7–8), de az edénytípusokat a restaurálás után sem lehetett meghatározni. A világosbarna, foltokban szürke, nagyon vékony falú, jellegtelen töredékekből egy tál alj- és oldaltöredékeit (1. edény, 2. tábla 3, 5–6) és egy tál lekopott, elmosódott díszítésű oldaltöredékét (2. edény, 2. tábla 4) határozhattuk meg.

A sírban 2-4 éves gyermek maradványai voltak.

761. sír (3. tábla 12, térképen JC-14)

Telepgödör jellegű, barna folttal rendelkező objektum bontása során került elő a D-É-i tájolású, *zsugorított* helyzetű, jó megtartású *gyerekváz* maradványa. A megbolygatott csontokról nem készült fotó.

Melléklet:

1: füles edényke (bögre?) volt a medence környékén.

A restaurálás alapján a sírban sötétszürke, vékony falú, kopott felületű korsó felső része maradt meg. Töredékes, ragasztott perem-, nyak- és válltöredék a keskeny szalagfűl indításával. Az edény vállán elmosódott, ferde kannelúrázás van. Szá.: 5,2 cm, tör. m.: 7,5 cm (3. tábla 13).

A sírban 2-3 éves gyermek maradványai voltak.

762. sír (3. tábla 1–2, térképen JC-14)

Sírfolt nem látszott, a csontok jelezték a sírt. K-Ny-i irányú (fejjel K felé), bal oldalán *zsugorított* felnőtt hiányosan, kb. mellkastól lefelé megmaradt, közepes megtartású *csontváza*. A lábak a fenékhez teljesen hátrahúzva helyezkedtek el.

¹ A bögréket, korsókat és kancsókat formájuk nem, csak méretük és talán a funkciójuk, a bennük tárolt folyadék különbözteti meg egymástól. Az 5–9 cm magasság közötti edényeket bögrének, a 10–15 cm magasságúakat korsónak, míg az ennél magasabbakat kancsónak nevezem (BONDÁR 2009, 277).

Leletanyag:

1: a váztól északra, a mellkas vagy has előtt pattintott kőszkőzt találtunk, amely vörös színű radiolaritból készült, bifaciális retusú élbetét Marton Tibor meghatározása szerint (3. tábla 11; Marton 1. kép 1).

A síranyagban kisméretű, kopott felületű, jellegtelen oldaltöredékek kerültek még elő a mosás/restaurálás után, amelyek tálból, fazékból vagy hombárból származhatnak, össze nem ragaszthatók (3. tábla 3–10). A sírban 20-39 éves, nem meghatározható nemű felnőtt kevés váztöredéke volt.

763. sír (4. tábla 1–2, térképen JC-14)

A temető DNy-i felében lévő, eredetileg kőpakolásos sírt a munkagép bolygatta meg, húzta el eredeti helyéről. A hosszúkás-ovális, sekély sírgödör déli felében D-É-i irányban, jobb oldalán fekvő, nagyobb gyermek erősen *bolygatott, hiányos csontváza* volt megfigyelhető. Nyeséskor a sír környékéről még előkerültek emberi csontok, ezek azonban a 769-es sírhoz tartozhattak az utólagos átnézés alapján (ahol felnőtt személyről van szó).

Melléklet: eredeti helyén nem maradt meg. A sír környékéről egy barnás színű, kopott felületű, szórvány szalagfűl került elő, amelyet atipikus korsóhoz tartozó darabnak tekintünk. (4. tábla 3).

A 7-10 éves gyermek töredékes, hiányos koponya- és vázmaradványai között egy fiatalabb, mintegy 3-5 évesre becsülhető gyermek állkapcsának és 2. nyakcsigolyájának töredékét is meghatározta az antropológus.

Bár az ásatáson nem dokumentáltuk még egy személy csontjait *in situ*, a temetőre vonatkozó általános megfigyelés alapján a kettős sírokban fordul elő jobb oldali fektetés. Ezt a megfigyelést és az antropológiai vizsgálat eredményét is alapul véve, az objektumot *kettős sírnak határozzuk meg*.

767. sír (5. tábla 1–2, térképen JC-14)

A temető feltárt DK-i szélén a koponya jelezte a sírt. Az ovális alakú, egyenetlen aljú sírgödör középső, déli felében, fejjel D felé, bal oldalán erősen *zsugorított* helyzetű felnőtt *csontváz* feküdt D-É-i tájolásban. A váz megtartása közepes. A koponya sérült, a gerincoszlop alsó része és a kézcsontok hiányoznak, lábfejek hiányosak.

Melléklet *in situ* nem maradt.

A csontváz felett és a koponyától délre kerültek elő elszórtan kerámiatöredékek (pontdíszes tál és egy vastagabb falú, sűrű edény darabjai).

Vöröses színű, vékony falú, gömbszelet alakú tál pereme és felső harmada (1. edény). Nyakán körbefutó pontsor díszíti, egy helyen vízszintes, átfűrt, hosszú alagútful szakítja meg a pontsort. Több darabból ragasztva. Szá.: 21 cm, tör. m.: 5,5 cm. (5. tábla 3). A sírleírásban említett vastagabb sűrű edény töredékei is ehhez a tálhoz tartozhatnak.

20-29 éves nő(?) maradványa volt.

768. sír (4. tábla 4–5, térképen JC-14)

A temető DNy-i felében sírfolt nem látszott, a csontok jelezték a sírt. Ívelt aljú, ovális gödröt bontottunk, amelyben D-É-i tájolású, azaz fejjel D felé fekvő, valószínűleg bal oldalán *zsugorított* kisgyermek *csontvázának* maradványát tártuk fel. A koponya töredezett, hiányos. A felhúzott lábak hosszú csontjai, karsont, néhány bordatöredék maradt meg.

Melléklet *in situ* nem volt.

A sírban 0,5-1 éves gyermek maradványa volt.

769. sír (térképen JC-14)

A temető feltárt DNY-i részében volt a földmunkagéppel *elpusztított* sír, amely kisebb-közepes, kerekded, barna homokos betöltésű gödörfolttal jelentkezett. A sekély gödöralfban csupán egyetlen emberi ujjperc utalt az *egykori csontvázas sírra*.

Az ujjperc 20 év feletti, nem meghatározható nemű felnőtté volt.

Nagy valószínűséggel a szomszédos 763. sír környékéről, nyelésből származó csontok (514. csomagolási szám) eredetileg a 769. sírba temetett felnőtt csontjai voltak.

Melléklet nem maradt meg.

773. sír (6. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető közepén, a humusz alatti barna talajrétegben jelentkezett a sír. A bolygatás miatt hamvak, embercsontok nem maradtak meg, ezért a sír *rítusát nem lehet megállapítani*.

Melléklet:

1. számmal dokumentáltunk néhány kisméretű, jellegtelen töredéket: barnásszürke, vastagabb falú, díszítetlen edény oldal- és aljtöredékét (6. tábla 4–12). A mosott anyagban egy vöröses színű, vékony falú tál (?) pereme egy másik edény darabja is lehet (6. tábla 3).

774. sír (7. tábla 1–2, térképen JC-15)

A temető déli sávjában, a sárga altalajban világosbarna betöltésű folttal jelentkezett az ovális alakú, sekély sírgödör, amely *kettős csontvázas sír*nak bizonyult. Az elhunytakat – a temetőben szokásostól eltérően – KDK-NyÉNy-i tájolással fektették, fejjel KDK felé. Egymással szemben, zsugorított helyzetben, szorosan egymás mellett voltak az arcok és a testek is. Az északi, 1. számú csontváz bal oldalán, erősen felhúzott lábakkal feküdt. A bal kart az állához igazították, a jobb kar a hasán keresztben hozzáfért a másik elhunyt könyökéhez. A 2. számú csontváz jobb oldali zsugorított helyzetű, erősen felhúzott lábakkal. A karok egymásra téve az állához húzva helyezkedtek el. A koponyák behorpadtak, a magasabban lévő csontok néhol sérültek, de jó megtartásúak a csontvázak.

Mellékletek:

1. edény: a két koponya között, azoktól keletre füles, hasán kannelúradíszes korsó.

Barnás színű, kopott felületű, vékony falú, rövid hengeres nyakú korsó, hasán egy körbefutó sávban függőleges kannelúrálás. Vállából induló, perem fölé magasodó szalagfüle ragasztott. Az edény nyaka és hasa helyenként hiányos, több helyen ragasztott. Szá.: 6 cm, m.: 10,8 cm, fá.: 4,2 cm (8. tábla 1).

2. edény: a 2. számú csontváz tarkójától délre az előzőhöz hasonló díszű, de kissé szélesebb, füles korsó. Füle, nyaka töredékes-hiányos, nem egészíthető ki.

Sötétszürke, helyenként barna foltos, szélesebb szájú korsó töredéke. Pereme hiányzik. Letört szalagfüle az edény válláról indul. Az edény testét a vállából induló, függőleges kannelúrálás díszíti. Szá.: nem mérhető, kb. 8,5 cm, fá.: 3,8 cm, tör. m.: 10 cm (8. tábla 3).

3. Az egymás felé forduló halottak nyaka között nyaklánc gyöngyei. Nem állapítható meg, melyik egyén nyakában volt, talán a 2. számúé lehetett. *In situ* két darabot dokumentáltunk: egy pici, hengeres gyöngy (8. tábla 4) – Sümegi Pál meghatározása szerint mézskőgyöngy – és egy másik körömyi töredéke került elő (8. tábla 5).

4. Csonkakúp alakú orsógomb a 2. számú csontváz alsó lábszárától nyugatra.

Vöröses színű, fordított csonkakúp alakú, függőlegesen átfürt, díszítetlen orsógomb. Szélein itt-ott lekopott a felület. Átm.: 6 cm, m.: 3,5 cm (8. tábla 2).

A 774/1-es halott 15-19 éves nő, a 774/2-es 30-39 éves nő maradványa volt.

775. sír (7. tábla 3–4, térképen JC-14)

A temető déli sávjának közepén helyezkedett el az 1182. csontvázas sírtól közvetlenül K-re. Kettős sírt képezett az 1182. gyereksírral, mivel a csontvázak 20-25 cm távolságban, arccal egymással szemben feküdtek. Mindkét sír észrevehető folt nélkül jelentkezett a humusz alatti barna homokos talajrétegben, és csak ebbe a rétegbe mélyedt bele. Ha volt is külön gödrük, azt egybebontottuk.

A 775. D-É-i irányú, fejjel D felé, bal oldalán zsugorított Infans I. rossz megtartású, töredékes, szilánkos csontvázmaradványa. A kotró is bolygatta. Néhány fog, valamint a koponya, hosszúcsontok, bordák töredékei maradtak meg.

Melléklet:

1. edény: kisméretű, vékonyabb falú edény, típusa nem állapítható meg, amely valószínűleg a lábfejek mellett helyezkedett el.

A 775. sírrajzán felülnézetben kör alakban kirajzolódó edény valójában több edény darabja. Három vékonyfalú, sötétszürke darab lehet az ásatási leírásban említett bögre oldaltöredéke (9. tábla 8–10). A vöröses barnás színű vastagfalú töredékek hombár alj- és oldaltöredékei (9. tábla 6–7) egy másik edényhez tartoznak.

2. A csonttöredékek között – utólag – egy kisméretű, hengeres kagylógyöngy (9. tábla 5) is előkerült. Sümegi Pál meghatározása szerint mészkögyöngy. A részletes elemzés Sümegi P. tanulmányában olvasható.

Az antropológiai meghatározás szerint a 775. és az 1182. sírban is Inf. I. korú gyermekek keveredett maradványai voltak (869. és 870. leletkísérős csomag). A két sírből azonban több (minimum három) gyermek csontjait azonosította az antropológus, egyértelmű szétválasztásuk a töredékesség és a hasonló életkor miatt nem lehetséges.

776. sír (10. tábla 1–2, térképen JC-14)

A temető középső tömbjének DNy-i szélén, két urnasír, valamint az 1210. és 1186. kőpakolásos sírok között volt. A humusz alatti barna talajrétegben folt nélkül jelentkezett, az 1. számú edény töredéke látszott. Valószínűleg szórt hamvas rítusú sír kőpakolással, amelynek megmaradt kövei (5 db) ívelt vonalon helyezkedtek el a hamvakkal együtt az említett talajrétegben (feltehetően már a szántás által megbolygatva, elmozdítva, de ugyanabban a szintben). A sárga altalajban (az 1. edény és az egyik kötőredék alatt) kibontott, kerekded, barna homokos betöltésű gödör az eredeti sírgödör maradványa lehet.

Melléklet:

1. edény: a sárga altalaj felett 28 cm-re volt az edény megmaradt teteje, kis keskeny fülű bögre-maradvány, töredékes, hiányos.

A leletisztítás után sok apró, jellegtelen töredék közül egy vöröses barna vastagabb fül (10. tábla 3) és egy aljhoz közeli töredék tartozhat ehhez az edényhez (10. tábla 4).

A terepen hamvakként leírt csontmaradványok nem hamvak, hanem állatcsontok voltak az antropológus szerint. Gál Erika meghatározása szerint a sok apró töredék szarvasmarha agykoponyájából származik. Embercsontok híján a feltehetően kőpakolásos temetkezés rítusa nem határozható meg. Az égetett állatcsontok megléte a jelenség további interpretációs lehetőségét veti fel.

A sírből két (LK 906) követ vizsgált Miklós Dóra geológus (ld. külön tanulmányában az elemzést), amelyeket csiszoló kőként határozott meg.

777. sír (9. tábla 1, térképen JC-09)

A temető DNy-i felében kisebb-közepes, kerekded alakú gödørszerű folt jelentkezett barna homokos betöltéssel, amelynek Ny-i felében fekete színű edényke (valószínűleg badeni kannelúrás bögre)

töredékei látszottak. Néhány emberi (gyermek) hosszúcsont került elő a bontás során. Lehetséges, hogy *csontvázaz sír maradványa*, amit a kotró húzott el. De lehet későbbi beásás is, ami megbolygatta valamelyik késő rézkori sírt. A bolygatott jelenségről nem készült rajz.

Leletanyag:

Sötétszürke, helyenként világosabb barna foltos, vékony falú bögre alsó részének töredékei, részben összeragasztva (9. tábla 2–4). Hasán lekopott, elmosódott függőleges kannelúrázás látható. Alján alig bemélyedő omphalos van. Az edény egyik töredékén a fül indítása is megmaradt (9. tábla 3). Felső része hiányzik. Szá.: nem mérhető, fá.: 3 cm, tör. m.: 5 cm.

A sírban újszülött vázmaradványai voltak.

778. sír (11. tábla 1–2, térképen JC-14)

A temető középső részén meghagyott szubhumusztömb Ny-i szélén, a sárga altalaj felett kb. 20 cm-rel jelentkezett folt nélkül a jelenség. Kis kerek gödröt bontottunk a leletek köré. Hamvak, embercsont nem látszott. *Feltehetően temetkezés maradványa, amelynek rítusa nem állapítható meg.*

Melléklet:

1. edény: rövid széles szalagfüles kisebb edényke maradványa, pereme nincs. Típusa kérdéses.

Barnás színű, foltokban szürke, kopott felületű hombár oldaltöredékei, vízszintesen elhelyezett hosszúkás alagútfüllel (11. tábla 3), több darabból ragasztva, számos apró, össze nem illő töredékkel (11. tábla 4).

779. sír (12. tábla 1–2, térképen JC-09)

Elhelyezkedése, előkerülése, mélysége a szomszédos 778. sírral azonos, azzal a különbséggel, hogy itt hamvakat is megfigyeltünk. *Szórt hamvas rítusú.* A leletek köré itt is kerekded gödröt bontottunk. A felszedés során figyeltük meg, hogy a hamvakat, a 3. edényt és a lemeztöredéket az 1. edénnyel takarták le. A három edényt és a hamvakat egy tömbben, egy leletkísérő számmal (LK 1035) szedtük fel és csomagoltuk el.

Melléklet:

1: nagyobb méretű edény szájjal lefelé fordítva, alatta láthatóak a hamvak. Vörösesbarna, vékony falú tálfazék össze nem illeszhető oldaltöredékei, vállán körbefutó(?) bütyöksorral (13. tábla 2–5). Több darabból ragasztva az értelmezhető töredékek.

2: az 1. edény mellett közvetlenül Ny-ra másik edény világosabb barnás színű töredékei. Vörösesbarna, kopott felületű, vékony falú, hengeres nyakú, omphalosos aljú, több darabból rekonstruálható korsó. Hasát függőleges kannelúrázás borítja. Perem fölé emelkedő szalagfüle az edény vállánál csatlakozik az edénytesthez. Repedezett, több darabból ragasztott, hiányos, nem kiegészített. Szá.: 6,5 cm, fá.: 3,5 cm, m.: 10,7 cm (13. tábla 1).

3: Az 1. edény szájában vékony falú edényke pereme látszott. Sötétbarna színű, kopott felületű, vékony falú, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű korsó. Vállán egy sávban rövid kannelúrázás fut körbe. Füle alig emelkedik a perem fölé, az edény vállánál csatlakozik az edény testéhez. Ragasztott, helyenként kiegészített. Szá.: 7 cm, fá.: 3,5 cm, m.: 12 cm (12. tábla 3).

További melléklet:

4. Az 1. edényen déli irányban barnás piros színű, rombusz alakú kő. M.: 4,8 cm, átm.: 11 cm (12. tábla 4).

5. A felszedés során réz? lemez töredéke került elő.

Rézlemez. Több darabra szétesett, leheletvékony, erősen korrodált rézlemez, helyenként jól látszik az eredeti réz felszíne. Eredeti alakja, mérete egyelőre nem határozható meg, talán kör alakú, egy vagy két helyen átlukasztott rézgomb lehetett (13. tábla 6, 7–13).

6. A restaurálás során került elő egy orsógomb. Vöröses barna, fordított csonkakúp alakú orsógomb. Átm.: 6,1 cm, m.: 2,1 cm. (12. tábla 5)

A sírban 20 év feletti nő(?) maradványai voltak. Az emberi hamvak között közepes termetű emlős valamely laposcsontjának három, kalcinálódott töredékét azonosította Gál Erika.

780. sír (14. tábla 1–4, térképen JC-09)

A temető középső tömbjének ÉNy-i felében, a humusz alatti barna talajréteg elbontása során került elő. Kövek jelezték, feltja nem volt. A legszebb, legjobb állapotban megmaradt *kőpakolásos sír* a temetőben. A kövek „koszorú” alakban, nem túl szorosan helyezkedtek el: három nagyobb méretű, amorf szürke homokkő egymás mellett, közöttük középen kis hiátus. A külső ívben a déli oldalon még két kő feküdt. A kövek elbontása után gyermek *csontvázát* találtuk NyDNy-KÉK-i tájolással, fejjel NyDNy felé, arccal É felé (nem a jellegzetes D-É-i tájolású). Bal oldalán erősen zsugorított helyzetű: karjai szorosan a test előtt, kézfejek az áll körül lehettek (de nem maradtak in situ). Lábai egészen a könyökig felhúzza, szorosan helyezkedtek el.

Melléklet:

1: a kőkupac K-i, ÉK-i oldala mellett feküdt (az oldalára dőlve) egy közepes méretű, széles felhúzott fülű, magas nyakú kannelúras bögre/korsó, szájával ÉNy felé.

Leírása restaurálás után: Barnás színű, kopott felületű, vékony falú, hengeres nyakú korsó. Hasán függőleges és ferde kannelúras mezők váltakoznak. Perem fölé emelkedő füle az edény vállánál csatlakozik az edénytesthez. Ragasztott, helyenként kiegészített. Szá.: 8 cm, fá.: 4,5 cm, m.: 11 cm (14. tábla 5).

A sírban 60 év feletti férfi maradványai és egy nem meghatározható nemű, másik személy fogai voltak. Ennek ellenére a temetkezést nem tartjuk kettős sírnak! Az ásatáson valószínűleg a csontváz töredezettsége miatt írták le gyermekként a tetemet.

781. sír (15. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető közepén meghagyott szubhumusztömb déli felében, megfigyelhető folt nélkül jelentkezett az 1. számú edény, amely mellett egy második edényt is feltártunk. Ovális gödröt bontottunk köréjük. *Urnasírnak* bizonyult.

Melléklet:

1. edény: urna. Álló helyzetű, tetejét a kotró vihette el. Függőleges bordadíszes edény. A felszedés során figyeltük meg benne a hamvakat.

Leírása restaurálás után: Barnás színű, foltokban szürke, kopott felületű, hengeres nyakú, fordított csonkakúpos testű amfora. Nyakán körbefutó kettős árkolás, hasán tizenkét vékony, függőleges borda díszíti. Nyaka töredékes, pereme hiányzik. Szá.: nem mérhető, fá.: 10 cm, has átm.: 23,5 cm (15. tábla 3).

2. edény: Az 1. edény mellett szorosan, közvetlenül Ny-ra helyezkedett el. Világosabb barna, töredékes, típusa a feltáráskor nem volt meghatározható.

Leírása restaurálás után: Vörösesbarna, foltokban szürke, kopott felületű, széles szájú, rövid hengeres nyakú, fordított csonkakúpos testű tálfazék. Helyenként látható az agyag elsimítása az edénytesten. Hasán tizenkilenc pici bütyök fut körbe, ebből három kiegészítés. Az edény hasán két, egymás mellett elhelyezett, rövid, széles fül van. Az edényhez tartozik még két aljtöredék, amelyen halványan gyékénylenyomat(?) látszik. Az aljtöredékek nem illeszthetők az egyben megmaradt edénytesthez, ezért nem restaurálták. Több helyen kiegészített edény. Szá.: 19,2 cm, tör. m.: 18,8 cm, fá.: 13 cm (16–17. tábla)

A restaurálás során a következő leletek kerültek még elő:

3: orsógomb az 1. edényből. Vöröses színű, helyenként repedezett, fordított csonkakúp testű, lapos orsógomb. Átm.: 6 cm, m.: 2 cm (18. tábla 2).

4: köeszközök: szürke színű tűzköből készült pengetőredék és vöröses színű radiolaritból készült, bifaciális retusú szilánk (18. tábla 4–5; Marton 1. kép 8, 3) került elő az 1. edényből.

5. edény: A felszedett tömbben a restaurálás során került elő. Bizonytalan, hogy az urnában volt-e vagy mellette. Vöröses színű, vékony falú, erősen nyújtott S profilú, szabálytalan kidolgozású, díszítetlen tálka féltöredéke, további, össze nem ragasztható darabokkal. Szá.: 12 cm, m.: 8 cm, fá.: 8,7 cm (18. tábla 1)

6. edény: Az 1. edény töredékei között volt egy kis szájnylású, kisméretű edényke (korsó/bögre?) néhány perem- és oldaltöredéke (18. tábla 3).

A sírban 20 év feletti férfi(?) hamvai voltak.

782. sír (19. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető középső részén meghagyott, barna homokos szubhumusz tömbben sírfoltot nem figyeltünk meg. 18×13 cm kiterjedésű foltban hamvak látszottak, tetejükön edénytöredékekkel, amelyeket egy tömbben szedtünk fel. A restaurálás után az edény kis hurkafüles bögrének bizonyult. Tehát nem urnasírról van szó, hanem *szórt hamvas rítusú sírról*, amelyben a hamvakra borítottak egy edényt.

Melléklet:

1. Vörösesbarna, kopott felületű, vékony falú, hurkafüles bögre, amelynek hastöredékei és aljának egy töredéke azonosítható (19. tábla 3–5). Több darabra szétesett, néhány darabkája összeragasztva. Szá.: nem mérhető, tör. m.: 4,3 cm, fá.: nem mérhető.

A sírban 6-7 éves gyermek hamvai voltak.

783. sír (20. tábla 1–2, térképen JC-09)

A szubhumuszrétegben egész magasan került elő (30-40 cm-re a sárga altalaj felett) megfigyelhető folt nélkül. Edények és hamvak jelezték a sírt, amelyeket körbe bontottunk.

Melléklet:

1. edény: szájjal lefelé volt fordítva. Alját nyeste el a kotró, benne látszottak a hamvak.

2. edény: sötétszürke, szintén lefelé fordított lehetett. Kihajló peremének rövid, megmaradt ívét bontottuk ki. Az 1. edény mellett volt.

Az antropológiai vizsgálat alapján kettős sírról van szó, amely szórt hamvas rítusú volt. A hamvakat edényekkel borították be.

A restaurálás után három edény határozható meg a leletanyagból:

1. edény: vöröses színű, vastagabb falú, kopott felületű, nyújtott S profilú tál perem- és oldaltöredékei. A tál vállán kissé hullámzóan körbefutó pontsordísz van. A perem- és nyaki rész belső oldalát ellentétes irányú háromszögekbe rendezett, ferde kannelúrázás díszíti. A töredékek több darabja összeragasztva, de a teljes tálat nem adták ki. Szá.: 26 cm, tör. m.: 11,8 cm, fá.: nem mérhető (21. tábla 1–3).

2. edény: barnás színű, kopott felületű, vastagabb falú, nyújtott S profilú, díszítetlen tál felső része. Több darabja összeragasztva. Szá.: 20 cm, tör. m.: 7 cm, fá.: nem mérhető (20. tábla 3).

3. edény: az előző tálhoz hasonló anyagból készült, vékony falú, rövid, ívelt nyakú, díszítetlen korsó perem- és oldaltöredékei. Több darabja összeragasztva. Szá.: 6 cm, tör. m.: 4,5 cm, fá.: nincs (20. tábla 5–7).

Továbbá:

4: a hamvak között egy szürke színű tűzkő szilánk is előkerült (20. tábla 4; Marton 1. kép 4).

A sírban 5-6 éves gyermek és egy 20-39 éves nő hamvai voltak.

784. sír (22. tábla 1–2, térképen JC-09)

A szubhumuszrétegben került elő megfigyelhető folt nélkül, edénytöredékek jelezték a sírt, amelyeket körbe bontottunk. Egyetlen edény laposan fekvő, töredezett darabjait dokumentáltuk. Az 1. edénytől Ny-ra, tenyéryi foltban, elszórtan apró fehér hamvakat (?) figyeltünk meg, amelyeket nem szedtünk fel. A széthúzott, erősen bolygatott jelenség sír maradványa lehet, amelynek *rítusa bizonytalan*.

Melléklet:

1: vöröses barna, vastag falú, kopott felületű tál díszítetlen alsó része több darabból ragasztva, további össze nem illeszthető töredékekkel. Szá.: nincs, tör. m.: 4,7 cm, fá.: 10 cm (22. tábla 3–7).

A restaurálás után két másik edény maradványai is elkülöníthetők voltak:

2. edény: vöröses barna, kopott felületű, vékony falú, nyomott gömbtestű, díszítetlen korsó alsó részének töredéke, több darabból ragasztva. Sz.: nincs, has átm.: 9 cm, tör. m.: 6,5 cm, fá.: 4,8 cm (22. tábla 8).

3. edény: vöröses barna, kopott felületű, vékony falú amfora (?) oldaltöredéke, függőleges sávba bekarcolt vonalakkal díszítve. 3×3,5 cm (22. tábla 9).

785. sír (23. tábla 1–2, térképen JC-09)

A humusz alatti barna talajrétegben, a sárga altalaj felett 30-40 cm-re, folt nélkül jelentkezett. Edénytöredékek jelezték a sírt, körük kerekded gödröt bontottunk. A felszedés során figyeltük meg, hogy a hamvakat az 1. számú edénnyel fedhették le. Ezért a sír *szórt hamvas rítusú* lehet.

Melléklet:

1. edény: benne és az oldalánál hamvak látszottak a feltárás során.

Szürkés színű, helyenként barna foltos, kopott felületű, tölcésnyakú, fordított csonkakúp testű tál több darabból ragasztott felső részének maradványai. Vállán vízszintesen elhelyezett alagútfül. Szá.: 25 cm, tör. m.: 11 cm, fá.: nincs (23. tábla 3).

Restaurálás után két másik edény töredékei is előkerültek:

2. edény: barnás színű, kopott felületű, vékony falú bögre nyaktöredéke és szalagfülének darabja (23. tábla 4–5).

3. edény: vöröses színű, kopott felületű tál több darabból ragasztott oldaltöredékei, három sorban körbefutó, bebökdösött díszítéssel (23. tábla 7).

Továbbá:

4: a hamvak között egy háromszög alakú vörös radiolaritból készült pattintékot is talált az antropológus (23. tábla 6; Marton 1. kép 5).

A sírban 7-14 éves gyermek hamvai voltak.

786. sír (24. tábla 1–2, térképen JC-09)

A sír a humusz alatti barna talajrétegben, 25-30 cm-re a sárga altalaj felett, folt nélkül jelentkezett. 28×30 cm-es hamvakból álló foltot bontottunk ki, amelyben esetleg apró szürke edénydarabkák is látszottak. A felszedés során vált meghatározhatóvá a sír rítusa: a kiásott gödörbe tették a hamvakat, amelyek környezetében nem volt (nem maradt meg) edény. *Szórt hamvas rítusú sír*.

A sírban 20-39 éves nő(?) hamvai voltak.

787. sír (25. tábla 1–2, térképen JC-09)

A humusz alatti barna talajrétegben, 15 cm-re a sárga altalaj felett, folt nélkül, edények jelezték a sírt, amelyek köré gödröt bontottunk. *Urnasír*.

Melléklet:

1: urna: szürke színű, kissé megnyomódott, edénytípusa nem volt megállapítható a terepen. Az edény északi oldalán néhány hamvdarab látszott.

Szürkés színű, foltokban világosbarna, nyakán vízszintesen behúzott kettős árkolással díszített amfora oldaltöredékei és sok apró töredéke (26. tábla 1–3, 6–7).

2: az urnát valószínűleg egy másik edénnyel, tállal fedték be.

A tál vörösesbarna, fordított csonkakúp alakú, nyújtott S profilú. Alsó része maradt meg, hasán körbefutó pontsorrall, egy helyen vízszintes alagútfüllel. Több darabból ragasztva. Szá.: nem mérhető, fá.: 7 cm, tör. m.: 5 cm (25. tábla 3). A nem restaurálható apró töredékek között két további darabját is azonosítottuk (26. tábla 4–5).

A sírban 20-39 éves férfi(?) hamvai voltak és kalcinálódott állatsonttöredékek is előkerültek a hamvak közül. Utóbbiak szarvasmarha-fogkoronátöredék; közepes termetű emlős csípőcsonttöredéke; közelebből meghatározhatatlan emlős két különböző laposcsontjának töredéke.

788. sír (27. tábla 1–2, térképen JC-09)

A birituális temető ÉNy-i részén, a magasan meghagyott barna homokrétegből bontottuk ki a sírmaradványt, amelynek nem volt megfigyelhető foltja vagy sírgödre. Az edények az altalaj felett 25-26 cm-rel magasabban jelentkeztek.

Rítusa *urnasír*, amelyben az urnát lefelé fordított tállal fedték le. Az urnában lehetett a 3. számú kis edény.

Melléklet:

1. edény: Sötétszürke, teljesen összenyomódott urna, amelynek alakja, típusa a feltárás során nem volt meghatározható. Az edényekből hamvak látszottak ki.

Restaurálás után: vörösesbarna, nagyméretű, vastag falú, nyakán körbefutó párhuzamos árkolással díszített amfora nyak-, oldal- és aljtöredékei (27. tábla 6–9), az egyik töredéken rövid szalagfűl indításával (27. tábla 10).

2. edény: Szájjal lefelé fordított, világosbarna edényből (tál?) nagyon kevés töredék maradt meg. Vörösesbarna, kopott felületű, széles szájú, díszítetlen tál peremtöredéke, több darabból ragasztva. Szá.: nem mérhető, tör. m.: 6,5 cm (27. tábla 3). A leletek mosása után egy harmadik edény töredékei is meghatározhatóak a leletanyagban:

3. edény: vöröses színű, kopott felületű, hurkafüles bögre oldal- és fültöredékei (27. tábla 4–5). A sírban 20-39 éves nő(?) hamvai voltak.

792. sír (28. tábla 1–2, térképen JC-14)

A birituális temető közepén meghagyott talajtömb déli szélén volt a sír. A barna homokos szubhumusz rétegben megfigyelhető folt nélkül jelentkezett, hamvak és edénytöredékek jelezték a sírt 20-35 cm-re a sárga altalaj felett. *Valószínűleg szórt hamvas rítusú sír*: 30 cm (Ny-K)×24 cm (É-D) kiterjedésű foltban, nem összefüggően elhelyezkedő hamvak kupacának DNy-i szélén talált kisméretű edényke töredezett alját 1. számmal dokumentáltuk.

Melléklet:

1. edény: barnás színű, vékony falú, kopott felületű, hasán kannelúradíszes bögre kisméretű töredékei (28. tábla 3, 5, 7).

2. edény: a mosott anyagban egy nagyobb edény töredékei is előkerültek: barnás színű, helyenként szürke foltos, vastag falú hombár oldaltöredékei (28. tábla 4, 6).

A sírban 15 év feletti, meghatározhatatlan nemű halott maradványai voltak.

793. sír (24. tábla 3–4, térképen JC-08)

A feltárt temető egyik nyugati szélső sírja. Bizonytalanul látszott a barna homok betöltésű sírfolt. A sírgödör keleti szélét a kotró bolygatta, a nyugati széle nagyjából kibontható volt. A kissé ovális-

kerekded sírgödörben (közel) D-É-i irányú, bal oldalán zsugorított kisgyermek csontváza fejjel D felé feküdt. Agykoponya sérült, hiányos, a kotró húzta el. A *csontváz* megmaradt része (bordák, láb és kar(?)) hosszú csontjai, medencelapát darabok?) rossz megtartású, szilánkos-töredezett.

Melléklet nem maradt meg.

A sírban 3-5 éves gyermek maradványai voltak.

794. sír (10. tábla 5–6, térképen JC-13)

A temető nyugati szélén helyezkedett el a 800. és a 793. sír közelében egy kerek, kisméretű, közepesen mély és kissé kihasasodó oldalú, szürkésbarna kevert homokos betöltésű, szubhumusszal fedett *gödör*, amelyben *felőtt személy* jó megtartású *csontváza* DNy-ÉK-i tájolással, erősen zsugorított helyzetben, bal oldalán feküdt, nyugat felé nézett. A lábak erősen felhúzva, a karok összetéve, kézfejek az arc előtt helyezkedtek el. Bal comb a karokhoz ért. A koponya teteje és a medencelapát a nyelési szinttől 42-43 cm-re volt.

A gerincoszlopon, illetve attól DK-re a gödör szélén két nagy kő feküdt (a kőpakolások sírok kőanyagához hasonlóak). Kérdéses, hogy szándékosan tették mellé/rá a köveket, vagy a betöltésben voltak és rácsúztak a testre. Esetleg kőpakolás kövei sülyedtek le az idők folyamán?

További leletanyag nem került elő.

A sírban 50-59 éves férfi csontjai voltak.

A sírból eltett, időközben eltörött köveket (LK 1034) Miklós Dóra geológus határozta meg (ld. külön tanulmányában az elemzést). Kettőt csiszoló kőként, a másik kettőt meddőként azonosította.

800. sír (29. tábla 1–2, térképen JC-08)

A temető legnyugatibb feltárt sírja a 794. sír mellett 2 m-re keletre. Foltja látszott. A sírgödör ovális alakú volt világosbarna kevert homokos betöltéssel. A gödör viszonylag mély, meredek falúra bontott, amelyben fejjel D felé (közel D-É-i tájolással, kissé DK-ÉNy felé eltérve) egy *felőtt* bal oldalán zsugorított *csontváza* feküdt. A bokákat a fenékhez hajlították, a kézfejeket az arc elé tették. A gerincoszlopból kevés csont maradt meg.

Melléklet:

1: sötétszürke, függőleges nyakú, bikónikus edény; nagyobb méretű korsó feküdt az alkarokon, szájjal kelet (az elhunyt) felé dőlve. A korsónak dupla bordadísz van.

Szürkés színű, nagyon kopott felületű, ívelt, rövid nyakú, erősen nyomott gömbtestű korsó. Perem fölé emelkedő szalagfüle az edény válla alatt csatlakozik az edénytesthez. Az edény vállánál szimmetrikusan elhelyezett, négy függőleges bordapár fut le az edény hasa alá. A bordapár között ferde kannelúra díszíti a korsót. Pereme helyenként hiányos, füle hiányzik, hasa jelentős mértékben kiegészített. Szá.: 9 cm, m.: 12,5 cm, fá.: 5,7 cm (29. tábla 3).

A sírban 40-49 éves nő maradványai voltak.

802. sír (28. tábla 8–9, térképen JC-09)

A temető ÉNy-i szélén, a 807. és 1223. kettős csontvázas sír és a 803, 804, 809. urnasírok csoportja között helyezkedett el. A megszáradt felületen a csontok jelezték a sírt. Betöltése barna homokos kevert volt. A kissé ovális, szabálytalan szélű sírgödör sekély, ívelt aljú lett, amelyben DNy-ÉK-i tájolással fejjel DNy felé, bal oldalán zsugorított *felőtt* csontvázat tártuk fel. A közepes-jó megtartású *csontváz* koponyájából csak az alsó állkapocs maradt meg, eredeti helyéről elmozdulva. Erősen felhúzott lábhelyzetben volt, a bal térd a könyökökhöz ért. A kotró a csontváz más részeit is sértette (pl. jobb combcsont, bordázat), kimozdította, illetve elhúzta (kéz- és lábfejek).

Melléklet nem volt.

A bontásból egy-két kerámiatöredék került elő.

Vörösesbarna, kopott felületű, vékony falú tál nyak- és oldaltöredéke (28. tábla 10), valamint egy hasonló színű, durvított felületű, vastag falú hombár? oldaltöredéke volt (28. tábla 11).

A halott egy 20-25 éves nő(?) volt.

803. sír (30. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető északi, ÉNy-i szélén a többi sírtól elkülönülve helyezkedett el (maradt meg) a 803, 804, 809. sírok csoportja. A sírok magasan, a barna szubhumusz rétegben jelentkeztek, a meghagyott talajtömbből bontottuk ki. A 803. sír a csoport nyugati tagjaként közel 30 cm-re (a legmagasabban) a sárga altalaj felett került napvilágra. Kerek, közepes, sekély gödröt (80×70 cm) bontottunk az edények köré. Kevés szürkés betöltésképpen csak az edények között látszott a földben.

A 2, 3, 4. edény között hamvakat, nagyobb csontdarabokat figyeltünk meg. Ezért *szórt hamvas rítusú sírről* van szó, amelyben az edényeket részben a hamvakra, részben azok köré helyezték el.

Melléklet:

1. edény: A DK-i edény szájjal NyDNY felé, valószínűleg oldalán fekvő, magasabb sötétszürke korsóféle lehet.

Világos barna színű, kopott felületű, vékony falú, hasán függőleges kannelúrával díszített korsó oldaltöredéke a fül indításával és széles szalagfülének össze nem illeszthető töredékeivel (30. tábla 4–5).

2. edény: szürke, igen töredezett, típusa a feltárásnál nem állapítható meg. Néhány kalcinátum látszott a töredékek között.

Barnás színű tál alsó részének töredéke. Hasán bevagdosott díszítés. Szá.: nincs, tör. m.: 4,2 cm, fá.: 10 cm (30. tábla 3).

3. edény: É-on középtájt volt, nem meghatározható típusú edény. Kívül barna színű, alóla hamvak lógnak ki.

A restaurálás után kétosztatú tálként határozhattuk meg: vörösesbarna, vékonyfalú, külső oldalán ellentétes irányú háromszögekbe rendezett, ferde kannelúrázással díszítve. Osztógomb helyett rövid hurkafüle van (32. tábla 1). Nagy valószínűséggel ehhez az edényhez tartoznak azok a töredékek, amelyek vékony falú, körbefutó pontsorrallal díszített tálal rajzolnak ki, a tálon helyenként különböző kannelúrázás maradványai láthatóak. Valamennyi töredék ragasztott darabokból áll (31. tábla 1–4).

4. edény: ÉNy-on valószínűleg kis füles bögre darabjai voltak, amelyekből a szalagfül határozható meg. Vöröses színű, vékony falú bögre keskeny szalagfülének össze nem illeszthető darabjai (30. tábla 6–11). A feltáráson a 3. edénytől északra igen apróra törött edénydarabokat láttunk. A 3. edény mellett keletre pedig további sötétszürke cserepeknek nem adtunk számot, mert hovatartozásuk bizonytalan volt.

A restaurált leletanyagban a további sírmellékletek voltak:

5. edény: vöröses színű, kopott felületű, töredezett tál viszonylag sok, össze nem illeszthető darabjai (32. tábla 4–9).

6. edény: vörösesbarna, vékony falú korsó peremtöredéke, széles, négy bemélyítéssel tagolt, „szarvacskás” szalagfülrel, valamint további oldaltöredéke (32. tábla 2–3).

(Lehetséges, hogy a 3. számú kétosztatú tálban volt a 6. számú, szarvacskás peremű edény.)

A sírban 20-39 éves felnőtt (neme nem határozható meg) hamvai voltak.

804. sír (33. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető északi, ÉNy-i szélén a többi sírtól elkülönülve helyezkedett el, maradt meg a 803, 804, 809. sírok csoportja. A sírok magasan, a barna szubhumusz rétegben jelentkeztek, a meghagyott talajtömbből bontottuk ki. A DK-i 804. sír edényeit a sárga altalaj felett kb. 18-20 cm-re a 809. edényeitől 65 cm, a

803. edényeitől 95-110 cm távolságban tártuk fel. Egyértelmű sírfoltja nem volt, ezért az edények köré ovális sírgödröt bontottunk (96×58 cm).

Az edényeket É-D-i irányban helyezték el a sírban. Hamvakat nem láttunk a feltárás során és a restaurálás során sem kerültek elő hamvak az edényekből. *A sír rítusa bizonytalan*, de az edények elhelyezkedése inkább hamvasztásos rítusra utal. A terepen három edényt határoztunk meg. A restaurálás alapján azonban öt edény van a síranyagban.

Melléklet:

1. edény (terepi számozás): széles szájú, hengeres nyakú, szalagfüles edény. Szájjal lefelé, kissé oldalra nyomódott össze az alsó fele. 10 cm magas volt feltárt állapotában. (972. sz. leletkísérővel csomagoltuk el.)

Restaurálva: vöröses színű, kopott felületű, hengeres nyakú, hasán kannelúra díszes korszó perem- és oldaltöredékei (35. tábla 1–4, 7–9, 11) a széles szalagfűl maradványával (35. tábla 5). Szá.: 10 cm.

2. edény: A középső edény az É-D-i irányú sorban egy nagyméretű, sötétszürke korszó lehet. Kissé nyugat felé dőlve helyezkedett el. (973. sz. leletkísérővel csomagoltuk el.)

Szürke, eredetileg fényezett felületű, hengeres nyakú, lekerekített vállú, mérete alapján kancsó. Hasán függőleges és ferde kannelúrázás és három, szimmetrikusan elhelyezett, függőleges szubkután fül van. Szalagfüle az edény vállánál indul. Nyaka töredékes, füle letörött. Szá.: 10 cm, m.: 20 cm, fá.: 7,8 cm (34. tábla 1).

3. edény: kihajló peremű, bikónikus, nyomott testű kisebb tál. Szájjal ÉNy felé feküdt, felét elvitte a kotró. Hasán körbefutó díszítés és egy alagútfül látszott. (974. sz. leletkísérő)

Restaurálva: szürke, kopott felületű, tölcseresnyakú, nyomott gömbtestű, több darabból ragasztott, hiányos tál. Hasán körbefutó pontsordísz és vízszintes alagútfül. Alja enyhén omphalosos. Szá.: 22 cm, m.: 8 cm, fá.: 6 cm (33. tábla 3).

4. edény: A 2. edényből restaurálásnál egy vékony falú tál peremtöredéke került elő, a peremen finoman benyomkodott vonalkázással (35. tábla 6, 8.).

5. edény: Az 1. edény darabjai között voltak egy másik edény töredékeit is. A tál(?) barnás színű, kopott felületű, vékony falú. Perem- (35. tábla 10), oldal- és egy aljhoz közeli darabja maradt meg, néhány darab összeragasztva. Szá.: 14 cm.

805. sír (36. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető É-i sávjában, a meghagyott szubhumusztömb ÉNy-i szélén volt. Kb. 20 cm-rel a sárga altalaj felett jelentkezett az edény, nem volt megfigyelhető foltja. Kerek, kisebb gödröt bontottunk köré. Sem hamvak, sem embercsont nem látszott a terepen és a restaurálás során sem került elő. Ennek ellenére a jelenség temetkezés maradványa lehet, *rítusa nem állapítható meg*.

Melléklet:

1. edény: Vastagabb falú edény kis része, talán alja volt megfigyelhető az ásatáson. Típusát nem tudtuk meghatározni.

Vörösesbarna-szürke színű, vastagfalú, kisméretű oldaltöredékek és további ragasztott oldalak, egy ragasztott aljtöredék. Kerámiaüzalékkal soványított és lekopott maradványok hombárból (36. tábla 5–7).

2. edény: A felszedés során kiderült, hogy egy edény van az 1. edény belsejébe helyezve, amely vékonyabb falú, belül szürke, kívül világosbarna. 4 kopott oldaltöredéke van meg (36. tábla 3–4).

806. sír (36. tábla 9–10, térképen JC-09)

A temető északi sávjának közepe táján, a humusz alatti barna homokos talajrétegben folt nélkül került elő, 20 cm-rel a sárga altalaj felett. Egy meghatározhatatlan típusú edényt tártunk fel (1. edény),

amelynek aljában látszottak az összegyűjtött hamvak. 26×22 cm nagyságú az edényalj, típusa kérdéses.
Urnás hamvasztásos rítusú sír.

Melléklet:

1. edény: Vöröses színű, durvított felületű, vastag falú hombár apró töredékei, köztük oldal- és aljtöredéke, az utóbbi több darabból ragasztva. Az ásatáson még egyben lévő edényalj azóta több darabra szétesett (37. tábla 1–2).

A sírban 20 év feletti felnőtt hamvai voltak (neme meghatározhatatlan a maradványokból).

807. és 1223. sír, kettős sír (37. tábla 3–4, térképen JC-08)

A temető ÉNy-i részén volt. Foltban összeért a 808. gödörrel, amelyben nem volt sírra utaló maradvány. Viszonyuk kérdéses.

A 807. ovális alakú sírgödörnek barna betöltésű foltja megfigyelhető volt. A bontás során került elő mellette kelet felől egy újabb csontváz (1223. str.). *Kettős csontvázás sír*: A magasan fekvő sírt mélyművelés vagy kotró bolygatta. A halottakat egymással szemben fordított helyzetben temették el, tájolásuk megegyezik, D-É-i, fejjel D felé. A 807. jobb oldalára (K-re) fektetett, zsugorított pozícióban volt. A kar az állhoz lehetett húzva, a lábak inkább a fenék felé. Csak néhány hosszúcsont és a koponya maradt meg.

Melléklet nem volt.

A sírban 9-14 éves gyermek maradványai voltak.

809. sír (38. tábla, 1–2, térképen JC-09)

A 809, 804, 803. sírok egymás mellett helyezkedtek el, csoportot képeztek a temető feltárt ÉÉNy-i szélén. Közülük az északi sír a 809. számú, amely a barna homokos talajréteg (szubhumusz) alsó szintjén (a 804. sírral kb. egy magasságban) jelentkezett, a sárga altalaj felett kb. 10 cm-rel. Foltja nem volt, ovális gödört bontottunk. A sír felső szintjét munkagép bolygatta. Hamvak nem látszottak jól a bontás során, a felszedéskor gyűjtöttük össze. *Szórt hamvas rítusú sír*, amelyben a hamvak köré helyezhették el az edényeket. Három edény maradt meg.

Melléklet:

1. edény: a sírban középtájt, sötétszürke, kicsi, egyfülű bögre volt restaurálható állapotban.

Hiányos. Szűk, hengeres nyakú, lekerekített vállú, hasán függőleges kannelúzással díszített korszó. Alján enyhe omphalos. Perem fölé emelkedő keskeny szalagfüle az edény vállánál csatlakozik az edénytesthez. Hiányos, több darabból ragasztva. Szá.: 5,4 cm, m.: 11 cm, fá. (az omphalosnál): 2,5 cm (38. tábla 3).

2. edény: töredezett kis edényke, valószínűleg gömbszelet alakú tálka.

Vörösesbarna, nyújtott S profilú, széles szájú, díszítetlen tálka töredékei, helyenként alig észlelhető, vörös festés nyomaival. Több darabból összeragasztva. Szá.: 12 cm, tör. m.: 4,5 cm, fá.: nincs (38. tábla 4). A 2. edény darabjai között a restaurátorok egy fogacskát találtak.

3. edény: feltehetően ugyanazon nagyobb méretű hombárnak két, ívben megmaradt töredezett része, esetleg pereme volt megfigyelhető az ásatáson (39. tábla 1–4).

A sírban egy 2-4 éves gyerek hamvai voltak. A töredékes fog (Inf. I.) is tartozhat a hamvakhoz.

825. sír (37. tábla 5–6, térképen JC-09)

A temető DNy-i felében volt. A *csontvázás sírből* csak két csontszilánk maradt meg, valódi sírfoltja nem látszott. Lehetséges, hogy nem is itt volt az eredeti sírgödör, csak a kotró húzta el.

Melléklet nem maradt meg.

A csontszilánkokból nem lehet meghatározni az elhunyt nemét és korát.

1155. sír (40. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető középső tömbjében, a szubhumuszrétegben folt nélkül jelentkezett, kb. 25 cm-rel a sárga altalaj felett. Ovális gödröt bontottunk köré. Hamvak, csontok nem látszottak a sír kibontása során. Két edény maradványa került elő. Restaurátori megfigyelés szerint a hamvak a 2. számú vörös edényben voltak. Eszerint *urnás hamvasztásos rítusú sírről* van szó.

Melléklet:

1. edény: Szürke, urna típusú edény kettős bordadísszel a nyakrészén, esetleg bütyök indulásával.

Barnásszürke színű, vastag falú, nyakán vízszintesen körbefutó, vékony kettős bordával díszített hombár perem- és két darabból ragasztott nyaktöredéke, az edény hasán rátett bütyök indításával (40. tábla 3–4). Egy aljtöredék is ehhez az edényhez tartozik (40. tábla 5).

2. edény: Vörös, lekopott felületű edénytöredékek.

Vöröses színű, vékony falú, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű, kopott felületű korsó. Hasán függőleges kannelúrázás nyomaival. Alig a perem fülé emelkedő füle ún. ansa cornutás fül, amely az edény vállánál csatlakozik az edényttesthez. A korsó több helyen kiegészített. Szá.: 8 cm, m.: 12 cm, fá.: 4 cm (41. tábla 1).

A restaurálás során további edények töredékei kerültek elő:

3. edény: szürke, viszonylag vékony falú edény oldaltöredéke, edénytípus nem határozható meg (a leletablán nem szerepel).

4. edény: a 2. számú edényben egy kisméretű tál pontsordíszes oldaltöredékét találták a restaurátorok (40. tábla 6).

5. edény: három jellegtelen töredéke.

A sírban 2-4 éves gyermek maradványai voltak.

1161. sír (42. tábla 1–2, térképen JC-09)

A birituális temető közepe táján, a barna homok szubhumuszrétegben jelentkezett edénytöredékek formájában, amelyekből csak néhány töredék maradt in situ. Három edény töredékeit figyeltük meg az ásás során. Hamvak, embercsontok nem kerültek elő. *Ennek ellenére a jelenség bolygatott sír lehet, amelynek rítusa kérdéses.*

Melléklet:

1. edény: Valószínűleg a nyak alatt végig húzódó, széles árkolású edény (urna?) darabjai.

Barnás színű, helyenként szürke foltos, vastag falú hombár több darabból összeragasztott nyaktöredéke vízszintesen körbefutó, párhuzamos árkolással és további töredékei (42. tábla 3).

2. edény: Vékony falú, esetleg bögre néhány töredéke.

Szürkés színű, vékony falú korsó oldaltöredékei, vállán függőleges és ferdén kannelúrázott mezőkkel díszítve (43. tábla 1–3).

3: kihajló peremű, vöröses színű edény perem- és oldaltöredéke.

Vöröses színű, vékony falú, kihajló peremű fazék? perem- és oldaltöredékei (42. tábla 4–7).

A restaurálás után sok apró töredék maradt a fenti edényekből (43. tábla 4).

A sírban nem voltak emberi maradványok.

1162. sír (39. tábla 5–6, térképen JC-09)

A temető középső tömbjének keleti szélén, a barna homokos szubhumuszréteg alján, kb. 10 cm-rel a sárga altalaj felett folt nélküli, összeállt hamvkupacot bontottunk ki, amelynek nagysága É-D-i irányban 26 cm, K-Ny-i irányban 20 cm széles volt. Edényt, edénytöredéket nem találtunk a hamvak környezetében. (Esetleg szántás vagy munkagép vitte el?) A sír rítusa bizonytalan, azonban *szórt hamvas rítusra* utal a megmaradt jelenség.

Melléklet:

1: a hamvak között leheletvékony, kisméretű, téglalap alakú kagylólemez töredékeit találta meg az antropológus. Két különböző kagylóból készülhettek: egy sárgás színű, szélesebb lemezt lehet elkülöníteni, amelynek két szélén és közepén is sűrűn benyomkodott pontsor díszítés van (39. tábla 10), és további, fehér színű, díszítetlen kagylólemez-töredékeket határozhattunk meg (39. tábla 7–9, 11–13). A 39. t. 7–10. töredékeket Sümegi Pál *Unio crassus* kagyló héjából csiszolt lemezként határozta meg, a 39. t. 11–13. tárgyakat mészke gyöngyként azonosította.

A sírban 2-4 éves gyermek hamvai voltak.

1163. sír (44. tábla 1–3, térképen JC-09)

A temető ÉK-i részén a barna homokos szubhumuszrétegben folt nélkül jelentkezett az 1163. urnasír, a 806. urnasír maradványa mellett keletre 50 cm-re.

Melléklet:

1. edény: széles aljú edény sekélyen megmaradt aljában (29×21 cm), urnában láthatóak az összegyűjtött hamvak. Az edény sötétszürke színű, nem állapítható meg a típusa a feltáráskor, mert nagy részét elvitte a kotró.

Sötétszürke, rücskös felületű hombár alsó részének töredéke. Több darabból ragasztva. Fá.: 14,5 cm, tör. m.: 13,8 cm (45. tábla 1).

Bontásból:

2. edény: vöröses barna, vékony falú tál perem- és oldaltöredékei (45. tábla 4, 7, 9) és a hasán elhelyezett, széles árkolással tagolt, rövid letört füle (45. tábla 8).

3. edény: sötétszürke, vékony falú kis bögre oldaltöredékei (45. tábla 2–3, 5–6).

További, nem meghatározható típusú edényből való darabok is vannak még a bontásból.

A sírban 20-39 éves nő(?) maradványai voltak.

1164. sír (46. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető K-i harmadában, az 1215, 1166, 1165. urnasírok között lévő sír maradványa. A barna homokos szubhumuszréteg alsó szintjén, a sárga altalaj felett 15 cm-re jelentkezett az edény megmaradt teteje. Sírfolt nem látszott, az edény és a hamvak jelezték a sírt. Munkagép által bolygatott urnás hamvasztásos rítusú sír.

Melléklet:

1. edény: barna színű edényben, esetleg kihajló peremű tálban maradt meg kevés kalcinátum.

A hamvakat tartalmazó edény vörösesbarna színű, kopott felületű tál volt. Hasán háromszögmetsetű eszközzel benyomkodott, körbefutó díszítés és egy széles, kissé vaskos alagútfül van. Szá.: 20 cm, m.: 9,5 cm, fá.: 7 cm (46. tábla 3).

A sírban 4-6 éves gyerek maradványai voltak.

1165. sír (47. tábla 1–2, térképen JC-09)

Az 1166. urnasír mellett keletre, a barna szubhumuszrétegben folt nélkül jelentkezett kb. 15 cm-re a sárga altalaj felett. Ovális alakú, sekély rábontást készítettünk az urnás hamvasztásos rítusú sírnak.

Melléklet:

1. edény (urna): É-D-i irányban elhúzódó, feltehetően egyetlen edényhez tartozó, belül szürke, kívül barna töredékek. Az edénytípus a feltáráson nem volt megállapítható, esetleg nagyobb méretű, magas edény. A cserepek között hamvak, nagyobb csontdarabok láthatók.

Restaurálás után: szürke, vastag falú, durvított felületű, barnás színű, foltokban szürke hombár több oldaltöredéke és aljának töredékei maradtak meg, több darabból ragasztva. Tör. m.: 8,5 cm, fá.: 11,5 cm (48. tábla 1–2).

2. edény: a mosás után a töredékek között még egy vörösesbarna, vékony falú tál perem- és oldaltöredékei is előkerültek, a tál hasán körbefutó, finom pontsordíszítéssel. Tör. m. 11,8 cm (47. tábla 3–4).

A sírban 9-14 éves gyermek maradványai voltak.

1166. sír (49. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető ÉK-i felében a barna homokos szubhumuszrétegben folt nélkül jelentkezett a sárga altalaj felett 20 cm-re. Lehetséges, hogy az 1166, 1165, 1164, 1167, 1215. urnasírok és az 1171. kőpakolós csontvázas sír egy csoportot alkot? Legalábbis körülöttük nem maradtak meg sírok. Az 1166. sír *urnasír lehetett*, néhány db hamvat figyeltünk meg. A kotró elhúzhatta eredeti helyéről.

Melléklet:

1. edény aljtöredéke: igen töredékes, elmozdított darabjai.

Sötétszürke, kerámiázalékkal soványított, durvított felületű hombár aljtöredéke. Több darabból összeragasztva. Fá.: 11 cm, tör. m.: 2,8 cm (49. tábla 3).

2. edény: a mosott töredékek között egy barnás színű, vékony falú tál peremtöredéke is előkerült, belső oldalán ferde kannelúrázással díszítve (49. tábla 4).

A sírban meghatározhatatlan nemű és korú egyén néhány csonttöredéke volt.

1167. sír (49. tábla 5–6, térképen JC-09)

A temető ÉK-i felében, az 1165, 1166, 1164, 1215. urnák és az 1171. kőpakolós csontvázas sír csoportjában, annak DK-i szélén került elő folt nélkül a barna homokos szubhumuszréteg alsó felében. A sárga altalaj felett 14 cm-re feküdt a *hamvasztásos rítusú sír* maradványa. A rítus pontosítása a töredékesség miatt nem lehetséges.

Melléklet:

1. urna: meghatározhatatlan típusú edény, amelynek töredékei között néhány hamvdarab látszott.

Egy vöröses színű, vastag falú hombár oldaltöredéke (49. tábla 9).

2. edény: a sírból elcsomagolt töredékek között még egy vékony falú, fordított csonkakúpos testű, vöröses színű, foltokban szürke tál oldaltöredékei (49. tábla 7–8) határozhatók meg.

Asírban talált 10-nél kevesebb krétafehér, apró csonttöredék nem elegendő a nem és kor meghatározásához.

1168. sír (50. tábla 1–2, térképen JC-10)

A bituális temető középső tömbjének keleti részén az 1168, 1169. és az 1188. sírok egymás mellett kb. Ny-K-i irányú vonalon helyezkedtek el. A középső 1168. számú sír a sárga altalaj felett kb. 10 cm-re folt nélkül jelentkezett a szubhumuszban. Ovális rábontást készítettünk a kb. É-D-i irányú vonalon fekvő két edénymaradványnak.

A terepen nem volt megfigyelhető a sír rítusa. A 2. edény töredékei között apró embercsontokat találtak a restaurátorok, amelyek az antropológiai vizsgálat szerint nincsenek megégve, így *csontvázas lehetett a megbolygatott sír rítusa* (valószínűleg rossz megtartású volt eleve a gyermekváz).

Melléklet:

1. edény: déli irányban oldalán fekvő, esetleg tálka maradványa.

Világosbarna, vékony falú, széles szájú tálka, amelynek perem- és oldaltöredékei maradtak meg (50. tábla 4–7, 11–12) a perem alatt pici bütyökkel (50. tábla 13). Több darabból ragasztva, nem kiegészíthető.

Szá.: 15 cm, tör. m.: 5 cm, fá.: nem mérhető.

2. edény: északon rossz megtartású kerámiatöredékeket dokumentáltunk az ásatáson, az edénytípus nem határozható meg.

Néhány barna színű, az előzőnél kissé vastagabb falú tálka, hasonló jellegű oldaltöredék, egyik nyaktöredék lehet (50. tábla 8–10). A restaurátor műhelyben embercsontokat találtak a kerámiatöredékek között.

3. gyöngy: a 2. edény töredékei között a mosás során 1 db fehér rövid henger alakú gyöngy került elő. H.: 0,6 cm (50. tábla 3), amelyet Sümegi Pál mészke gyöngyként azonosított.

A leletanyagban egy belül sötétszürke, kívül világosabb barna, kerámiazúzalékkal soványított, kopott oldal is van (nincs ábrázolva), amely nem tartozik a fenti edényekhez.

A sírban 0,5-1 éves gyermek csontjai voltak.

1169. sír (51. tábla 1–2, térképen JC-09)

Az 1168. sírtól nyugatra kb. 1,2 m-re, a barna homok szubhumuszréteg alsó részén, folt nélkül jelentkező sírmaradványt csak a kerámia jelezte. Valószínűleg urnás hamvasztásos rítusú volt az erősen bolygatott temetkezés.

Melléklet:

1. edény (urna): meghatározhatatlan típusú szürke színű edény kevés maradványa, amelyben kevés hamvdarab látszott a feltárás során.

Sötétszürke, vastag falú hombár alsó része. Több darabból ragasztott alj- és oldaltöredék. Fá.: 10 cm, tör. m.: 2,3 cm (51. tábla 5).

2. edény: a restaurált leletanyagban sötétszürke, ferde kannelúrázással díszített bögre oldaltöredéke (51. tábla 3) volt.

3. edény: vékony falú bögre kisméretű töredéke maradt meg (51. tábla 4).

A sírban 0-6 éves gyerek maradványai voltak.

1170. sír (51. tábla 6–7, térképen JC-09)

A birituális temető középső tömbjének keleti szélén, a barna homokos szubhumuszrétegben jelentkezett kb. 10-15 cm-rel a sárga altalaj felett sírfolt nélkül. 25×20 cm kiterjedésű, összeállt hamvkupac maradt meg, amely köré sekély gödröt bontottunk. Edény, edénytöredék egyáltalán nem maradt in situ. A sír rítusa bizonytalan, azonban *szórt hamvas rítus*ra utal a megmaradt jelenség.

A temetkezés 2-4 éves gyermek maradványait őrizte meg.

1171. sír (52. tábla 1–2, térképen JC-09)

A birituális temető egyik ÉK-i szélső sírja. A barna homokos szubhumuszréteg alsó szintjén nem sírfolt, hanem kő jelezte a temetkezést. Egy 45-50 cm hosszú, amorf, szürke homokkővel fedték le a közel K-Ny-i tájolású, fejjel K felé fekvő gyermek holttestét. A kő alól a koponya teteje és néhány csont (jobb kar és láb, lapocka) lógtak ki. A kő eltávolítása után a csontváz helyzete: bal oldalára erősen zsugorított kisgyermek közepes megtartású csontváza. A koponya ép, csak összenyomta a kő. A lábak egészen a felsőtest elé felhúzva, a jobb kar a jobb lábon nyugodott. Bal kézfej a fej alatt lehetett. Csigolyáiból, bordáiból, láb-és kézcsontjaiból alig maradt valami.

A *kőpakolásos csontváz rítusú sír* nem mélyedt le a sárga altalajba.

Mellékletek nem a feltárás, hanem a csontmosás során kerültek elő:

1: a koponya mellett gyöngyök: 9 fehér és 4 vörös színű, lapos, kerek gyöngy, valamint 8 lyukas csiga volt a gyöngyosorban (52. tábla 4–24). A fehér gyöngyöket Sümegi Pál mészkegyöngynek (52. t. 4–6, 9–13, 15), a vörös színűeket kiégetett agyaggyöngyként azonosította (52. t. 7–8, 14, 16). A nyolc egyéb gyöngy *Columbella rustica* csiga maradványa (52. t. 17–24).

2: egy összehajtogatott, vékony fémhuzal (52. tábla 3) is előkerült még. H.: 0,9 cm.
A sírban 8-10 éves gyermek maradványai voltak.

1172. sír (53. tábla 1–2, térképen JC-10)

A birituális temető feltárt részének egyik szélső DK-i sírja. A sárga altalajban látható barna, kerekded sírfolttal jelentkezett. Ehhez képest szabálytalan-lekerekített sarkú téglalap alakúra lett kibontva a gödör, amely délen összeszűkült. A sekélyen megmaradt gödör középvonalában, pontosan D-É-i irányban, bal oldalára zsugorított nagyobb gyermek jó megtartású csontváza feküdt. Koponya kissé sérült a megtaláláskor. Lábai kissé felhúzóztak, de nem érnek a könyökökig. Jobb karja a felsőtest előtt, jobb vállrésze lefelé nyomódott. Néhány bordát kiszedhettünk, de ép a csontváz. *A legjobb megtartású csontvázas sírok közé tartozik.*

Melléklet:

1. edény: A lábfejekén nagyméretű szürke, széles szalagfüles korsó, száját a kotró megsértette. Valószínűleg háromszög alakba rendezett kannelúrákkal díszítették.

Restaurálás után: a sírban egy barnás színű, helyenként szürke színű, kopott felületű, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű kancsó ellentétes irányú kannelúrázással díszített töredékes felső része maradt meg. A perem fölé emelkedő szalagfül az edény vállánál csatlakozik az edénytesthez. Több darabból ragasztva, alsó része hiányzik. Szá.: 9,5 cm, tör. m.: 14,5 cm. fá.: nem mérhető (53. tábla 3).

2: vörös radiolaritból készült retusált élbetét került elő a jobb medencecsonttól délre a csigolyák (gerincoszlop) mellett (53. tábla 4; Marton 1. kép 2).

3.: hengeres gyöngy (kb. 12 mm hosszú) a jobb karcsont felett néhány cm-re volt (53. tábla 6). Sümegi Pál meghatározása szerint mészkőgyöngy.

A csontok között előkerült egy salakosra égett pici edénytöredék is (53. tábla 5).

A sírban 8-12 éves gyermek maradványai voltak.

1181. sír (54. tábla 1–2, térképen JC-09)

A birituális temető középső tömbjének északi szélén volt. A meghagyott szubhumusztömb elbontása során került elő egy szabálytalan háromszög alakú, lekerekített sarkú szürke kő (valószínűleg homokkő). Ferdén feküdt (20-33 cm-rel a sárga altalaj felett), a déli oldalon kis kötőredék és egy kerámatöredék lógott ki alóla. Az északi oldalon a kötől kb. 20-23 cm-re többféle edény kopott oldaltöredéke feküdt a kő alatti szinten. A nagy kő felszedése után a déli oldalon minimális, pár cm-es körzetben kevés kalcinátumot figyeltünk meg (hasonlóan a 1186. sírhoz). Lehetséges a recens bolygatás, eredeti helyéről *elmozdított kőpakolásos* sírmaradvány lehet.

Melléklet:

Az eredeti edényekből néhány edénytöredék maradt meg, köztük barnás színű, vastag falú hombár jellegtelen oldaltöredékei (54. tábla 3–4, 6) és egy besimított díszítésű oldaltöredéke (54. tábla 5).

A sírban egy újszülött maradványai voltak.

1182. sír (7. tábla 3–4, térképen JC-14) többes csontvázas temetkezés a 775-ös sírral

A birituális temető DK-i szélén, a 775. gyereksír mellett közvetlenül nyugatra (a csontvázról 20-25 cm-re) került elő. Kettős sírt alkotott a 775. sírral. Sírfoltot a barna homokos szubhumusztömbben nem lehetett megfigyelni, ezért egy gödröt bontottunk a vázakhoz. A két gyerekváz egymással szemben volt fektetve. Az 1182. D-É-i tájolású, fejjel D felé, jobb oldalára normál zsugorított pozícióban fektetett gyermek. Rossz megtartású, töredékes, szilánkos, hiányos csontváz. A koponya hiányos, a kotró is elhúzhatta, néhány fog látszott. Lábcsonatok, esetleg karcsont maradt meg.

Melléklet nem volt in situ.

Az antropológiai meghatározás szerint a kettős sírnek látszó objektumban legalább három inf. I. korú gyermek keveredett maradványai voltak. Egyértelmű szétválasztásuk a töredékesség és a hasonló életkor miatt nem lehetséges.

1183. sír (55. tábla 1–2, térképen JC-14)

A birituális temető kb. középső tömbjének déli felében volt. Foltja a barna homokos szubhumusgrétegben nem látszott. A *csontvázas rítusú sír* nem mélyedt le a sárga homokos altalajba. D-É-i tájolású; fejfelé D felé, bal oldalán zsugorított kisebb gyermek csontváza. Rossz megtartású és hiányos váz, a koponya benyomódva, sérült. A lábak nincsenek felhúzva a könyök felé. Hosszúcsontok és valószínűleg nyakcsigolyák maradtak meg.

Melléklet:

1. edény: a vállrész mögött esetleg ovális átmetszetű edény töredékei. Nem bontottuk körbe, mert szétesne. A sérült, hiányos edény típusa az ásatáson nem volt megállapítható.

Valószínűleg kisebb méretű edény igen apró darabjai és néhány oldaltöredéke. Egy kisebb méretű, szélein megvastagodó alagútfül és egy elvékonyodó bikónikus oldaltöredék alapján az edény típusa tál lehetett, amelyet kettős, bebökődött pontsorral díszítettek. Az edény eredetileg simított, szürke felülete lekopott, kerámiazúzalékkal és csillámos homokkal soványított (55. tábla 3–8).

A sírban 12-14 éves gyermek maradványai voltak.

1184. sír (56. tábla 1–2, térképen JC-09)

A birituális temető középső tömbjének ÉNy-i részén a barna szubhumusgréteg bontása során észrevett, eleve *bolygatott csontvázas sírmaradvány*. A sárga altalaj felett néhány cm-re voltak a dokumentált edénymaradványok.

Melléklet:

1. edény: az ásatási fotón 1. számmal jelölt, ép, egyfülű díszítetlen kicsi bögre helyét tudtuk nagyjából megfigyelni.

Szürkés színű, vékony falú, rövid, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű, díszítetlen bögre. Perem fölé emelkedő füle az edény hasánál csatlakozik az edényfalhoz. Szá.: 8 cm, m.: 5 cm (56. tábla 3).

2. edény: az 1. edény mellett ÉK-re nagyobb méretű, egyfülű edény aljtöredéke. Kiegészíteni nem lehet. Zömökebb, mint a füles korsók. További darabjai a bontási leletanyagban vannak.

Restaurálás után: szürke színű, helyenként fényezett felületű, kavicsos soványítású, díszítetlen füles fazék peremtöredéke és alsó részének több darabból ragasztott, elsimított felületű maradványai a fül indításával. Szá.: nem mérhető, m.: 9,5 cm, fá.: 6 cm (56. tábla 4).

3. edény: vastagabb falú, barna edény (hombár) négy db kopott oldaltöredéke (57. tábla 1–4).

További leletek a bontásból: 1 db embercsont (jobb sípcsont az antropológiai vizsgálat alapján). Kötötöredékek (selejtezve).

A sírban 0-0,5 éves gyermek maradványai voltak.

1185. sír (58. tábla 1–4, térképen JC-09)

A birituális temető ÉNy-i felében, a humusz alatti talajrétegben került elő megfigyelhető folt nélkül. A sír edénymaradványok jelezték, amelyeket körbe bontottunk lefelé a sárga altalajig. De így sem figyeltünk meg betöltést. *Recens bolygatással érintett objektum*, amelyet az ásatáson feltételes urnasírként írtunk le.

Melléklet:

1. edény: a töredékes edény megmaradt része a sárga altalaj felett 20-22 cm-rel jelentkezett. A felső darabok elszedése után egy szürke, széles szalagfüles, magasabb korszó mutatkozott, amely nyugati irányban feküdt. Mellette voltak a hamvak kis mennyiségben.

Az össze nem illeszthető töredékek kannelúrával díszített, szalagfüles korszóból maradtak meg (60. tábla 1-6).

2. edény: a hamvakat északon kerítették a vastagabb falú, barnás színű edény alj- és oldaltöredékei. Ez lehetett az urna?

Vöröses, helyenként szürke színű, vastag falú tál alsó részének díszítetlen töredékei (59. tábla 1-3).

3. edény: sok apró töredék között egy vékony falú bögre oldaltöredékeit azonosíthattuk, egyiket a fül indításával (59. tábla 4-5).

A kis mennyiségű, morzsalékos hamvak állatcsontból származnak. Gál Erika vizsgálata alapján juh vagy kecske foggyökérről van szó a fogmederrel együtt, több kis kalcinálódott töredék formájában, amelyek a humán csontokkal egyező égetést mutatnak.

A humán csontok hiánya miatt a jelenség emberi temetkezésként való értelmezését az edénymaradványok támaszthatják alá.

1186. sír (61. tábla 1-2, térképen JC-14)

A temető középső tömbjének déli, DDNy-i szélén a barna homokos szubhumuszrétegben jelentkezett a sír folt nélkül, a sárga altalaj felett 20-22 cm-rel. Egyetlen darab tojásdad, lekerekített szélű, szürke, valószínűleg homokkő (1. számú: mérete 28×22 cm, vastagsága 11 cm) utalt a sírra. Az 1. kő alatt, kb. 5-7 cm-es barna homokréteggel elválasztva, egy 2. követ bontottunk ki, amely vöröses szürkés homokkő lehet, lapos 24×19 cm, töredezett. A két kő közötti szinten délen és a 2. kő alatt maradt kevés égett embercsontdarab (hamvak). Egyéb mellékletet, edénytöredéket nem találtunk. Az általunk az altalajba bontott gödör túlbontás. A megbolygatott, *feltehetően kőpakolásos sír rítusa hamvasztásos lehetett.*

A hamvakból 15 évesnél idősebb, nem meghatározható nemű halottat lehetett meghatározni.

A sírből egy követ (LK 923) vizsgált Miklós Dóra geológus (ld. külön tanulmányában az elemzést), amelyet csiszoló kőként határozott meg.

1187. sír (62. tábla 1-2, térképen JC-10)

A temető középső tömbjének keleti szélén a humusz alatti barna talajrétegben feküdt az edény megmaradt felső szintje, a sárga altalaj felett kb. 15 cm-rel. Az *urnasír* urnájának maradványát dokumentáltuk az ásatáson.

Melléklet: 1. edény: nagy urna alja hamvakkal.

Barnásszürke, vastag falú hombár perem- és aljtöredékei (62. tábla 3, 5), nyakán vízszintesen körbefutó párhuzamos árkolással, alatta bekarcolt díszítéssel (62. tábla 4). A kisméretű töredékből a díszítés rendszere nem határozható meg. Szá.: nem mérhető, tör. m.: 6 cm, fá.: 14 cm.

A sírban 7-14 éves gyermek maradványai voltak.

1188. sír (63. tábla 1-2, térképen JC-10)

A temető középső sávjának keleti részén helyezkedett el. A humusz alatti barna talajréteg alján jelentkezett, nem mélyedt le a sárga altalajig. Bontás közben megnyestük, de foltját akkor sem figyeltük meg. Hamvasztásos temetkezés sérült, szétszántott maradványa, amelyben három edény darabjait, valamint a 3. és 2. edény között hamvakat dokumentáltunk. A felszedés során derült ki, hogy a hamvak az 1. edényben voltak. Az 1. edény alján, a hamvak alatt egy vörös csonkakúp alakú orsógombot találtunk.

A fentiek alapján *urnás hamvasztásos* a sír rítusa. Az antropológiai vizsgálat két személy hamvait különítette el, ezért *kettős urnás temetkezésről* lehet szó.

Melléklet:

1. edény (urna, terepi 1-2. számon): nagyobb szürke edény helyezkedett el ÉK-en.

Barnás színű, foltokban szürke, vastag falú, díszítetlen (durvított felületű) hombár alsó részének maradványa, több darabból ragasztva. Szá.: nincs, tör. m.: 16 cm, fá.: 14,5 cm (64. tábla 1) és további nem összeillő darabjai (66. tábla 8–9).

A hamvak az 1. edényben voltak. Az 1. edény alján, a hamvak alatt egy orsógomb került elő, vöröses színű, fordított csonkakúpos testű, függőlegesen átfúrt (64. tábla 2).

A 2. számú (az 1. számútól nyugatra lévő szürke) töredékekről kiderült a felszedéskor, hogy az 1. edény részei. (66. tábla 5–6).

2. edény (terepi 3. számú edény) DNy-on volt egy kisebb szürke edény.

Restaurálás után: szürkés színű, kopott felületű, vékony falú korsó alsó része. Hasán szimmetrikusan elhelyezve nyolc vékony függőleges borda osztja mezőkre. A bordákon benyomkodott díszítés van. A mezőkben függőleges és helyenként ferde kannelúrázás. Több darabból ragasztva, felső része hiányzik. Szá.: nincs, tör. m.: 8 cm, fá.: 6,4 cm (65. tábla). Egy vékony falú peremtöredék (szá.: 12 cm, 66. tábla 7) is ennek a korsónak a része lehet. További, össze nem illeszthető töredékei 63. tábla 3).

A felnőtt személy hamvai között két szürke kovából készült szilánkot is talált az antropológus (63. tábla 4–5; Marton 1. kép 6–7).

Az 1188. sírt összebontottuk a szomszédos, szintén szétszántott 1168. sírral. E bontási anyagban, amelyet 1188. str. számmal csomagoltunk a 942/2. leletkísérővel, az urnánál vékonyabb, elvékonyodó és kihajló peremű, kívül barna-szürke, kerámiazúzalékkal és csillámos homokkal soványított (hombár?) lekopott pereme és oldaltöredékei voltak (66. tábla 1–4, 10). Nem elképzelhetetlen, hogy ezek is az 1. urna darabjai, csak másképpen koptak le.

A sírban két személy hamvai voltak. A 939. csomagolási számú kerámia (terepi 2–3. melléklet) darabjai között 2-4 éves gyermek hamvai (egy db kéztöcsont a másik személyhez tartozhat). Az 1. edény (urna) aljában (940. csom. szám) lévő hamvak egy adultus (20-39 éves) nő (?) hamvai.

1193. sír (61. tábla 3–4, térképen JC-09)

A temető feltárt ÉK-i részén lévő *csontváz*ás rítusú sírok egyike. Sírfoltja nem volt, a csontok jelezték a temetkezést. Felnőtt D-É-i tájolású (a koponya D-en, Ny felé néz), bal oldalán zsugorított, közepes megtartású, bolygatatlan *csontváz*át dokumentáltuk. A combcsontok a gerincre merőlegesen, az alsó lábszárak a fenék felé felhúzva helyezkedtek el. Jobb kar behajlítva a test mellett volt, a behajlított bal kar feljebb, kézfejjel az állhoz érve feküdt.

Melléklet nem volt.

A sírban 20-29 éves nő maradványait tártuk fel.

1194. sír (67. tábla 1–2, térképen JC-10)

A birituális temető feltárt ÉK-i szélén, több kőpakolásos sír között helyezkedett el. Kerekded, kisméretű, sekély beásása maradt meg, amelynek foltja világosbarna homokos kevert betöltésű volt a felszínen. Nagyobb csontdarabokból álló kupacot rögzítettünk (Ny-K-i irányú és 30×22 cm kiterjedésű), amelyből vihetett el a kotró. Szórt hamvas rítusúnak tűnt, de a felszedés alapján valószínűleg erősen bolygatott, hiányos *csontváz*ás gyermek (?) sír maradványáról van szó.

Melléklet nem maradt meg.

Az antropológiai vizsgálat megerősítette az ásatási megfigyelést, valóban *csontváz*ás a rítus. Azonban az elhunyt nemét és korát a megmaradt csonttöredékek alapján nem lehetett meghatározni.

1196. sír (68. tábla 1–4, a térképen JC-10)

A temető ÉK-i szélén lévő *csontváz*as rítusú sírok egyike. Az 1196. sír az 1195. gödörrel összefüggő foltként jelentkezett, itt magasabban hagytuk meg a talajréteget a kövek miatt. A szubhumuszréteg leásása után a sárga altalajban ovális folttal, barnás homokos betöltéssel jelentkezett az 1196. sír, amelynek gödre kibontva 110×60 cm. A sírgödör északi fele sekélyebb, a délebbi mélyebb lett kissé. A sír középvonalában két nagy amorf kő feküdt (az északi 47×48 cm, magassága kb. 30 cm, a déli kő nagysága 40×35 cm, magassága 23 cm). A kövek körül, a betöltés kibontása után embercsontok még nem látszottak, csak edények darabjai.

A kövek felszedése után látszott, hogy a gödör északon összeszűkül, teknős aljúra bontottuk. A sírgödör déli végében voltak az egymásba helyezett edények. (A restaurálás alapján három darab.) Az edények mellett szorosan – északi irányban – feltehetően csecsemő csontvázmardványa feküdt (fejfelé D felé, D-É-i tájolású). A koponya szétnyomódott, alóla két hosszúcsont (combcsonatok) látszott csak ki. A csontváz jó megtartású, esetleg bal oldalra zsugorított volt.

Melléklet:

1. edény: a déli kő alatt volt az ovális átmetszetű, talán gömbszelet alakú tál, vállán körbefutó pontdísszel. Vöröses színű, foltokban szürke, vékony falú, tölcséres nyakú, fordított csonkakúpos testű tál. Hasán körbefutó pontsordísz és egy vízszintes alagútfül van. A fül két oldalán V alakban lefutó pontsordísz van. Belső oldala díszítetlen. Pereme két-két helyen kiegészített, alja ragasztott, az edény teste több helyen ragasztott, kiegészített. Szá.: 21 cm, m.: 10,5 cm, fá.: 7,5 cm (69. tábla 1).

2. edény: az 1. tálban találtuk meg az ásatáson a 2. sz. szürke, széles füles bögrét, amely alig látható kannelúrával díszített és kiegészíthető.

Szürkés színű, vékony falú, kissé ívelt, hosszú nyakú, erősen nyomott gömbtestű bögre. Alján alig látható omphalos. Hasán kopott, ferde irányú kannelúrázás. Kissé a perem fölé emelkedő füle az edény hasánál csatlakozik az edénytesthez. Füle ép, az edényen több helyen kisebb kiegészítés. Szá.: 9 cm, m.: 7,3 cm, fá.: 4,5 cm (70. tábla 1).

3. edény: az 1 edénnyel együtt elcsomagolt (999. leletkísérő) töredékekből egy másik tál is restaurálható volt. Ez vöröses színű, kopott felületű, vékony falú, díszítetlen tölcséres nyakú edény, több darabból ragasztva. Alja hiányzik. Szá.: 23,5 cm, tör. m.: 10,5 cm, fá.: nincs (70. tábla 2).

4. A koponya mosása során a koponyából két hengeres gyöngy került elő. Az egyik vékony falú, nagy átmérőjű, (h.: 1,1 cm, belső átm.: 0,6 cm, 69. tábla 2), a másik gyöngyszem vastag, kisebb átmérőjű (h.: 1,2 cm, belső átm.: 0,4 cm, 69. tábla 3). Sümegi Pál meghatározása szerint mindkettő mészgyöngy. A sírban 0,5-1 éves gyermek maradványai voltak.

1201. sír (71. tábla 1–2, térképen JC-10)

A temető feltárt keleti szélén sekély, szántás által is bolygatott *csontváz*as sírból kevés, rossz megtartású csont- és koponyatöredék maradt meg. A sír tájolása ezért biztosan nem határozható meg. Sírfolt a sárga altalajban nem látszott.

Melléklet nem maradt meg.

A sírban 2-4 éves gyermek maradványai voltak.

1202. sír (72. tábla 1–2, térképen JC-10)

A temető feltárt DK-i szélén, a 1201. csontváz as sírtól DDNy-ra 2 m-re jelentkezett az újabb sír kerekded foltja a sárga altalajban, amelynek közepén kisebb, a kotró által összetört kötőredékek voltak. A lekerekített téglalap alakúra bontott sírgödör (100×76 cm) északi részén maradt meg egy kötőredék in situ a kőpakolásból. A viszonylag jó megtartású kisgyermek *csontváz* bal oldalán erősen zsugorítottan feküdt fejfelé D felé (D-É-i tájolású). A koponya töredezett, de nem hiányos. A lábak egész magasra

felhúzott pozícióban a felsőtest előtt, jobb kar szorosan a test mellett behajítva volt. Kar- és lábfejből néhány csont maradt in situ.

Melléklet:

1: a sír DNy-i sarkában, szájjal É felé feküdt egy kissé felhúzott fülű kis szürke bögre, amelynek keskeny, közepén lemélyített szalagfüle van.

Barnás színű, foltokban szürke, kopott felületű, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű, díszítetlen kis bögre. Kissé a perem fölé emelkedő füle az edény hasánál csatlakozik az edénytesthez. A fül közepén finom árkolás van. Szá.: 5 cm, m.: 4,5 cm, fá.: 1,5 cm (72. tábla 3).

A sírban 4-6 éves gyermek maradványai voltak.

1207. sír (73. tábla 1–2, térképen JC-15)

A temető feltárt DK-i szélén, a 774. kettős sírtól K-re kb. 2 m-re mutatkozott ovális, barnás kevert foltja a sárga altalajban. A felszínhez közel fekvő, erősen sérült, rossz megtartású felnőtt *csontváza* K-Ny-i tájolású, a koponya K-en volt. Bal oldalára fektették (délre néz). Lábai erősen felhúzott pozícióban a felsőtest előtt. A jobb kéz behajlítva, felkar a testen volt. A bal kar a felhúzott térdek mellett kinyújtva feküdt.

Melléklet nem maradt meg.

A sírban 20-39 éves férfi maradványai voltak.

1209. sír (73. tábla 3–4, térképen JC-10)

A temető egyik keleti szélső sírja, amely *kőpakolásos lehetett*. A csontvázról nyugatra és délnyugatra két kötödék feküdt a nyesésben két méterben belül. A többi kőpakolásos sír távolabb helyezkedett el, ezért feltehetően erről a sírről származhatnak a munkagép által elhúzott kövek.

Egyértelmű folt nélkül, az altalaj szintjén jelentkezett a *csontvázas sír*, amely néhány cm-re mélyedt le. Koponyája, jobb felkarja hiányos, töredékes, mellette további karcsontok töredékei, esetleg kézfejsontok látszottak. A gerincoszlop, bordák rossz megtartásúak, hiányosak, töredékesek. A csontokat körbe bontottuk. A koponya Ny-i irányban feküdt, ami eltér a temetőben jellemző fektetéstől. Ugyanakkor a bolygatás miatt kérdéses, hogy ez volt-e a test eredeti pozíciója? Az eredeti tájolás és fektetés ismeretlen. Melléklet:

1: okkerrög a nyakától északra 13-14 cm-re.

A sírban 20-39 éves felnőtt (neme meghatározhatatlan) maradványai voltak.

1210. sír (71. tábla 3–4, térképen JC-09)

A temető közepe táján, a barna homokos szubhumuszréteg elbontása során jelentkezett a sárga altalajban. Az 1155. sírmaradvány kerámiája nem lógott rá erre a sírgödörre. Mivel az 1155. sír eredeti gödrének helyzetét, alakját nem ismerjük, bizonytalan az 1210. és az 1155. sír szuperpozíciója.

Az 1210. sír foltja az északi szélén jobban látszódott, betöltése sárgásbarna kevert homok. Kb. kerekded, nyugat felé kinyúló szélű gödörben 4 közepes méretű kő látszott. A kövek álló helyzetűek voltak. Kivétel a negyedik, amely keleten a gödör alján feküdt. A felső kövek között már látszottak az embercsontok. Bontásból további embercsontokat tettünk el (koponyadarabok, metszőfogak, állkapocstöredék fogakkal, bordatöredékek, karcsont vége, nyakcsigolya). A koponyatöredékek, állkapocs elszórtan, egyrészt az ÉK-i és a NyDNy-i álló helyzetű kő mellett helyezkedtek el.

A kövek és embercsontok felszedése után a gödör alján volt még egy kisebb kő és a déli oldalon a gödör falában további csontocskák: borda, csigolya (kisgyermeké lehetett). A gödör kibontva rézsűs falú, alja déli felében jobban lemélyedt.

Lehet, hogy a beásás nem az eredeti sírgödör, hanem egy későbbi beásás nyoma volt. Ez a gödör bolygatta meg a *kőpakolósos csontvázas gyereksírt* vagy ebbe szórták később a megtalált sír *maradványait*?

Leletanyag: vöröses színű, vékony falú gömbszelet alakú tál peremtöredéke (71. tábla 5).

A kövekből mintának egyet tettünk el.

A sírban 8-12 éves gyerek maradványai voltak.

A sírból egy követ (LK 981) vizsgált Miklós Dóra geológus (ld. külön tanulmányában az elemzést), amelyet csiszoló kőként határozott meg.

1211. sír (74. tábla 1–3, térképen JC-09)

A birituális temető kb. középső tömbjének nyugati szélén, a barna homokos talajtömb elbontása során jelentkezett ez a sír a 780. kőpakolósos sír mellett. A sárga altalajban lekerekített sarkú négyszögletes sírgödörnek látszott a foltja. A sekély sírgödör közepén feküdt D-É-i tájolással, fejjel D felé egy kisgyermek bal oldalán zsugorított, jó megtartású *csontváza*. A lábak nem voltak felhúzva. Egyik karja behajlítva, a másik kimozdult (a hát alsó része mögött hevert).

Melléklet:

1: egyfülű kis bögre függőleges széles díszítéssel, füle nincs felhúzva. A test (karok) előtt feküdt, szájjal a test felé.

Barnás színű, foltokban szürke, kopott felületű, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű bögre. Hasán függőleges kannelúrázás. Pereme helyenként kicsit töredezett. Szá.: 5,6 cm, m.: 6,5 cm, fá.: 2,2 cm (75. tábla 1).

2: csontgyöngyökből álló nyaklánc az állkapocs alatt, melyből összefüggően 7 db látszott egymás mellett az álltól északra, 2 db az áll alatt volt. A gyöngyök elszórtan a bögre mellett keletre és a mellkas felett is szóródtak (itt néhány darabot dokumentáltunk). 20 db gyöngy a koponyából a mosás során került elő: egészen lapos, vékony körszelet alakú fehér gyöngy (5 db), valamint kopott vagy kevésbé kopott, hengeres gyöngyök (15 db) (75. tábla 2–21). Sümegi Pál meghatározása szerint a 20 gyöngy mészkőgyöngy.

A sírban 3-5 éves gyermek maradványai voltak.

1212. sír (76. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető középső tömbjének keleti részén, a 783. urnasír mellett került elő a barna homokos szubhumuszrétegben, a sárga altalaj felett 30-35 cm-re. Sírfolt nem volt, az edénymaradványokat ovális alakban bontottuk körbe.

A *hamvasztásos sírban* az 1. edényből kerültek elő a hamvak a restaurálás során. Továbbra is bizonytalan, hogy szórt hamvas vagy urnás volt-e a temetkezés. Két személy hamvait különítette el az antropológus, azaz *kettős sírként interpretálható*.

Melléklet:

1. edény: töredékes, oldalra dőlve helyezkedett el. Típusa a feltáráson nem volt megállapítható. Úgy tűnt, az 1. edénnyel fedték le a hamvakat.

Restaurálás után: barnás színű, helyenként szürke foltos, vékony falú, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű összetört korsó oldaltöredékei és szalagfülének darabja (76. tábla 3–4, 77. tábla 1). A korsó hasát függőleges kannelúrázás díszíti. Több darabból ragasztott, az egész edény nem rekonstruálható.

2. edény: az 1. edény nyugati oldalán esetleg egy másik edény világosabb barna peremtöredékét figyeltük meg, amelynek típusát a leletisztítás után sem lehetett meghatározni (77. tábla 2–6).

A leletanyagban további apró edénytöredékek vannak (77. tábla 7).

A sírban egy 20-39 éves nő és egy 6-7 éves gyermek maradványai voltak.

1213. sír (78. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető középső tömbjének DK-i szélén, a szubhumuszcsontrétegben jelentkezett a sír folt nélkül. Az altalajnál 10-12 cm-rel magasabban lévő embercsontok felett kövek jelezték a sírt.

A kőpakolásos csontváz rítusú sírban DK-ÉNy-i tájolású, fejjel DK felé fekvő, bal oldalán zsugorított helyzetű, fiatal felnőtt rossz-közepes megtartású csontvázat dokumentáltuk. A koponya hiányos, igen töredékes. A bal tenyér az arc alatt lehetett, azon nyugodott a feje. A jobb kézfej az áll előtt lehetett. A medence hiányos, töredezett. A lábak nincsenek felhúzva. A térdek és a lábfejek a bontás során mozdulhattak ki.

Melléklet:

1. edény: a behajlított lábak közötti részen valószínűleg egy edényhez tartozó barnás színű oldal- és aljtöredéket tártunk fel.

Vörösesbarna színű, vastag falú hombár alja és oldaltöredéke (78. tábla 3–4). Az edény fá.: 12 cm, a két töredék nem illeszthető össze, de egy edény darabjai.

A kőpakolás megmaradt kövei:

A nyaktól a bordáig terjedően 1 db szabálytalan, természetes módon sima felületű szürke homokkő; amely nem fedte le a teljes felsőtestet. 22×10 cm-es nagyságú.

Valószínűleg nagyobb, szürke homokkő darabjai medencétől a térdekig terjedően (28×16 cm). További 3 db szürke kopott homokkő lehetett a combfej mellett közvetlenül északra.

A sírban egy 18-19 éves (nő?) maradványai voltak.

A sírból egy követ (LK 918) vizsgált Miklós Dóra geológus (ld. külön tanulmányában az elemzést), amelyet csiszoló kő nyersanyagaként határozott meg.

1214. sír (79. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető ÉNy-i részén, a humusz alatti barna rétegben sírfolttal jelentkező csontváz gyermek temetkezés. A 90×46 cm nagyságú gödör alja ívelt lehetett, kissé túlbontották.

D-É-i tájolású, illetve attól nyugat felé kissé eltérő tájolású, bal oldalára fektetett, zsugorított helyzetű kisdud közepes megtartású csontvázat tártuk fel. A koponya töredékes. A mellékletek alól a lábcsontok lógtak ki.

Melléklet:

1. edény: bikónikus tál, amelynek törésvonala sűrű benyomkodással díszített. Fejjel lefelé borították vele a teljes felsőtestet. Kiegészíthető.

Restaurálás után: szürkésbarna színű, kisméretű, vékony falú, kissé kihajló peremű, fordított csonkakúpos testű tál. Hasán helyenként hullámzóan körbefutó, háromszög metszetű eszközzel bebökdösött díszítősor. Pereme helyenként hiányos vagy töredezett. A tál repedezett, helyenként kis mértékben kiegészített. Szá.: 19 cm, m.: 7,7 cm, fá.: 6,5 cm (80. tábla 1).

2. melléklet: gyöngyök az alsó lábszárak fölött 7-8 cm-re: 2 db kerek csont(?) gyöngy. A 3. db bontás közben került elő a koponya keleti oldalán.

Az embercsontok mosása során 35 db különböző méretű hengeres gyöngyöt találtak (79. tábla 3–37). Sümegi Pál meghatározása szerint valamennyi gyöngy mészkőgyöngy.

A sírban 0-0,5 éves csecsemő maradványai voltak.

1215. sír (81. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető ÉK-i szélén az 1171. kőpakolásos csontváz és további urnasírok között a barna homokos szubhumuszcsontrétegben folt nélkül jelentkezett, az altalaj felett 15 cm-re. A hamvak és az edénytöredékek jelezték a sírt. *Urnás hamvasztásos rítusú sír* maradványa.

Melléklet:

1. edény (urna): a munkagép által bolygatott sötétszürke, az ásatáson nem meghatározható típusú edény aljában hamvak kisebb kupaca látszott.

Szürkésbarna, durvított felületű, hombár profilált aljának töredékei. Fá.: 17 cm, tör. m.: 6,5 cm (81. tábla 3–5).

2. edény: a hamvak között egy világosabb barna másik edény darabjait figyeltük meg. Az urnát fedő edény lehetett vagy az urnába helyezett edény?

Világosabb színű, vöröses edény apró oldaltöredékei (81. tábla 6–7), amelyekből az edény típusa nem határozható meg pontosan.

3. edény: szürke, kopott kannelúrázott oldaltöredék egy harmadik edényből származhat.

A sírban egy 20 év feletti éves nő(?) maradványai voltak.

1216. sír (67. tábla 3–4, térképen JC-09)

A temető középső tömbjében a humusz alatti barna homokréteg elbontása során jelentkező *kőpakolásos csontvázas sír*. Sírgödre nem mélyedt a sárga altalajba.

A többivel ellentétben É-D-i, azzal fejjel É felé fektetett gyermek, kinek vázát egyetlen nagyobb amorf kövel fedték le. (Szürke homokkő lehet.) ÉK-en, részben a koponyán, letöredezett kődarabok heverték. Kisebb gyermek közepes-jó megtartású csontváza. Bal oldalán fekvő, erősen zsugorított helyzetű. A lábak felhúzva: jobb térd ért a bal könyökhöz, a bal térd még ennél is kissé magasabbra volt húzva. A jobb felkar szorosan a test előtt feküdt. A bordázat hiányos (felszívódott), a gerincoszlopnak elég nagy „S” íve figyelhető meg. Lábszontokból néhány darab maradt in situ, a kézfejek nem látszottak. A bal kézfej az arc alatt lehetett.

Melléklet nem volt.

A sírban egy 7-9 éves gyermek maradványai voltak.

1219. sír (83. tábla 1–2, térképen JC-09)

A temető középső tömbjének nyugati részén, a barna szubhumuszréteg elbontása során vettük észre az edénytöredékeket az 1155. sírmaradványtól északra 40 cm-re. A feltehetően *urnás hamvasztásos rítusú sír* maradványának feltárása nem látszott, nem mélyedt le az altalajba. A sárga altalaj felett 20 cm-re volt az edénytöredékek megmaradt felső szintje.

A restaurált edények alapján az urnát, azaz a 2. számú kebles edényt fedhették le az 1. számú tállal.

Melléklet:

1. edény: a hiányosnak látszó, töredezett edényt a feltáráson urnának véltük, típusát nem tudtuk meghatározni. Csak néhány szürke, kívül világosbarna halszálkamintás töredék volt egyértelműen megfigyelhető. Néhány darabja az edény belsejébe dőlhetett, ahol még egy kőtöredék és néhány hamvdarab látszott.

Restaurálás után: vöröses színű, foltokban szürke, vékony falú, gömbszelet alakú tál. Nyakán körbefutó, egy eszközzel(?) dupla pontot idéző benyomkodott díszítés. Hasán három sorban halszálkaminta jellegű, ellentétes irányban bekarcolt vonalkázott minta. Alja alulról benyomva. Az edény helyenként ragasztva, kismértékben kiegészítve. Szá.: 20,5 cm, m.: 10,5 cm, fá.: 7,5 cm (83. tábla 3).

2. edény: a restaurálás után lehetett meghatározni az edénytípust.

Barnás színű, helyenként szürke foltos, töredékes amfora. Széles szájú, tölcséres nyakú, lekerekített hasú edény. Nyakán háromsoros, vízszintes árkolás fut körbe. Az edény alsó felén, egy helyen, ugyancsak háromsoros, függőleges árkolás van, ennek két oldalán az edény hasán egy-egy kerek bütyök utal az antropomorf tartalomra. A kebles edény alsó felén ferde kannelúrázás van, amelynek pontos rendszere

a töredékesség miatt nem határozható meg. Pereméből egy kis rész letörött, így szá.: kb. 24 cm, tör. m.: 18,5 cm, fá.: 9,2 cm. Több darabból ragasztva, rajzban kiegészített (84. tábla 1–2).

A sírban 20-39 éves nő(?) maradványai voltak.

A sírból egy követ (LK 1038) vizsgált Miklós Dóra geológus (ld. külön tanulmányában az elemzést), amelyet dörzsölő kőként határozott meg.

1220. sír (85. tábla 1–2, térképen JC-10)

A temető ÉK-i szélén helyezkedett el. A kövek miatt magasabban meghagyott földréteg elszedése után ovális alakú, világosabb barna betöltésű gödörfolt bontakozott ki, amelynek közepén kövek heverték.

A DK-ÉNy-i irányú, egyenetlen aljú gödör főleg déli felében egy igen nagyméretű (65×40 cm, magassága kb. 20 cm, szürke homokkő?) és több, kisebb kődarabot találtunk. A kövek felszedése után embercsont, vagy melléklet nem maradt in situ. Egy darab nyakcsigolyát tettünk el a (valószínűleg későbbi régészeti korszakban) *megbolygatott kőpakolásos csontvázás rítusú sírból*.

A sírban 7-14 éves gyermek maradványa volt.

1221. sír (85. tábla 3–4, térképen JC-10)

A temető feltárt részének ÉK-i szélén, további kőpakolásos csontvázás sírok között helyezkedett el. A kövek miatt meghagyott talajtömb elbontása után vált egyértelművé, hogy az 1221, 1192, 1220. különálló objektumok lesznek. Utóbbi kettő jellege még nem volt biztos, csak az, hogy feltjük van.

Az 1221. sírnak a kövek körül bizonytalan, sárgásbarna feltja volt. Kibontva azonban nem látszott gödör, nem mélyedt a sárga altalajba. Egy nagyobb, hosszúkás, szürke, töredezett kő (közel É-D-i irányú), mellette kisebb kövek takarták az egykori holttestet. A legnagyobb kő nagysága: 60×19 cm, magassága 15 cm, hosszában kettéhasadva.

A kövek felszedése után került elő egy gyermek jobb oldalon zsugorított, közepes megtartású, hiányos csontváza anatómiai rendben. Fejjel D felé feküdt, D-É-i tájolású. A jobb kar derékszögben behajlított volt. A lábak nem voltak felhúzott pozícióban. Néhány koponya-, borda-, csigolyatöredék, a bal felkarcsont darabja látszott. Egyik medencelapát vége, a bal combcsont és a jobb láb hosszúcsontjai elnyesett végekkel maradtak meg.

Melléklet:

In situ nem dokumentáltunk mellékletet.

A koponya mosásánál került elő hat átlukasztott (?) csigagyöngy (85. tábla 8) és egy hengeres gyöngy (85. tábla 6). A csontok között még talált az antropológus egy salakosra égett pici kerámia darabot vagy salakot (85. tábla 5) és a koponyából előkerült még egy további pici hengeres gyöngy (85. tábla 7). Sümegi Pál meghatározása szerint a hengeres gyöngyök mészkőgyöngyök, a hat átlukasztott gyöngy *Lithoglyphus naticoides* csiga maradványa.

A sírban 2-4 éves gyermek maradványai voltak.

1223. sír (86. tábla 3–4, térképen JC-08) és 807. sír, kettős sír

A temető ÉNy-i részén volt. A 807. sír bontása során került elő, mellette kelet felől egy újabb csontváz (1223. str.). A magasan fekvő sírt mélyművelés vagy kotró bolygatta. Az elhunytakat egymással szemben fordított helyzetben temették el, tájolásuk megegyezik, D-É-i, fejjel D felé fektetve. Az 1223. jobb oldalára (K-re) fektetett lehetett, de a koponyáján kívül alig maradt több csontja.

Melléklet:

1. edény: fazékszerű edény, perem alatt ujjbenyomkodással a sírgödör ÉK-i felében, amely a lábak környékén lehetett, a másik váz térdeivel egyvonalban.

Barnás színű, pereme alatt egysoros, vékony, benyomkodott bordával díszített fazék felső részének több darabból összeragasztott és össze nem illeszthető töredékei. Szá.: 12,5 cm, tör. m.: 12 cm, fá.: nem mérhető (87. tábla 1–3).

2: orsógombok az edény mellett. Az orsógombokat felszedéskor találtuk, két db volt.

Két vörösesbarna, helyenként szürke foltos orsógomb. Az egyik kettős csonkakúpos, függőlegesen átfúrt eszköz. Átm.: 6 cm, m.: 4,5 cm (87. tábla 5). A másik orsógomb fordított csonkakúpos, díszített, kilenc finoman bemélyített vonal fut a széléig. Egy helyen a pereme letörött. Átm.: 5,8 cm, m.: 2,5 cm (87. tábla 6).

A mosás után került elő a leletanyagból egy vastag falú edény oldaltöredéke (87. tábla 4).

A sírban 40-59 éves nő maradványai voltak.

Bizonytalan korú csontvázak:

1217. számú váz (82. tábla 1–2, térképen JC-15)

A temető feltárt területének DK-i szélén került elő. Valószínűleg vágta az 1205. gödör.

A váz egy gödör (nincs külön str. száma) szélén feküdt 36-40 cm-re a nyesett szinttől. Ny-K-i irányú emberi csontváz hason fekvő pozícióban. A koponya külön volt (az 1205. str. gödör is roncsolhatta). A két kar behajlítva a test mellett. A bal láb visszahajtván egészen a medencéhez. A jobb láb behajlítva, derékszögben.

Bizonytalan, hogy fektetett vagy bedobott volt a tetem. Kérdéses, hogy badeni korú a csontváz, illetve a gödör.

Leletanyag: kerámia, embercsontok, emberi koponya, állatcsont.

A két szürkésbarna színű, vastagabb falú, díszítetlen oldaltöredék talán tálból (82. tábla 3–4) származik. A sírban egy 17-20 éves (férfi) maradványai voltak. Gál Erika szarvasmarha különböző csontjait is meghatározta az objektumból. Az állatcsontok bontásból és a gödör aljáról in situ származnak. Valószínűleg nem összetartozó vázrész, hanem bedobált csontok voltak.

1218. számú csontváz (82. tábla 5–6, térképen JC-10)

A temető feltárt keleti szélén, az 1199. számú gödör oldalában volt. A részben már feltöltött gödörben (kb. 50 cm-re az aljától, a koponya és a medencecsont 85 cm mélyen a nyesési szinthez képest), szorosan a gödör déli falánál lévő, oda szorított tetem lehetett. Ny-K-i irányú (a koponya Ny-on). A hasán feküdt. Bontáskor kiszedték a kezeit és gerince egy részét. A karok felhúzva voltak. A lábakat teljesen visszahajtották.

A sírban 30-39 éves nő maradványai voltak.

Az 1199. gödörben kevés kerámia volt. Gál Erika szarvasmarha néhány csonttöredékét is meghatározta az objektumból amelyek a gödör betöltéséből származhatnak. Nem valószínű, hogy összefüggésben voltak az emberi holttesttel.

1229. sír (86. tábla 4–5, térképen JC-10)

A temető feltárt területének ÉK-i szélén lévő 1197. gödör betöltésében volt, a nyesési szinten jelentkezett a temető többi sírjával ugyanazon magasságban. Bizonytalan, hogy a feltöltött gödörre ásták rá (akkor a gödör a korábbi) vagy a gödörbe dobott tetem volt. Inkább egy *megbolygatott csontváz* sír maradványát dobhatták bele a későbbi gödörbe. A koponyadarabok keleten helyezkedtek el. A megmaradt hosszúcsontok anatómiai rendbeli fekvése bizonytalan.

Mellékletet nem találtunk.

A sírban 40-49 éves ember maradványai voltak, neme nem határozható meg. Az antropológiai vizsgálat szerint a koponya sérülései régiek, a sérült szélek korhadtak, elszíneződtek.

757

1

2

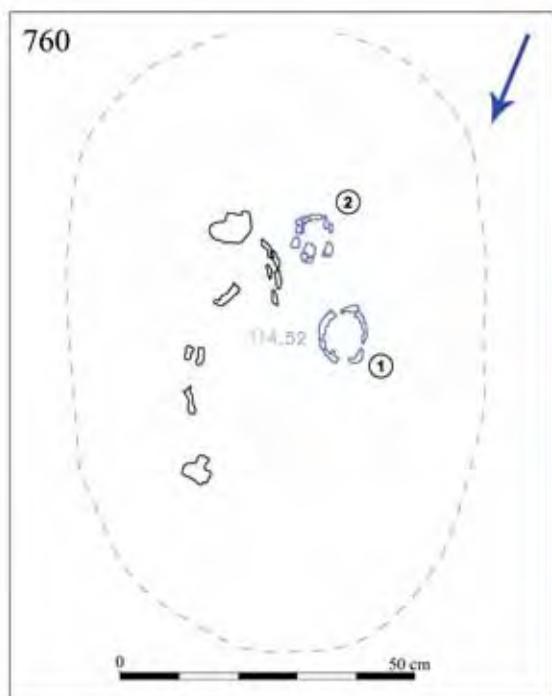

10

11

1. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–11: 757. sír

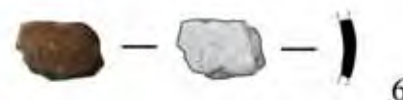

1

2

760

0 3 cm

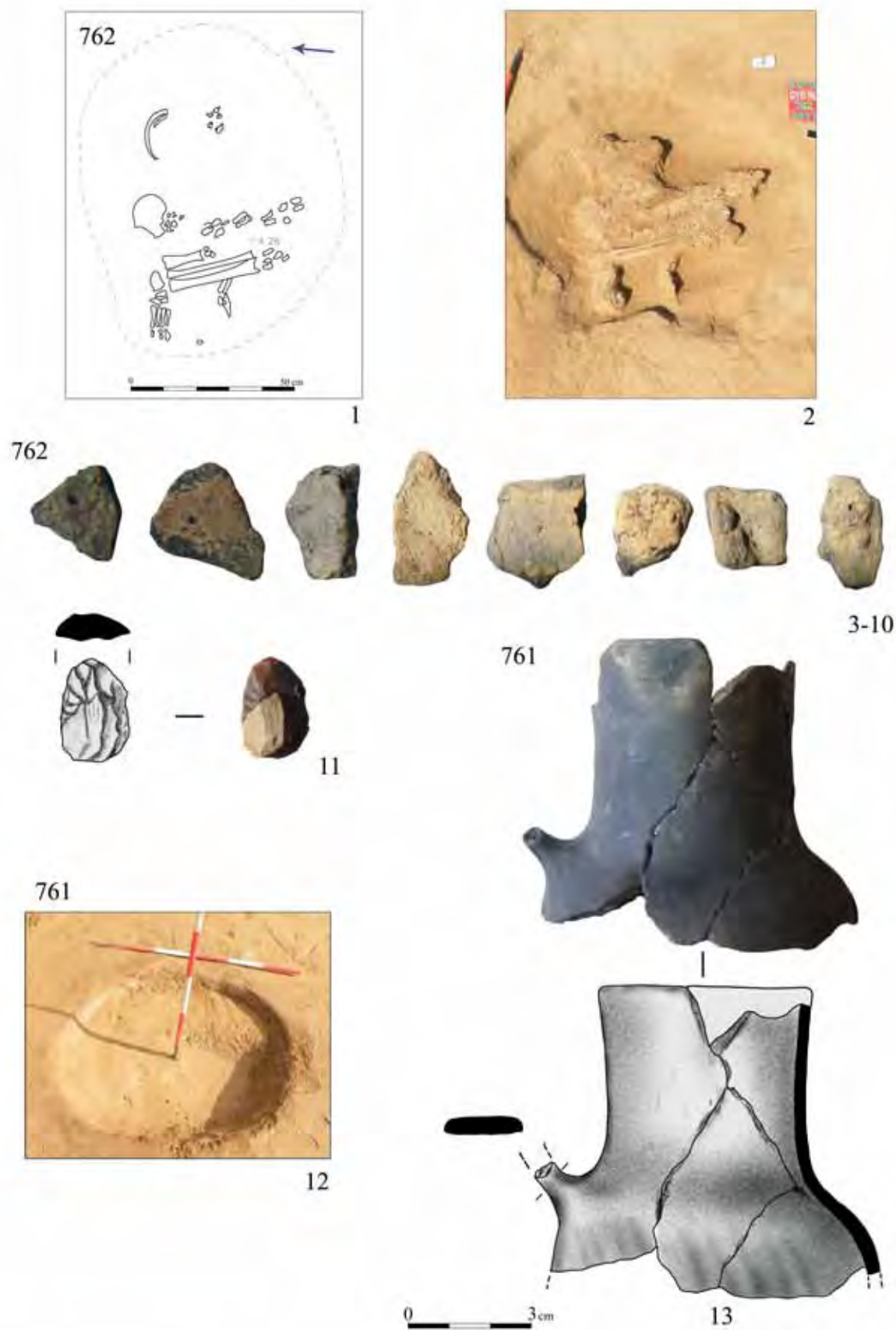

7

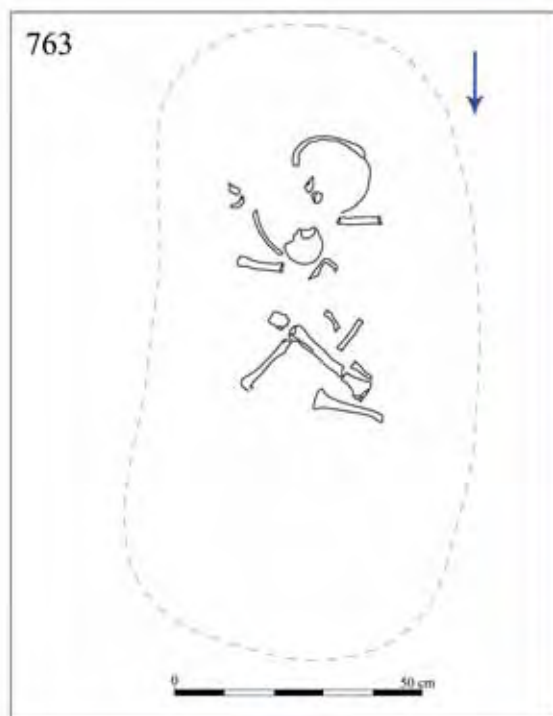

8

2. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–8: 760. sír

3. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–11: 762. sír; 12–13: 761. sír

1

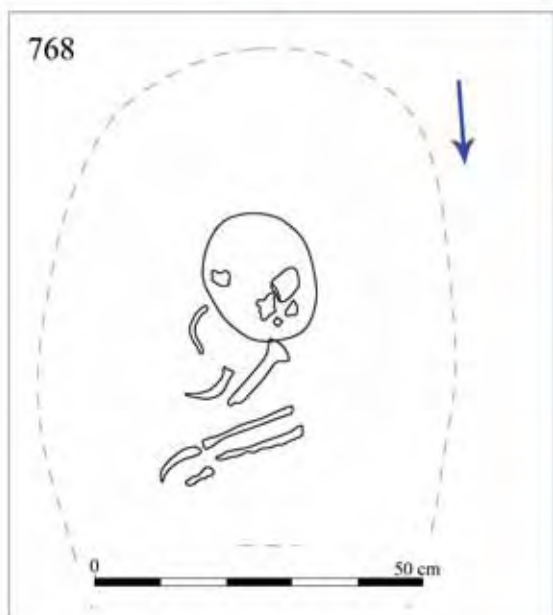
2

763

0 3 cm

3

4

5

4. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 763. sír; 4–5: 768. sír

1

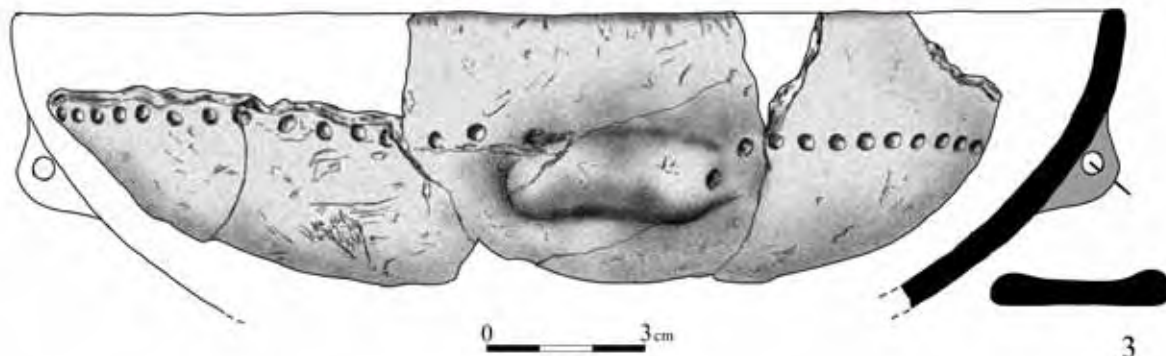

2

767

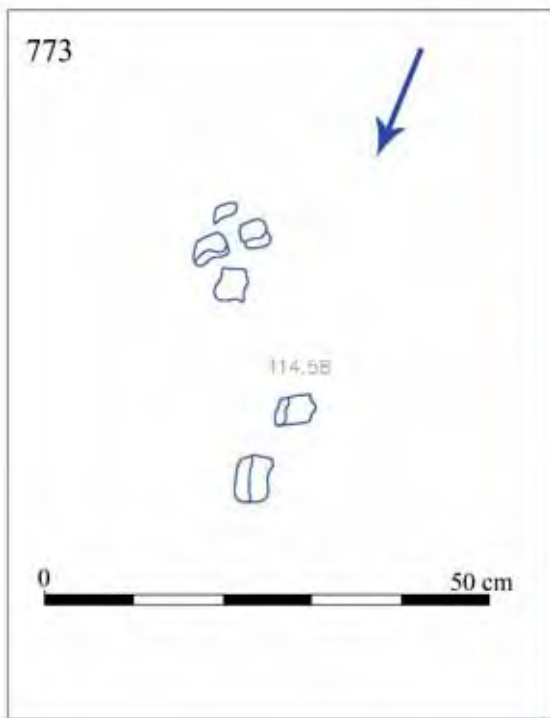

1

3

5. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 767. sír

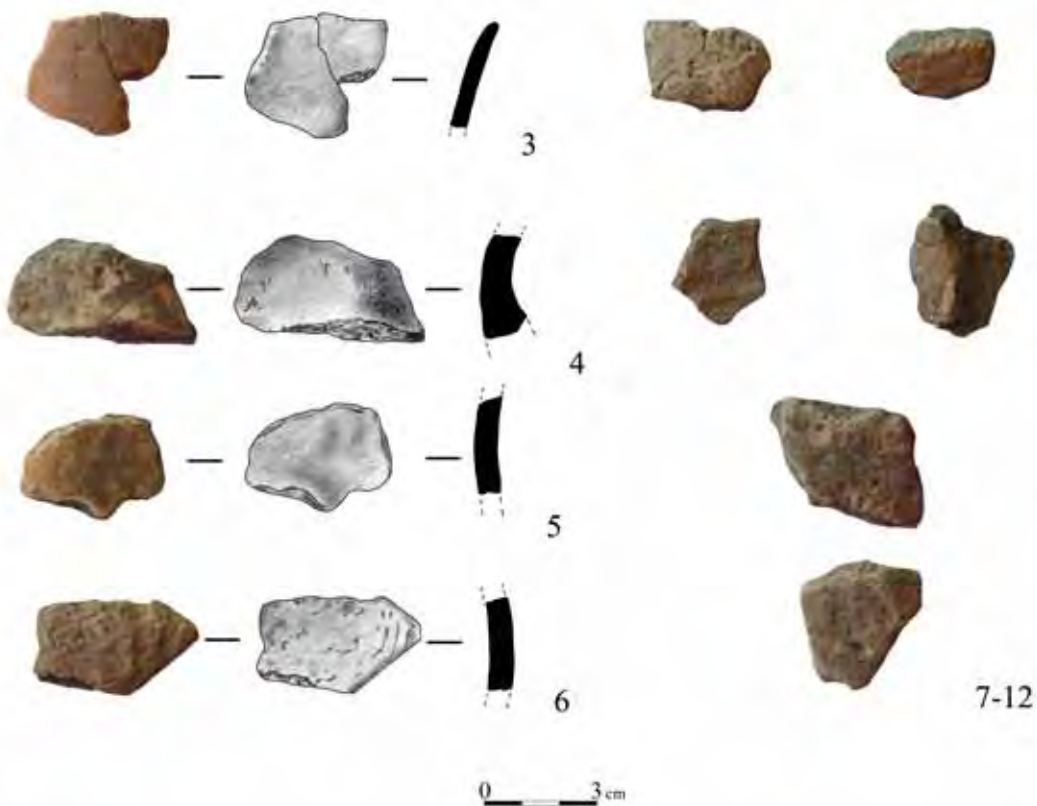

1

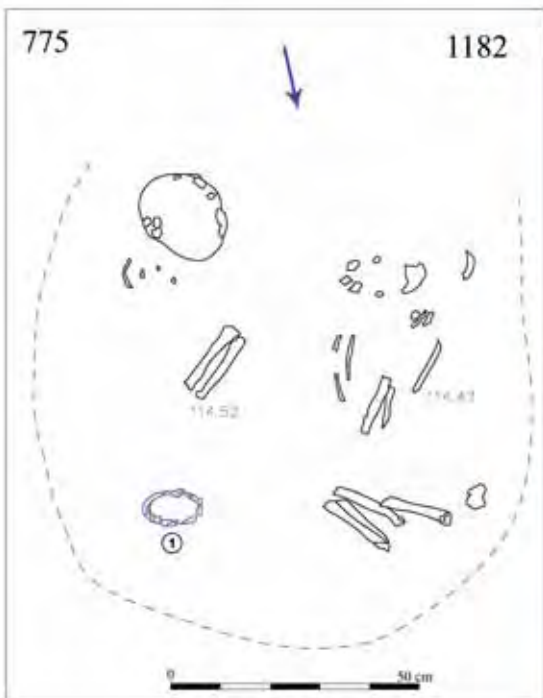

2

773

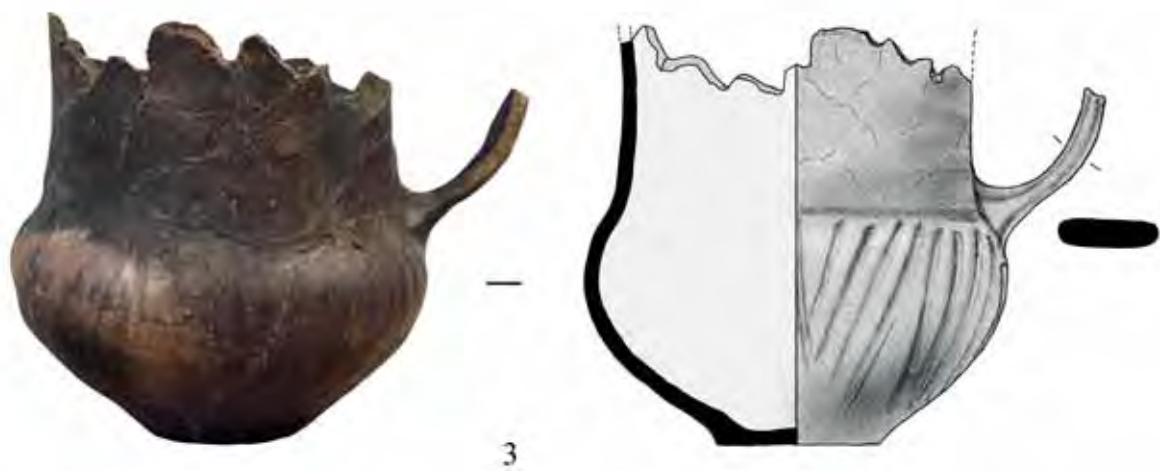
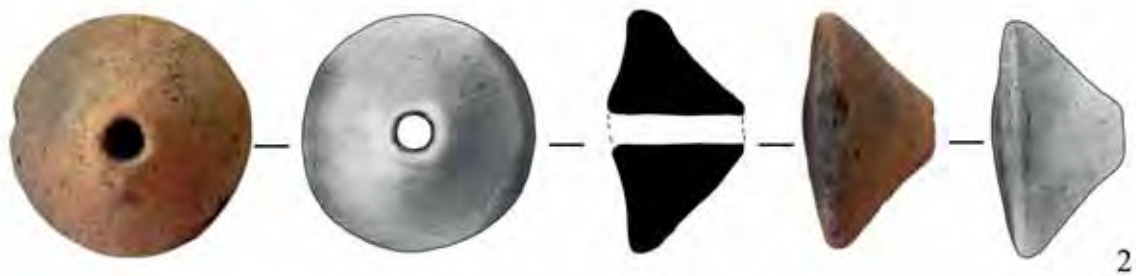

6. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–12: 773. sír

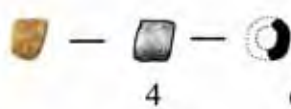

7. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2. 774. kettős sír; 3–4: 775 és 1182. kettős sír

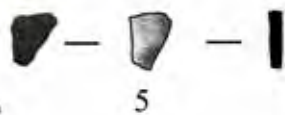
774

0 3 cm

0 3 cm

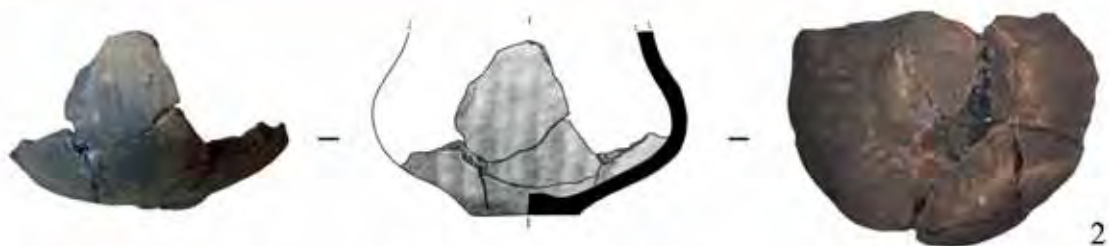

8. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: a 774. sír leletei

777

1

2

3

0 3 cm

4

775

0 3 cm

5

6

9

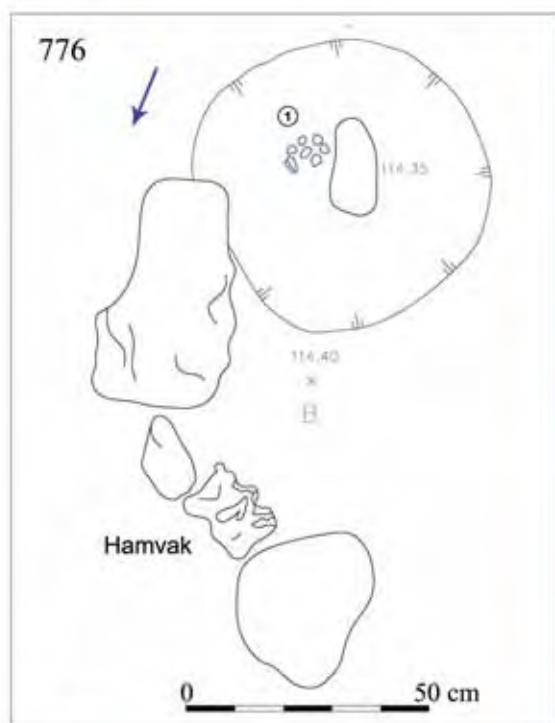
7

8

0 3 cm

10

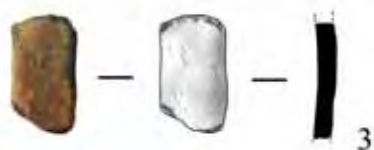
9. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 777. sír; 5–10: 775. sír leletei

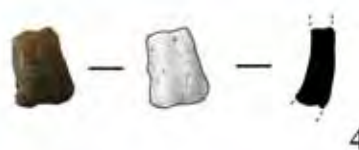
1

2

3

4

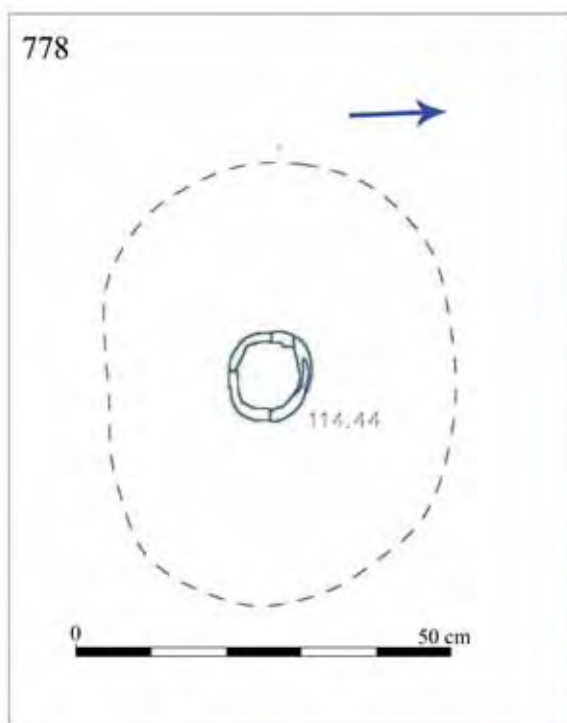

5

6

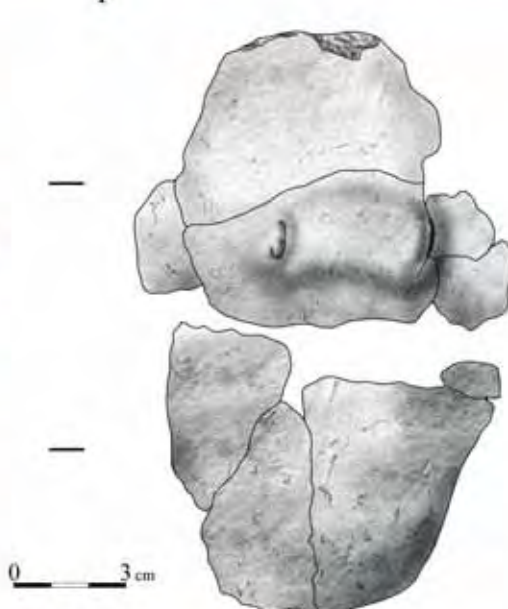
10. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 776. sír; 5–6: 794. sír

1

2

778

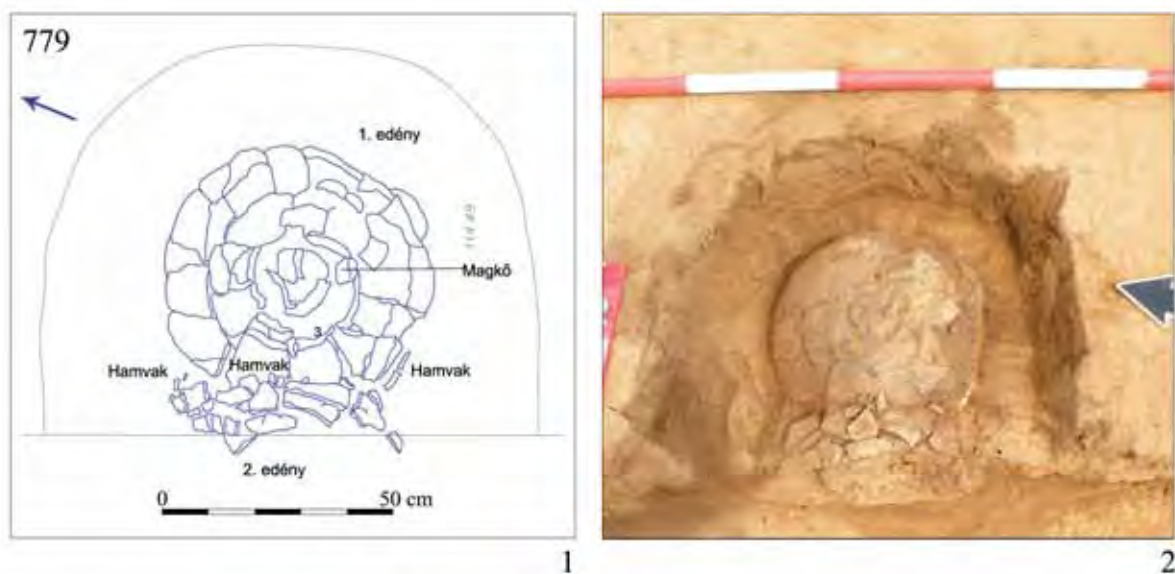

3

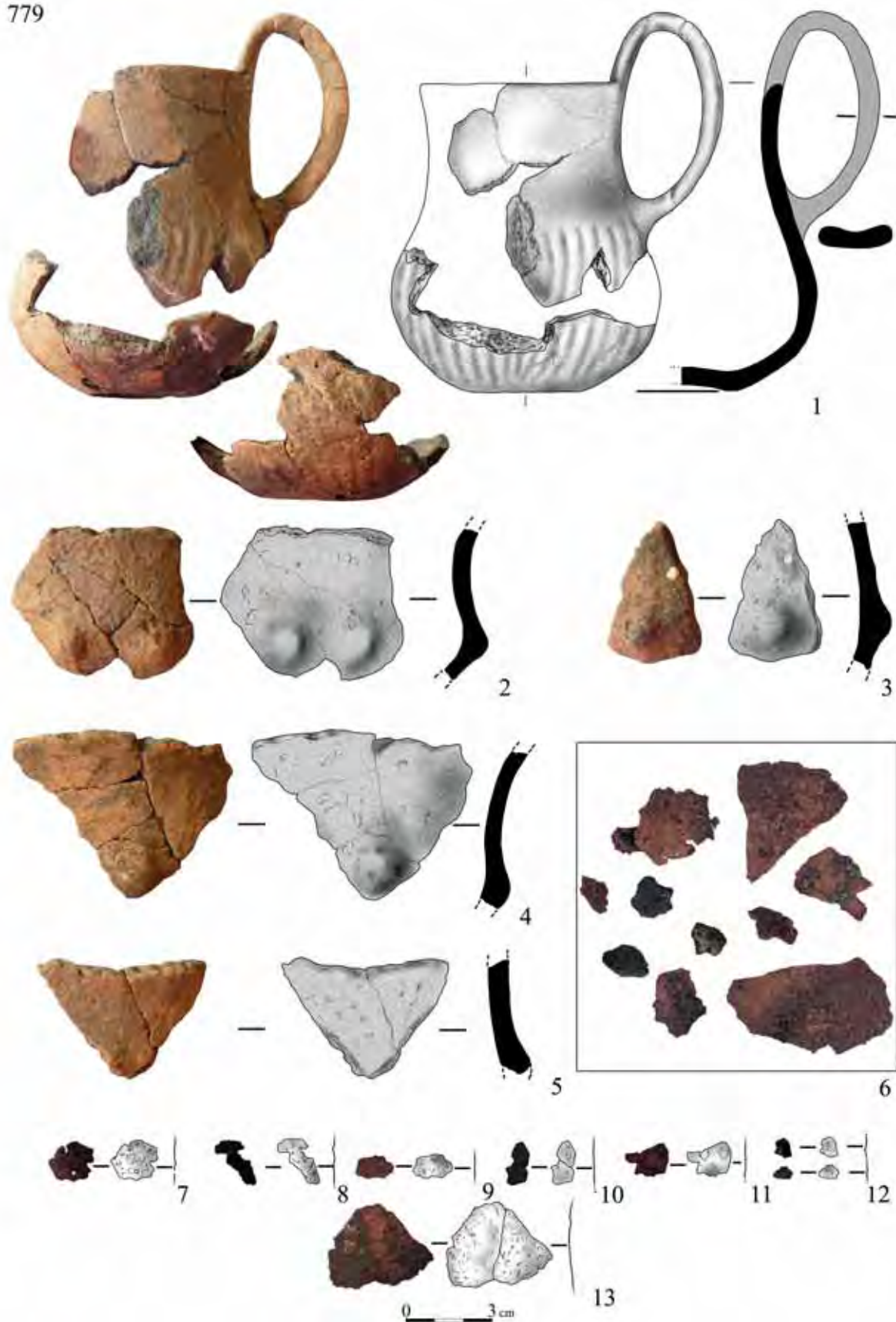
4

11. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 778. sír

12. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 779. sír

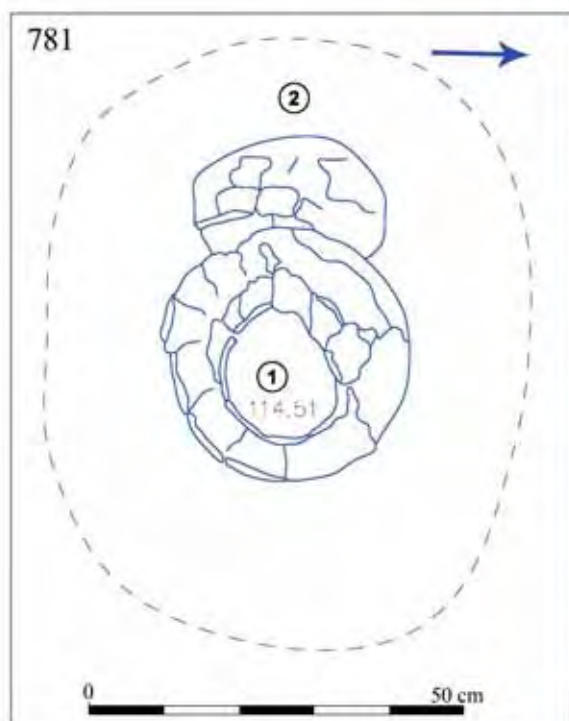
779

13. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–13: 779. sír

14. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 780. sír

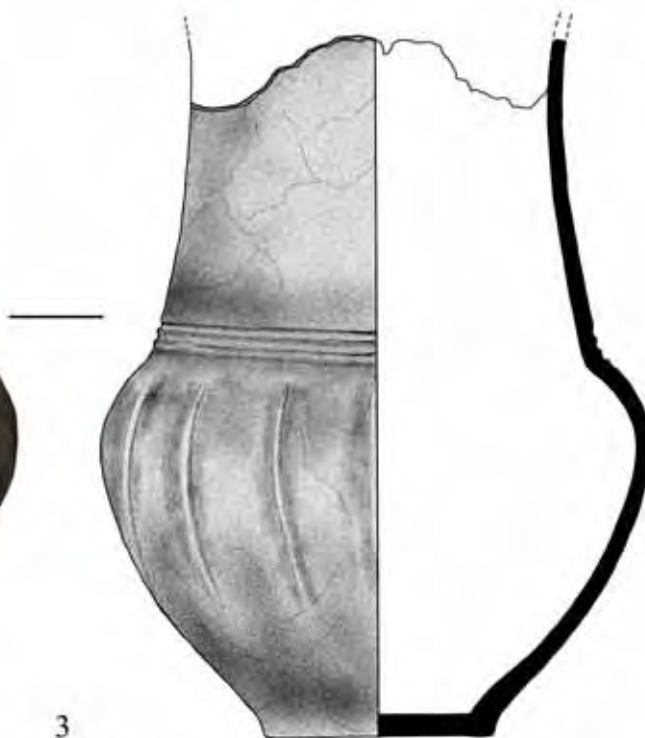

1

2

781

3

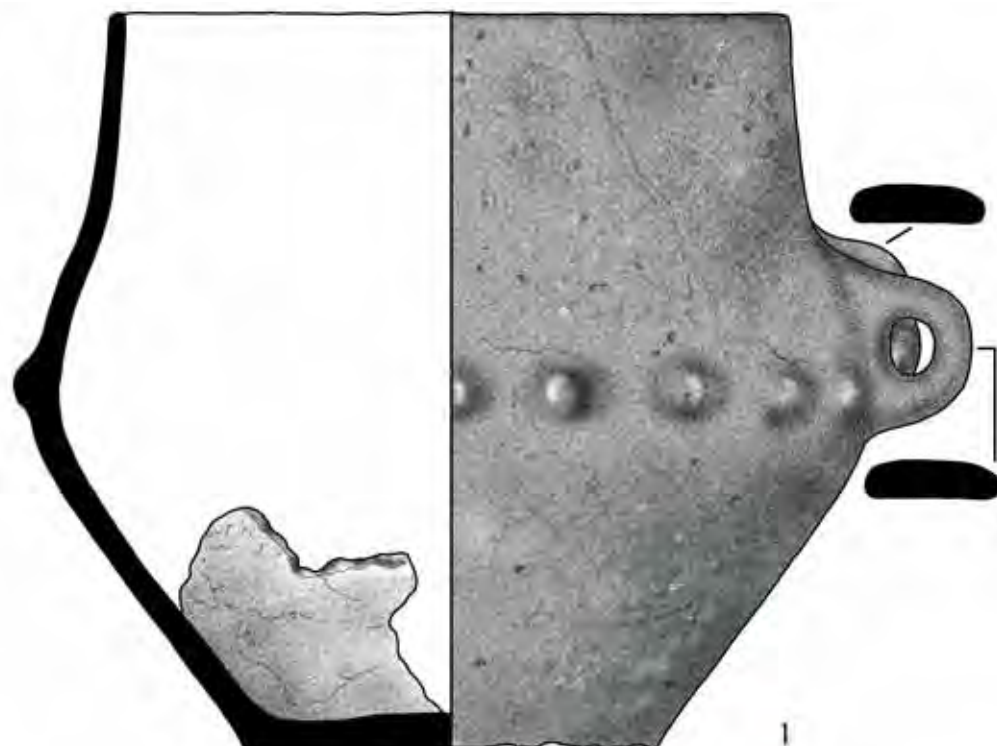
0 3 cm

15. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 781. sír

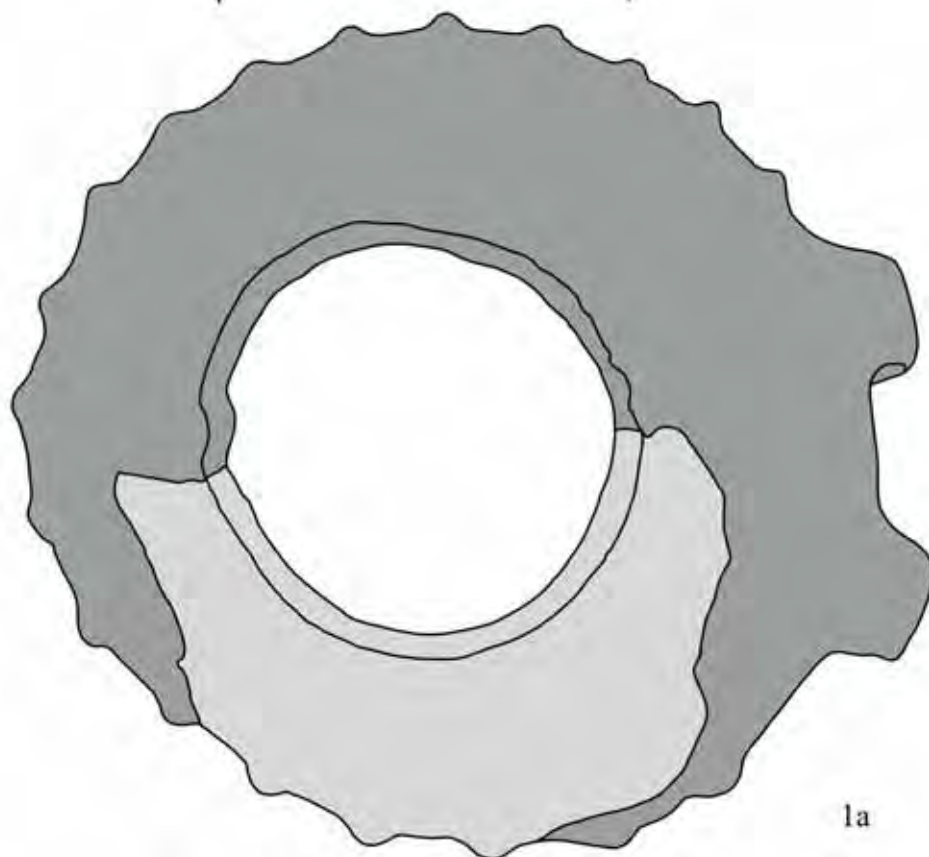

16. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. a 781. sír kétfülű edénye

781

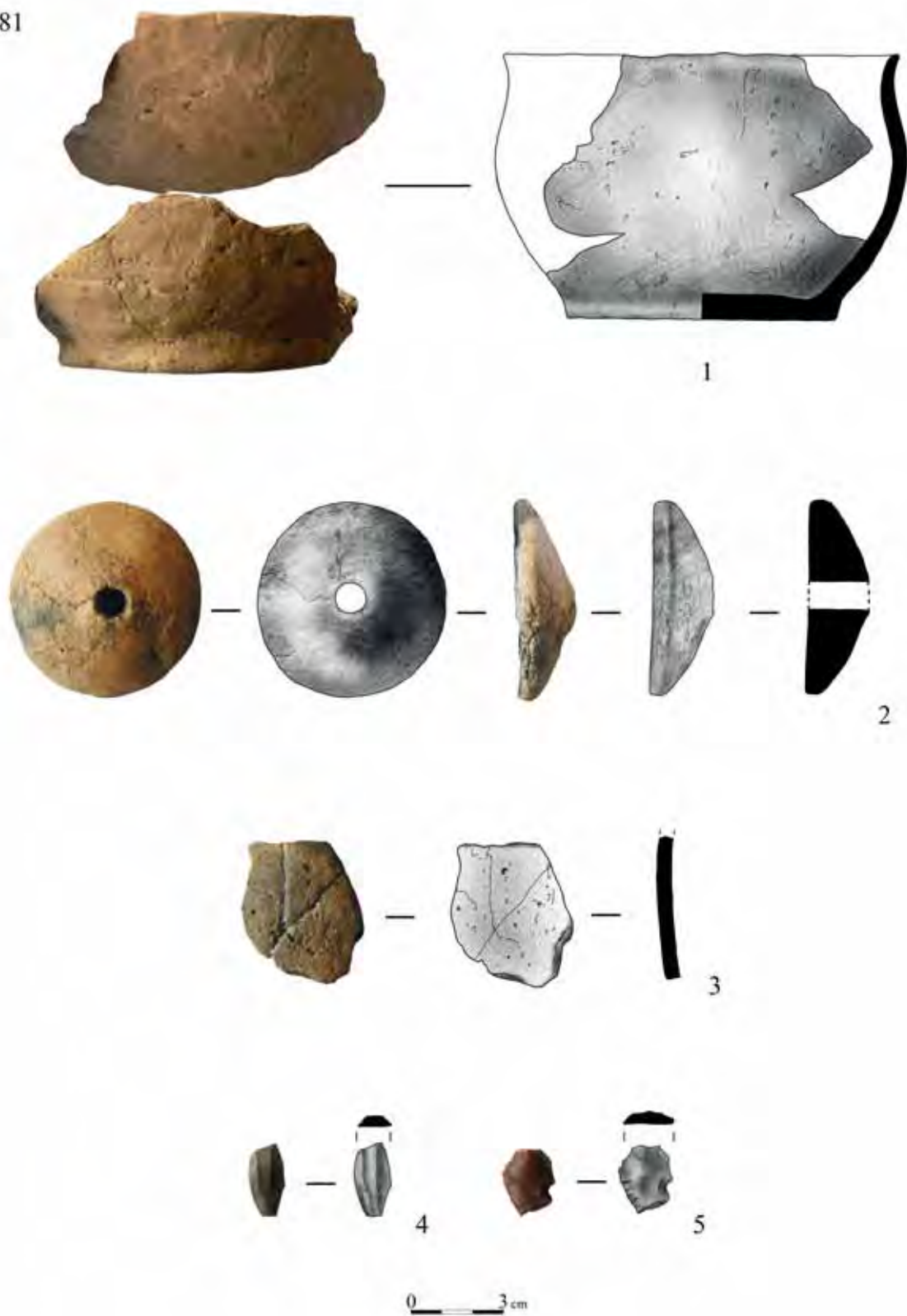

0 3 cm

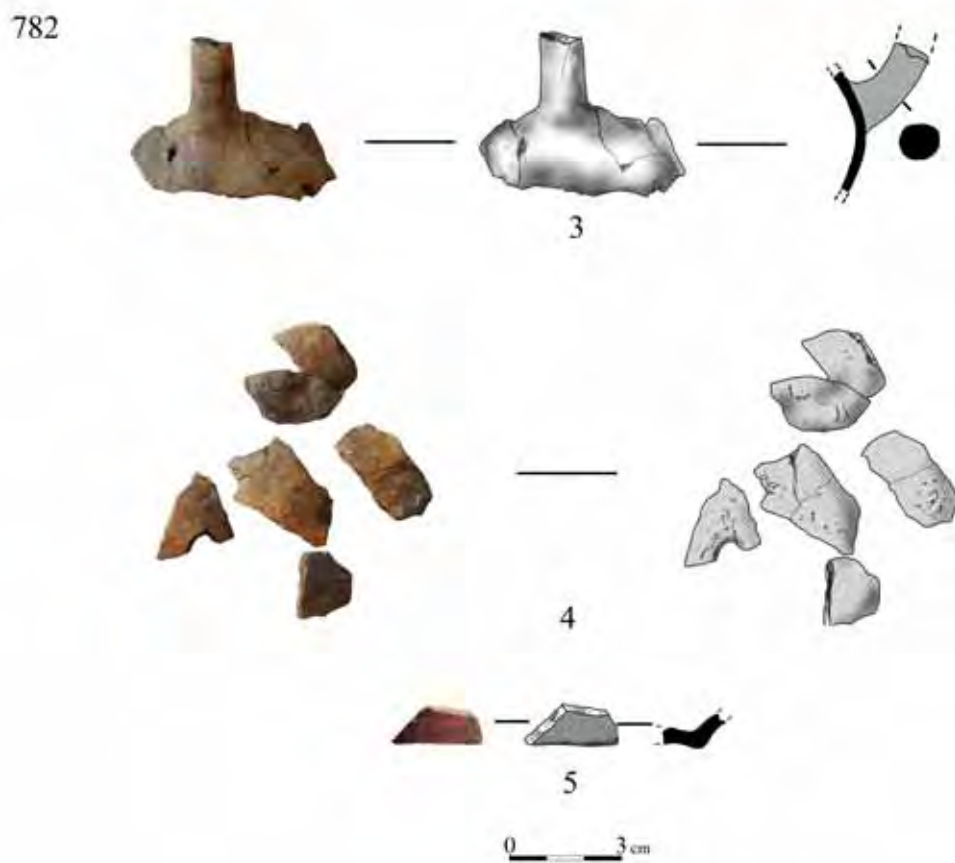

17. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. a 781. sír kétfülű edénye

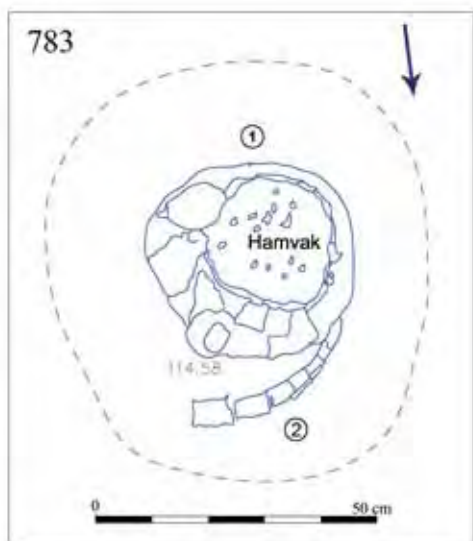
781

18. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: a 781. sír további leletei

19. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 782. sír

1

2

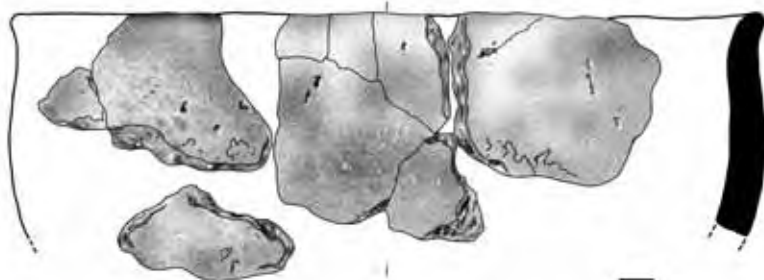
783

4

5

3

6

7

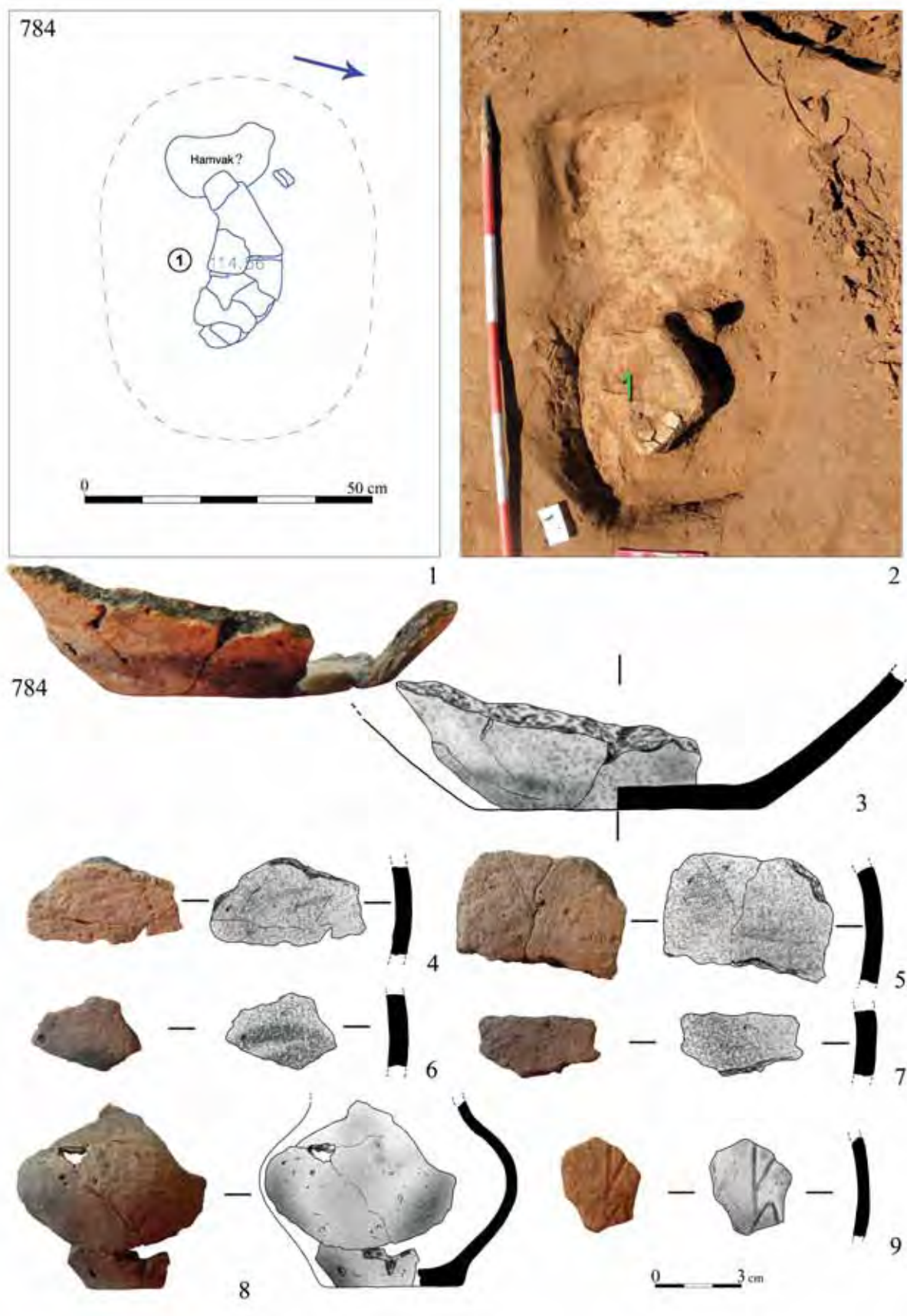
0 3 cm

20. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1-7: 783. sír

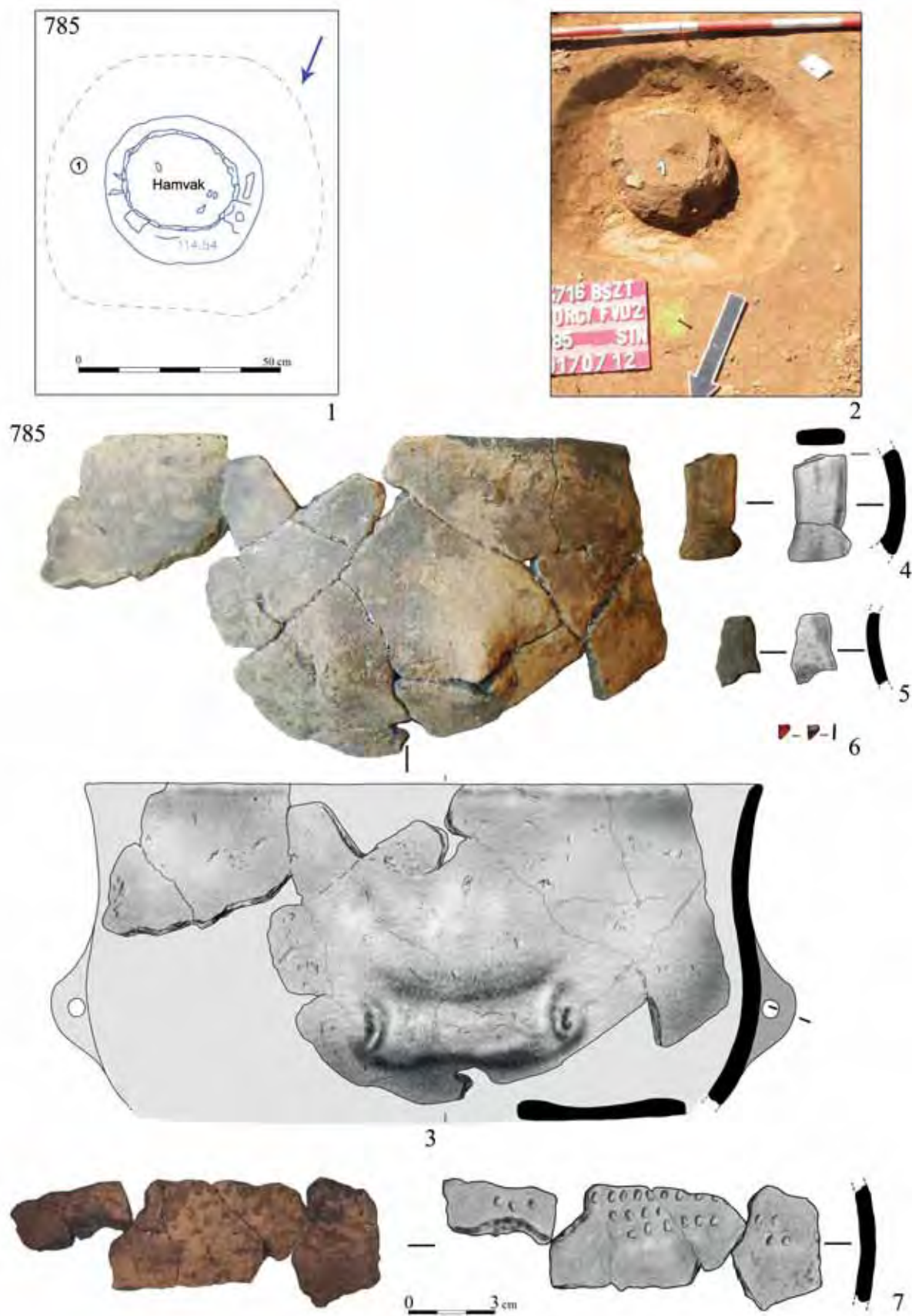
783

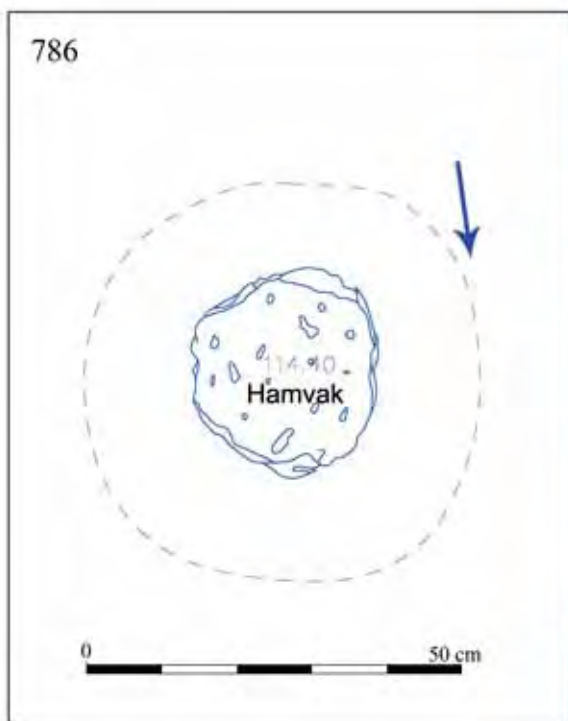
21. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 783. sír

22. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1-9: 784. sír

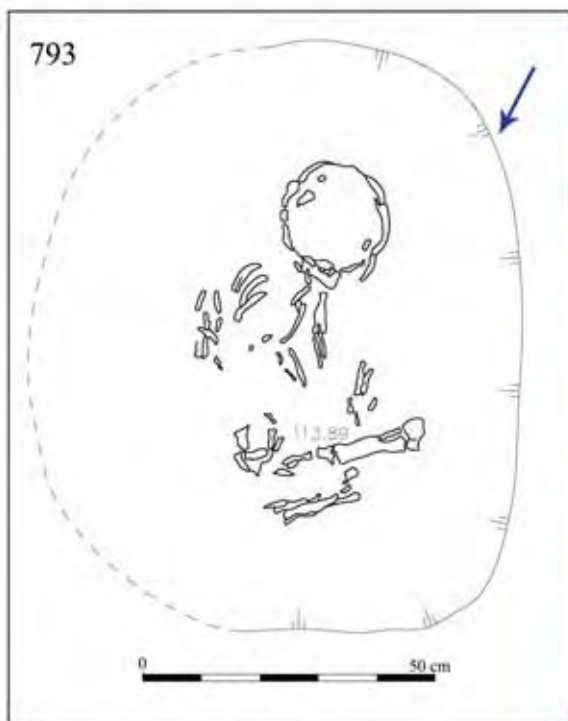
23. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1-7: 785. sír

1

2

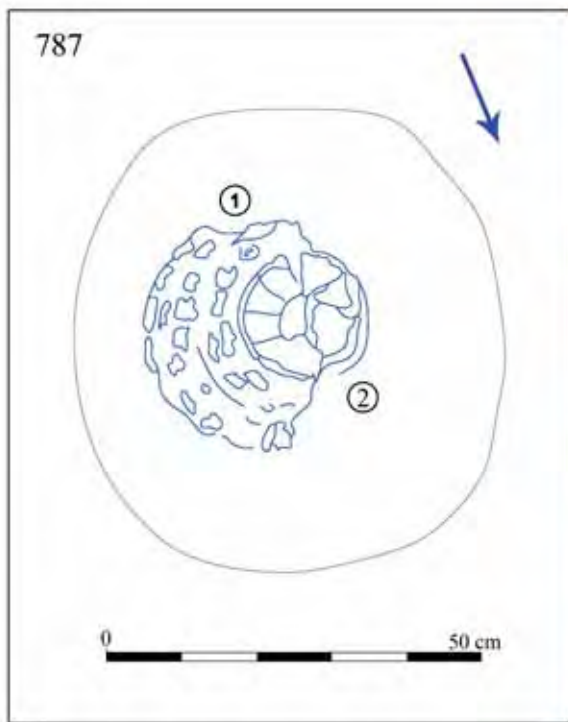

3

4

24. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 786. sír; 3–4: 793. sír

787

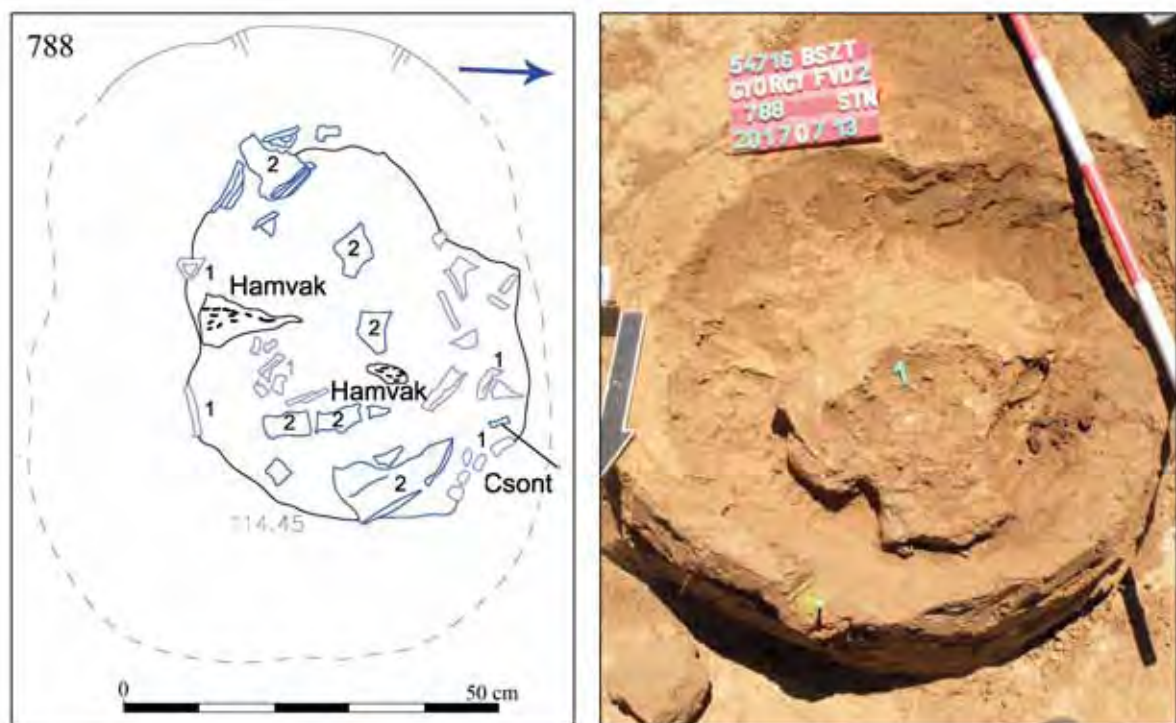
25. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 787. sír

787

7

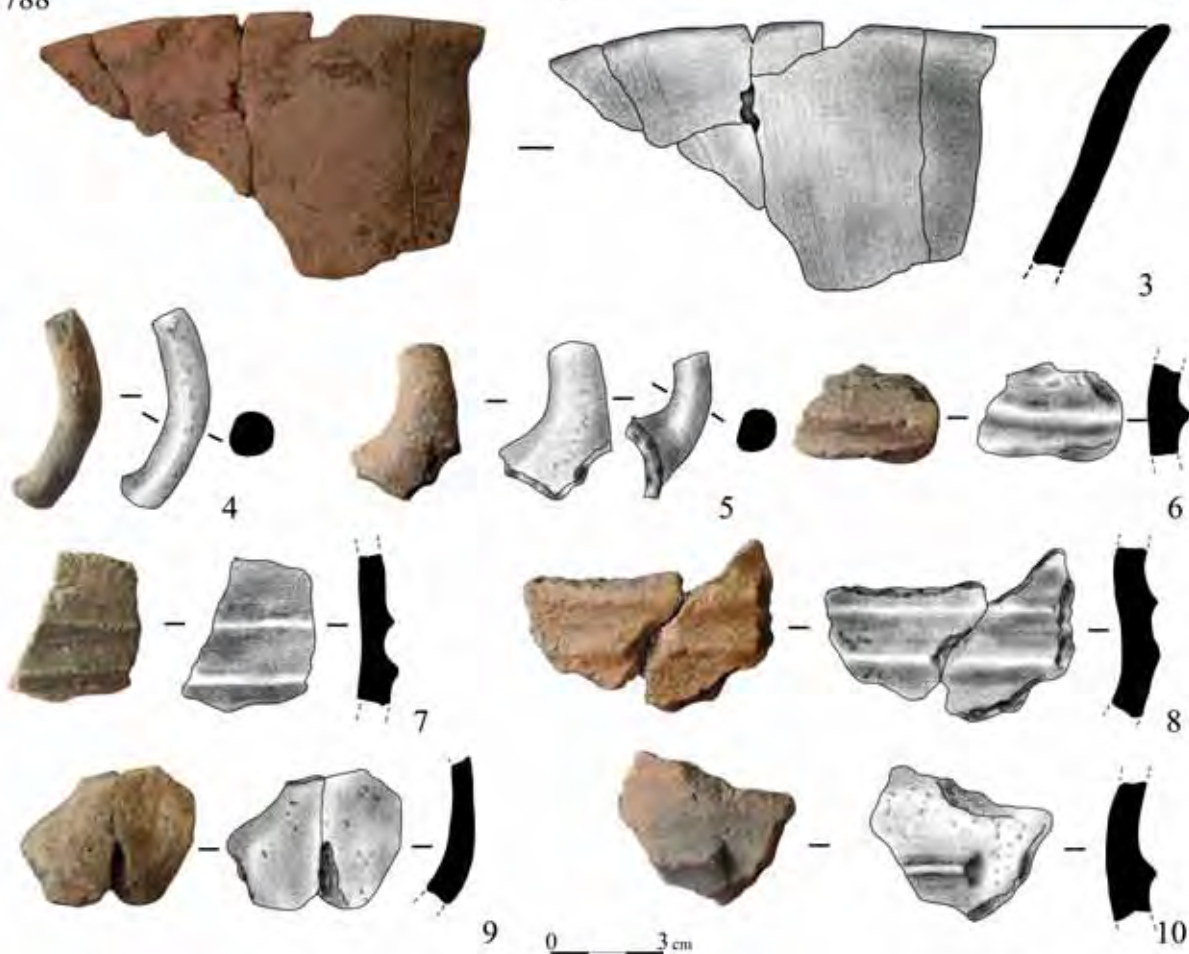
26. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1-7: 787. sír

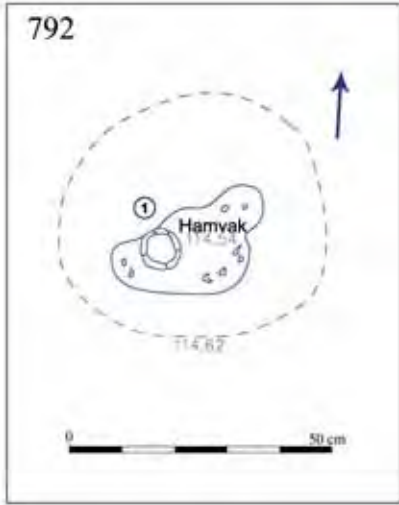
788

1

2

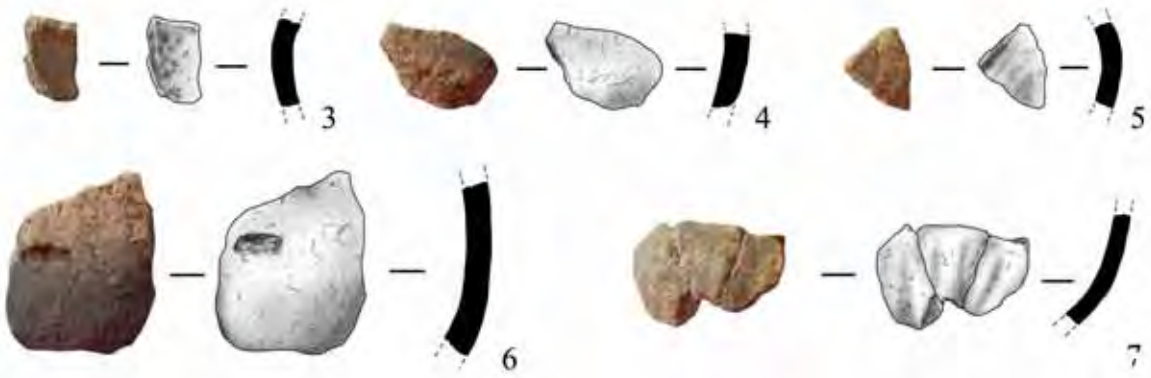
27. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–10: 788. sír

792

1

2

802

8

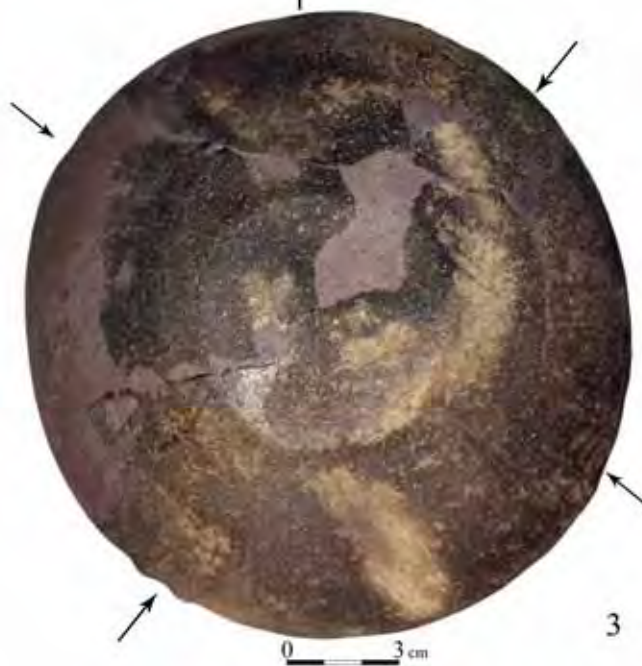
9

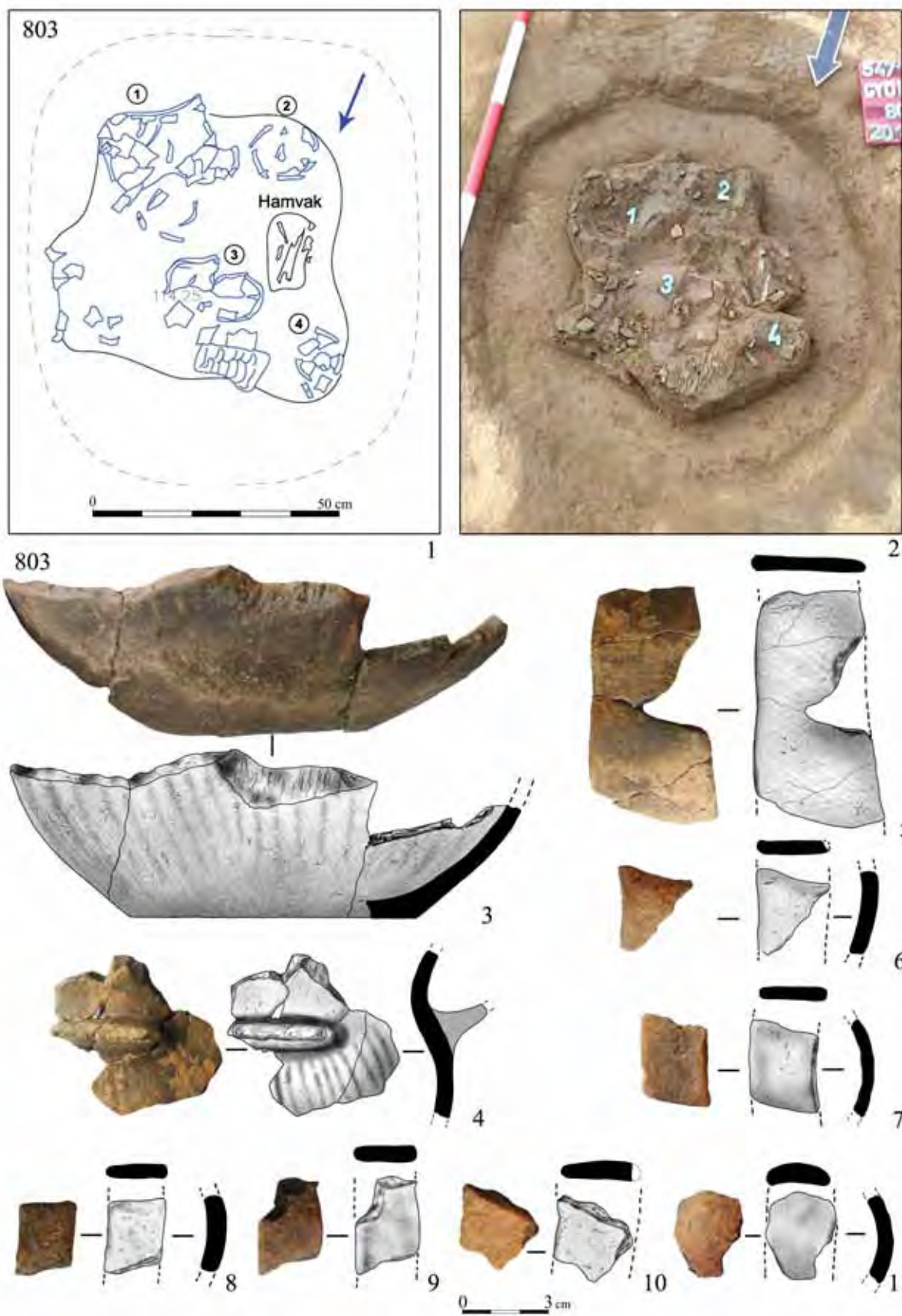
28. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–7: 792. sír; 8–11: 802. sír

2

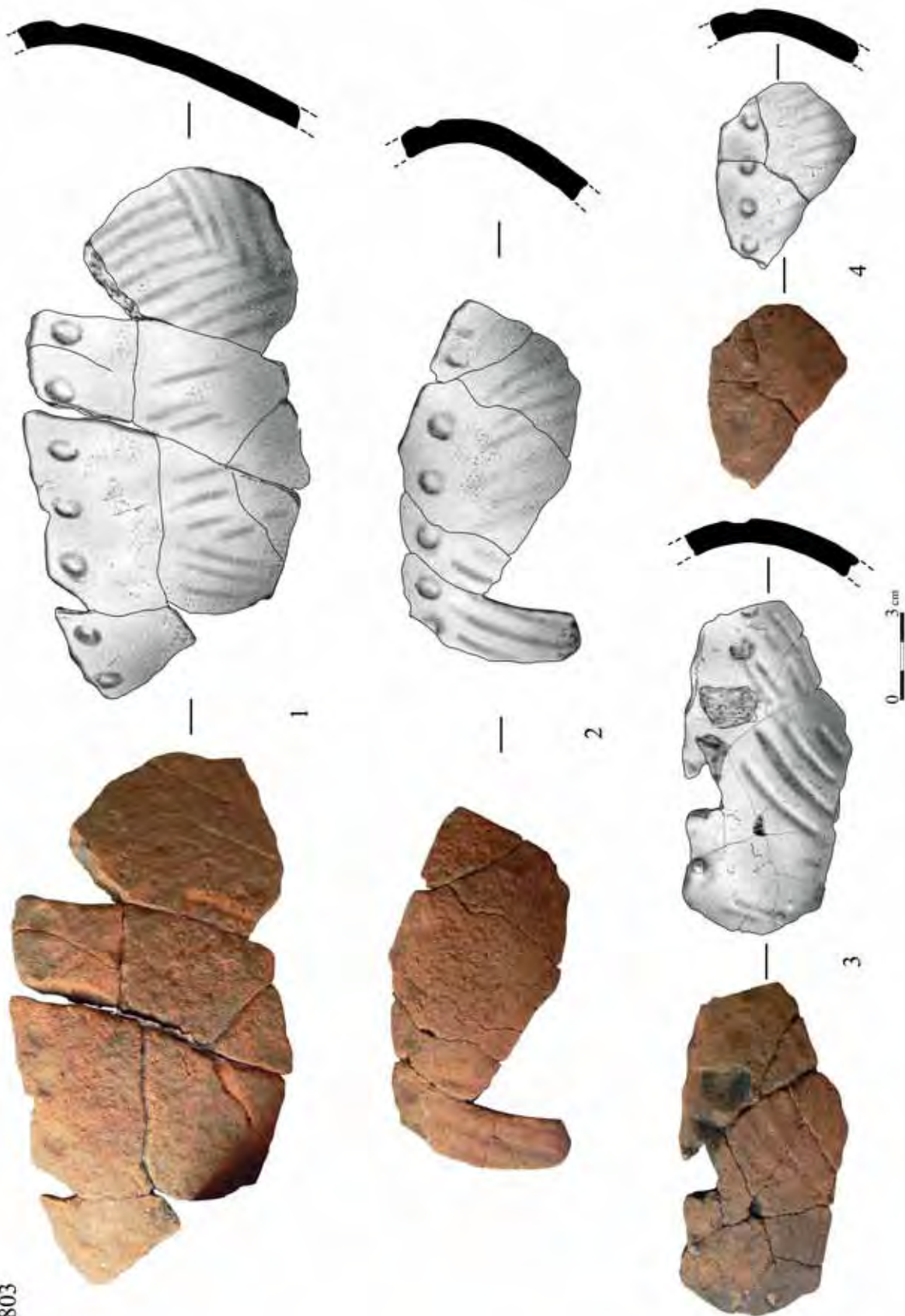

29. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 800. sír

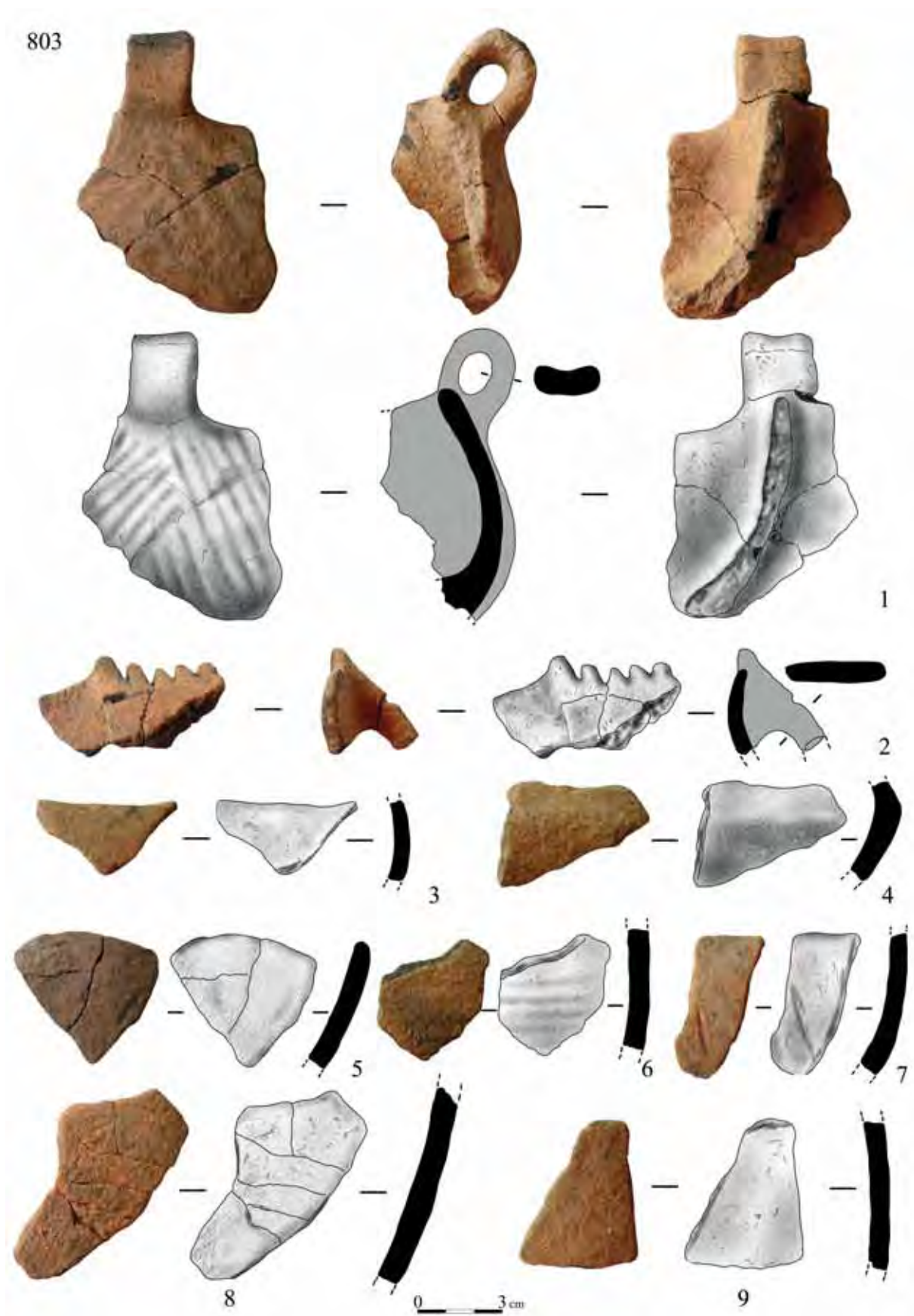

30. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–11: 803. sír

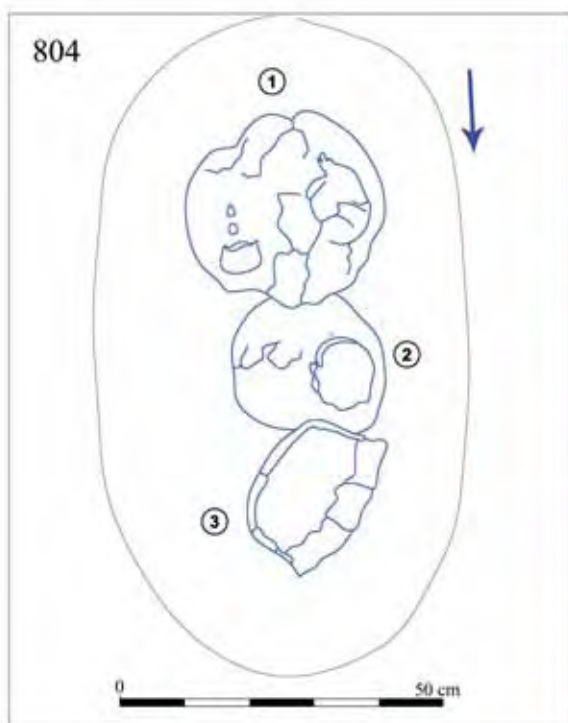
803

31. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 803. sír

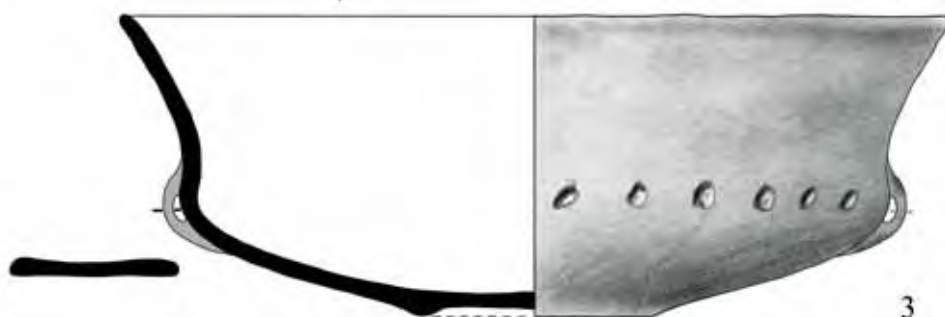
32. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–9: 803. sír

804

1

2

0 3 cm

33. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 804. sír

804

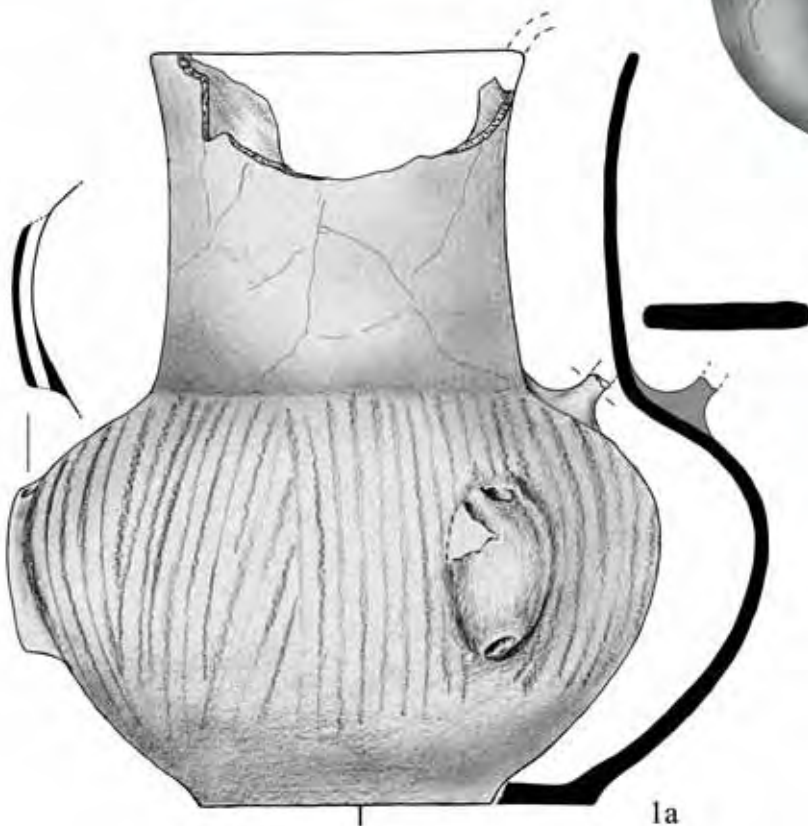
1

1b

1c

1a

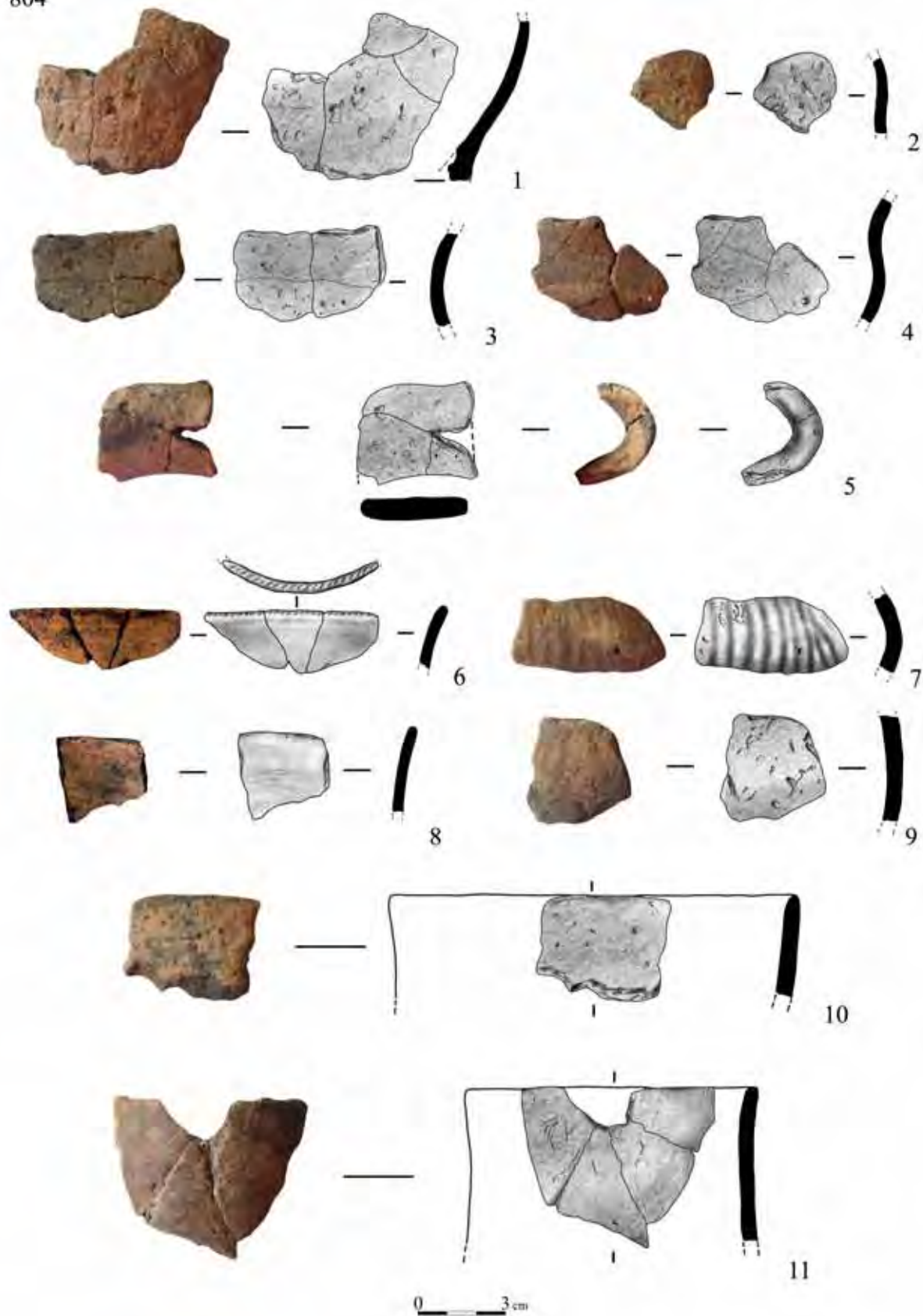

1d

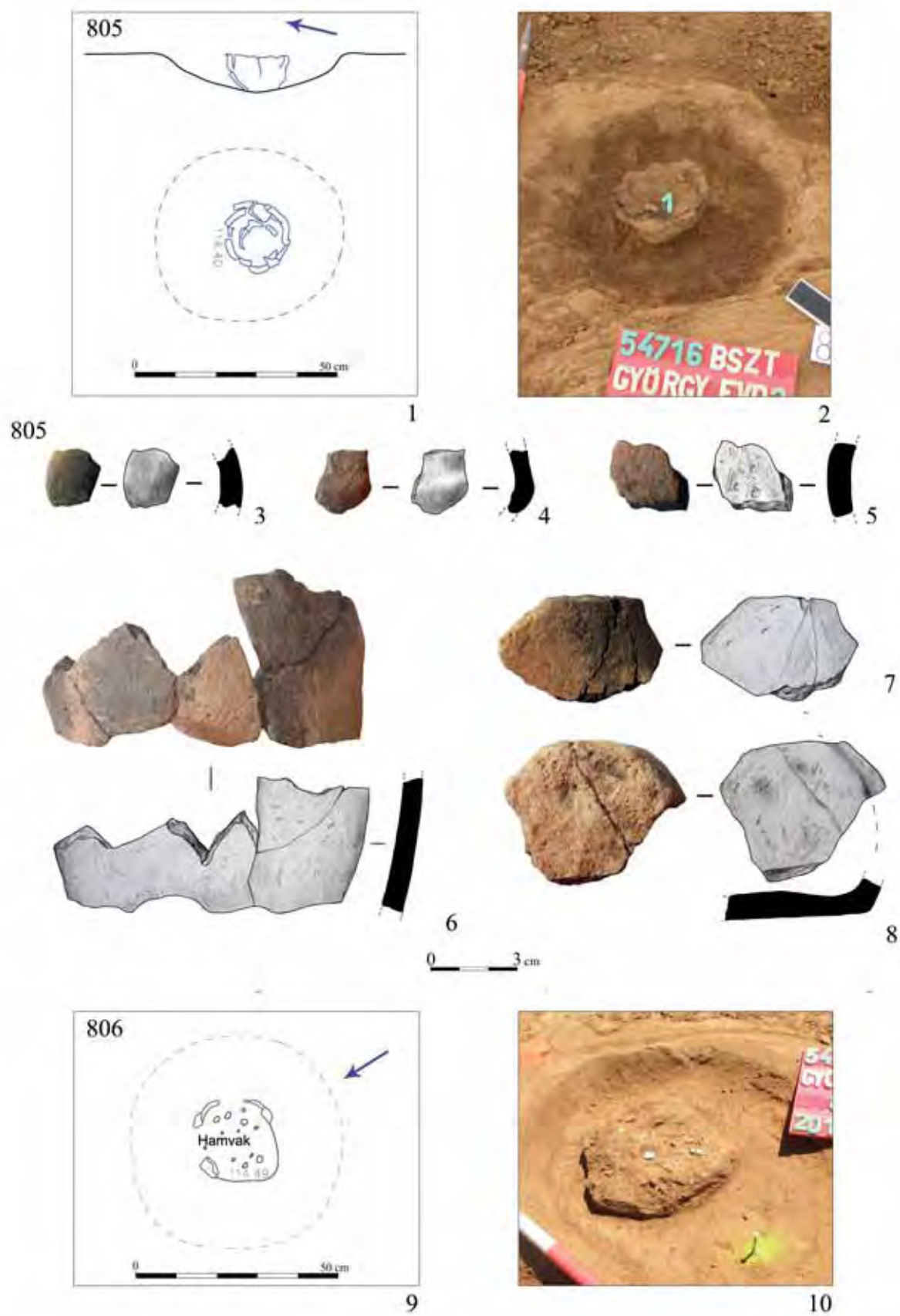
A scale bar indicating 3 cm.

34. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1a–1d: 804. sír

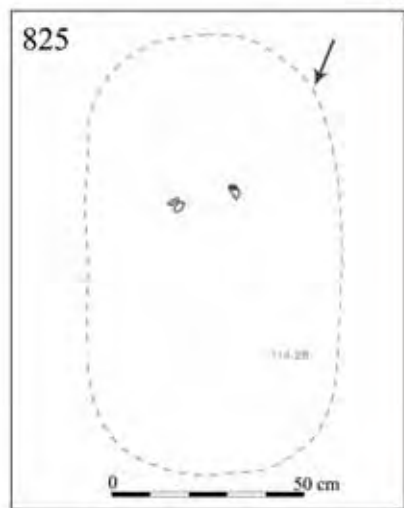
804

35. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–11: 804. sír

36. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–8: 805. sír; 9–10: 806. sír

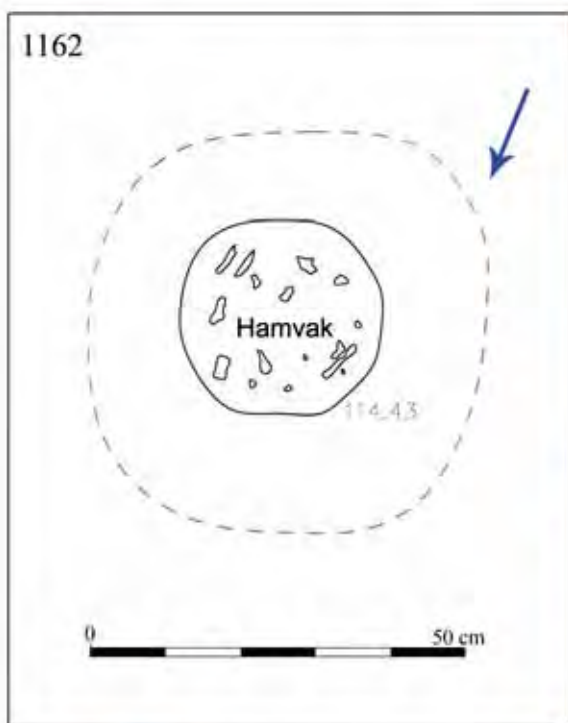
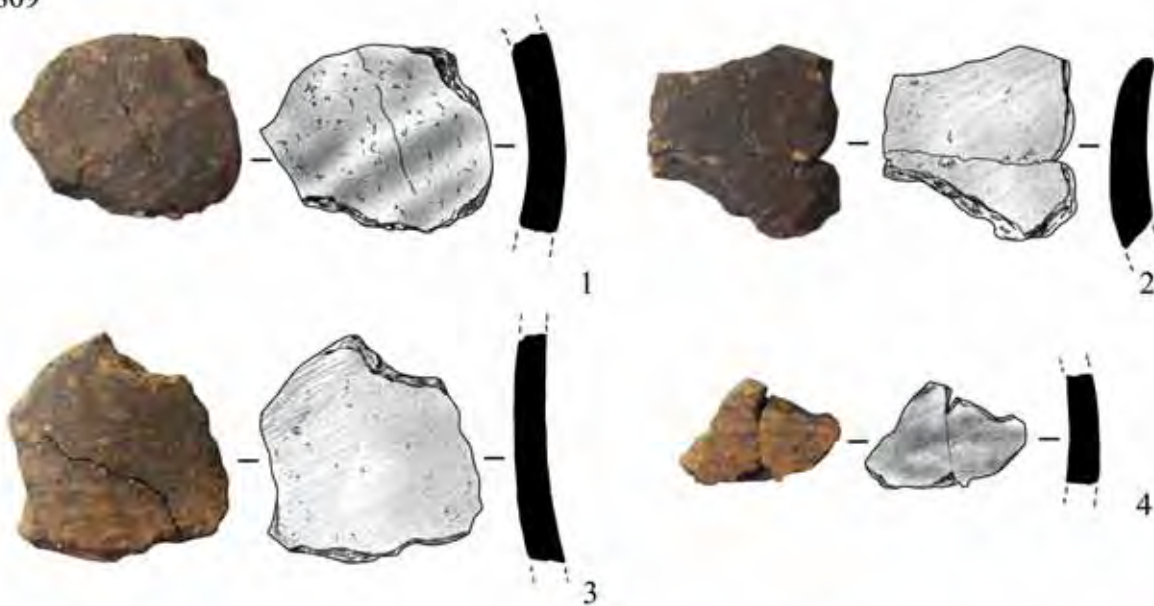

37. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 806. sír;
3–4: 1223 és 807. kettős sír; 5–6: 825. sír

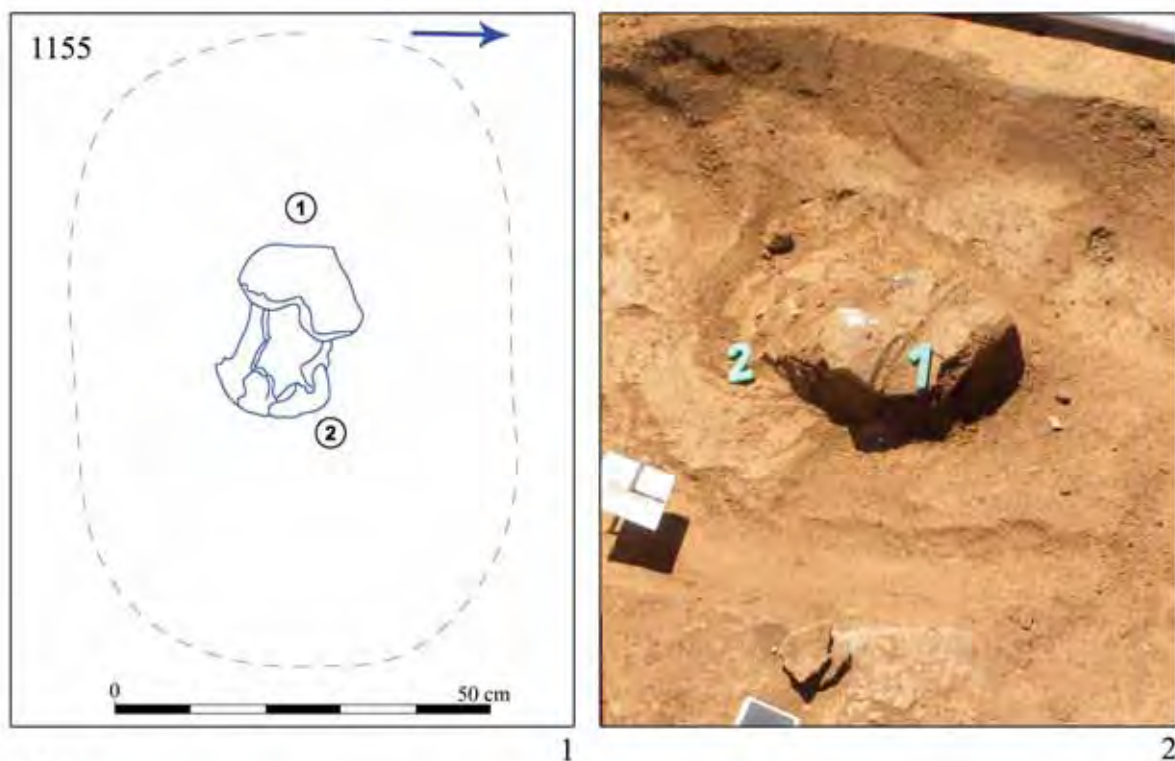

38. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 809. sír

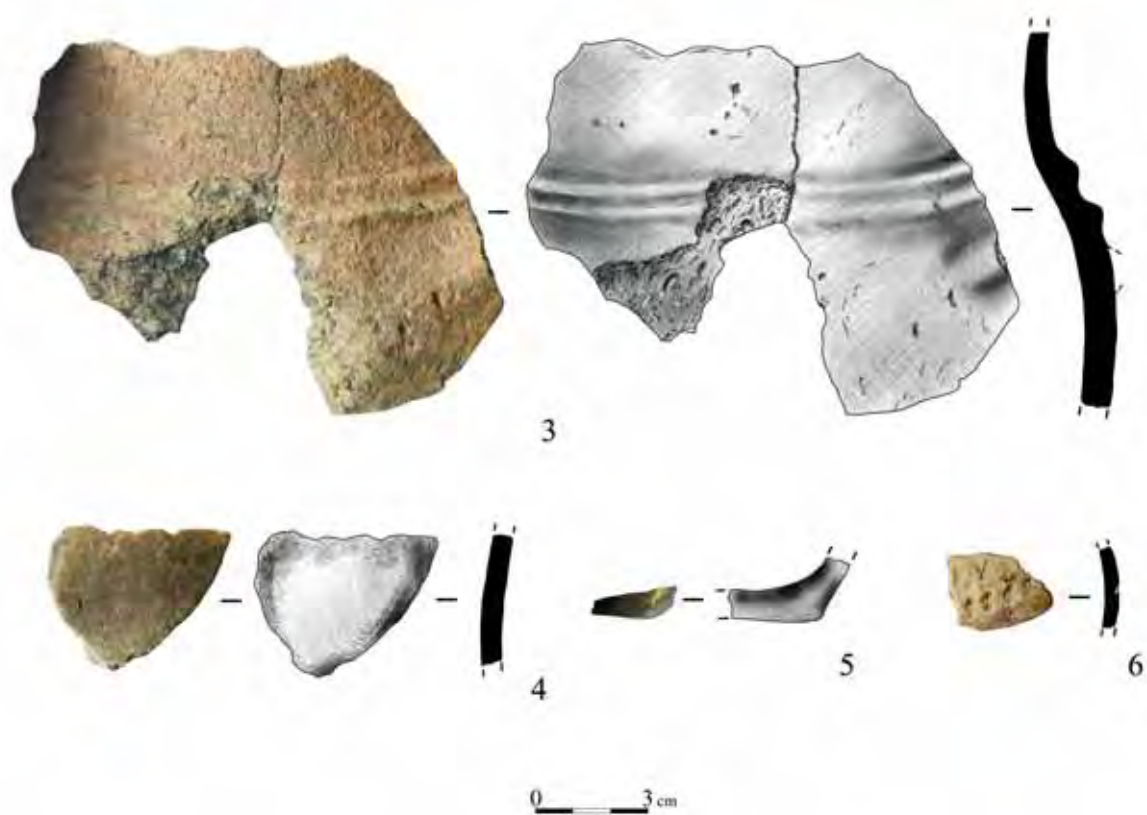
809

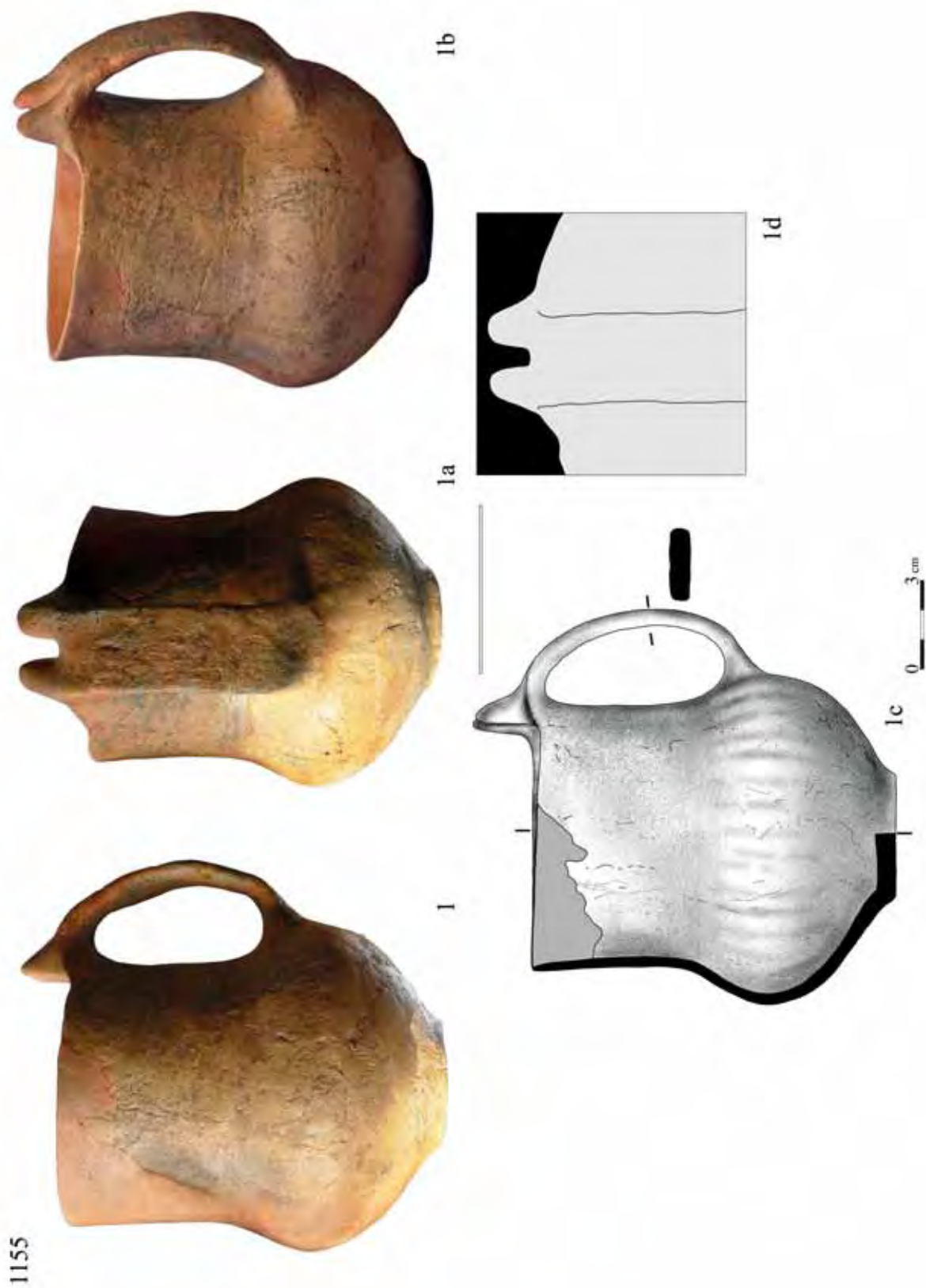
39. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1-4: 809. sír; 5-13: 1162. sír

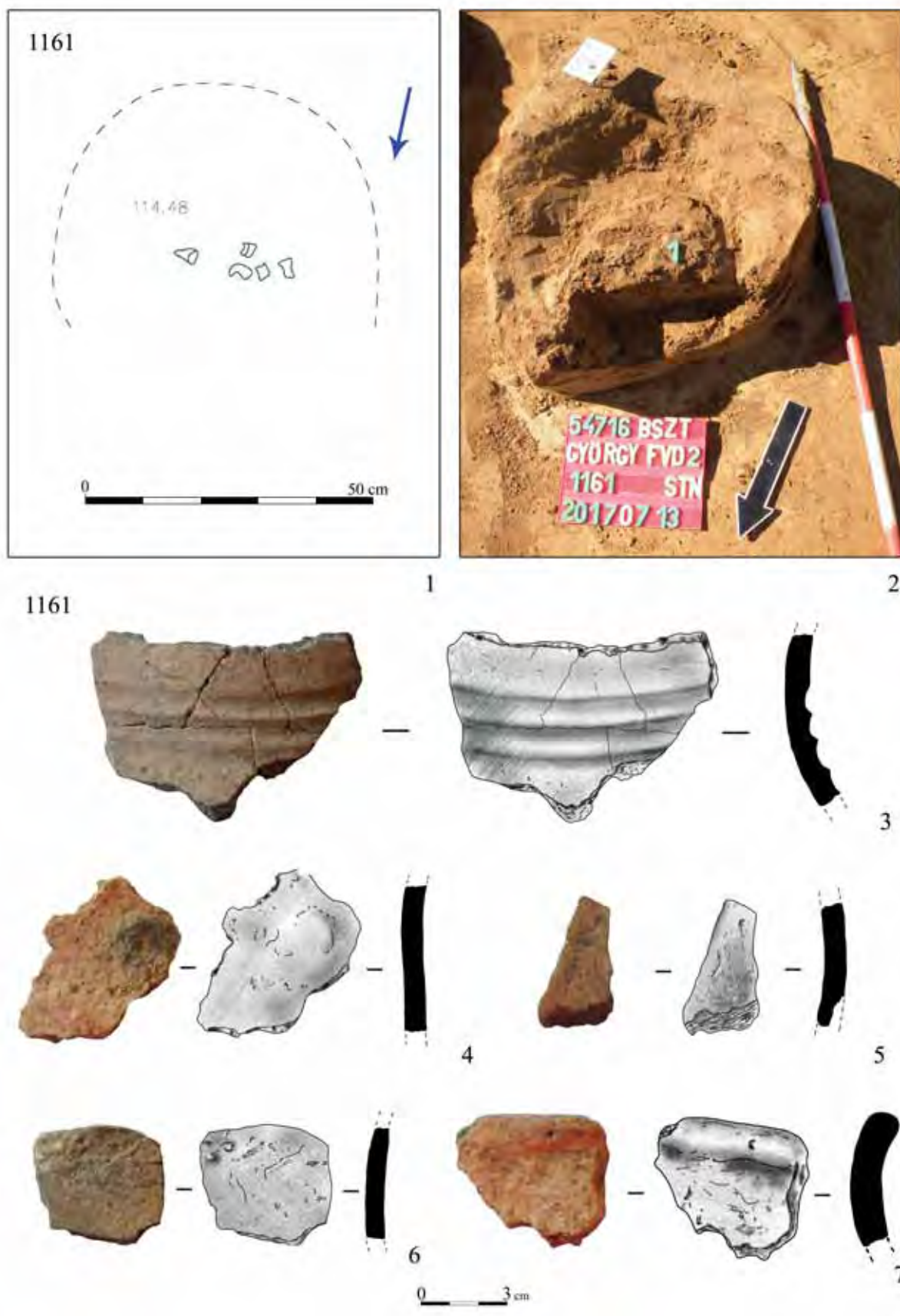
1155

40. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–6: 1155. sír

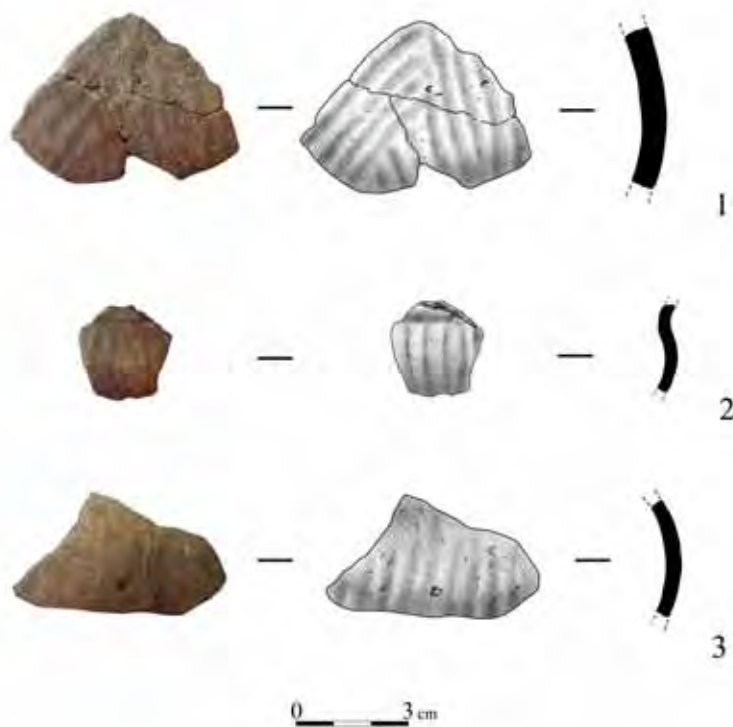

41. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1a–1d: 1155. sír

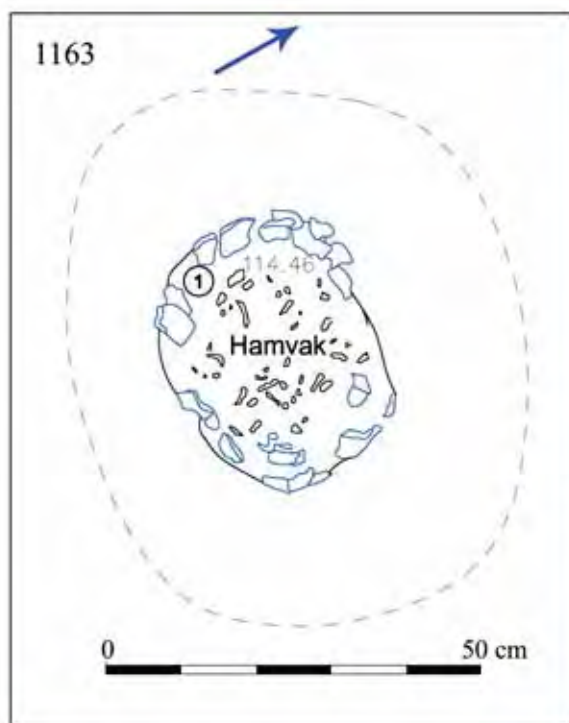
42. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–7: 1161. sír

1161

4

43. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1161. sír

1

2

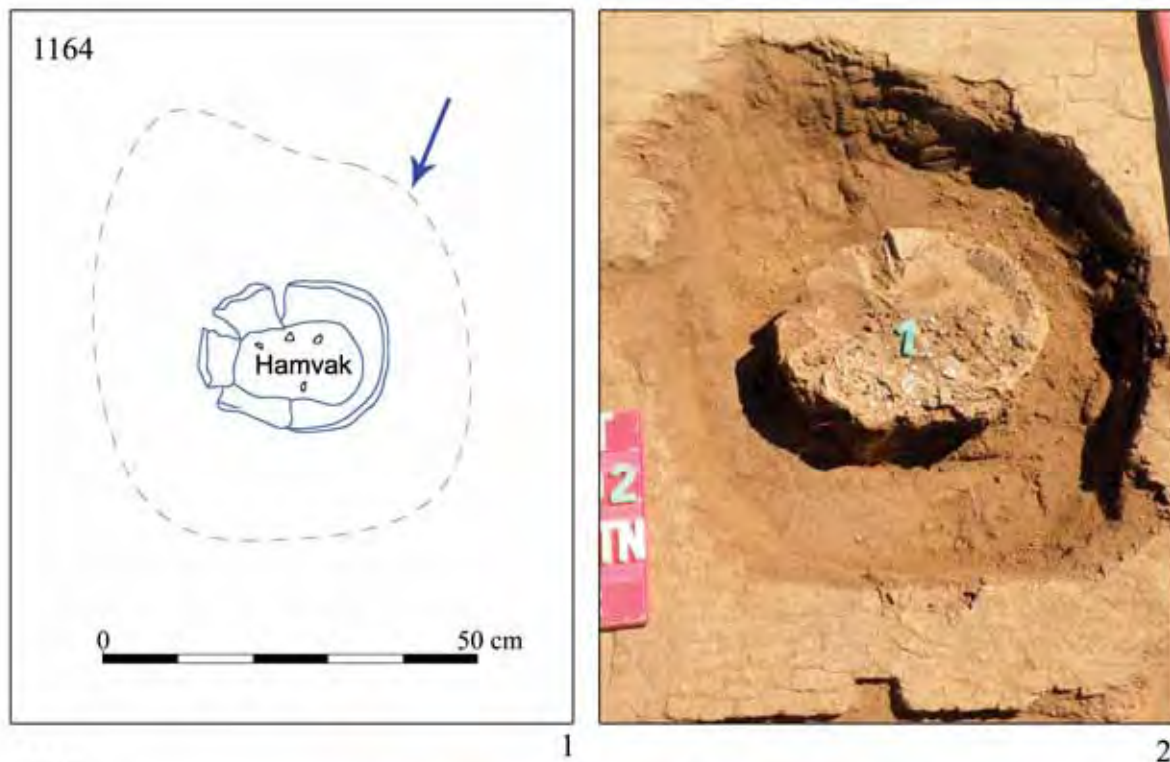
3

44. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 1163. sír

1163

45. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–9: 1163. sír

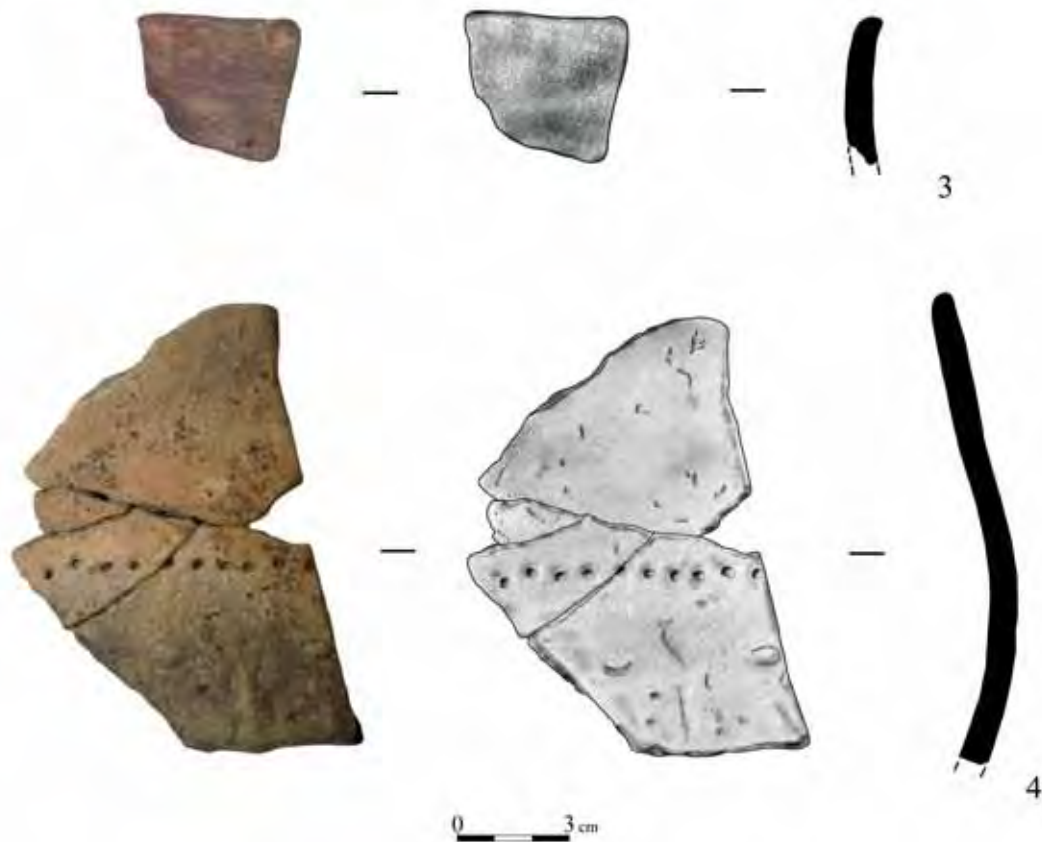
1164

46. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 1164. sír

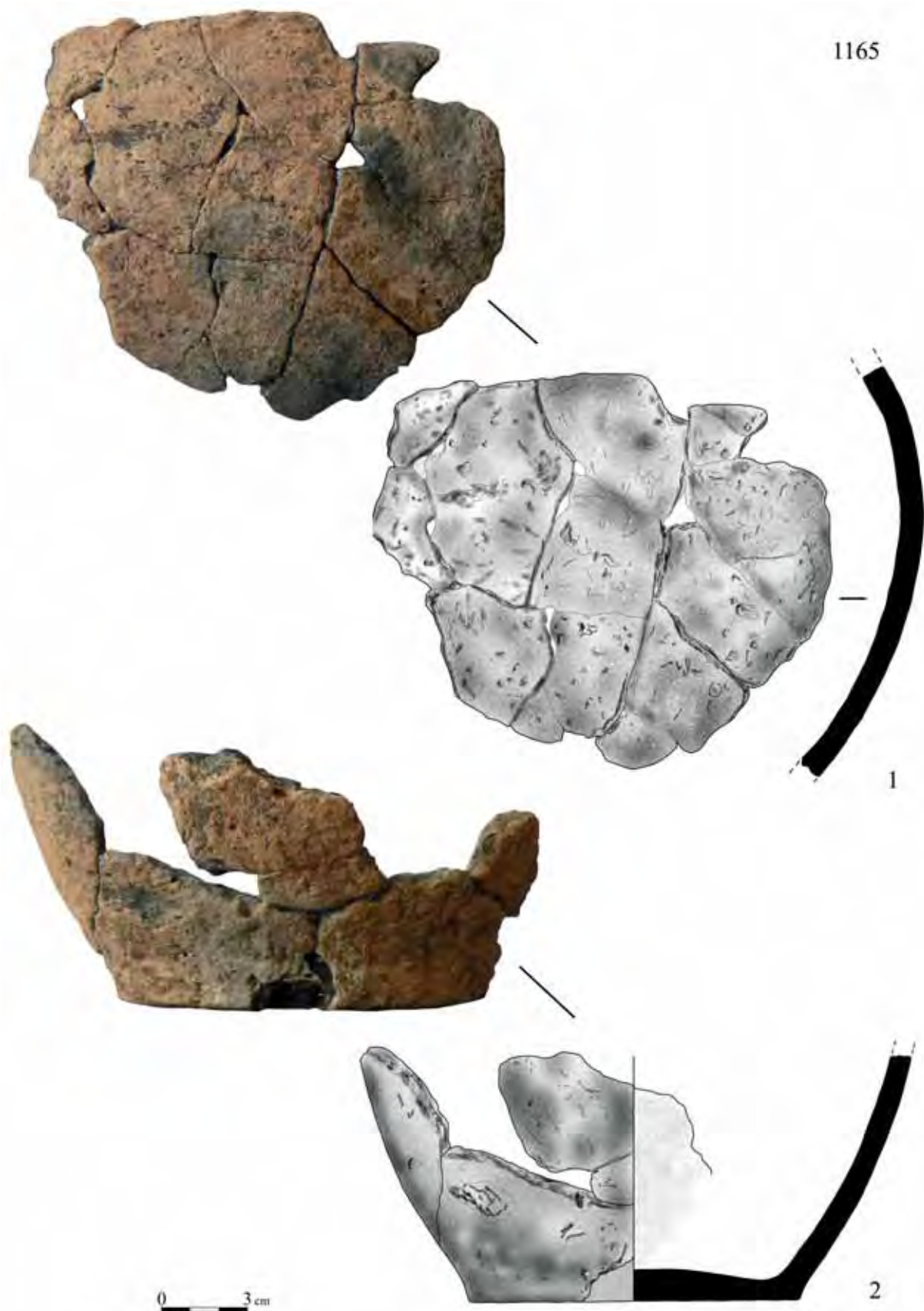

1165

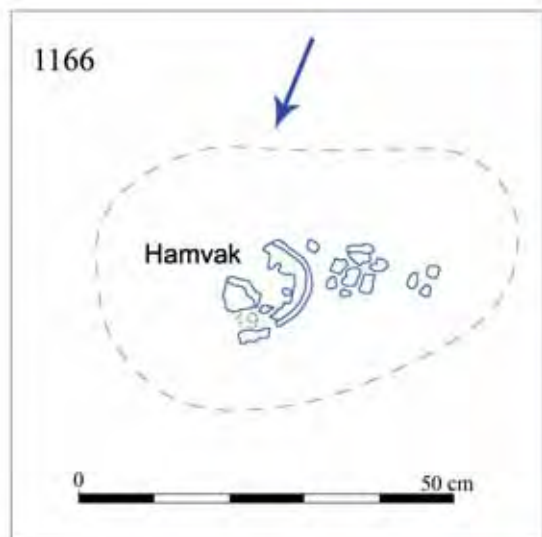

47. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1165. sír

1165

48. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1165. sír

1166

1

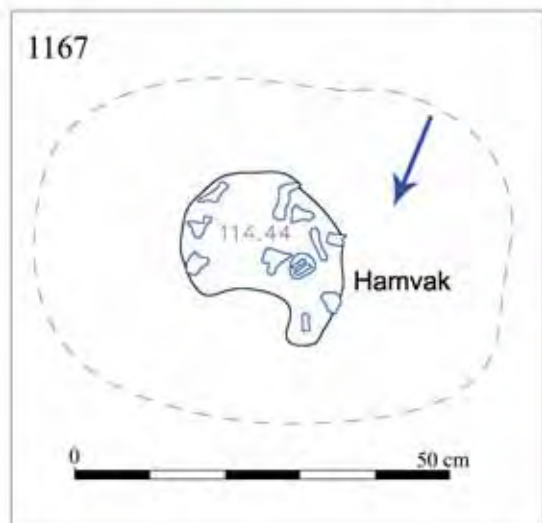

2

4

1167

1167

7

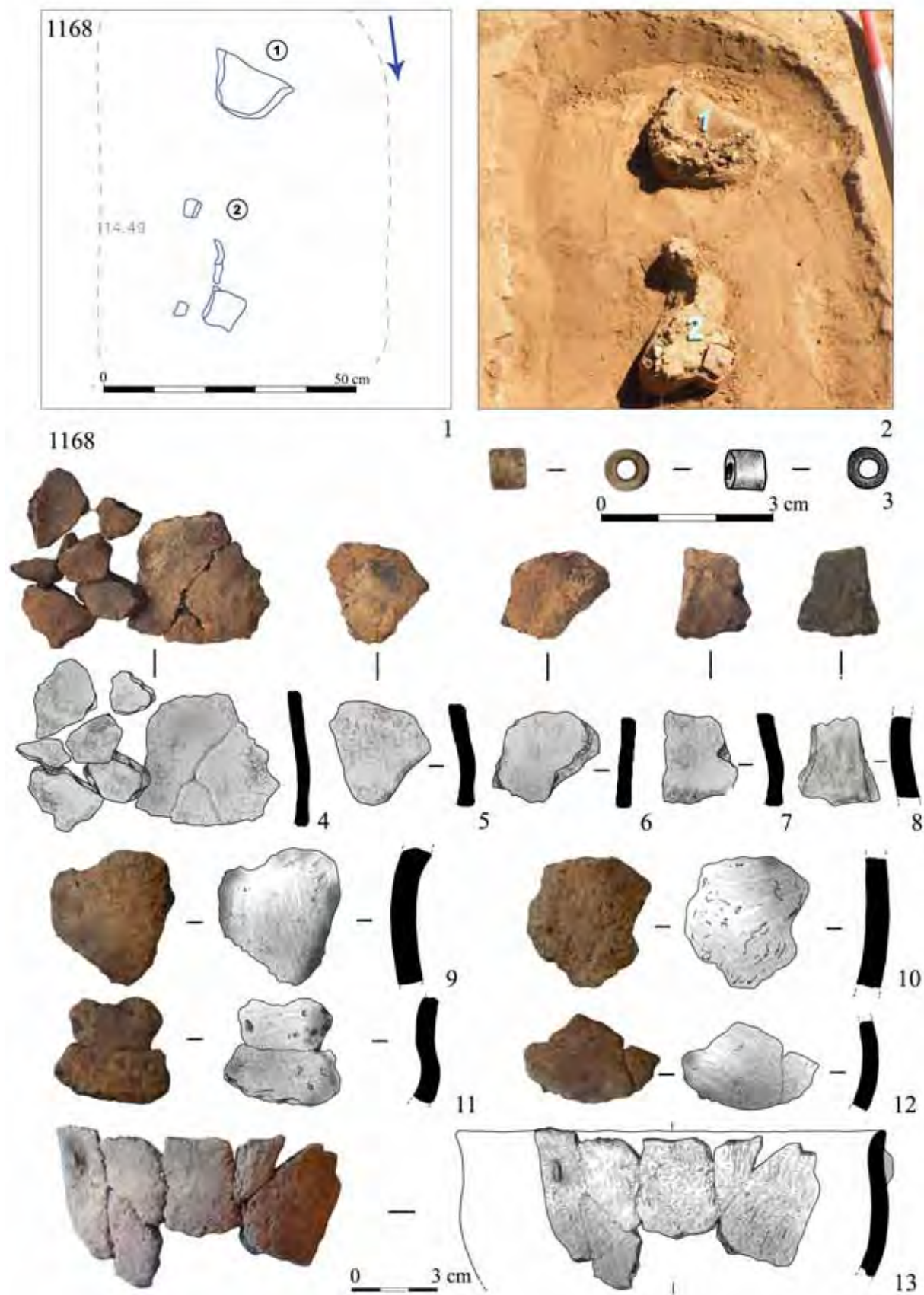
8

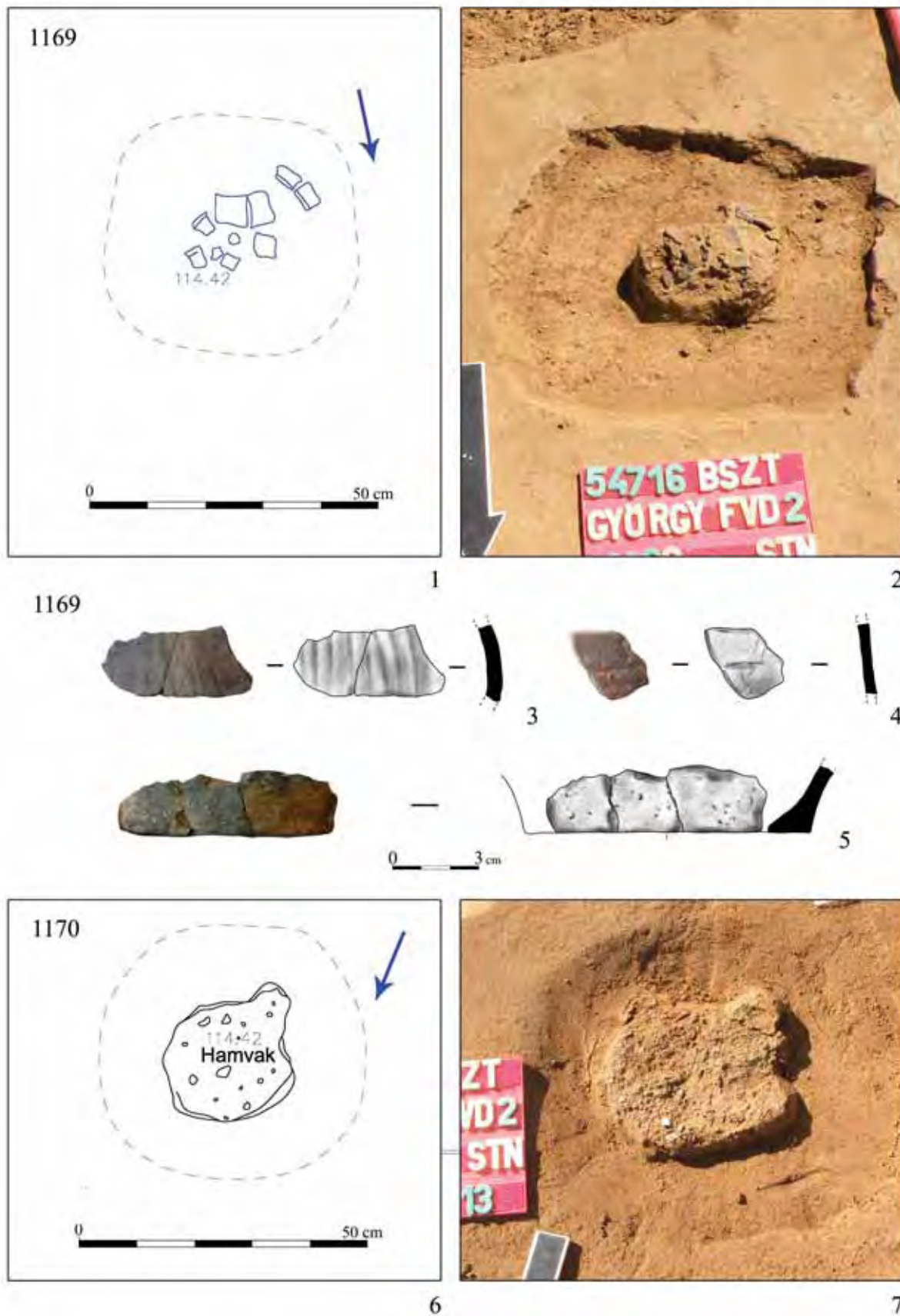
9

0 3 cm

49. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1166. sír; 5–9: 1167. sír

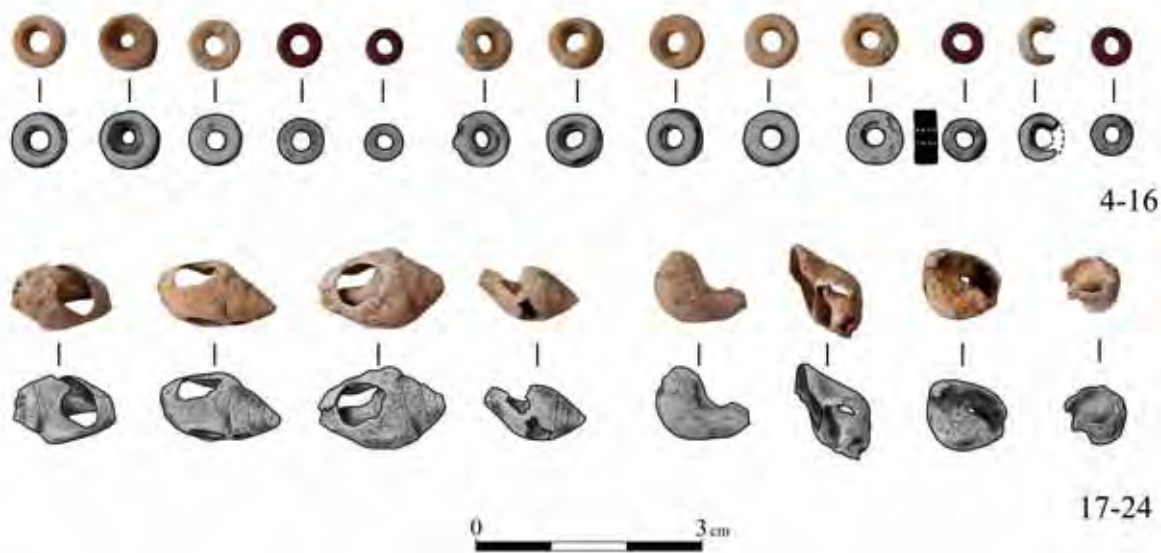
50. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–13: 1168. sír

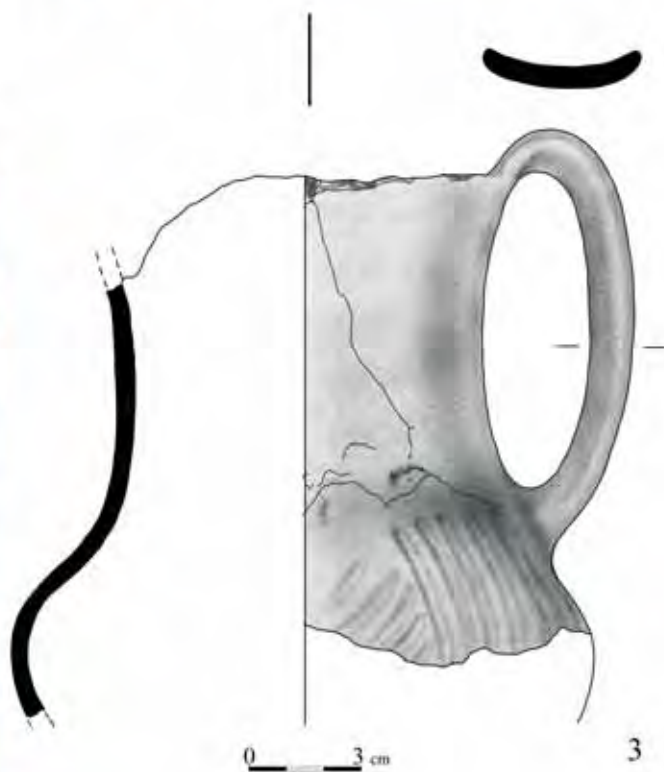
51. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 1169. sír; 6–7: 1170. sír

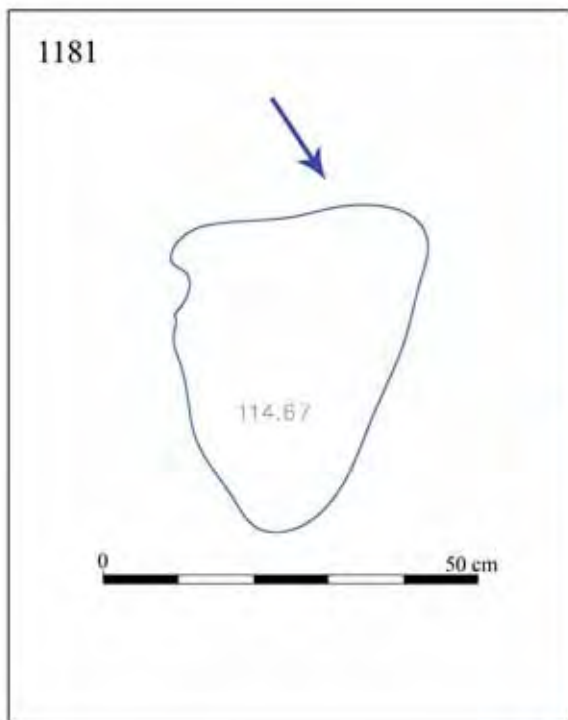
1171

52. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–24: 1171. sír

53. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–6: 1172. sír

1

2

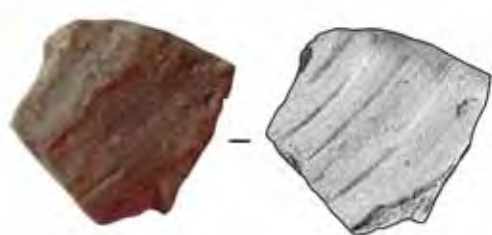
1181

3

4

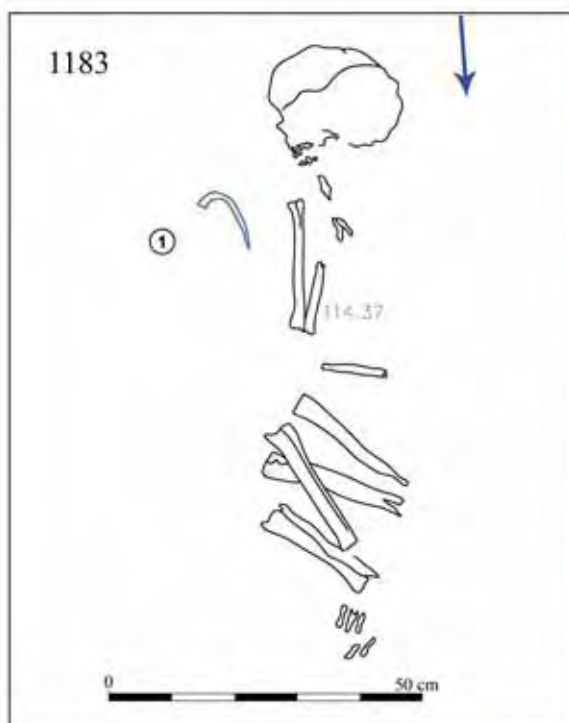
5

6

54. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–6: 1181. sír

1

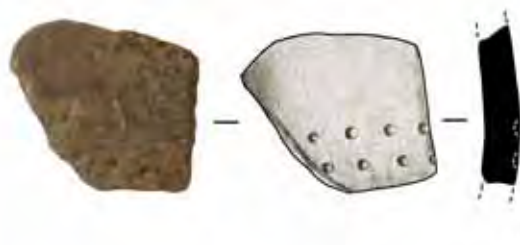

2

1183

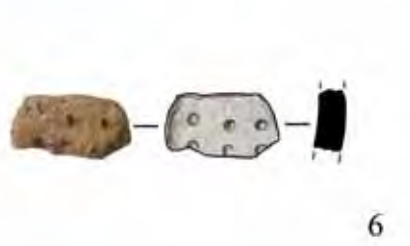
3

4

5

6

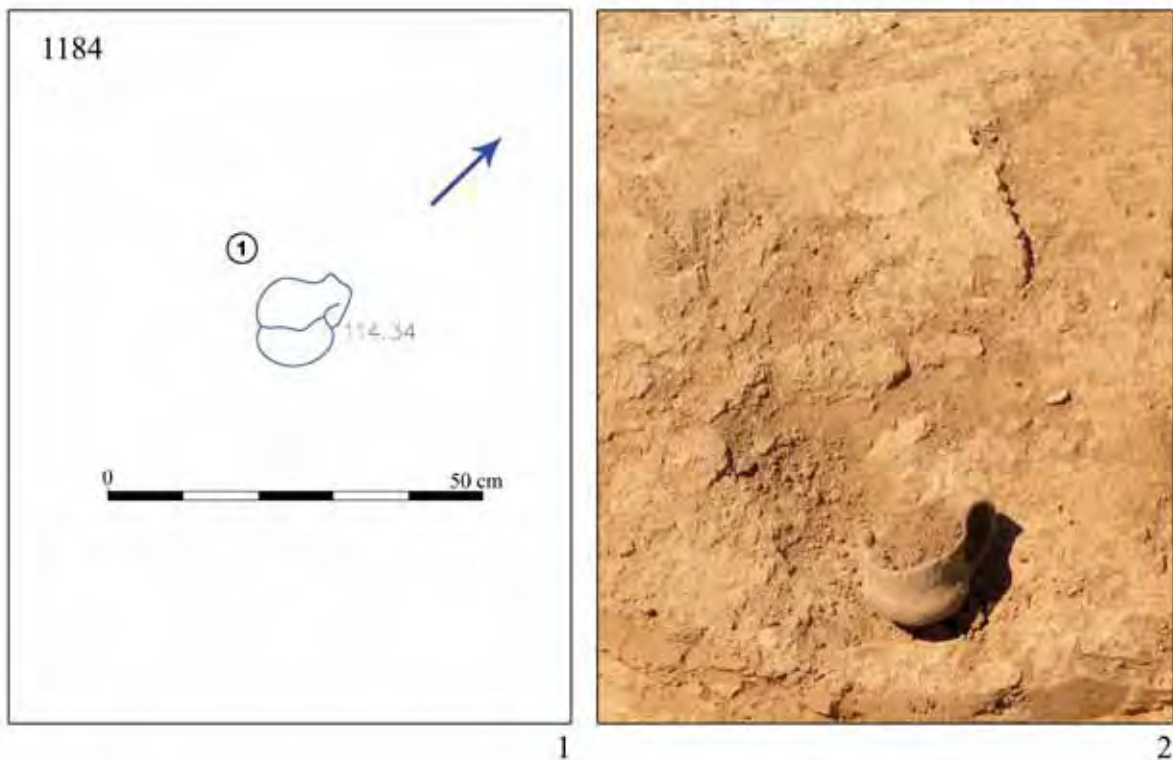
7

8

55. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–8: 1183. sír

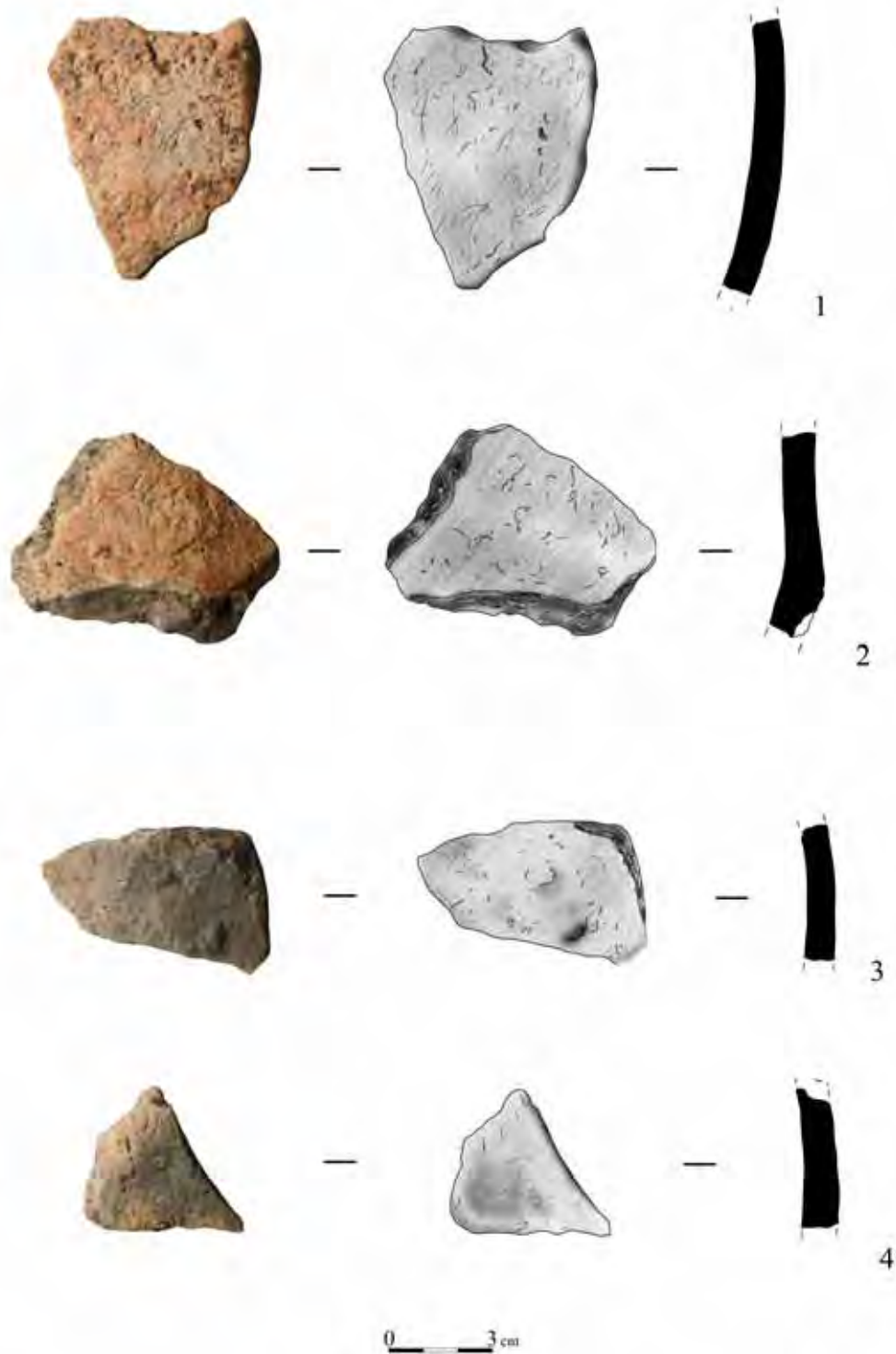

1184

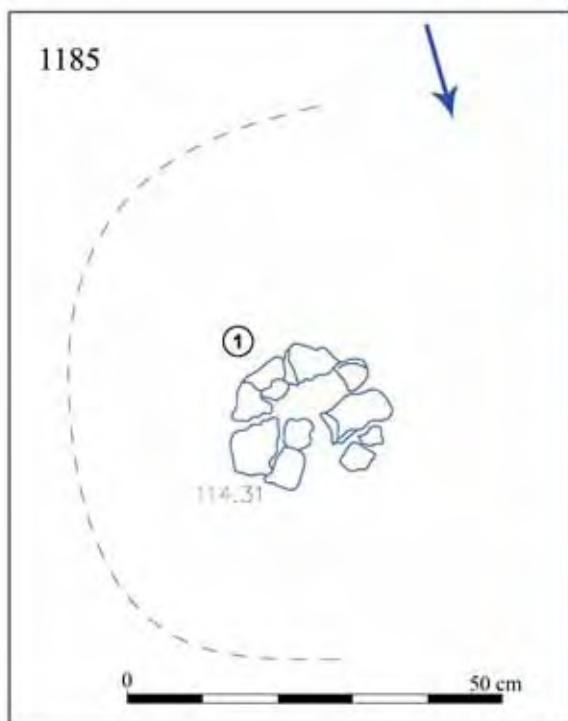

56. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1184. sír

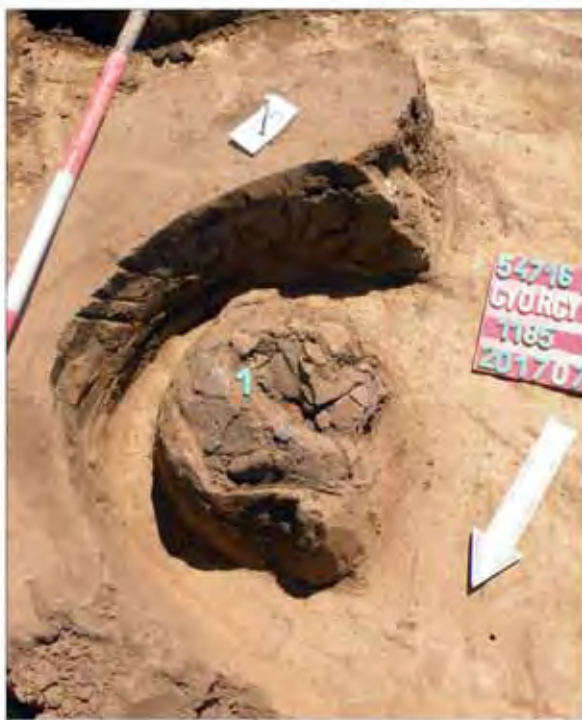
1184

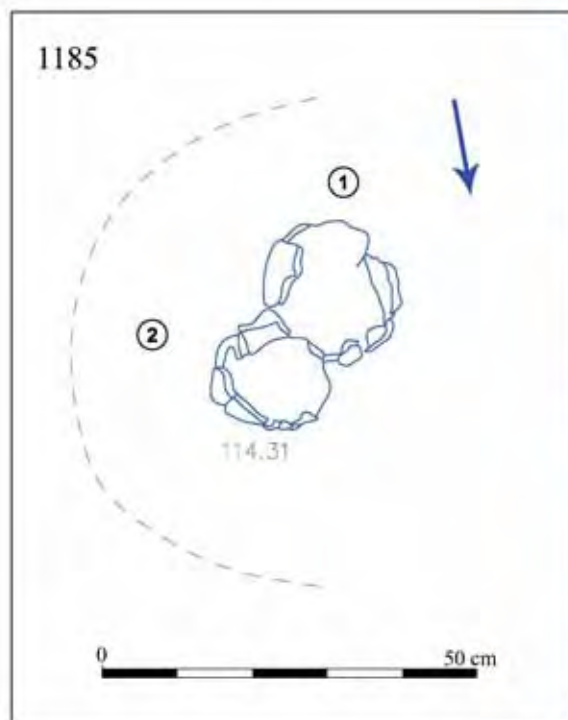
57. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1184. sír

1

2

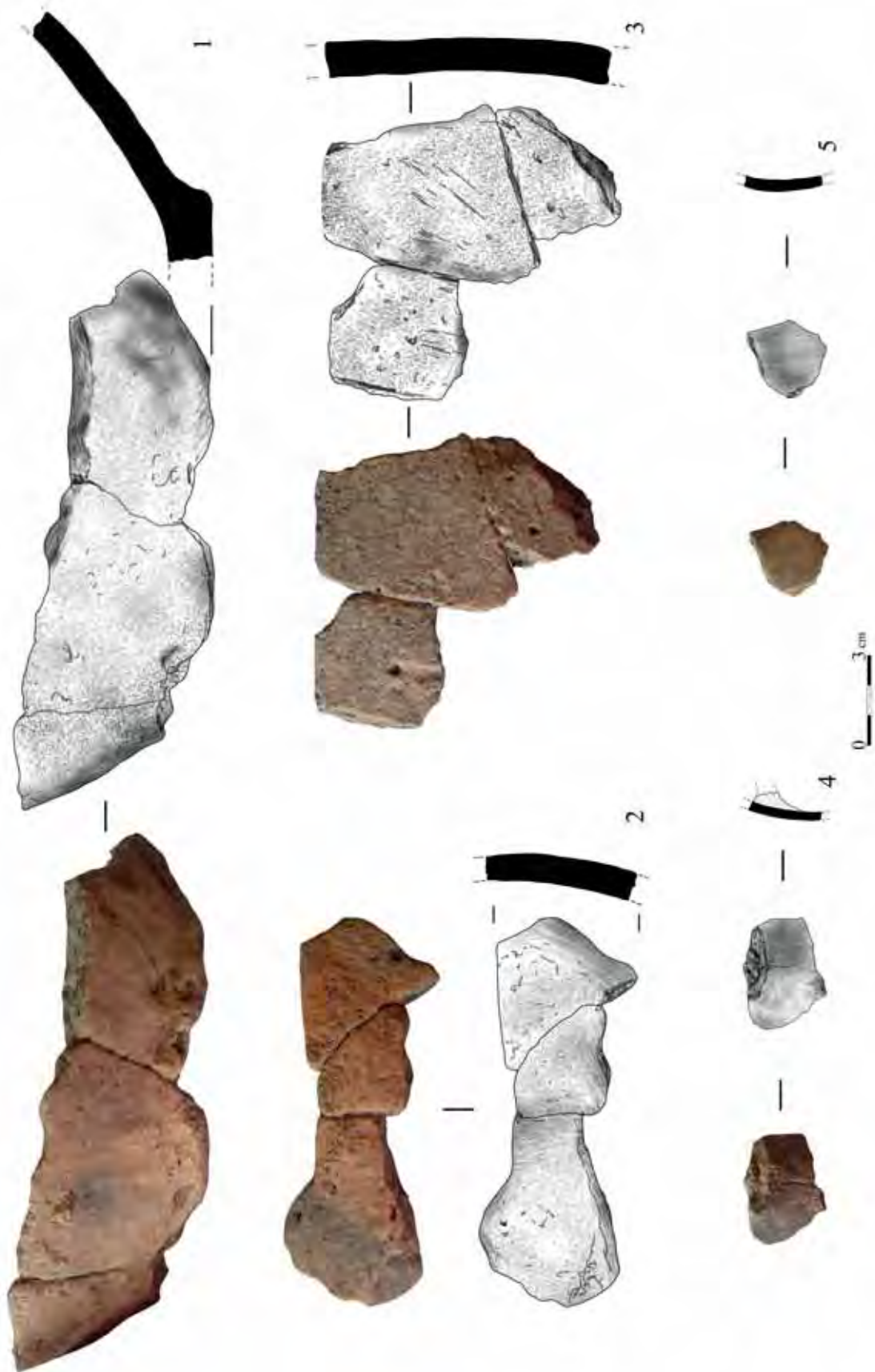
3

4

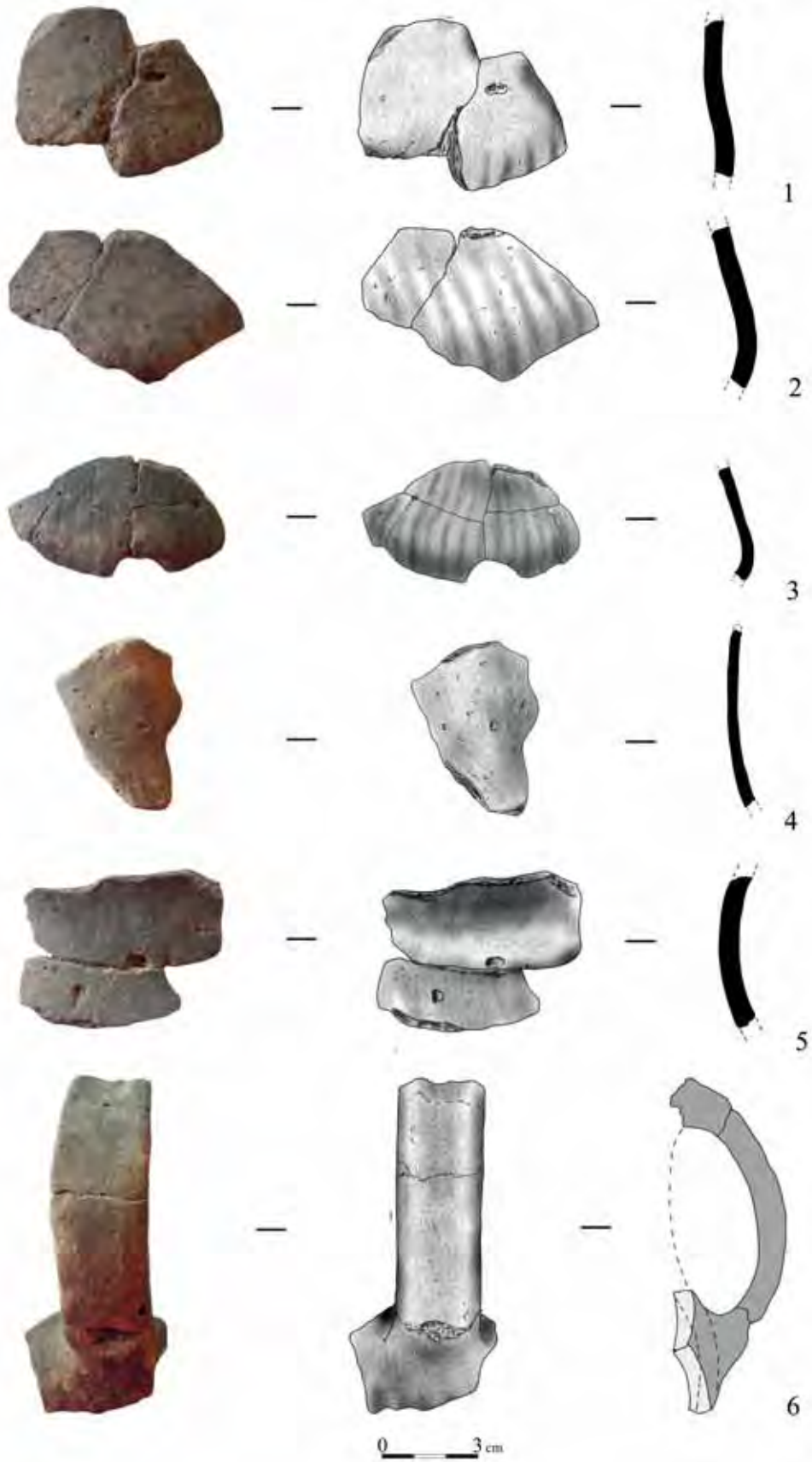
58. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1185. sír

1185

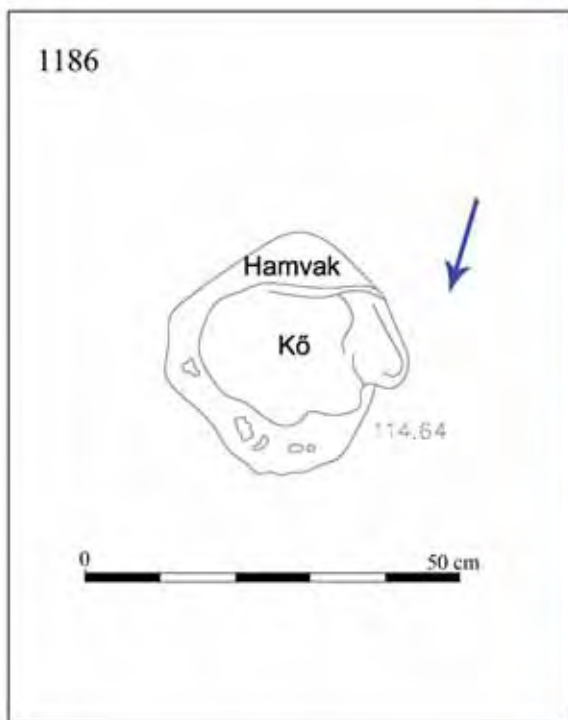

59. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 1185. sír

1185

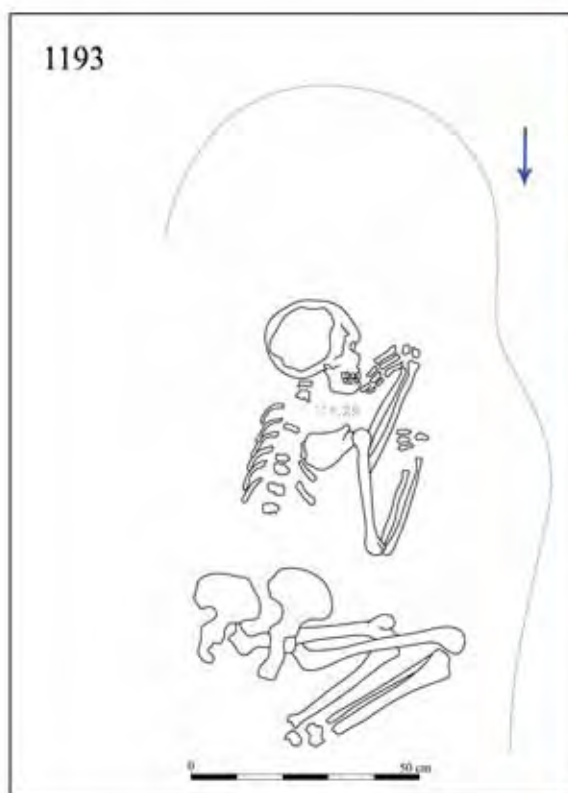
60. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–6: 1185. sír

1

2

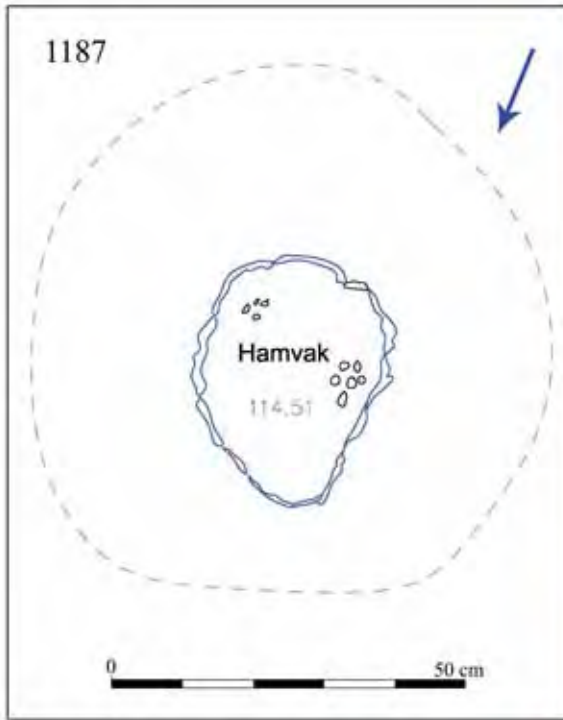

3

4

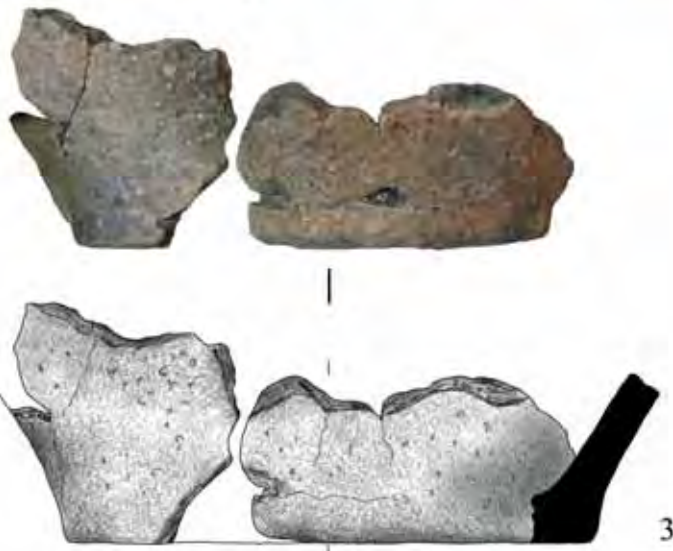
61. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1186. sír; 3–4: 1193. sír

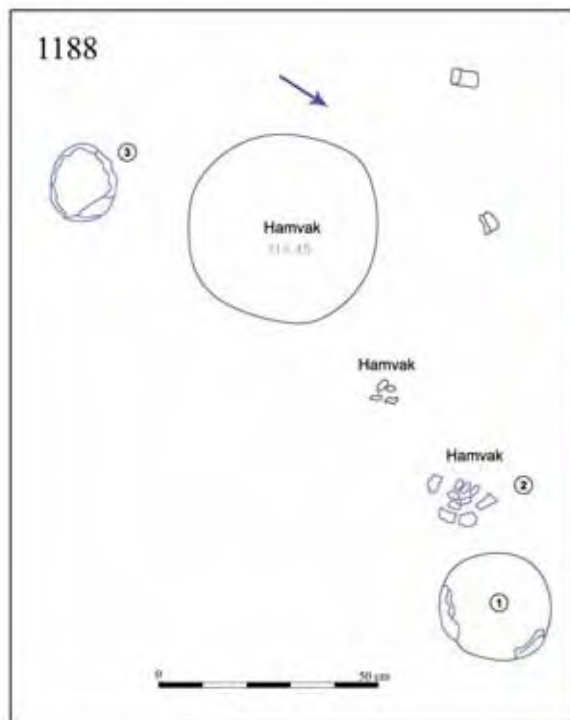
1

2

62. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 1187. sír

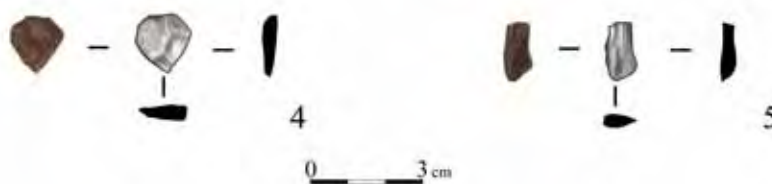
1

2

3

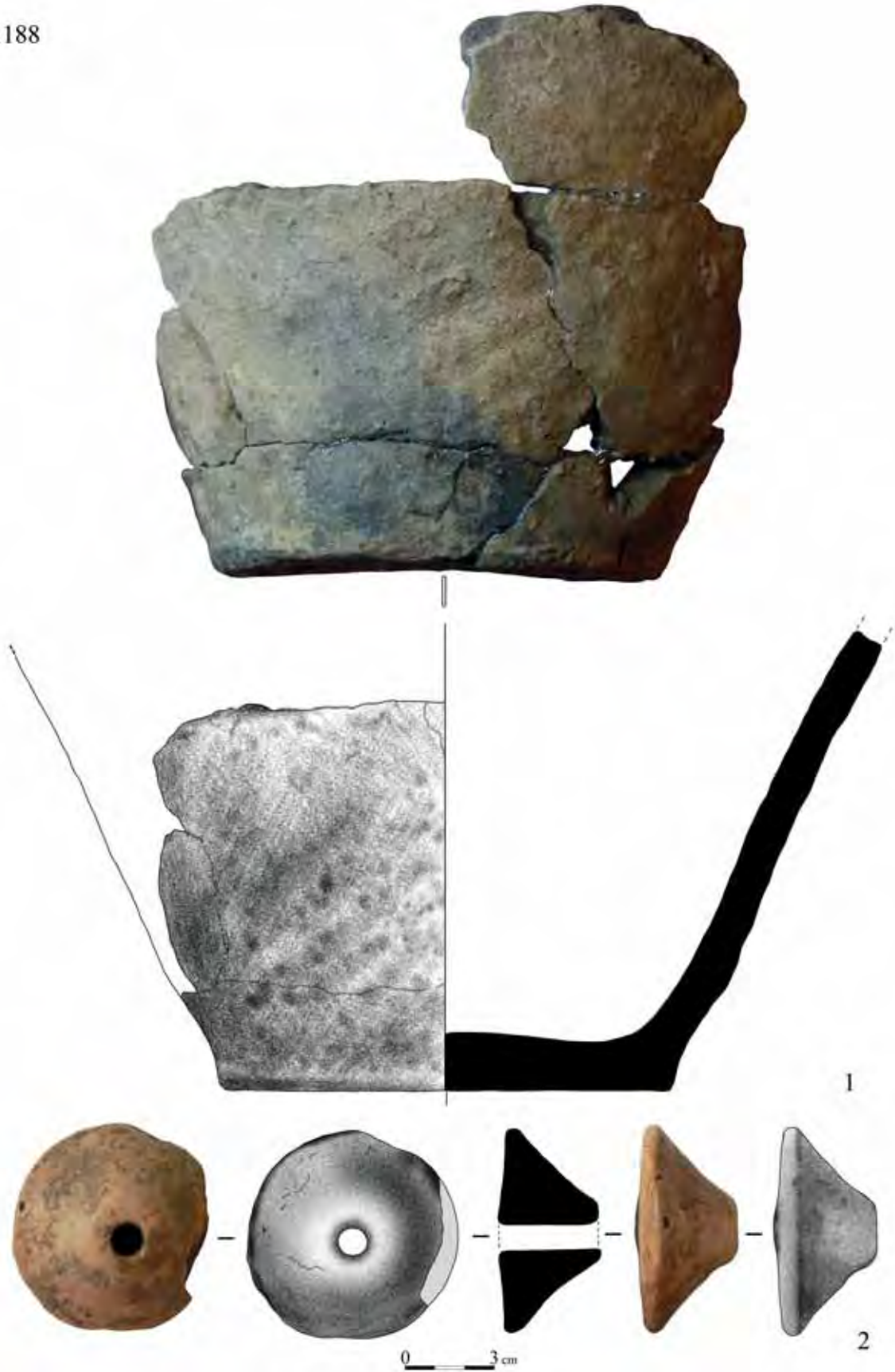

4

5

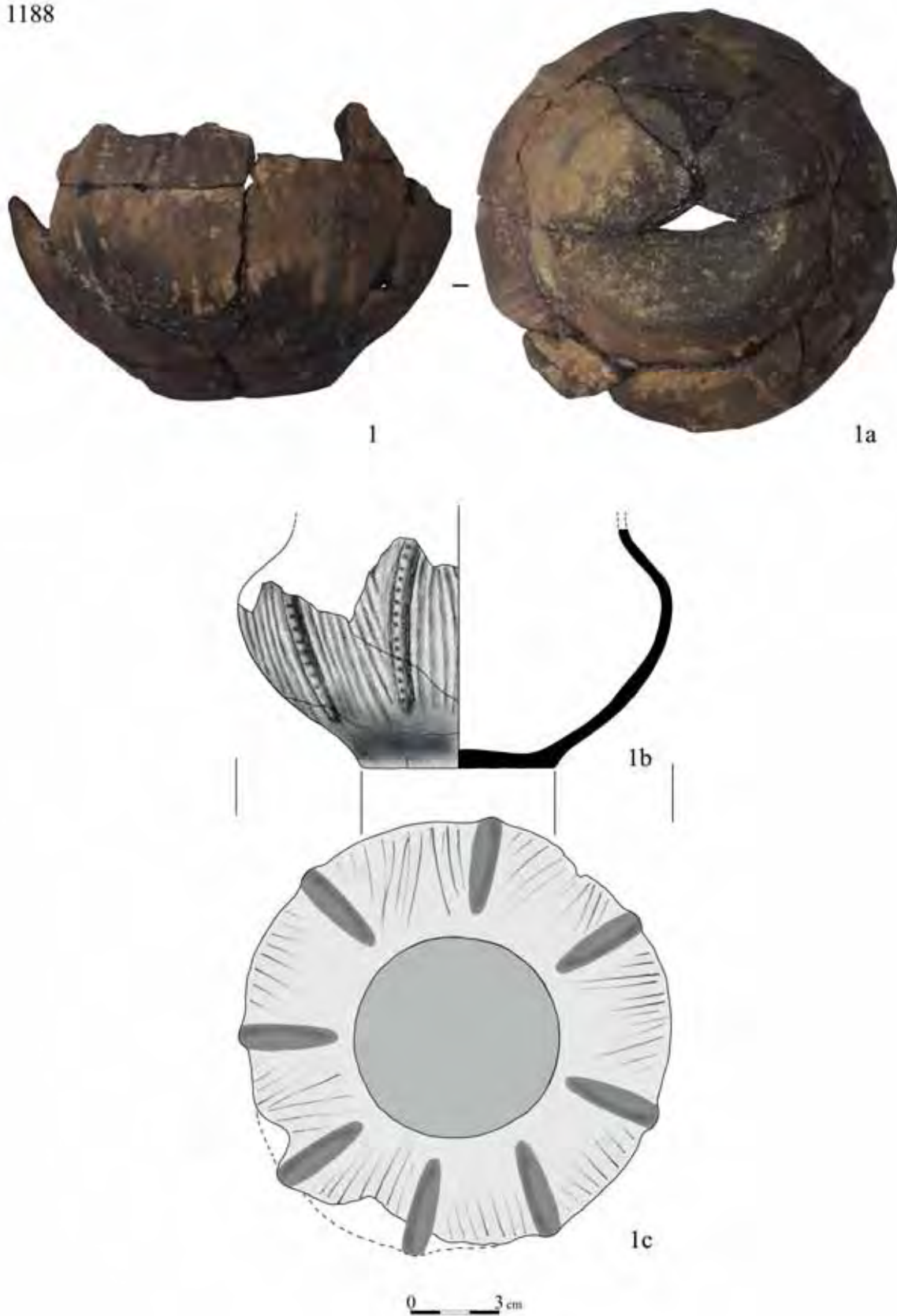
63. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 1188. sír

1188

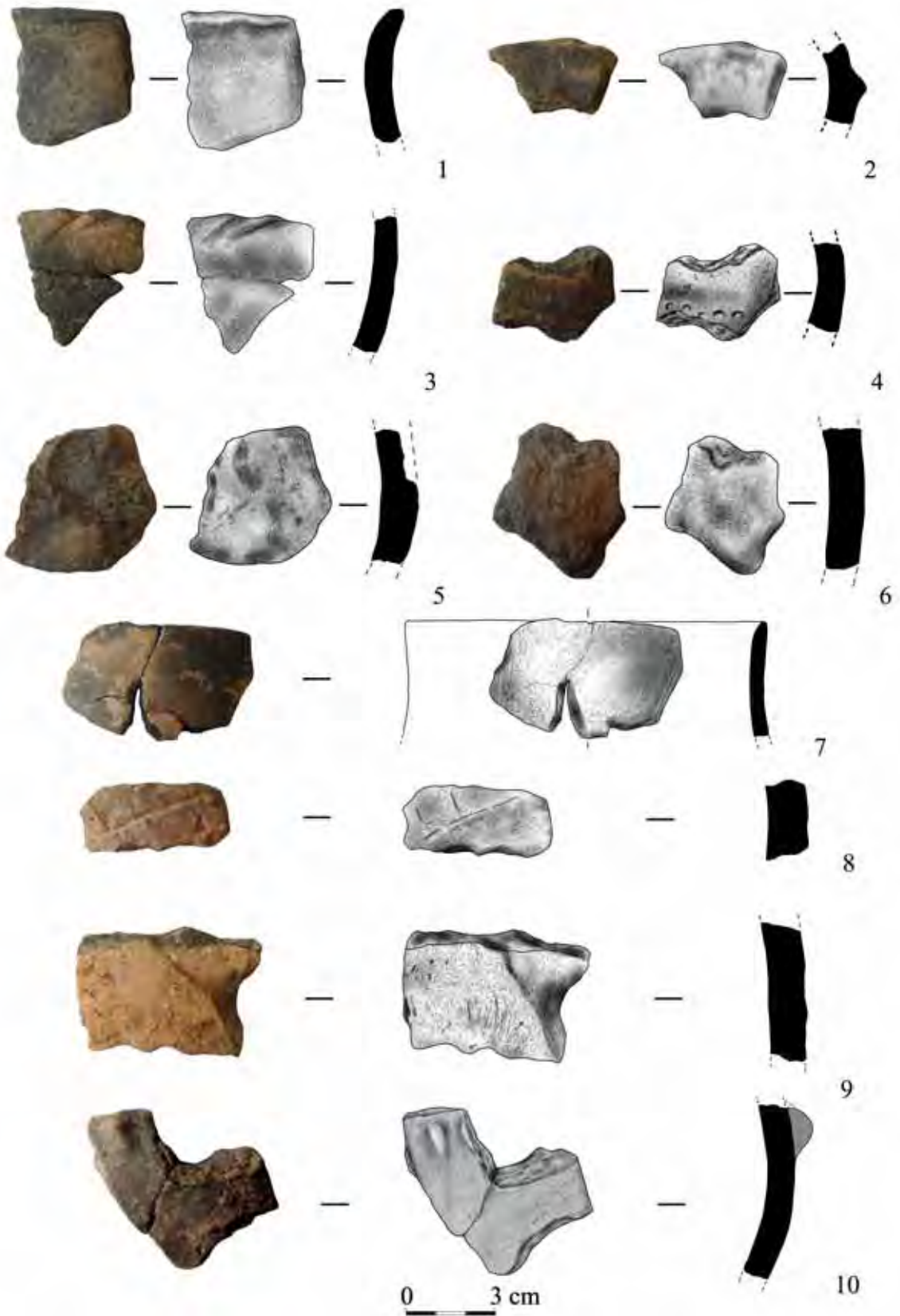
64. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1188. sír

1188

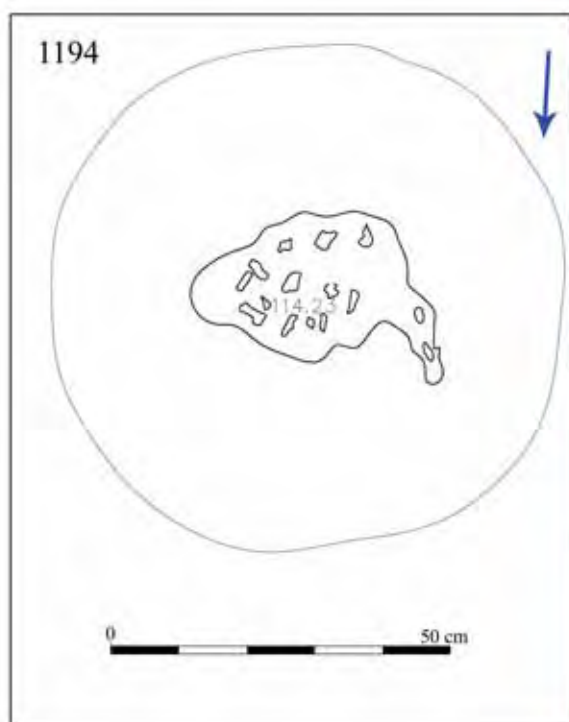

65. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1a–1c: 1188. sír

1188

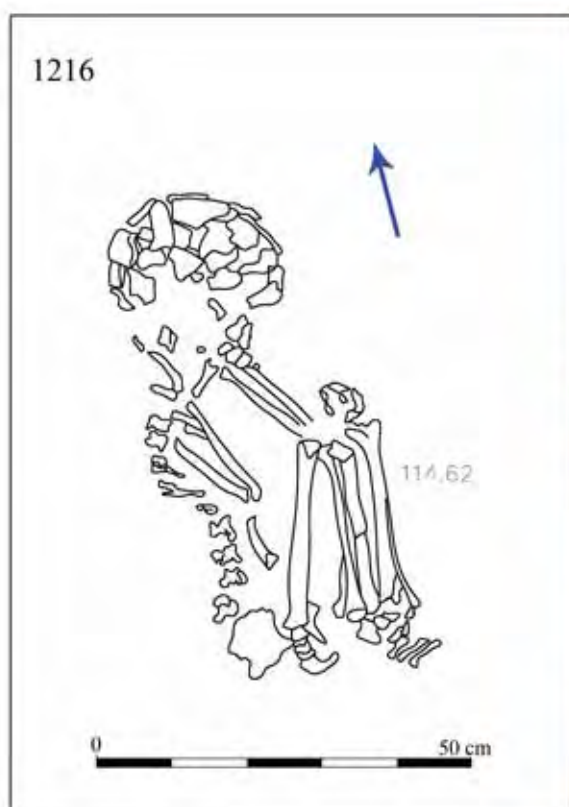
66. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–10: 1188. sír

1

2

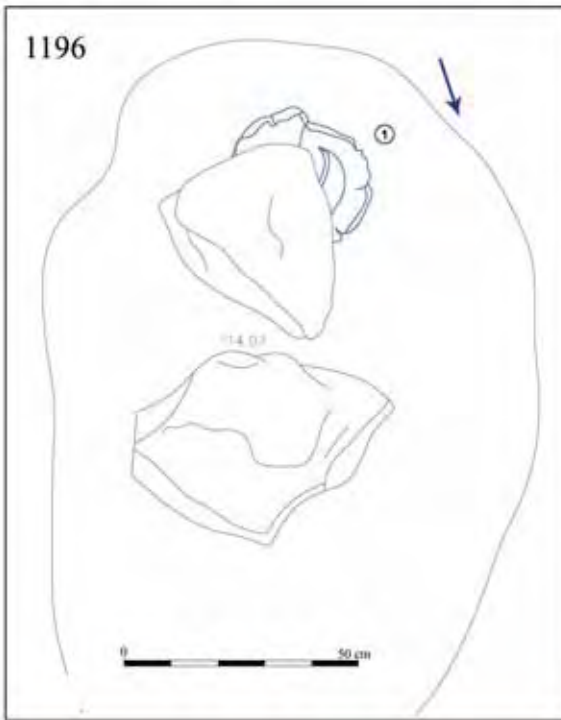

3

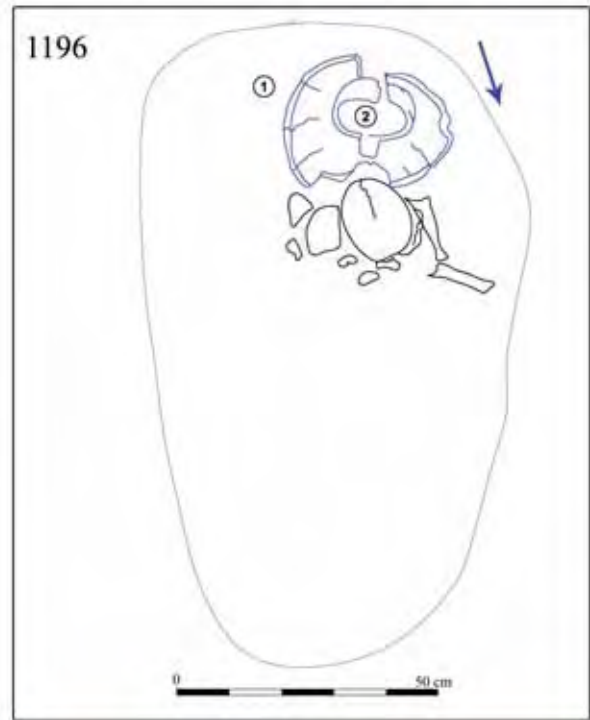

4

67. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1194. sír; 3–4: 1216. sír

1

2

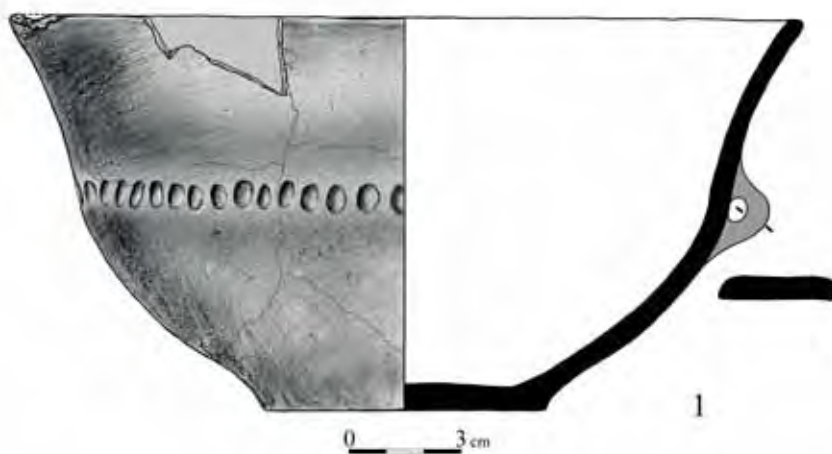
3

4

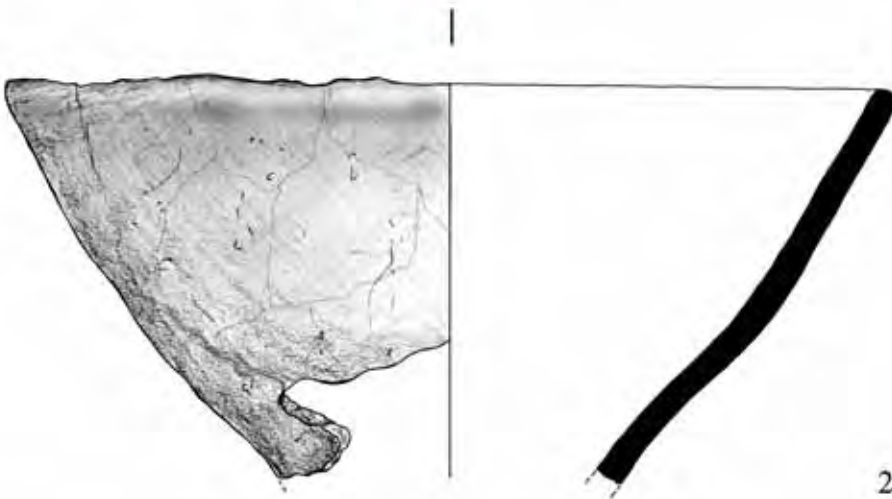
68. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1196. sír

1196

69. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 1196. sír

1196

0 3 cm

70. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1196. sír

1

2

3

4

1210

0 3cm

—

—

5

71. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1201. sír; 3–5: 1210. sír

1202

1

2

3

3a

0 3 cm

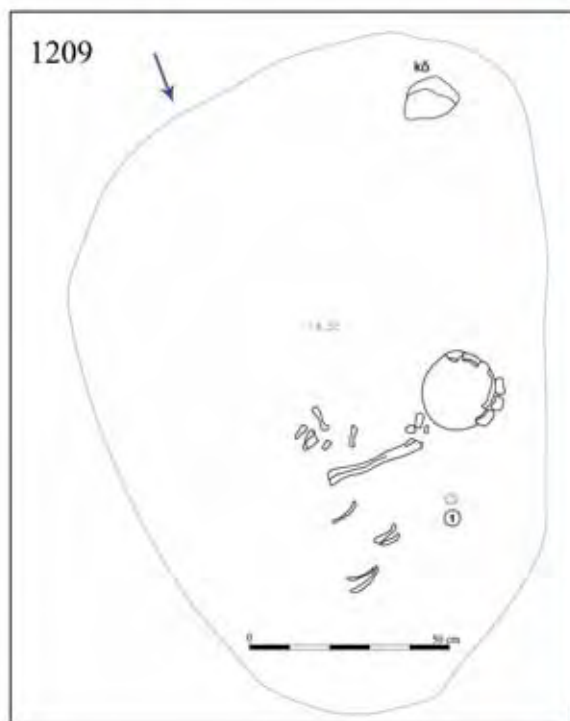
72. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3a: 1202. sír

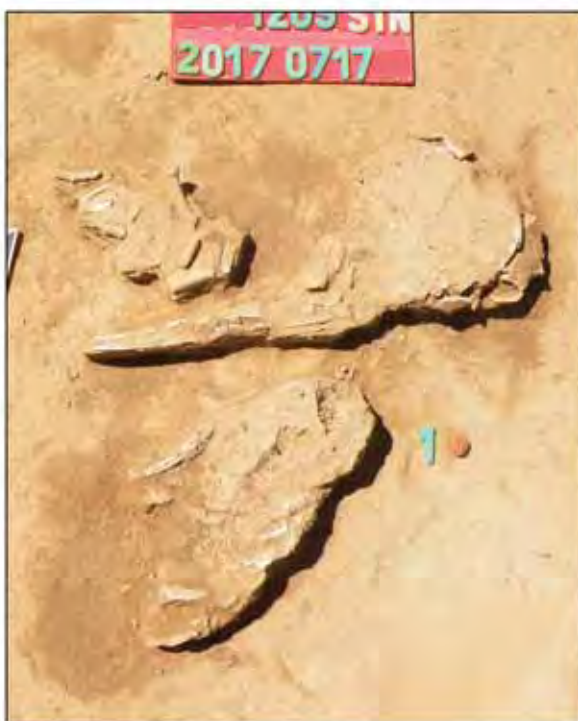
1

2

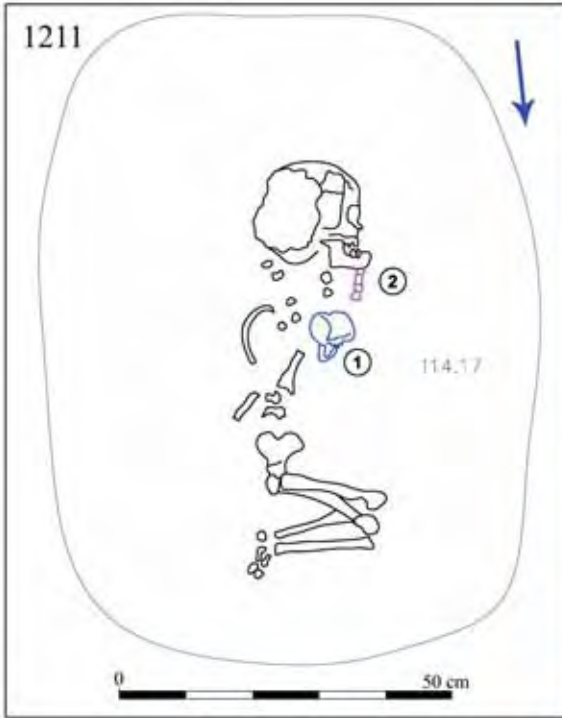

3

4

73. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1207. sír; 3–4: 1209. sír

1

2

3

74. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 1211. sír

1211

0 3 cm

0 3 cm

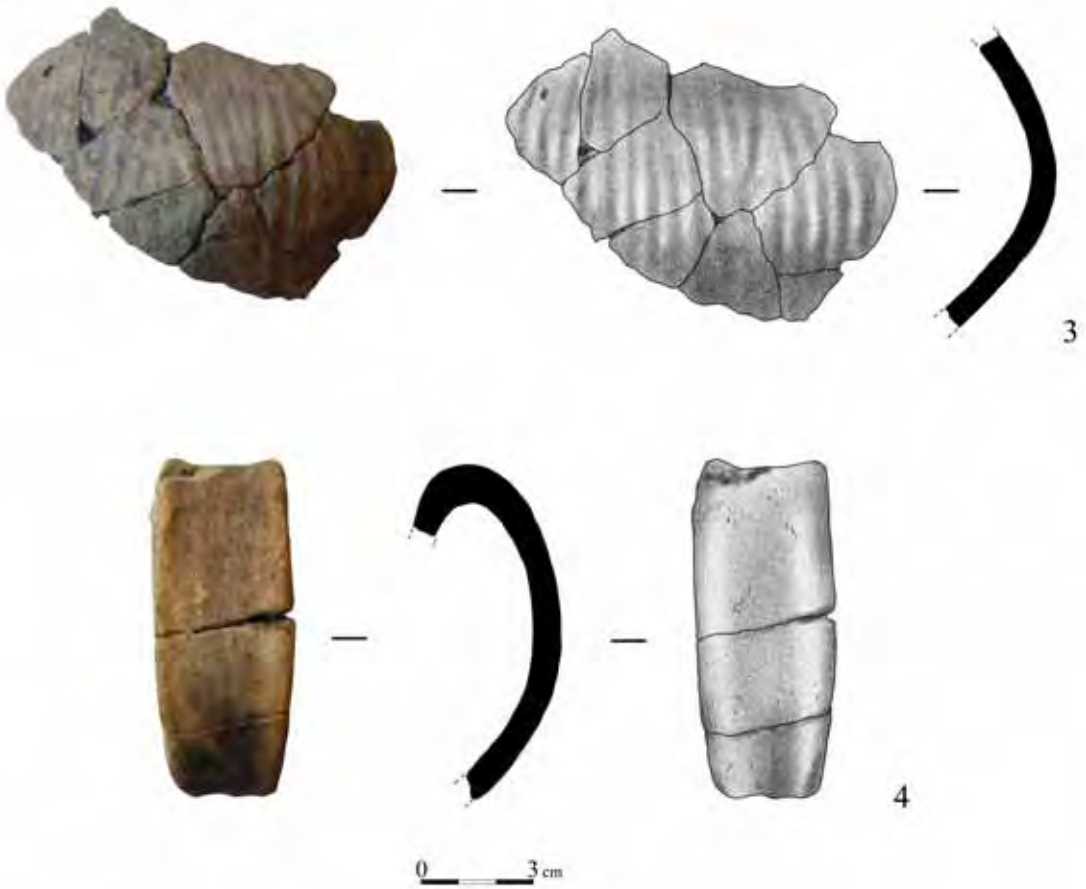
75. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1-21: 1211. sír

1212

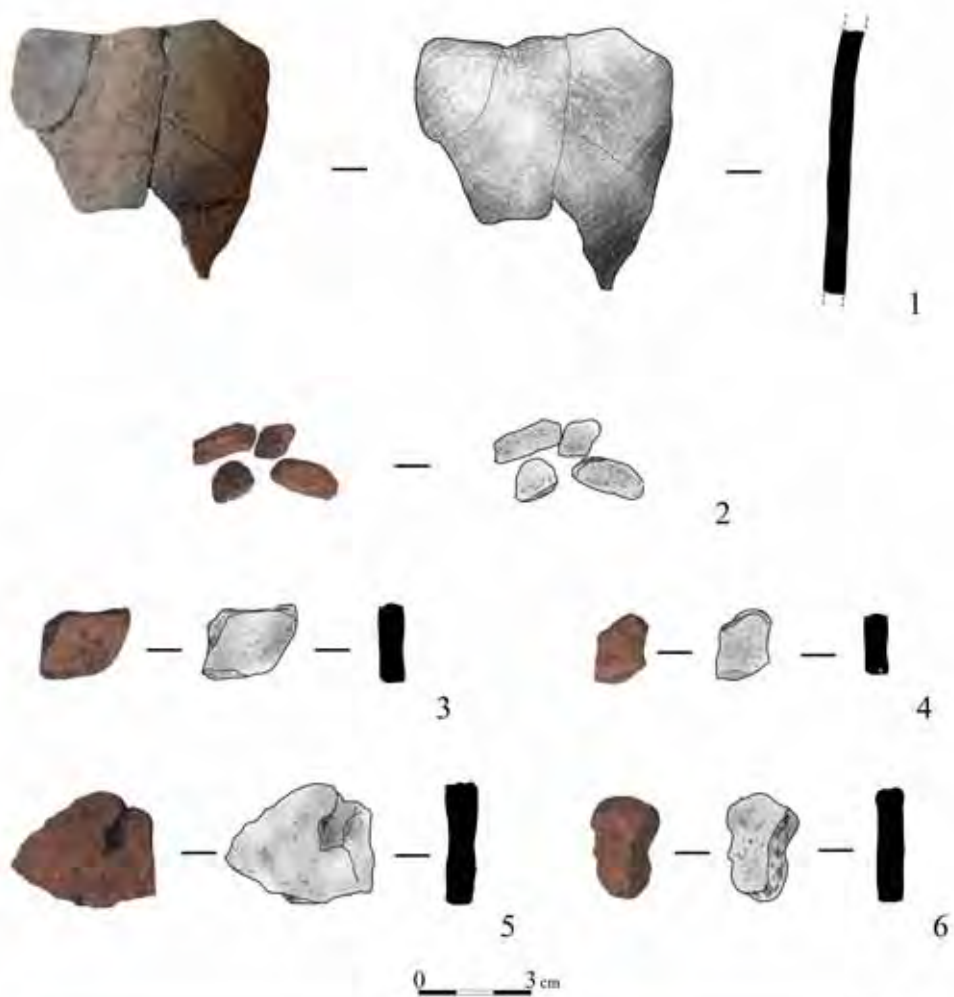
1

2

76. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1212. sír

1212

7

77. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–7: 1212. sír

1

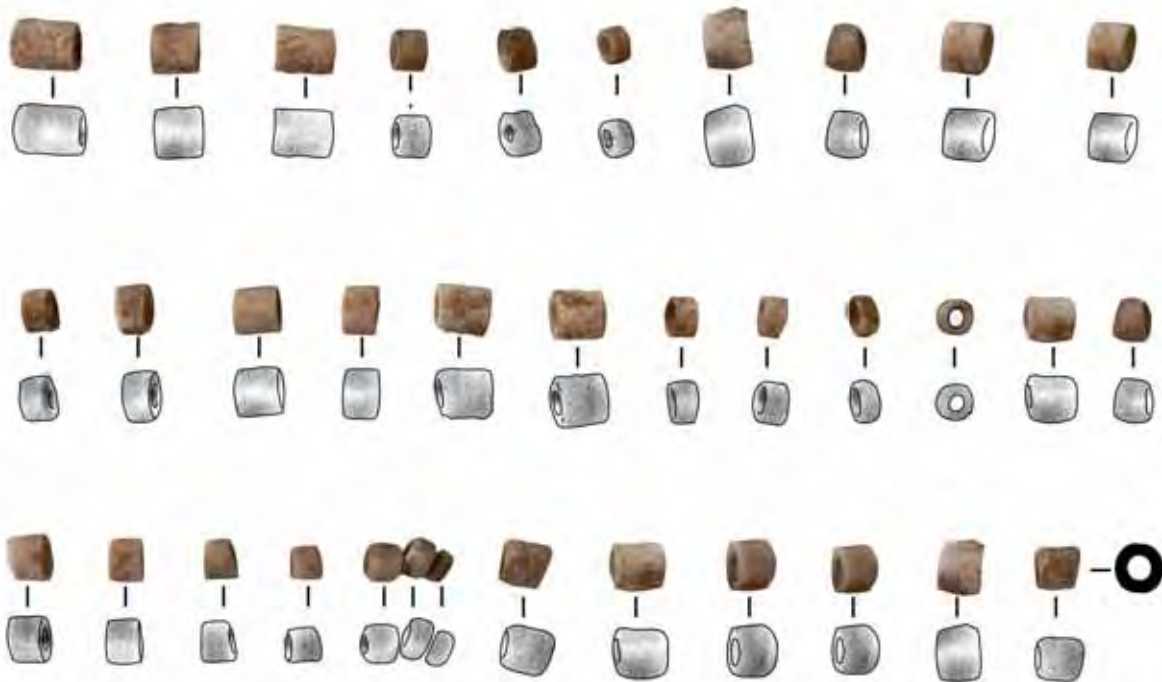
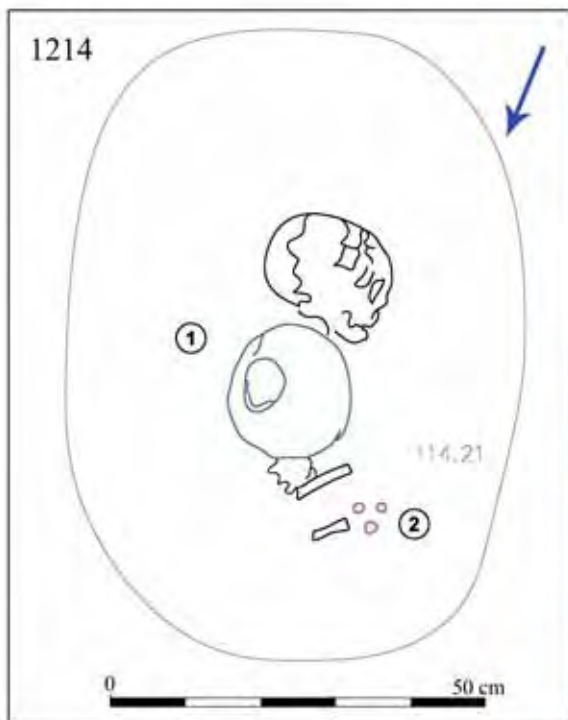
2

1213

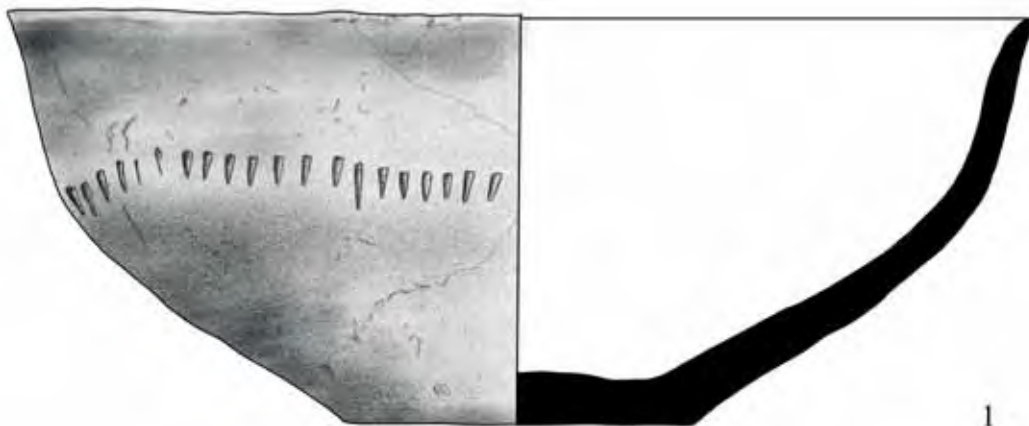
0 3 cm

78. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely.1–4: 1213. sír

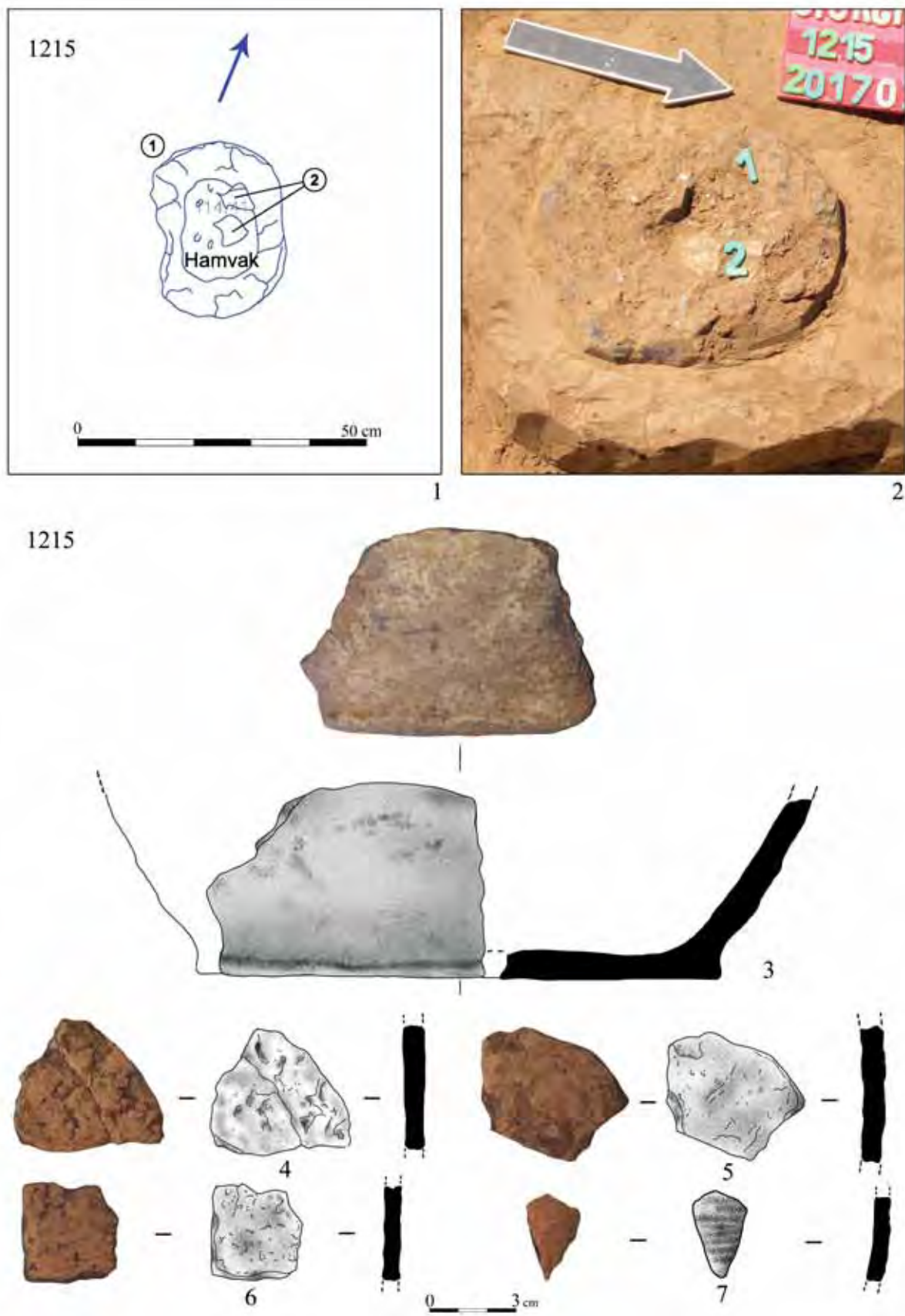

79. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–37: 1214. sír

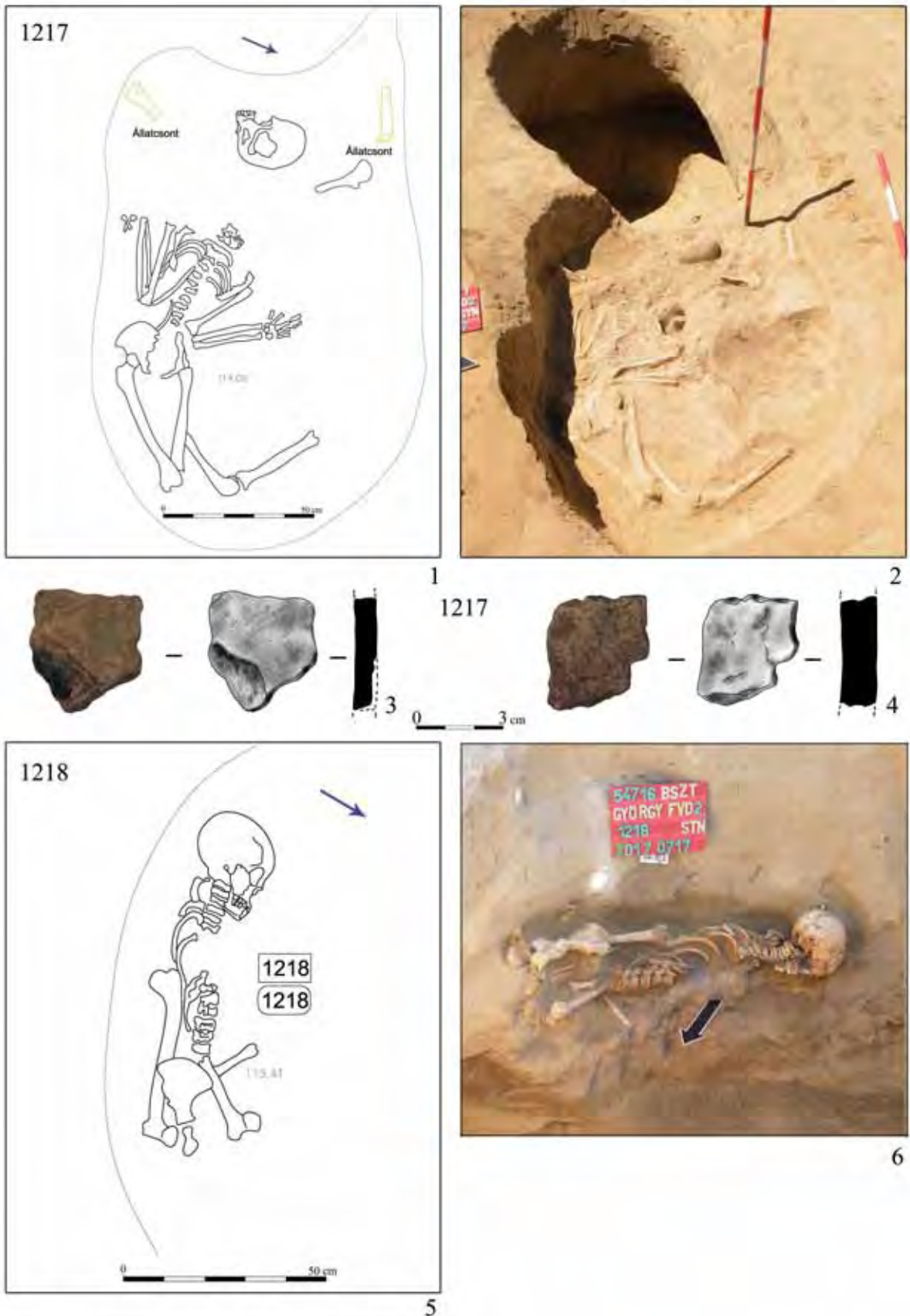
1214

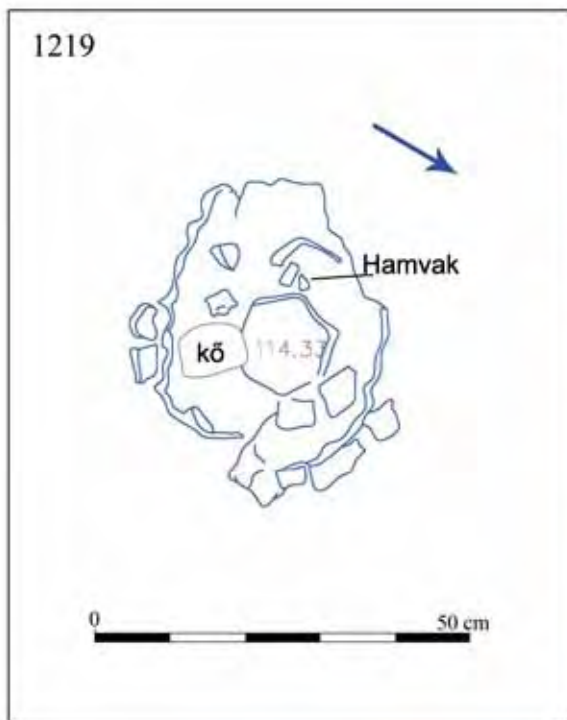
80. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1: 1214. sír

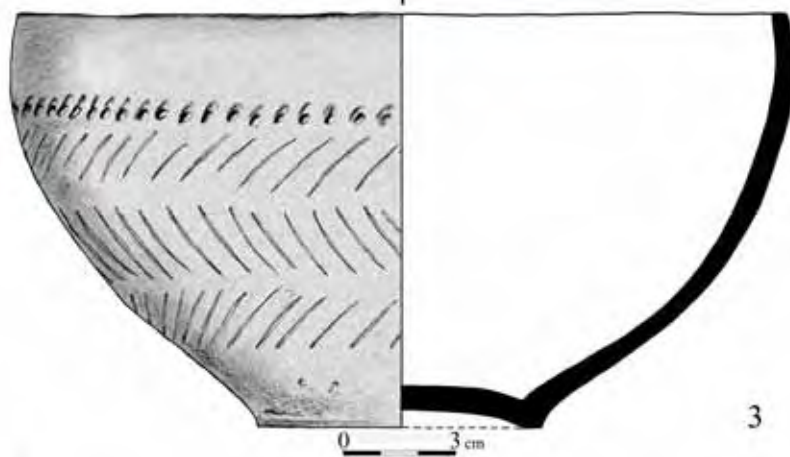
81. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–7: 1215. sír

82. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1217. sír; 5–6: 1218. sír

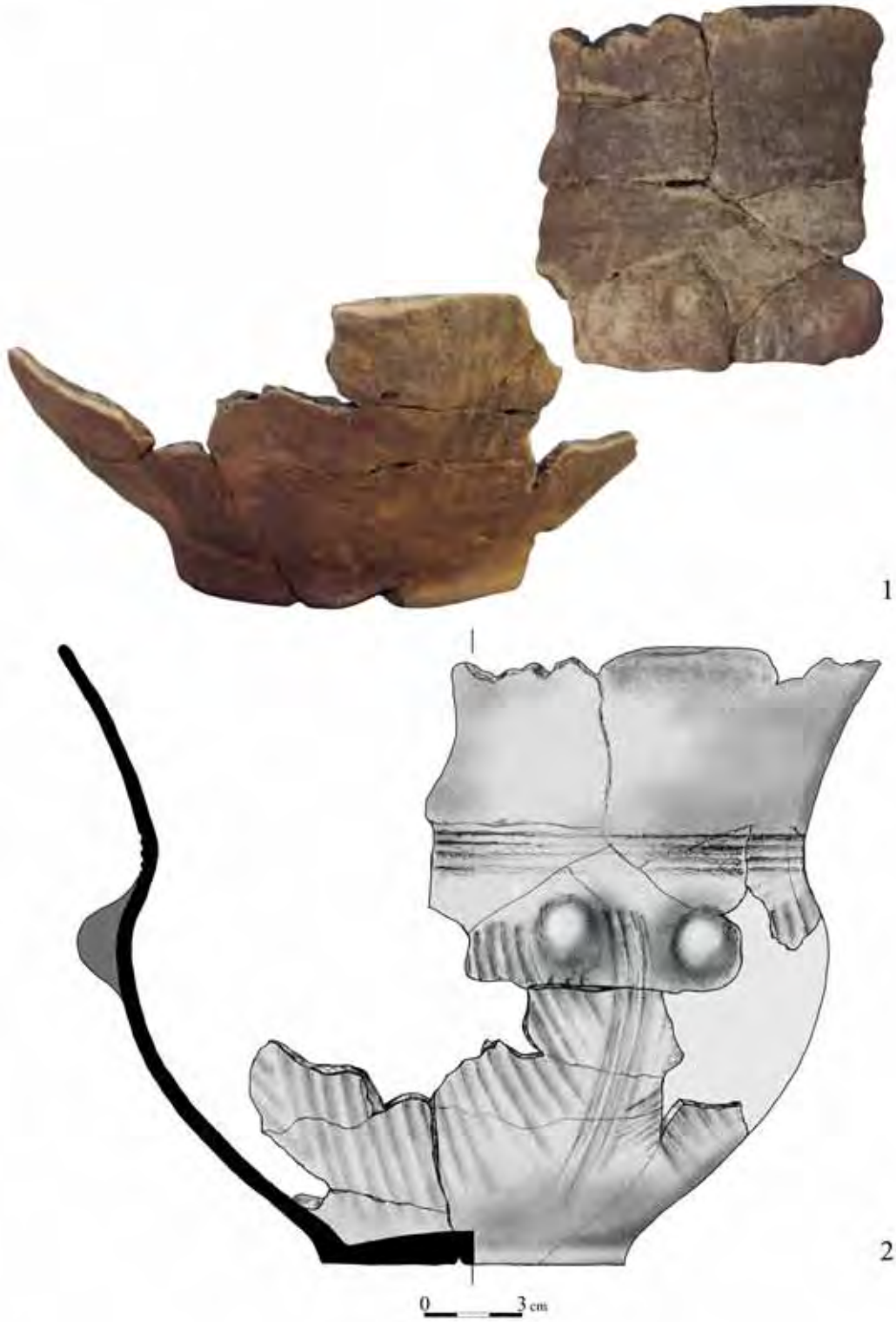

1219

83. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 1219. sír

1219

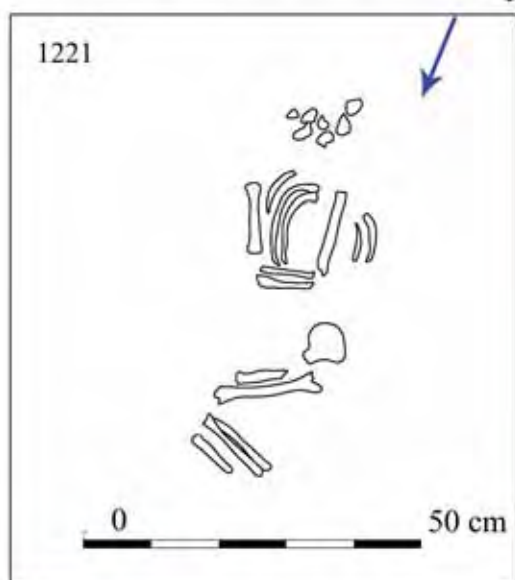
84. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1219. sír

1

2

3

4

5

6

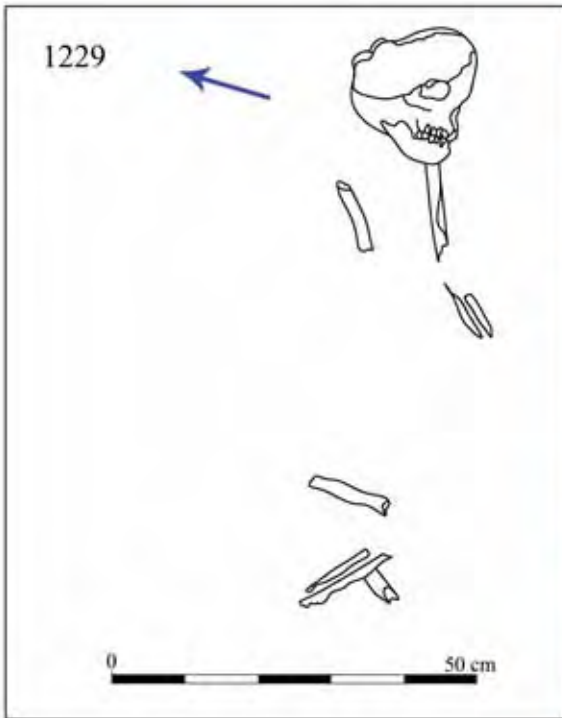

7

8

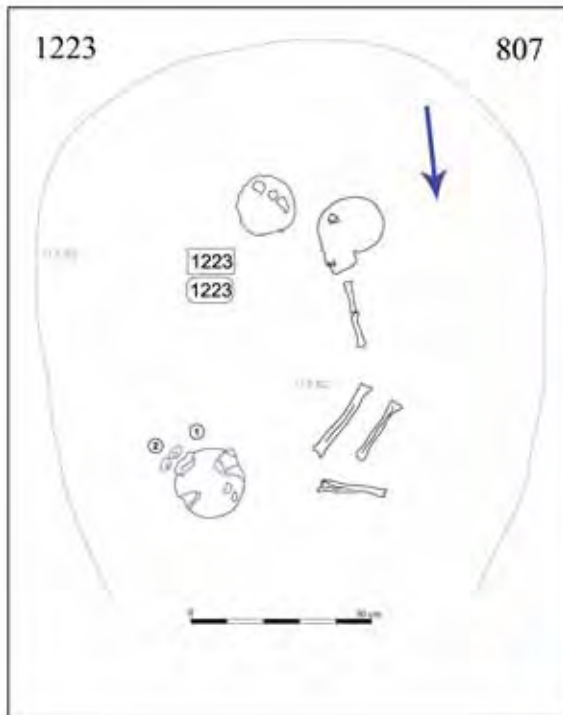
85. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1220. sír; 3–8: 1221. sír

1

2

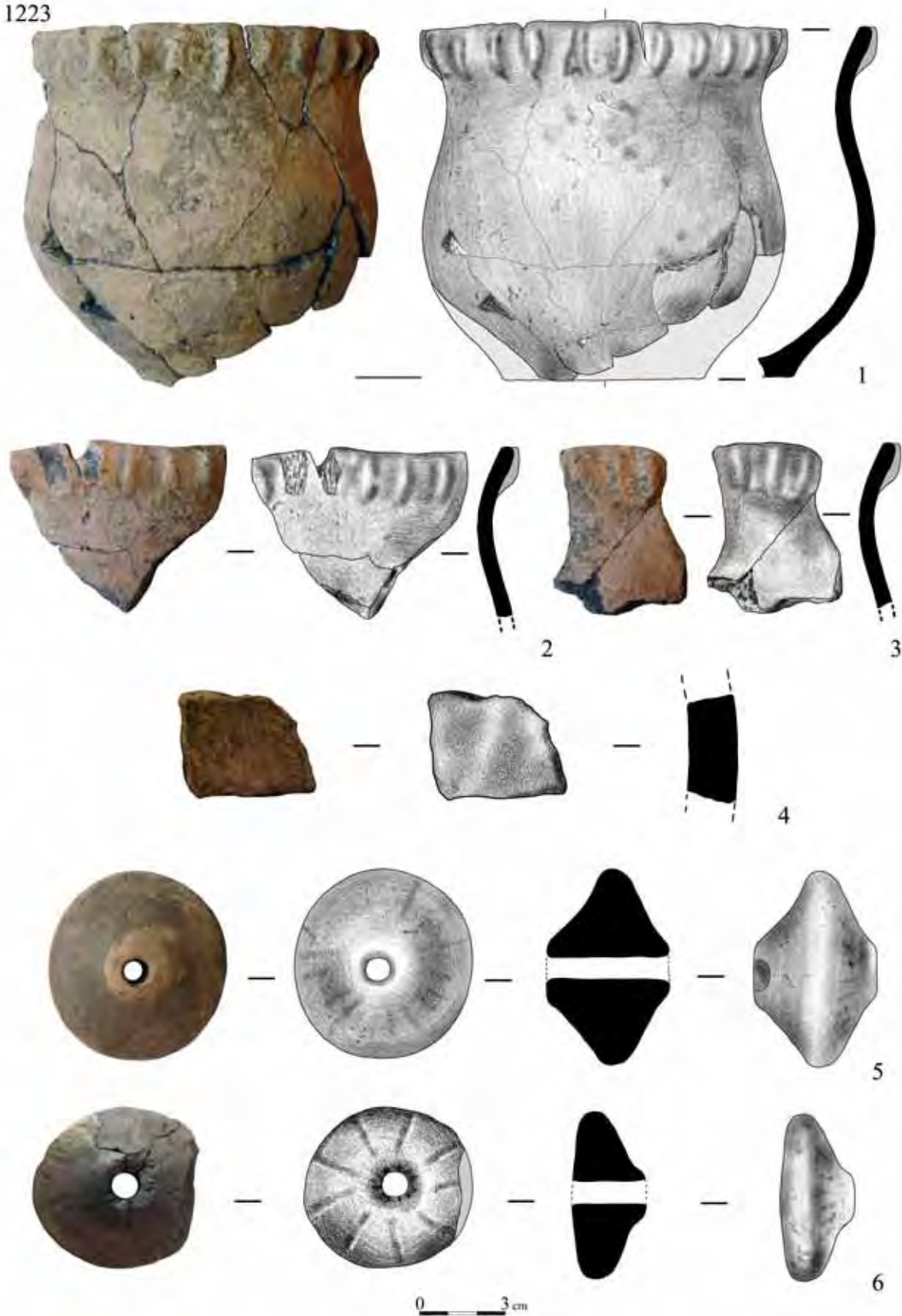
3

4

86. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1229. sír; 3–4: 1223 és 807. kettős sír

1223

87. tábla: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–6: 1223. sír

IRODALOM*

- BACHHUBER 2014 BACHHUBER, CRISTOPH: The Anatolien context of Philia material culture in Cyprus. In: *The Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean*. Eds.: Knapp, Bernard A. – Dommelen, Peter van. Cambridge: Cambridge University Press 2014, 139–156.
<https://doi.org/10.1017/CHO9781139028387.012>
- BALDIA *et al.* 2008 BALDIA, O. MAXIMILIAN – FINK, S. DOUGLAS – BOULANGER, MATTHEW: Problems in the archaeological legacy. The TRB/Lengyel–Baden conundrum. In: *The Baden Complex and the outside world. Proceeding of the 12th Annual Meeting of the EAA in Cracow 19–24th September 2006*. Eds.: Furholt, Martin – Szmyt, Marzena – Zastawny, Albert. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 4. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt 2008, 25–48.
- BÁNYFY–BONDÁR–
M. VIRÁG 2003 BÁNYFY ESZTER – BONDÁR MÁRIA – M. VIRÁG ZSUZSANNA: A rézkori hitvilág. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Főszerk.: Visy Zsolt. Budapest: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma 2003, 132–137.
- BANNER 1940 BANNER JÁNOS: *Hódmezővásárhely története a honfoglalásig*. 1. rész. A legrégebbi időktől a bronzkor kialakulásáig – Geschichte der Stadt Hódmezővásárhely bis zur Landnahmenzeit. Teil 1. Von den ältesten Zeiten bis zur Bronzezeit. Hódmezővásárhely: Városi Múzeum 1940.
- BANNER 1942 BANNER, JÁNOS: *Das Tisza-, Maros-, Körösgebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit*. Szeged: Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat; Leipzig: Harrassowitz 1942.
- BANNER 1956 BANNER, JÁNOS: *Die Pécelér Kultur*. Archaeologia Hungarica 36. Budapest: Akadémiai Kiadó 1956.
- P. BARNA 2003 P. BARNA JUDIT: Késő rézkori település Nagykanizsa-Billa lelőhelyen – Late Copper Age settlement in Nagykanizsa-Billa. *Zalai Múzeum* 12 (2003) 97–142.
- BAYER 1928 BAYER, Josef: Die Ossarner Kultur, eine äneolithische Mischkultur im östlichen Mitteleuropa. *Eiszeit und Urgeschichte* 5 (1928) 60–91.
- BELLA 1892 BELLA LAJOS: Petőházi leletről (Soprony m.). *Archaeologiai Értesítő* 12 (1892) 346–347.
- BONDÁR 1982 BONDÁR, MÁRIA: Spätkupferzeitliche Siedlung in Pécs-Vasas. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 10–11 (1980–1981) [1982] 25–44, 341–348.
- BONDÁR 1984 BONDÁR, MÁRIA: Neuere Funde der Kostolac und der spätbadener Kultur in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 36 (1984) 59–84.
- BONDÁR 1987 BONDÁR MÁRIA: Újabb adatok a badeni kultúra temetkezéseire – Neuere Beiträge zu Bestattungen der Badener Kultur. *Zalai Múzeum* 1 (1987) 47–58.

* Az irodalomjegyzék egységesítését Vajda Olgának köszönöm.

- BONDÁR 1996 BONDÁR MÁRIA: Késő rézkori sírok Balatonbogláron. (A kostolaci kultúra leletei Somogy megyében I.) – Late Copper Age graves at Balatonboglár. (Finds of the Kostolac Culture in Somogy county, Hungary I.). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 12 (1996) 3–16.
- BONDÁR 2000 BONDÁR MÁRIA: A badeni kultúra telepmaradványa Aparhant-Felső legelő lelőhelyen – The settlement fragment of the Baden Culture on the site Aparhant-Felső pasture. *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* 22 (2000) 39–74.
- BONDÁR 2002 BONDÁR MÁRIA: Fejezetek a Kárpát-medence késő rézkori emberábrázolásának tárgyai emlékeiből – Chapters from the objectual remains of the Late Copper Age human depiction in the Carpathian Basin. *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* 24 (2002) 81–98.
- BONDÁR 2002a BONDÁR MÁRIA: A badeni kultúra emberábrázolásának újabb emlékei Somogy megyéből – The newer remnants of Baden Culture human depiction from Somogy county. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 15 (2002) 41–48.
- BONDÁR 2002b BONDÁR MÁRIA: A badeni kultúra kutatási helyzete Magyarországon. (Vázlat) – Der Forschungsstand der Badener Kultur in Ungarn. (Abriss). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8 (2002) 7–30.
- BONDÁR 2008 BONDÁR MÁRIA: Késő rézkori település Nagyrécse határában – Late Copper Age settlement in the surroundings of Nagyrécse. *Zalai Múzeum* 17 (2008) 33–58.
- BONDÁR 2009 BONDÁR, MÁRIA: Catalogue. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest: Pytheas 2009, 31–196, Plates I–CLXXV.
- BONDÁR 2009a BONDÁR, MÁRIA: Funerary rites in the Budakalász cemetery. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest: Pytheas 2009, 197–243.
- BONDÁR 2009b BONDÁR, MÁRIA: Grave goods. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest: Pytheas 2009, 245–300.
- BONDÁR 2010 BONDÁR, MÁRIA: The Late Copper Age settlement at Nagyút-Göbolyjárás II. Questions on the periodisation of the Baden Culture. *Antaeus* 31–32 (2010) 303–374.
- BONDÁR 2012 BONDÁR MÁRIA: *Agyag kocsimodellek a Kárpát-medencéből (Kr. e. 3500–1500)*. Budapest: Archaeolingua 2012.
- BONDÁR 2015 BONDÁR, MÁRIA: *The Late Copper Age cemetery at Pilismarót-Basaharc. István Torma's excavations (1967, 1969–1972)*. Budapest: Archaeolingua 2015.
- BONDÁR 2015a BONDÁR, MÁRIA: The Vörs diadem. A unique relic of Late Copper Age metallurgy. Supposition, fact, new results. *Antaeus* 33 (2015) 99–120.
- BONDÁR 2015b BONDÁR MÁRIA: Újabb adatok a vörsi késő rézkori diadémról. *Magyar Régészet Online Magazin*, 2015 nyár.
http://files.archaeolingua.hu/2015NY/Bondar_H15NY.pdf
 (utolsó megtekintés: 2022.07.05.)

- BONDÁR 2018 BONDÁR, MÁRIA: Prehistoric innovations. Wheels and wheeled vehicles. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 69 (2018) 271–298.
<https://doi.org/10.1556/072.2018.69.2.3>
- BONDÁR 2019 BONDÁR MÁRIA: *A késő rézkori fémművesség magyarországi emlékei*. Budapest: Archaeolingua 2019.
- BONDÁR–MATUZ–SZABÓ 1998 BONDÁR MÁRIA – D. MATUZ EDIT – SZABÓ J. JÓZSEF: Rézkori és bronzkori településnyomok Battonya határában – Kupfer- und bronzezeitliche Siedlungsspuren in der Gemarkung von Battonya. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 7–53.
- BÖHM 1941 BÖHM, JAROSLAV: Zur Endphase der donauländischen Kultur. *Altböhmen und Altmähren* 1 (1941) 37–64.
- BOULESTIN 2012 BOULESTIN, BRUNO: Champs de la discipline. Concepts et mise en oeuvre. In: *Archéologie de la mort en France*. Dir.: Bonnabel, Lola. Paris: Édition La Découvert 2012, 25–41.
- Cheben 1984 Cheben, Ivan: Sídliisko badenskej kultúry v Bini – Siedlung der Badener Kultur in Bina. *Slovenská Archeológia* 32:1 (1984) 147–177.
- CHILDE 1929 CHILDE, GORDON VERE: *The Danube in Prehistory*. Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press 1929.
- DANI–HORVÁTH 2012 DANI JÁNOS – HORVÁTH TÜNDE: *Őskori kurgánok a magyar Alföldön*. Budapest: Archaeolingua 2012.
- DURKHEIM 1912 (2004) DURKHEIM, ÉMILE: *A vallási élet elemi formái. A totemisztikus rendszer Ausztráliában* [Les formes élémentaires de le vie religieuse. Le système totémique en Australie. Paris, Alcan 1912]. Budapest: L'Harmattan 2004.
- ECSEDY 1979 ECSEDY, ISTVÁN: *The people of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary*. *Fontes Archaeologici Hungariae*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1979.
- EISNER 1933 EISNER, JAN: *Slovensko v pravěku*. Bratislava: Učená Společnost Šafaříkova 1933.
- ENDRÓDI 1997 ENDRÓDI ANNA: A késő rézkori bádeni kultúra Budapest, Andor utcai telepanyaga a kulturális kapcsolatok tükrében – Die Siedlungsmaterialien der spätkupferzeitlichen Badener Kultur aus der Andorstrasse im Spiegel der kulturellen Verbindungen. *Budapest Régiségei* 31 (1997) 121–175.
- FURHOLT 2008 FURHOLT, MARTIN: Culture history beyond cultures. The case of the Baden Complex. In: *The Baden Complex and the outside world. Proceedings of the 12th Annual Meeting of the EAA in Cracow 19–24th September 2006*. Eds.: Furholt, Martin – Szmyt, Marzena – Zastawny, Albert. *Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa* 4. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt 2008, 13–24.
- FURHOLT 2011 FURHOLT, MARTIN: Polythetic classification and measures of similarity in material culture. A quantitative approach to Baden Complex material. *Analecta Archaeologica Ressorviensia* 4 (2009) [2011] 225–263.
- FURHOLT 2013 FURHOLT, MARTIN: Die Datierung der Höhsiedlung Hlinsko im Kontext Boleráz-Gruppe Mährens. *Přehled Výzkumů* 54 (2013) 83–97.

- GENNEP 1909 (2007) GENNEP, ARNOLD VAN: Átmeneti rítusok [Les rites du passage. Paris: Émil Nourry 1909]. Budapest: L'Harmattan 2007.
- GREENFIELD 2010 GREENFIELD, HASKEL J.: The secondary products revolution. The past, the present and the future. *World Archaeology* 42:1 (2010) 29–54.
<https://doi.org/10.1080/00438240903429722>
- GYÖRGY 2008 GYÖRGY LÁSZLÓ: *A Baden-kultúra telepe Mezőkövesd-Nagy-Fertőn* – Die Siedlung der Badener Kultur in Mezőkövesd-Nagy-Fertő. Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 7. Miskolc: Herman Ottó Múzeum 2008.
- GYÖRGY 2009 GYÖRGY LÁSZLÓ: A Baden-kultúra települése Dunaszentgyörgy közelében – A settlement of the Baden Culture near Dunaszentgyörgy. In: *Medinától Etéig. Régészeti tanulmányok Csalog József születésének 100. évfordulójára*. Szerk.: Bende Livia – Lőrinczy Gábor. Szentes: Koszta József Múzeum 2009, 255–263.
- GYÖRGY 2009a GYÖRGY LÁSZLÓ: Késő rézkor – Late Copper Age. In: *Település és temetőfeltárás Dunaszentgyörgy határában* – Settlement and cemetery excavations at the borders of Dunaszentgyörgy. Ed.: Kvassay, Judit. VIA. Kulturális Örökségvédelmi Kismonográfiák 1 – VIA. Monographia Minor in Cultural Heritage 1. Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009, 18–40.
- GYÖRGY 2014 GYÖRGY László: Észak-Magyarország a késő rézkorban. *A Baden-kultúra leletei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. Budapest 2014. Kézirat. PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola.
- HANSEN 2014 HANSEN, SVEND: The 4th Millennium. A watershed in European Prehistory. In: *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC?* Proceeding of the International Symposium held at the Kunsthistorisches Museum Wien, Vienna Austria 21–24 November 2012. Eds.: Horejs, Barbara – Mehofer, Mathias. Oriental and European Archaeology 1. Vienna: Austrian Academy of Sciences Press, 243–259.
- HEFFRON 2020 HEFFRON, YAĞMUR: Paraphernalia of funerary display at Kaneš. Closer look at gold eye- and mouth-pieces. *Altorientalische Forschungen* 47:1 (2020) 91–122.
<https://doi.org/10.1515/aof-2020-0006>
- HONTI 1981 HONTI SZILVIA: Rézkori temetkezés Balatonbogláron – Ein Grab aus der Kupferzeit von Balatonboglár. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 4 (1981) 25–38.
- HORVÁTH 2004 HORVÁTH TÜNDE: Emberi vázakat tartalmazó objektumok Balatonőszöd-Temetői dűlő badeni településéről – Human and animal graves, burial and sacrificies in the Late Copper Age. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 16 (2004) 71–109.
- HORVÁTH 2011 HORVÁTH TÜNDE: A késő rézkor időszaka más szemszögből. Tipokronológiai megfigyelések a Balatonőszöd-Temetői-dűlői késő rézkori Boleráz/Baden település leletanyagán. *Gesta* 10 (2011) 3–135.

- HORVÁTH 2011a HORVÁTH TÜNDE: A Boleráz, Baden és Kostolac kultúrák kronológiai és térbeli helyzete, és interkulturális kapcsolatai. *Specimina Electronica Antiquitatis* 12 (2011) 1–105.
<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14218/Specimina-Electronica-Antiquitatis-03Evf-2011-1sz-12.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (utolsó megtekintés: 2022. 07. 06.)
- HORVÁTH 2011b HORVÁTH, TÜNDE: Hajdúnánás-Tedej-Lyukas-halom. An interdisciplinary survey of a typical kurgan from the Great Hungarian Plain region. A case study. (The revision of the kurgans from the territory of Hungary). In: *Kurgan studies*. Eds.: Pető, Ákos – Barczy, Attila. BAR International Series 2238. Oxford: Archaeopress 2011, 71–133.
- HORVÁTH 2014 HORVÁTH, TÜNDE: *The Prehistoric settlement at Balatonőszöd-Temetődűlő*. The Middle Copper Age, the Late Copper Age and Early Bronze Age occupation. *Varia Archaeologica Hungarica* 29. Budapest: Archaeolingua 2014.
- HORVÁTH 2018 HORVÁTH TÜNDE: *Ózd csodálatos földje. A Baden-kultúra Ózd–Piliny variánsa Északkelet-Magyarországon* – The marvelous land of Ózd. The Ózd–Piliny Variant of the Baden Culture in North-Eastern Hungary. *Opitz Archaeologica* 10. Budapest: Martin Opitz Kiadó 2018.
- HORVÁTH–SVINGOR 2015 HORVÁTH, TÜNDE – SVINGOR, Éva: The spatial and chronological distribution of the so-called „Baden Culture”. In: *The Baden Culture around the western Carpathians*. Eds.: Nowak, Marek – Zastawny, Albert. *Via Archaeologica* 12. Kraków: Krakowski Zespół do Badań Autostrad. Wydawnictwo 2015, 19–74.
- HORVÁTHOVÁ 2007 HORVÁTHOVÁ, EVA: Prehľad typov nádob badenskej kultúry v Potisi – Review the Baden Culture vessel types in the Tisza region. *Východoslovenský Pravek* 8 (2007) 5–32.
- HORVÁTHOVÁ 2010 HORVÁTHOVÁ, EVA: *Osídlenie badenskej kultúry na Slovenskom území severného Potisia* – The Baden Culture settlement in the region of the northern Tisza river in Slovakia. *Archaeologica Slovaca Monographiae* 13. Nitra: Archeologický Ústav Slovenskej Akadémie Vied 2010.
- KALICZ 1963 KALICZ, NÁNDOR: *Die Pécel (Badener) Kultur und Anatolien*. *Studia Archaeologica* 2. Budapest: Akadémiai Kiadó 1963.
- KALICZ 1976 KALICZ, NÁNDOR: Ein neues kupferzeitliches Wagenmodell aus der Umgebung von Budapest. In: *Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag*. 1. Urgeschichte. Hrsg.: Mitscha-Märheim, Herbert – Friesinger, Herwig – Kerchler, Helga. *Acta Austriaca*. Beiheft 13. Wien: Franz Deuticke ; Horn: Ferdinand Berger und Söhne 1976, 188–200.
- KALICZ 1989 KALICZ, NÁNDOR: Die chronologische Verhältnisse zwischen der Badener Kultur und den Kurganräubern in Ostungarn. In: *Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (C¹⁴ 3000–2000 b.c.) in Mitteleuropa*. Kulturelle und chronologische Beziehungen. *Acta des XIV. Internationalen Symposiums Prag–Liblice* 20.–24. 10. 1986. Hrsg.: Buchwaldek, Miroslav – Pleslová-Štiková, Emilie. *Præhistorica*.

- Acta Instituti Praehistorici Universitatis Carolinae Pragensis 15. Praha: Univerzita Karlova 1989, 121–132.
- KALICZ 1991 KALICZ, NÁNDOR: Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. In: *Die Kupferzeit als historische Epoche*. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6–13. 11. 1988. Hrsg.: Lichardus, Jan. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55 (1991) 347–387.
- KALICZ 1999 KALICZ NÁNDOR: A késő rézkori Bádén kultúra temetője Mezöcsát-Hörsögsön és Tiszavasvári-Gyepároson – Das Gräberfeld der spätkupferzeitlichen Badener Kultur in Mezöcsát-Hörsögsön und in Tiszavasvári-Gyepáros. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 37 (1999) 57–101.
- KALICZ 2004 KALICZ, NÁNDOR: Die kupferzeitliche Badener Kultur in der Auffassung von Viera Němejcová-Pavúková und der ungarischen Forschung. In: *Zwischen Karpaten und Ägäis. Neolithikum und Ältere Bronzezeit. Gedenkschrift für Viera Němejcová-Pavúková*. Eds.: Hänsel, Bernard – Studeníková, Etela. Internationale Archäologie. Studia Honoraria 21. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf 2004, 177–205.
- KOREK 1951 KOREK JÓZSEF: A badeni kultúra temetője Alsónémedin. 1. Régészeti feldolgozás. *A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei* 1 (1951) 41–66.
- KOREK 1983 KOREK JÓZSEF: *Közép–Kelet–Európa a rézkor végén* – Central–Eastern Europe on the end of the Copper Age. Budapest 1983. Kézirat. MTA Doktori disszertáció.
- KÖVÁRI 1994 KÖVÁRI KLÁRA: Rézkori sírok Ipolydamásdon. *Börzsönyvidék* 2 (1994) 119–130.
- KRAUSS 2014 KRAUSS, RAIKO: Troy, Baden Culture and corded ware. Correlations in the Balkan–Carpathian Region at the turn of the 4th Millennium BC. In: *Western Anatolia before Troy. Proto-urbanisation in the 4th Millennium BC?* Proceedings of the International Symposium held at the Kunsthistorisches Museum Wien, Vienna, Austria, 21–24 November, 2012. Eds.: Horejs, Barbara – Mehofer, Mathias. Oriental and European Archaeology 1. Vienna: Austrian Academy of Sciences Press 2014, 261–274.
- KRISTIANSEN 2014 KRISTIANSEN, KRISTIAN: Towards a new paradigm? The Third science revolution and its possible consequences in archaeology. *Current Swedish Archaeology* 22 (2014) 11–34.
<https://doi.org/10.37718/CSA.2014.01>
- KRUMPEL 2012 KRUMPEL, JOHANNES: Four graves of the Baden Culture from Ratzersdorf an der Traisen, Lower Austria. *Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity* (17) 211–231.
- LINNÉ 1758 LINNAEUS, CARL [LINNÉ, CARL VON]: *Systema naturæ per regna tria naturæ, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis*. Tomus I. 10. kiadás. Holmiae: Impensis Direct. Laurentii Salvii 1758.
<https://doi.org/10.5962/bhl.title.542>

- LIPSON *et al.* 2017 LIPSON, MARK – SZÉCSÉNYI-NAGY, ANNA – MALLICK, SWAPAN – PÓSA, ANNAMÁRIA – STÉGMÁR, BALÁZS – KEERL, VICTORIA – ROHLAND, NADIN – STEWARDSON, KRISTIN – FERRY, MATTHEW – MICHEL, MEGAN – OPPENHEIMER, JONAS – BROOMANDKHOSHBAKHT, NASREEN – HARNEY, EADAON – NORDENFELT, SUSANNE – LLAMAS, BASTIEN – MENDE, BALÁZS GUSZTÁV – KÖHLER, KITTI – OROSS, KRISZTIÁN – BONDÁR, MÁRIA – MARTON, TIBOR – OSZTÁS, ANETT – JAKUCS, JÁNOS – PALUCH, TIBOR – HORVÁTH, FERENC – CSENGERI, PIROSKA – KOÓS, JUDIT – SEBŐK, KATALIN – ANDERS, ALEXANDRA – RACZKY, PÁL – REGENYE, JUDIT – P. BARNA, JUDIT – FÁBIÁN, SZILVIA – SERLEGI, GÁBOR – TOLDI, ZOLTÁN – NAGY, EMESE GYÖNGYVÉR – DANI, JÁNOS – MOLNÁR, ERIKA – PÁLFI, GYÖRGY – MÁRK, LÁSZLÓ – MELEGH, BÉLA – BÁNFAI, ZSOLT – DOMBORÓCZKI, LÁSZLÓ – FERNÁNDEZ-ERASO, JAVIER – MUJIKALUSTIZA, JOSÉ ANTONIO – ALONSO FERNÁNDEZ, CARMEN – JIMÉNEZ ECHEVARRÍA, JAVIER – BOLLONGINO, RUTH – ORSCHIEDT, JÖRG – SCHIERHOLD, KERSTIN – MELLER, HARALD – COOPER, ALAN – BURGER, JOACHIM – BÁNFFY, ESZTER – ALT, KURT W. – LALUEZA-FOX, CARLES – HAAK, WOLFGANG – REICH, DAVID: Parallel palaeogenomic transects reveal complex genetic history of early European farmers. *Nature* 551 (2017) 368–372.
<https://doi.org/10.1038/nature24476>
- MENGHIN 1921 MENGHIN, OSWALD: *Urgeschichte Niederösterreichs*. Heimatkunde von Niederösterreich 7. Wien: Haase Verlag 1921.
- NAGY 2010 NAGY, BORBÁLA: Gräberfeld der Badener Kultur in Balatonlelle-Felső-Gamász. *Antaeus* 31–32 (2010) 375–498.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1964 NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, VIERA: Sídliisko bolerázskeho typu v Nitrianskom Hradku-Vysokom brehu – Siedlung der Boleráz-Gruppe in Nitriansky Hrádok. *Slovenská Archeológia* 12:1 (1964) 163–268.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1979 NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, VIERA: Počiatky bolerázskej skupiny na Slovensku – Die Anfänge der Boleráz-Gruppe in der Slowakei. *Slovenská Archeológia* 27:1 (1979) 17–50.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981 NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, VIERA: Načrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe – An outline of the periodical system of Baden Culture and its chronological relations to Southeast Europe. *Slovenská Archeológia* 29:2 (1981) 261–296.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984 NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, VIERA: K problematike trvania a konča bolerázskej skupiny na Slovensku – Zur Problematik von Dauer und Ende der Boleráz-Gruppe in der Slowakei. *Slovenská Archeológia* 32:1 (1984) 75–146.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1991 NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, VIERA: Typologické otázky relatívnej a absolútnej chronológie badenskej kultúry. *Slovenská Archeológia* 39:1 (1991) 59–90.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1998 NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, VIERA: Die Badener Kultur. In: *Das Neolithikum in Mitteleuropa. Kulturen - Wirtschaft - Umwelt vom 6. bis 3. Jahrtausend*

- v .u. Z. *Übersichten zum Stand der Forschung*. Band 1/2. Ed.: Preuss, Joachim. Weissbach: Verlag Beier & Beran 1998, 383–400.
- NEUSTUPNÝ 1959 NEUSTUPNÝ, EVŽEN: Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik. *Slovenská Archeológia* 7:2 (1959) 260–282.
- NEUSTUPNÝ 1966 NEUSTUPNÝ, EVŽEN: K mladšimu eneolitu v Karpatské kotliné – Zum jüngeren Äneolithikum im Karpatenbecken. *Slovenská Archeológia* 14:1 (1966) 77–96.
- NEUSTUPNÝ 1973 NEUSTUPNÝ, EVŽEN: Die Badener Kultur. In: *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*. Ed.: Chropovský, Bohuslav. Bratislava: Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften 1973, 317–352.
- NEVIZÁNSKY 1985 NEVIZÁNSKY, GABRIEL: Grabfunde und Überbauerscheinungen der Träger der Badener Kultur im zentralen Gebiet des Karpathenbeckens. *Slovenská Archeológia* 33:2 (1985) 249–272.
- NEVIZÁNSKY 2001 NEVIZÁNSKY, GABRIEL: Delené misy badenskej kultúry – Zweiteilige Schüsseln der Badener Kultur. *Pravěk* 8 (2001) 311–324.
- NEVIZÁNSKY 2002 NEVIZÁNSKY, GABRIEL: Antropomorfné a gynekomorfné nádoby badenskej kultúry z územia Karpatskej kotliny – Anthropomorphe und gynekomorphe Gefäße der Badener Kultur aus dem Gebiet des Karpatenbeckens. *Slovenská Archeológia* 50:1 (2002) 79–98.
- NEVIZÁNSKY 2004 NEVIZÁNSKY, GABRIEL: Amphoren der Badener Kultur. In: *Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag*. Hrsg.: Batora, Jozef – Furmánek, Václav – Veliačik, Ladislav. Nitra: Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften 2004, 57–74.
- NEVIZÁNSKY 2005 NEVIZÁNSKY, GÁBRIEL: Nové poznatky o bolerázskej skupine na západnom Slovensku. In: *Otázky neolitu našich krajín - 2004*. Zborník referátov z 23. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska, Skalica 21. – 24. 9. 2004. Eds.: Cheben, Ivan – Kuzma, Ivan. Nitra: Archeologický Ústav Slovenskej Akademie Vied 2005, 241–276.
- PEŠKA 2015 PEŠKA, JAROSLAV: A small contribution to the knowledge of Baden Culture in Moravia and the present state of research. In: *The Baden Culture around the western Carpathians*. Eds.: Nowak, Marek – Zastawny, Albert. *Via Archaeologica* 12. Kraków: Krakowski Zespół do Badań Autostrad. Wydawnictwo 2015, 95–118.
- RACZKY 2009 RACZKY, Pál: Historical context of the Late Copper Age cemetery at Budakalász. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest: Pytheas, 2009, 475–484.
- SACHSSE 2010 SACHSSE, CLAUDIA: *Untersuchungen zu den Bestattungssitten der Badener Kultur*. Teil 1–2. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 179. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt 2010.

- SAVA 2008 SAVA, VIKTOR: Situri ale finalului epocii cuprului din Câmbia de Vest – Final Copper Age sites from the Western Romanian Plain. *Analele Banatului. Arheologie – Istorie* 16 (2008) 45–80.
<https://doi.org/10.55201/WCNJ9654>
- SCHIER 2014 SCHIER, WOLFRAM: Central and Eastern Europe. In: *The Oxford handbook of Neolithic Europe*. Eds.: Fowler, Chris – Harding, Jan – Hofmann, Daniela. Oxford Handbooks Online Aug 2014, 1–18.
<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199545841.001.0001/oxfordhb-9780199545841-e-065?print=pdf>
(utolsó megtekintés: 2022. 07. 06.)
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199545841.013.065>
- SHERRATT 1981 SHERRATT, ANDREW: Plough and pastoralism. Aspects of the secondary products revolution. In: *Pattern of the past. Studies in honour of David Clarke*. Eds.: Hodder, Ian – Isaac, Glynn – Hammond, Norman. Cambridge: Cambridge University Press 1981, 261–305.
- SHERRATT 1983 SHERRATT, ANDREW: The secondary exploitation of animals in the Old World. *World Archaeology* 15:1 (1983) 90–104.
<https://doi.org/10.1080/00438243.1983.9979887>
- SIKLÓSI 2004 SIKLÓSI ZSUZSANNA: A Kostolac-kultúra újabb temetkezései Balatonbogláron – The latest burials of the Kostolac Culture at Balatonboglár. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 16 (2004) 139–159.
<https://doi.org/10.1215/08992363-16-1-159>
- SIKLÓSI 2009 SIKLÓSI, ZSUZSANNA: Absolute and internal chronology of the Late Copper Age cemetery at Budakalász. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest: Pytheas 2009, 457–474.
- SØRENSEN 2015 SØRENSEN, MARIE LOUISE STIG: ‘Paradigm lost’. On the state of typology within archaeological theory. In: *Paradigm found. Archaeological theory. Present, past and the future*. Essays in honour of Evžen Neustupný. Eds.: Kristianse, Kristian – Šmejda, Ladislav – Turek, Jan. Oxford – Philadelphia: Oxbow Books 2015, 84–94.
<https://doi.org/10.2307/j.ctvh1dpc1.10>
- SPASIĆ 2010 SPASIĆ, MILOŠ: Coţofeni communities at their Southwestern frontier and their relationship with Kostolac population in Serbia. *Dacia* 54 (2010) 157–175.
- SPASIĆ 2011 SPASIĆ, MILOŠ: Boleráski horizont Gradine na Bosutu – Boleraz horizon of Gradina on Bosut. *Rad Vojvodanskih Muzeja* 53 (2011) 91–114.
- SÜMEGI 2009 SÜMEGI, PÁL: The Archaeozoological analyses on the beads and Molluscs from the Late Copper Age cemetery at Budakalász. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest: Pytheas 2009, 410–435.
- SZMYT 2015 SZMYT, MARZENA: The Baden Complex and the Globular Ampfora Culture. Case studies from three peripheral areas. In: *The Baden Culture around the western Carpathians*. Eds.: Nowak, Marek –

- Zastawny, Albert. *Via Archaeologica* 12. Kraków: Krakowski Zespół do Badań Autostrad. Wydawnictwo 2015, 445–469.
- TOČÍK 1987 TOČÍK, ANTON: Záchranný výskum v Lipovej-Ondrochove v roku 1980 – Rettungsgrabung in Lipova-Ondrochov im Jahre 1980. *Študijné Zvesti Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied* 23 (1987) 243–303.
- TOČÍK 1987a TOČÍK, ANTON: Beitrag zur Frage der befestigten und Höhensiedlungen im mittleren und späten Äneolithikum in der Slowakei. *Študijné Zvesti Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied* 23 (1987) 5–27.
- TORMA 1973 TORMA, ISTVÁN: Die Boleráz-Gruppe in Ungarn. In: *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*. Ed.: Chropovský, Bohuslav. Bratislava: Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften 1973, 483–512.
- TORMA 1977 TORMA ISTVÁN: Rézkori telep Páriban – Kupferzeitliche Siedlung von Pári. *A Szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 6–7 (1975–1976) [1977] 29–59.
- TRIFONOV 2004 TRIFONOV, VIKTOR: Die Majkop-Kultur und die ersten Wagen in der südrussischen Steppe. In: *Rad und Wagen. Der Ursprung einer Innovation. Wagen in der Vorderen Orient und Europa*. Eds.: Fansa, Mamoun – Burmeister, Stefan. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern 2004, 167–176.
- WILD *et al.* 2001 WILD, EVA MARIA – STADLER, PETER – BONDÁR, MÁRIA – DRAXLER, SUSANNE – FRIESINGER, HERWIG – KUTSCHERA, WALTER – PRILLER, ALFRED – ROM, WALTER – RUTTKAY, ELISABETH – STEIER, PETER: New chronological frame for the Young Neolithic Baden Culture in Central Europe (4th Millennium BC). In: *Proceedings of the 17th International Radiocarbon Conference Jun 18–23 2000*. Eds.: Carmi, Israel – Boaretto, Elisabetta. *Radiocarbon* 43 (2001) 1057–1064.
<https://doi.org/10.1017/S0033822200041710>
- ZASTAWNY 2015 ZASTAWNY, ALBERT: Absolute chronology of the Baden culture in Lesser Poland. New radiocarbon dates. In: *The Baden Culture around the western Carpathians*. Eds.: Nowak, Marek – Zastawny, Albert. *Via Archaeologica* 12. Kraków: Krakowski Zespół do Badań Autostrad. Wydawnictwo 2015, 191–219.

A BALATONSZENTGYÖRGYI BADENI BIRITUÁLIS TEMETŐ EMBERI MARADVÁNYAI

RÁCZ PIROSKA

Bevezetés

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely badeni temetőjéből csontvázás temetkezésből 42, hamvasztásos temetkezésből 31 – összesen 73 egyén maradványai kerültek elő. Két egyén maradványait tartalmazta a 763, 774, 807–1223. számú csontvázás; továbbá a 783, 1188. és 1212. számú hamvasztásos rítusú temetkezés. Legalább három kisgyermek rendkívül töredékes maradványai voltak a 775–1182. számú csontvázás sírban. Az 1217. és 1218. számú halott gödörbe dobott, rendellenes helyzeténél fogva nem tekinthető a temető részének, és bizonytalan datálású az 1197. gödör betöltésében, feltehetően másodlagos helyzetben talált 1229. számú halott. Egyéni adataikat, leírásukat megadom (a táblázatokban azonosító számaik zárójelben szerepelnek), a temető egészének értékelésénél azonban nem vettem figyelembe. Nyolc objektumban nem voltak emberi maradványok. Az egyes objektumokból előkerült humán leletanyagot a halottak nemi és életkori adataival lásd az *1. táblázatban*. Az objektumok, illetve sírok számozása stratigráfiai számukkal megegyező.

A maradványok megtartása a csontvázás temetkezések esetében is rossznak mondható. A feltárás során több sír tetejét a munkagép elhúzta, így a sérülések, hiányok mellett nem zárható ki bizonyos mértékű keveredés sem. A csontanyag a feltárási körülmények ellenére jól dokumentált, és értékes információkkal szolgált.

1. táblázat: Egyéni alapadatok

STR	Nem – Sex	Becsült életkor (év) – Estimated age (years)
Csontvázás temetkezések – Inhumations		
757	♀	40-59
760	-	2-4
761	-	2-3
762	?	20-39
763 (1)	-	7-10
763 (2)	-	3-5
767	♀?	20-29
768	-	0,5-1
769	?	20-x
774 (1)	(♀)	15-19
774 (2)	♀	30-39
775–1182	-	legalább három 0-6 éves gyermek töredékes, keveredett maradványai – <i>minimum three children aged between 0-6 (very fragmented and commingled remains)</i>
777	-	0 (neonatus)
780	♂	60-x
793	-	3-5
794	♂	50-59

STR	Nem – Sex	Becsült életkor (év) – Estimated age (years)
800	♀	40-49
802	♀?	20-25
807	-	9-14
825	?	?
1168	-	0,5-1
1171	-	8-10
1172	-	8-10
1183	-	12-14
1184	-	0-0,5
1193	♀	20-29
1194	?	15-x
1196	-	0,5-1
1201	-	2-4
1202	-	4-6
1207	♂	20-39
1209	?	20-39
1210	-	8-12
1211	-	3-5
1213	(♀)	18-19
1214	-	0-0,5
1216	-	7-9
1220	-	7-14
1221	-	2-4
1223	♀	40-59
Hamvasztott maradványok – Cremated remains		
779	♀?	20-x
781	♂?	20-x
782	-	6-7
783 (1)	-	5-6
783 (2)	♀?	20-39
785	-	7-14
786	♀?	20-39
787	♂?	20-39
788	♀?	20-39
792	?	15-x
803	?	20-39
806	?	20-x
809	-	2-4
1155	-	2-4
1162	-	2-4
1163	♀?	20-39
1164	-	4-6
1165	-	9-14
1166	?	?
1167	?	?
1169	-	0-6
1170	-	2-4
1181	-	0 (neonatus)
1186	?	15-x

STR	Nem – Sex	Becsült életkor (év) – Estimated age (years)
1187	-	7-14
1188 (1)	-	2-4
1188 (2)	♀?	20-39
1212 (1)	♀?	20-39
1212 (2)	-	6-7
1215	♀?	20-x
1219	♀?	20-39
Bizonytalan keltezésű maradványok – Remains from unknown period		
1217	(♂)	17-20
1218	♀	30-39
1229	?	40-59
Emberi maradványt nem tartalmazó objektumok – Features containing no human remains		
773	-	-
776	-	-
778	-	-
784	-	-
804	-	-
805	-	-
1161	-	-
1185	-	-

Alkalmazott módszerek

Az elhalálzási életkort gyermekek és fiatalok esetében a fogak fejlettsége és előtörési mintázata,¹ a hosszúcsontok hossza² és az egyes vázrészek elcsontosodása³ alapján becsültem. Felnőttek esetében a koponyavarratok záródása,⁴ a medence szeméremcsonti⁵ (facies symphysealis) és keresztcsonti ízfelszínének⁶ (facies auricularis) változásai alapján becsültem az életkort, figyelembe véve a fogak kopottságát⁷ és a fogazat általános állapotát is. Az elhunytak nemét 21 jelleg alapján határoztam meg.⁸ A koponya és váz mérését Martin–Saller útmutatása alapján végeztem, a koponyaméreteket Alekseev–Debec osztályozási módszerével értékeltem ki, a termetet a hosszúcsontméretekéből Sjøvold módszerével becsültem.⁹

A hamvasztott maradványok vizsgálatához több munkát is felhasználtam.¹⁰

¹ SCHOUR–MASSLER 1941; UBELAKER 1978.

² STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1978.

³ SCHINZ *et al.* 1952; FEREMBACH–SCHWIDETZKY–STLOUKAL 1979.

⁴ MEINDL–LOVEJOY 1985.

⁵ MEINDL *et al.* 1985.

⁶ LOVEJOY *et al.* 1985.

⁷ PERIZONIUS–POT 1981.

⁸ ÉRY–KRALOVÁNSZKY–NEMESKÉRI 1963.

⁹ MARTIN–SALLER 1957; ALEKSEEV–DEBEC 1964; SJØVOLD 1990.

¹⁰ NEMESKÉRI–HARSÁNYI 1968; UBELAKER 2009; NIKITA 2017.

A maradványok rövid leírása objektumonként

Csontvázazás rítusú temetkezések

Str. 757: maturus (40-59 éves) nő

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Combnyaktörés: A jobb combnyaknál gyógyult törés, töredékesség miatt kevésbé jól rekonstruálható. (Ún. beékelt törés, a combcsont feje belepréselődött a combnyakba.) *Csonthártya- és csontvelőgyulladás:* Erős, súlyos periostitis az alsó végtagsontokon (mindkét comb- és sípcsonton), a meglévő bal szárkapocscsonton ehhez már osteomyelitis is társul. Enyhe periostitis mindkét síngsont distalis részén. *Degeneratív arthrosis:* Rendkívül erős kopás a jobb térdízületben (a combcsont és a sípcsont lateralis condylusain peremesedés, lecsiszolódott, fényes felületek). Kimélyült, peremes mindkét sajkacsont (os naviculare pedis). A meglévő bal lapockavápán is enyhe perem. (A térd- és lábízületi kopás, valamint az alsó végtag csontjainak csonthártya- és csontvelőgyulladása összefüggésben lehetnek a combnyaktöréssel a megváltozott, rendellenes terhelés következtében, de akár ettől függetlenül is kialakulhattak.) *Enthesopathia:* Megerősödött izomtapadási helyek a meglévő bal térdkalácson és sarokcsonton, mindkét combcsonton (tuberositas glutea), mindkét karsonton (crista tuberculi majoris et minoris, tuberositas deltoidea).

Str. 760: 2-4 éves gyermek

Kevés koponya- és váztöredék.

Str. 761: 2-3 éves gyermek

Kevés koponya- és váztöredék.

Str. 762: adultus (20-39 éves), nem meghatározható nemű

Kevés váztöredék.

Periostitis a meglévő jobb sípcsonton, mindkét sarokcsonton, a jobb és bal I. ujj lábközépcsontjain és ujjpercein.

Str.763 nyeléséből: Innen valójában a 769. számú objektumhoz tartozó humán maradványok kerültek elő, leírásukat lásd ott.

Str. 763: egy 3-5 éves és egy 7-10 éves gyermek maradványai

Egy 7-10 éves gyermek töredékes, hiányos koponya- és vázmaradványai.

Enyhe *poroticus hyperostosis* a vizsgálható bal szemüregtetőn. Súlyos *periostitis* mindkét combcsonton, enyhébben a bal sípcsonton is.

A maradványok között egy fiatalabb, mintegy 3-5 évesre becsülhető gyermek állkapcsának és 2. nyakcsigolyájának töredéke is volt.

Str. 767: adultus (20-29 éves) nő(?)

Hiányos, rendkívül fragmentált koponya és váz.

Hyperostosis frontalis interna: a bal falcsont belső felszínén egy kb. 0,5×1 cm nagyságú, élesen elhatárolt csontos felrakódás látható. A falcsontnak inkább a hátsó, a lambdavarrathoz közelebb eső felén található.

Poroticus hyperostosis: a falcsontokon enyhe porotikuság és megvastagodás. *Periostitis* mindkét comb- és sípcsonton.

Str. 768: 0,5-1 éves gyermek

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Poroticus hyperostosis: a koponyatetőn enyhe porotikusság és megvastagodás.

Str. 769: felnőtt (20 év feletti), nem meghatározható nemű

Kevés koponya- és váztöredék.

Str. 774/1: juvenis (15-19 éves) (nő)

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Str. 774/2: adultus (30-39 éves) nő

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Degeneratív spondylosis (a gerinc ízületeinek ún. „kopásos” elváltozásai): az 1. nyakcsigolyán a fovea dentis-en enyhe perem; néhány hátszigolyán Schmorl-benyomatok. *Enthesopathia*: megerősödött izomtapadás a meglévő jobb térdkalácson.

Str. 775–1182: legalább három infans I (0-7 éves) korú gyermek maradványai

Rendkívül fragmentált koponya- és vázmaradványok, még a fogak gyökerei és koronái is töredeztettek. Szétválasztásuk a nagyfokú töredékesség miatt nem lehetséges, minimális egyénszám adható meg.

Több fogon is *vonalas zománc hypoplasia* (a fogzománc fejlődési zavara) figyelhető meg.

Str. 777: újszülött

Vázcsonttöredékek.

Str. 780: senium (60 év feletti) férfi és egy nem meghatározható nemű, maturus korú személy fogai

Töredékes, hiányos koponya és váz; továbbá egy másik személyhez tartozó, meglehetősen kopott fogak, amelyet nem számítottunk bele az összegyénszámba.

Str. 793: 3-5 éves gyermek

Kevés koponya- és váztöredék.

Str. 794: maturus (50-59 éves) férfi

Jó megtartású koponya és váz.

Osteoporosis (csontritkulás): A csigolyák csontállománya felritkult, a 3. és 5. ágyékcsgigolyák zárólemezei beroppantak. *Degeneratív arthrosis*: a bal térdkalácson az ízületi felszín porotikussága figyelhető meg. *Degeneratív spondylosis*: Peremesedés a 2. nyakcsigolya fognyúlványán (dens axis), és az ágyékcsgigolyák kisízületeiben. A 3. és 5. ágyékcsgigolyák testén az ízületi felszíneken porotikusság, újcsontképződés (sclerosis), továbbá peremképződés látható. A 4. ágyékcsgigolya teste nincs meg, nem vizsgálható. *Periostitis* mindkét sípcsonton. *Enthesopathia* a medencelapátok szélén, a csípővápák körül, az ülőgumókon, a combcsontokon (linea aspera), a meglévő bal térdkalácson és a sarokcsontokon.

Str. 800: maturus (40-49 éves) nő

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Enthesopathia a meglévő bal térdkalácson, a sípcsontokon (tuberositas tibiae, condylusok), a karcsontokon (fossa coronoidea körül).

Str. 802: adultus (20-25 éves) nő(?)

Töredékes, hiányos váz, kevés koponyatöredék. A bal medencecsonton, a linea arcuata mentén állati rágásnyomok figyelhetők meg.

Enthesopathia a meglévő bal térdkalácson. Továbbá erős izomtapadások (de nem a szokásos csonttűskék, hanem bemélyedések, mély árkok formájában) a sípcsontokon (linea musculi solei), a combcsontokon (a tuberositas gluteus, linea pectinea és linea aspera mentén) és a karcsontokon (sulcus intertubercularis). Enyhe *periostitis* a comb- és sípcsontokon. Egyes fogaknál olyan egyenetlen *kopás* figyelhető meg, amely talán valamilyen munkatevékenységhez köthető. A jobb alsó szemfog esetében a distalis csücsöklejtő kimélyült, míg maga a csücsök ehhez képest kevésbé kopott (4. kép). Továbbá a korona distalis-labialis felszínén (a fognyakhhoz egészen közel) is lekopott a zománc. A bal alsó első nagyórló koronájának a distobuccalis szélén látható egy kimélyülés (3. kép).

Str. 807: 9-14 éves gyermek

Kevés koponya- és hosszúcsonttöredék, fogak állcsont nélkül.

Str. 825: nem meghatározható korú és nemű

Néhány apró (kb. 5-10 mm közötti nagyságú) koponya-, illetve váztöredék.

Str. 1168: 0,5-1 év közötti gyermek

Hiányos vázcsontok. A sír a régészeti leírásban hamvasztott urnasírként szerepel.

Str. 1171: 8-10 éves gyermek

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Str. 1172: 8-10 éves gyermek

Töredékes és kissé hiányos koponya és váz.

Str. 1183: 12-14 éves gyermek

Rendkívül töredékes koponya és váz.

Str. 1184: 0-0,5 éves gyermek

Mindössze a jobb sípcsont töredéke maradt meg.

Periostitis az egyetlen meglévő hosszúcsonton, a jobb sípcsonton (1. kép).

Str. 1193: adultus (20-29 éves) nő

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Enyhe *periostitis* a comb- és sípcsontokon. *Enthesopathia* a meglévő jobb sarokcsonton.

Str. 1194: nem meghatározható korú és nemű

Rendkívül töredékes vázmaradványok. A gracilis csontok mérete alapján talán az infans II – juvenis korcsoportba sorolható.

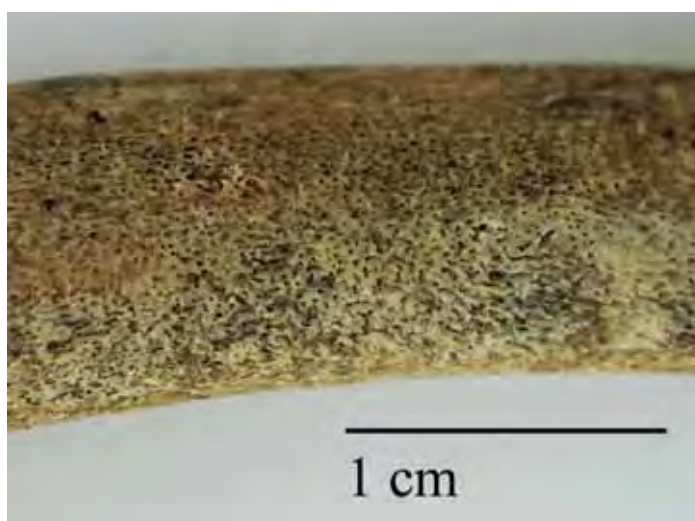
Str. 1196: 0,5-1 éves gyermek

Néhány koponya- és váztöredék. A koponyatető egyes részein (a homlokcsonton, jobb falcsonton) hőhatás nyoma. Nem égett át teljesen a csont, csak a külső réteg (a tabula externa) és a közbülső szivacsos állomány, kékesszürke-fehéres színűre; a hő hatására repedések keletkeztek (6–7. kép).

Poroticus hyperostosis: enyhe porotikuság és megvastagodás a szemüregtetőn és a falcsontokon.

1. kép: Súlyos csonthátyagyulladás egy 0-0,5 éves gyermek jobb sípcsontján (str. 1184) (Fotó: Jakucs János)

2. kép: Súlyos csonthátyagyulladás egy 0-0,5 éves gyermek bal sípcsontján (str. 1214) (Fotó: Jakucs János)

3–4. kép: Kimélyült fogkopás a bal alsó nagyőrlőn és a jobb alsó szemfogon (str. 802) (Fotó: Jakucs János)

5. kép: Erősen csavarodott, torzult hamvasztott csontok (str. 781) (Fotó: Jakucs János)

6–7. kép: Enyhe hőhatás nyoma a koponyán (str. 1196).
A hosszanti, egyenes repedések arra utalnak, hogy a hő a már száraz csontot érhetette (Fotó: Jakucs János)

Str. 1201: 2-4 éves gyermek

Néhány koponya- és váztöredék.

Periostitis a sípcsontokon.

Str. 1202: 4-6 éves gyermek

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Poroticus hyperostosis: enyhe porotikusság a szemüregtetőn.

Str. 1207: adultus (20-39 éves) férfi

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Poroticus hyperostosis: enyhe porotikusság és megvastagodás a meglévő bal oldali szemüregtetőn és falcsonton.

Str. 1209: adultus (20-39 éves), nem meghatározható nemű

Kevés koponya- és váztöredék.

Str. 1210: 8-12 éves gyermek

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Periostitis az alsó végtag csontjain (a meglévő jobb comb- és sípcsonton, valamint a szárkapocscsontokon).

Str. 1211: 3-5 éves gyermek

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Str. 1213: juvenis (18-19 éves) (nő)

Kevés koponya- és váztöredék.

Str. 1214: 0-0,5 éves gyermek

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Súlyos *periostitis* a meglévő bal sípcsonton (2. kép).

Str. 1216: 7-9 éves gyermek

Töredékes, hiányos koponya és váz.

Str. 1217: juvenis (17-20 éves) (férfi)

Töredékes, hiányos koponya és váz. *Bizonytalan datálású, gödörbe dobott, rendellenes helyzetű halott, ennél fogva nem tekinthető a temetőhöz tartozónak.*

Poroticus hyperostosis a koponyatetőn és a szemüregtetőn. Enyhe *periostitis* a comb- és sípcsontokon.

Str. 1218: adultus (30-39 éves) nő

Töredékes, hiányos koponya és váz. *Radiokarbon alapján bronzkori, gödörbe helyezett, rendellenes helyzetű halott, ezért nem tekintettük a temető részének.*

Degeneratív arthrosis: Mindkét singcsont könyökízületi felszínén (incisura trochlearis) enyhe, meszes felrakódás. A meglévő bal medencecsonton a facies auricularison meszesedés, felritkulás, helyenként kimaródások láthatók. *Degeneratív spondylosis*: csekély perem az 1. nyakcsigolyán a fovea dentisnél és a 2. nyakcsigolya fognyúlványán (dens axis). Enyhe *periostitis* a comb- és sípcsontokon. *Enthesopathia* a térdkalácsokon és a sarokcsontokon. Kis méretű *exostosis* (szalag eredetű?) a jobb oldali szeméremcsonton (pecten ossis pubis), a symphysis közelében. *Egyenetlen fogkopás*: A meglévő

fogak occlusalis felszínének kopottsága különböző mértékű, a kisőrlőkön és a szemfogon közepes, míg a nagyőrlőkön erősebb. Továbbá a bal alsó első és második nagyőrlő érintkező fogfelszíneinél (és inkább a buccalis oldalon) erősen kimélyült kopás látszik, ami talán valamilyen munkatevékenység során alakulhatott ki.

Str. 1220: 7-14 éves gyermek

Mindössze a töredékes 2. nyakcsigolya maradt meg.

Str. 1221: 2-4 éves gyermek

Koponya- és váztöredékek.

Str. 1223: maturus (40-59 éves) nő

Töredékes, hiányos koponya, a vázból csak ujjcsontok és rendkívül apró töredékek.

Str. 1229: maturus (40-59 éves), nem meghatározható nemű

Kevés koponya- és váztöredék. *Bizonytalan datálású, másodlagos helyzetben előkerült maradványok. Nem tekintettük a temetőhöz tartozónak.*

Hamvasztott rítusú temetkezések

Str. 779: felnőtt (20 év feletti) nő(?)

100-nál több, mesofragmentált maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes vagy fekete. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 210,85 g.

Str. 781: felnőtt (20 év feletti) férfi(?)

100-nál több, zömében mesofragmentált maradvány, de sok az 1 cm-nél kisebb, és van néhány 5 cm-nél nagyobb töredék is. Egyes darabok nagy mértékben torzultak, hullámosra görbültek (5. kép). Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 1066,90 g.

A maradványok robuszticitása kiemelkedő.

Periostitis nyoma az alsó végtag csontjain. *Enthesopathia* a sarokcsont töredékén.

Str. 782: 6-7 éves gyermek

Kb. 100 vagy több, mikrofragmentált (1 cm-nél kisebb) maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 25,45 g.

Életkorát elsősorban a fogmaradványok alapján lehetett becsülni.

Str. 783: két egyén maradványai, egy 5-6 éves gyermek és egy adultus (20-39 éves) nő(?)

100-nál több, mesofragmentált maradvány. Színük krétafehér. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 1245,80 g. A két személy hamvait – kisebb keveredést leszámítva – az ásatáson két külön zacskóba szedték (de egy csomagolási számon szerepelnek: a nagyobb zacskón belül volt egy kisebb). Ez arra utal, hogy a halottak maradványai eleve a sírban is valamelyest elkülönülhettek.

Str. 785: 7-14 éves(?) gyermek

Kb. 100 vagy több, mesofragmentált maradvány. Színük krétafehér. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 228,20 g.

Életkorát a töredékes fogmaradványok és a még nyitott epifízisfugák alapján lehetett hozzávetőlegesen becsülni.

Str. 786: adultus (20-39 éves) nő(?)

100-nál több, mesofragmentált maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 926,35 g.

Enyhe *periostitis* a combcsonttöredékeken.

Str. 787: adultus (20-39 éves) férfi(?)

100-nál több, többségében mesofragmentált maradvány, de sok az 1 cm-nél kisebb töredék is, és elvétve 5 cm-nél nagyobb is akad. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes vagy fekete. A kékesfekete szín az alsó végtag csontjaira jellemző. A kiégetettség változó: krétaszerű, illetve tökéletlen. Súly: 1595,80 g. A maradványok vaskosak, robusztusak.

Str. 788: adultus (20-39 éves) nő(?)

Kb. 100 mesofragmentált maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 198,80 g.

Str. 792: nem meghatározható korú és nemű (de 15 év felettire becsülhető)

Kb. 50, zömében mikrofragmentált maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 25,85 g.

Periostitis az alsó végtag töredékein.

Str. 803: adultus (20-39 éves), nem meghatározható nemű

Kb. 100 vagy több, mesofragmentált maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 261,30 g.

Str. 806: felnőtt (20 év feletti), nem meghatározható nemű

Kb. 100 vagy több, mesofragmentált maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 229,10 g.

Megállapítható, hogy a jobb alsó szemfoga még életében kihullt.

Poroticus hyperostosis: enyhe porotikuság és megvastagodás a koponyatöredékeken.

Str. 809: 2-4 éves gyermek

A 971. számú csomagolásban kb. 50 és 100 közötti darabszámú mikrofragmentált maradvány. Színük barnás. A kiégetettség tökéletlen. Súly: 13,15 g.

A 969. számú csomagolásban, a sírban talált 2. edény darabjai között is volt egy töredékes gyökerű 84-es tejőrlőfog. Rágófelszínén a kopás olyannyira csekély, hogy az életkor az infantia I korosztályra becsülhető. Valószínű, hogy a 971. számú csomagolásban lévő gyermekmaradványokhoz tartozik, és ugyanarról a személyről van szó. Súly: 0,25 g.

Str. 1155: 2-4 éves gyermek

Kb. 100 vagy több, mikrofragmentált maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 85,45 g.

Str. 1162: 2-4 éves gyermek

Kb. 100 vagy több, mesofragmentált maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes, illetve fekete. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 94,90 g.

A hamvak közül kagylóékszer darabjai kerültek elő.

Str. 1163: adultus (20-39 éves) nő(?)

100-nál több, mesofragmentált maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 352,30 g.

Str. 1164: 4-6 éves gyermek

Kb. 100 vagy több, mikrofragmentált maradvány. Színük krétafehér. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 43,60 g.

Str. 1165: 9-14 éves gyermek

100-nál több, mesofragmentált maradvány. Színük krétafehér. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 471,30 g.

Str. 1166: nem meghatározható korú és nemű

Egy darab 2,4 * 1,1 cm-es töredék. Színe krétafehér, a kiégetettség krétaszerű. Súly: 0,80 g.

Str. 1167: nem meghatározható korú és nemű

Néhány (10-nél kevesebb) apró hosszúcsonttöredék (mikrofragmentált anyag). Színük krétafehér, a kiégetettség krétaszerű. Súly: 1,05 g.

Str. 1169: 0-6 éves gyermek

Két kis koponya töredék (1,6 * 1,0 cm és 1,2 * 0,8 cm). Színük krétafehér. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 0,55 g.

Str. 1170: 2-4 éves gyermek

100-nál több, kb. fele-fele részben mikro-, illetve mesofragmentált maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 139,35 g.

Str. 1181: magzat vagy újszülött

Egy humerus 27 mm-es töredéke. Színe barnás-szürkés, kiégetettsége tökéletlen, súlya 0,75 g.

Str. 1186: nem meghatározható korú és nemű (de 15 év felettire becsülhető)

50 és 100 közötti, mesofragmentált maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 52,20 g.

Str. 1187: 7-14 éves gyermek

Kb. 100 vagy több, mesofragmentált maradvány. Színük krétafehér. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 471,65 g.

Str. 1188: egy 2-4 éves gyermek és egy adultus (20-39 éves) nő(?) maradványai

A 939. számú csomagolásban egy 2-4 éves gyermek 100-nál több, zömében mikrofragmentált, de kisebb részben 1-5 cm-es darabokat is tartalmazó, kékes színű, krétaszerűre égett maradványai voltak. A gyermekcsontok között azonban egy másik személy kéztőcsontja (bal capitatum, legnagyobb hossza 17 mm) is volt; talán a 940. számú csomagolásban lévő halotthoz tartozik. A gyermekmaradványok és a kéztőcsont együttes súlya 55,85 g.

A gyermek koponyatöredékein enyhe porotikuság figyelhető meg.

A 940. számú csomagolásban egy adultus (20-39 éves) nő(?) hamvai voltak. A kb. 100 vagy több, mesofragmentált maradvány színe krétafehér, kiégetettségük krétaszerű, súlyuk 332,20 g.

Str. 1212: egy 6-7 éves gyermek és egy adultus (20-39 éves) nő(?) maradványai

Kb. 100 vagy több, zömében mikrofragmentált maradvány, de 1-5 cm-es darabokat is tartalmaz. A koponyadarabok színe krétafehér, helyenként kékes, kiégetettségük krétaszerű; a vázrészecskék inkább barnás fehér színűek, tökéletlen kiégetettségűek. Súly: 304,05 g.

Str. 1215: felnőtt (20 év feletti) nő(?)

Kb. 100 vagy több mikrofragmentált maradvány. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 161,55 g.

Str. 1219: adultus (20-39 éves) nő(?)

100-nál több, kb. fele-fele részben mikro-, illetve mesofragmentált maradvány. Egyes darabok nagy mértékben zsugorodtak, torzultak. Színük zömében krétafehér, helyenként kékes. A kiégetettség krétaszerű. Súly: 618,75 g.

Periostitis a sípcsontokon és szárcsontokon.

Eredmények

A gyermekek száma 39 (53,42%), az ifjaké 2 (2,74%), a felnőtteké 32 (43,84%). A felnőttek közül 5 férfi (15,62%), 16 nő (50,00%), 11 nem meghatározható nemű (34,37%). A juvenis korúakat 2 nő képviseli (2. táblázat). Meg kell említeni azonban, hogy három esetben az elhunytak genetikai neme nem egyezett a morfológiai nemmel. A DNS-vizsgálat eredményei szerint a 767. és 802. sírban férfi, a 780. sírban pedig női halott feküdt. Az eltérést okozhatja a maradványok rossz megtartása (kevesebb nemi jelleg figyelhető meg); de nem zárható ki a genetikai minták közötti keveredés sem. A felnőtt nemi arányt ez nem módosítja jelentősen, mivel mindkét irányban van eltérés. A morfológiai és genetikai nemi arány egyébként egyaránt nőbőletet jelez a felnőtteknél, noha az eredményeket nem lehet igazán jól összevetni. (Teljesen más a két módszer alapja, így a nem meghatározható nemű maradványok sem esnek egybe, a hamvasztott csontok pedig teljes mértékben kiesnek a genetikai elemzés köréből.)

2. táblázat: Nem- és korösszetétel

Korcsoport (év) – Age group (years)	Nem megh. nemű – Undet. sex	Férfi – Male	Nő – Female	Összesen – Total
Infans I (0–6)	26	-	-	26
Infans I-II (6–7)	2	-	-	2
Infans II (7–14)	11	-	-	11
Juvenis (15–19)	-	-	2	2
Adultus (20–39)	3	2	11	16
Maturus (40–59)	-	1	3	4
Senium (60-x)	-	1	-	1
Felnőtt – Adult (20-x)	2	1	2	5
Nem megh. korú – Undet. (15-x)	2	-	-	2
Nem megh. korú – Undet.	4	-	-	4
Összesen – Total	50	5	18	73

A gyermekek száma magasabb a várható értéknél Coale–Demény Kelet 5. modelljéhez hasonlítva.¹¹ A gyermekhalandósághoz legnagyobb mértékben az 1-4 és 5-9 évesek járulnak hozzá, míg a 0-1 évesek aránya alacsonyabb a várhatónál. A csecsemőkorú halottak hiánya azonban a történeti korú temetőben

¹¹ COALE–DEMÉNY 1983.

általánosan megfigyelhető jelenség. A legmagasabb felnőttkori halandóság az adultus korcsoportban jelentkezik. A csontok rossz megtartása és a hamvasztás szokása miatt finomabb korcsoporti elemzésre nincs mód.

A férfiak száma kevés, a nőkének körülbelül harmada-negyede, de sok a nem meghatározható nemű maradvány is, ezért ez a nemi arány nem biztos, hogy hűen tükrözi a valóságot.

A teljes mintára megállapított életkori és nemi összetétel a csontvázas és hamvasztásos temetkezéseket külön-külön vizsgálva is nagy általánosságban hasonló: a gyermekek aránya magas, a férfiaké alacsony.

A balatonszentgyörgyi birituális temetőt mindenekelőtt a Budakalász-Luppa csárda lelőhelyen feltárt szintén badeni, birituális, nagy sírszámú temetővel érdemes összevetni. A budakalászi temetőben a gyermekek aránya jóval alacsonyabb, a nemi arány kiegyenlítettebb, bár itt is nőtöbblet mutatkozik.¹² A nagyobb sírszámú késő rézkori szériák közül az alsónémedi Baden temetőben férfítöbbletet figyeltek meg.¹³ Pilismarót-Basaharc Boleráz temetőjének hamvasztott maradványai szegényes megtartásuknál fogva nagyon kevés információval szolgáltak.¹⁴ A balatonszentgyörgyi lelőhely demográfiai sajátosságai (a gyermekek magas aránya és a jelentős férfihány) a Boleráz-Baden Balatonöszöd-Temetőidűlővel mutatják a legnagyobb hasonlóságot.¹⁵ Kiegyensúlyozottabb nemi arány, de szintén magas gyermekhalandóság jellemzi a Protoboleráz abony-turjányos-dűlői szériát is.¹⁶ Utóbbi két lelőhely esetében azonban nem szabályos temetőről, hanem teleptemetkezésekről van szó. Kutatási programunk Balatonlelle-Felsőgamász/Országúti-dűlő lelőhely régészeti és embertani anyagára is kiterjed, az adatok feldolgozása még folyamatban van, közreadásuk később várható. (A humán csontanyagot Zoffmann Zsuzsanna korábban részben közölte,¹⁷ amelyhez képest a jelenlegi vizsgálat új eredményeket hozott.) A lelőhelyen mindenesetre a gyermekek aránya a balatonszentgyörgyi temetőben megfigyeltnél alacsonyabb, a felnőttek nemi aránya kiegyensúlyozott.

A balatonszentgyörgyi anyagban a vizsgálható koponyák formailag viszonylag egységesnek mondhatók, de kevés az esetszám. Hátulnézetben a koponyák körvonala minden vizsgálható esetben ház alakú; a nyakszirt oldalnézete *curvooccipitalis* (többnyire gyengén ívelt); a homlok oldalnézetben leggyakrabban mérsékelt hátrafutó. Az orrnyílás alakja *anthropin*; jellemző az *alveolaris prognathia* (a fogmedri nyúlvány mérsékelt, illetve erősen előreálló). (Lásd a 3. és 4. táblázatot.)

3. táblázat: A férfiak koponyájának alaki sajátosságai

Morfológiai jellemző – Morphological trait	780	794	(1217) (juvenis)
koponya körvonala hátulnézetben (<i>norma occipitalis</i>)	ház alakú (<i>house- shaped</i>)	ház alakú (<i>house- shaped</i>)	ház alakú (<i>house- shaped</i>)
orrnyílás alakja (<i>apertura piriformis</i>)	<i>anthropin</i>	<i>anthropin</i>	<i>anthropin</i>
fogmedri nyúlvány előreállása (<i>prognathia alveolaris</i>)	mérsékelt (<i>moderate</i>)	-	mérsékelt (<i>moderate</i>)
nyakszirt oldalnézete (<i>nape profile</i>)	gyengén ívelt (<i>moderate curved</i>)	gyengén ívelt (<i>moderate curved</i>)	erősen ívelt (<i>curved</i>)

¹² KÖHLER 2009.

¹³ NEMESKÉRI 1951.

¹⁴ KÖHLER 2015.

¹⁵ KÖHLER 2012.

¹⁶ KÖHLER–HAJDU–MARCSIK 2009.

¹⁷ ZOFFMANN 2006.

Morfológiai jellemző – Morphological trait	780	794	(1217) (juvenis)
szemfogi árok (<i>fossa canina</i>)	-	mély (<i>deep</i>)	mély (<i>deep</i>)
homlok oldalnézete (<i>profile of forehead</i>)	-	mérsékelten hátrafutó (<i>moderate sloped</i>)	egyenes (<i>perpendicular</i>)
orrhát kiemelkedése (<i>protusion of the nasal bones</i>)	erőtéljes (<i>expressed</i>)	-	erőtéljes (<i>expressed</i>)

4. táblázat: A nők koponyájának alaki sajátosságai

Morfológiai jellemző – Morphological trait	757	767	774/1 (juvenis)	774/2	800	1193	(1218)	1223
koponya körvonala hátulnézetben (<i>norma occipitalis</i>)	ház alakú (<i>house- shaped</i>)	ház alakú (<i>house- shaped</i>)	-	-	-	-	ház alakú (<i>house- shaped</i>)	-
ornnyílás alakja (<i>apertura piriformis</i>)	-	-	-	-	-	anthropin	anthropin	-
fogmedri nyúlvány előreállása (<i>alveolaris prognathia</i>)	erős (<i>expressed</i>)	-	erős (<i>expressed</i>)	mérsékelt (<i>moderate</i>)	erős (<i>expressed</i>)	erős (<i>expressed</i>)	mérsékelt (<i>moderate</i>)	-
nyakszirt oldalnézete (<i>nape profile</i>)	gyengén ívelt (<i>moderate curved</i>)	erősen ívelt (<i>curved</i>)	gyengén ívelt (<i>moderate curved</i>)	gyengén ívelt (<i>moderate curved</i>)	-	gyengén ívelt (<i>moderate curved</i>)	gyengén ívelt (<i>moderate curved</i>)	gyengén ívelt (<i>moderate curved</i>)
szemfogi árok (<i>fossa canina</i>)	mély (<i>deep</i>)	-	-	-	-	közepes (<i>medium</i>)	mély (<i>deep</i>)	-
homlok oldalnézete (<i>profile of forehead</i>)	mérsékelten hátrafutó (<i>moderate sloped</i>)	-	mérsékelten hátrafutó (<i>moderate sloped</i>)	mérsékelten hátrafutó (<i>moderate sloped</i>)	egyenes (<i>perpendicular</i>)	mérsékelten hátrafutó (<i>moderate sloped</i>)	egyenes (<i>perpendicular</i>)	-
orrhát kiemelkedése (<i>protusion of the nasal bones</i>)	-	-	-	-	-	-	-	-

A főbb koponyaméreteket mindössze egy férfi koponyán (794. objektum) lehetett mérni, amely a hosszú formakörbe tartozik mind az abszolút méret, mind a hosszúsági-szélességi jelző szerint (5. táblázat).

5. táblázat: Főbb koponyaméretek és -jelzők

Martin No.	794 ♂	757 ♀	(1218) ♀
1	185	-	178
5	-	-	91
8	141	-	136
9	93	95	98
17	-	-	129

Martin No.	794 ♂	757 ♀	(1218) ♀
20	115	-	108
40	-	-	-
45	132	-	-
47	-	-	-
48	70	-	-
51	43	-	41
52	31	-	31
54	27	-	-
55	50	-	-
65	-	-	-
66	-	-	-
8:1	76,22	-	76,40
17:1	-	-	72,47
17:8	-	-	94,85
20:1	62,16	-	60,67
20:8	81,56	-	79,41
9:8	65,96	-	72,06
47:45	-	-	-
48:45	53,03	-	-
52:51	72,09	-	75,61
54:55	54,00	-	-

Kevés a mérhető hosszúcsont is, így csupán egy férfi és három nő termetét lehet becsülni. A termetértékek a közepestől az igen magas kategóriáig terjednek (6. táblázat).

6. táblázat: A hosszúcsontméretek és a termet

Martin No.		794 ♂	800 ♀	802 ♀	1193 ♀	(1218) ♀
Humerus 1	d	332	-	-	-	-
	s	329	-	-	-	299
Radius 1	d	-	-	252	-	220
	s	-	214	-	212	215
Ulna 1	d	-	-	273	-	242
	s	273	-	-	230	236
Femur 1	d	466	-	-	402	418
	s	462	-	-	401	419
Tibia 1	d	-	-	-	-	-
	s	-	-	-	-	-
Fibula 1	d	-	-	-	-	-
	s	-	-	-	-	-
Termet – Stature (Hu + Ra + Fe + Ti)		171,64 cm magas (<i>tall</i>)	155,59 cm közepes (<i>medium</i>)	169,96 cm igen magas (<i>very tall</i>)	154,74 cm közepes (<i>medium</i>)	157,77 cm nagyközepes (<i>tall medium</i>)
Termet (összes hosszúcsontból) – Stature (from all long bones)		171,99 cm	155,59 cm	171,32 cm	154,12 cm	157,58 cm

A kóros elváltozások részletesebb bemutatása későbbi tanulmányban várható, itt azokat a jelenségeket emelem ki, amelyek az itt eltemetett népesség általános egészségi állapotáról, életmódjáról informálnak bennünket.

Gyakran (összesen 16 egyénnél) fordult elő a szériában csonthártyagyulladás, enyhébb és súlyosabb mértékű egyaránt. Néhány esetben ezek traumával, megerőltetéssel hozhatók összefüggésbe, azonban az egészen kis gyermekeknél is megfigyelhető súlyos periostitis valamilyen fertőző megbetegedés jelenlétére utal körükben (1–2. kép), noha a csonttani tünetek alapján a betegség egyik esetben sem határozható meg. Paleomikrobiológiai vizsgálathoz mindössze a 767. számú csontváz szolgáltatott alkalmas fogmintát, az eredmény a közeljövőben várható.

Az anyagban 8 egyénnél előforduló poroticus hyperostosis szintén utalhat fertőző betegsége, de hátterében hiányos táplálkozás, a tápanyagok felszívódási zavara is állhat.¹⁸ Az elváltozás a szemüreg tetején és a koponyatetőn (elsősorban a falcsontokon) jelentkezik, a csontfelszín lyukacsossá válik, a külső réteg felritkul a belső, szivacsos állomány túlbujánzása mellett.

Az enthesopathia (megerősödött izomtapadási és -eredési hely) általában nagyobb fizikai megterhelést, aktivitást jelez (bár kialakulását más faktorok is befolyásolják), és önmagában nem tekinthető kóros jelenségnek.¹⁹ Anyagunkban 9 egyénnél (2 férfinál és 7 nőnél) fordult elő, leggyakrabban az alsó végtag csontjain, elsősorban a térdkalácson és a sarokcsonton. Ez a lokalizáció elsősorban a helyváltoztató mozgással hozható kapcsolatba.

Figyelmet érdemelnek még a fogazati elváltozások. Elsősorban a fogkopás mértéke, amely a szériában általában és az egyének életkorához mérten erősnek mondható, és a fogakat erősen koptató (jellemzően növényi eredetű) táplálékkal lehet kapcsolatban.²⁰ A 802. objektum női halottjának jobb alsó szemfogán, valamint a bal alsó nagyőrlőn jellegzetes megjelenésű fogkopást, a fogak egymással szomszédos oldalának kimélyülését lehetett megfigyelni. Mindez arra utal, hogy fogát eszközként is használta valamilyen munkatevékenység során²¹ (3–4. kép).

A hamvasztott csontok ugyan kevesebb információval szolgáltak az elhunytól magáról, viszont a maradványok megjelenéséből a hamvasztás módjára következtethetünk. A lelőhely hamvasztott csontanyagán általában erős torzulások, csavarodások figyelhetők meg (5. kép), ívelt lefutású repedésekkel. Ilyen alakváltozás és megjelenés a friss, sok nedvességet tartalmazó csontok hamvasztásakor jön létre inkább.²² Az égés magas hőfokát, hosszabb időtartamát jelzi a maradványok zömében krétafehér színe.²³

Az 1162. számú objektum hamvai közül kagylóékszer töredékei kerültek elő, az elhunytat viseletével együtt hamvasztották.

Az 1196. objektum kevés csontanyagából a koponyatető egyes részein hőhatás nyoma látszott, amely a vékony csontot nem égette át teljesen. A külső felszín, és a középső, szivacsos állomány szürkésfehér elszíneződése mellett a külső felszínen hosszanti, egyenes lefutású repedések figyelhetők meg (6–7. kép). Mindez arra utal, hogy a hőnek való kitettség ebben az esetben rövid ideig tarthatott, a már száraz csontot érthette,²⁴ és nem bizonyos, hogy szándékosan történt.

A főbb eredmények összegzése

A lelőhely Baden korszakból származó humán csontanyagának vizsgálata a férfiak alacsony és a gyermekek rendkívül magas arányát mutatta ki. A nemi összetételt illetően, noha a késő rézkorra általában a nők magasabb aránya jellemző, a férfiak ilyen mértékű hiánya példa nélkül való. A férfihány hátterében a férfiak távolléte, máshová temetése, vagy a temető részleges feltártsága is állhat. A valós

¹⁸ WHITE–BLACK–FOLKENS 2012, 448–450.

¹⁹ NIKITA 2017, 274–275.

²⁰ NIKITA 2017, 283.

²¹ NIKITA 2017, 285.

²² UBELAKER 2009, 3; NIKITA 2017, 87–88.

²³ NIKITA 2017, 85–87.

²⁴ UBELAKER 2009, 3; NIKITA 2017, 87–88.

nemi arányt elfedheti a csontok rossz megtartása következtében előállt sok, nem meghatározható nemű maradvány is.

A periostitis gyakori előfordulása, különösen a gyermekek körében észlelt esetek, fertőző megbetegedés jelenlétére hívják fel a figyelmet.

Irodalom

- ALEKSEEV–DEBEC 1964 ALEKSEEV, VALERIJ PAVLOVIČ – DEBEC, GEORGIJ FRANCEVIČ: *Kraniometriâ. Metodika antropologičeskih issledovanij*. Moskva: Nauka 1964.
- COALE–DEMENY 1983 COALE, ANSLEY J. – DEMENY, PAUL: *Regional model life tables and stable populations*. 2. edition. Studies in population. New York: Academic Press 1983.
<https://doi.org/10.1016/B978-0-12-177080-8.50011-1>
- ÉRY–KRALOVÁNSZKY–NEMESKÉRI 1963 ÉRY KINGA – KRALOVÁNSZKY ALÁN – NEMESKÉRI János: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthropologiai Közlemények* 7:1–2 (1963) 41–89.
- FEREMBACH–SCHWIDETZKY–STLOUKAL 1979 FEREMBACH, DENISE – SCHWIDETZKY, ILSE – STLOUKAL, MILAN: Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett. *Homo* 30 (1979) 1–32.
- KÖHLER 2009 KÖHLER, KITTI: The anthropological remains from the Budakalász cemetery. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest, Pytheas 2009, 304–364.
- KÖHLER 2012 KÖHLER KITTI: Balatonöszöd-Temetői-dűlő lelőhely késő rézkori embertani leleteinek antropológiai vizsgálata. In: *Balatonöszöd-Temetői-dűlő őskori településrészei. A középső rézkori, késő rézkori és kora bronzkori települések*. Szerk.: Horváth Tünde. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete 2012, 239–269.
<http://real.mtak.hu/2959/6/oszod.pdf> (utolsó megtekintés: 2022. 07. 08.)
- KÖHLER 2015 KÖHLER, KITTI: The human remains from the Boleráz burials uncovered at Pilismarót-Basaharc. In: Bondár, Mária: *The Late Copper Age cemetery at Pilismarót-Basaharc. István Torma's excavations (1967, 1969–1972)*. Budapest: Archaeolingua 2015, 319–340.
- KÖHLER–HAJDU–MARCSIK 2009 KÖHLER KITTI – HAJDU TAMÁS – MARCSIK ANTÓNIA: Az Abony-Turjányos-dűlő lelőhelyen feltárt késő rézkori többes temetkezések embertani vizsgálatának eredményei. *Anthropologiai Közlemények* 50 (2009) 5–22.
- LOVEJOY *et al.* 1985 LOVEJOY, C. OWEN – MEINDL, RICHARD S. – PRYZBECK, THOMAS R. – MENSFORTH, ROBERT P.: Chronological metamorphosis of the auricular surface of the Ilium. A new method for the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology* 68:1 (1985) 15–28.
<https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680103>

- MARTIN–SALLER 1957 MARTIN, RUDOLF – SALLER, KARL: *Lehrbuch der Anthropologie*. Band 1. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag 1957.
- MEINDL–LOVEJOY 1985 MEINDL, RICHARD S. – LOVEJOY, C. OWEN: Ectocranial suture closure. A revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures. *American Journal of Physical Anthropology* 68:1 (1985) 57–66.
<https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680106>
- MEINDL *et al.* 1985 MEINDL, RICHARD S. – LOVEJOY, C. OWEN – MENSFORTH, ROBERT P. – WALKER, ROBERT A.: A revised method of age determination using the os pubis, with a review and tests of accuracy of other current methods of pubic symphyseal aging. *American Journal of Physical Anthropology* 68:1 (1985) 29–45.
<https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680104>
- NEMESKÉRI 1951 NEMESKÉRI, JÁNOS: Anthropologische Untersuchungen der Skelettfunde von Alsónémedi. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1 (1951) 55–72.
- NEMESKÉRI–HARSÁNYI 1968 NEMESKÉRI János – Harsányi László: A hamvasztott csontvázleletek vizsgálatának kérdései. *Anthropologiai Közlemények* 12:3–4 (1968) 99–116.
- NIKITA 2017 NIKITA, EFTHYMIA: *Osteoarchaeology. A guide to the macroscopic study of human skeletal remains*. London: Academic Press 2017.
<https://doi.org/10.1016/B978-0-12-804021-8.00001-2>
- ORTNER 2003 ORTNER, DONALD J.: *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*. 2. edition. San Diego: Academic Press 2003.
- PERIZONIUS–POT 1981 PERIZONIUS, WLADIMIR RUTGER KAREL –POT, TJEERD: Diachronic dental research on human skeletal remains excavated in the Netherlands. 1. Dorestad's cemetery on 'the Heul'. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 31 (1981) 369–413.
- SCHINTZ *et al.* 1952 SCHINTZ, HANS RUDOLF – BAENSCH, WILLY E. – FRIEDL, ERNESTINE – UEHLINGER, ERWIN: *Lehrbuch der Röntgendiagnostik*. Band 1–4. 5. Auflage. Stuttgart: Georg Thieme Verlag 1952.
- SCHOUR–MASSLER 1941 SCHOUR, ISAAC – MASSLER, MAURY: The development of the human dentition. *Journal of American Dental Association* 28 (1941) 1153–1160.
- SJØVOLD 1990 SJØVOLD, TORSTEIN: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution* 5 (1990) 431–447.
<https://doi.org/10.1007/BF02435593>
- STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1978 STLOUKAL, MILAN – HANÁKOVÁ, HANA: Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen. *Homo* 29 (1978) 53–69.
- UBELAKER 1978 UBELAKER, DOUGLAS H.: *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*. Chicago: Aldine Publishing 1978.

- UBELAKER 2009 UBELAKER, DOUGLAS H.: The forensic evaluation of burned skeletal remains: A synthesis. *Forensic Science International* 183 (2009) 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2008.09.019>
- WHITE–BLACK–FOLKENS 2012 WHITE, TIM D. – BLACK, MICHAEL T. – FOLKENS, PIETER A.: *Human Osteology*. San Diego: Academic Press 2012.
- K. ZOFFMANN 2006 K. ZOFFMANN ZSUZSANNA: Balatonlelle környékéről származó késő-réz kori embertani leletek. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 17 (2006) [2007] 97–106.

ÁLLATCSONTLELETEK BALATONSZENTGYÖRGY-FALUVÉGI DŰLŐ 2. KÉSŐ RÉZKORI TEMETŐBŐL

GÁL ERIKA

A temető 73 sírja közül csupán négyből (5%) került elő állatcsontlelet. További kettő bizonytalan és nem szabályos temetkezés. Az alábbiakban a sírok részletes bemutatása következik. A leletek síronkénti összefoglalását, a nemzetközi szabványok szerint mérhető csontok biometriai adataival együtt, az 1. táblázat tartalmazza.

Leírás

776. sír (ismeretlen rítusú): sok apró töredék szarvasmarha-agykoponyából.

779. sír (szórt hamvas): közepes termetű emlős valamely laposcsontjának három, kalcinálódott töredéke.

787. sír (urnás): szarvasmarha-fogkoronátöredék; közepes termetű emlős csípőcsonttöredéke; közelebbről meghatározhatatlan emlős két különböző laposcsontjából egy, ill. hat töredék. A sírból előkerült összes csontlelet kalcinálódott.

1185. sír (strukturált depozitum): juh vagy kecske foggyökér a fogmederrel együtt, több kis kalcinálódott töredék formájában.

1217. bizonytalan korú emberi váz gödörben: szarvasmarhából a következő vázrészek: teljes singsont, kis területeken égésnyomokkal (1. kép); kézközépcsont proximális töredéke, comb- és sípcsontból két, ill. öt diafizistöredék, az egyik lábtőcsont (*centrotarsale*). A singsont elcsontosodási mértéke szerint egy legalább hároméves példányból származnak a csontok.

1218. a radiocarbon adatok alapján bronzkori emberi váz gödörben: szarvasmarhából egy majdnem teljes lapockacsont (három töredék formájában) és egy sípcsont proximális töredéke. Egy legfeljebb hároméves egyedből származnak.

Összegzés

Az állatcsontokkal összefüggésbe hozható temetkezések kis száma azt sejteti, hogy Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőben a halottak mellé ritkán helyeztek állati eredetű ételadományt. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy szokványos régészeti állattani módszerekkel csak a csontot is tartalmazó húsdarabokat tudjuk azonosítani, az ún. lefilézett húsról nem kapunk információt. Utóbbiakat illetően az edények falán esetlegesen azonosítható zsírmaradványok elemzése lehet célravezető.¹

1. kép: Szarvasmarha-singsont égésnyomokkal az 1217. objektumból

¹ SURYANARAYAN *et al.* 2021.

1. táblázat: A Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőben talált állatsontleletek megoszlása és méretei.²
 Rövidítések: GL=legnagyobb hossz; GB=legnagyobb szélesség; Bp=proximális szélesség; SB=legkisebb szélesség;
 SDO=a könyöknyúlvány legkisebb vastagsága

Str. szám No. of Str	Faj Species	Váztypus Bone Type	Vázrész Bone Part	Oldal Side	Méret (mm) Measurement (mm)			
					GL	GB	Bp	SB*
776	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Koponya/Skull	Agykoponya/Neurocranium					
779	Közepes terméű emlős (Middle size mammal)	Lapocsont/Flat bone	Töredék/Fragment					
787	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Fog/Tooth	Korona/Crown					
787	Közepes terméű emlős (Middle size mammal)	Medence/Pelvis	Csípőcsont/Ilium					
787	Meghatározhatatlan emlős (Unidentifiable mammal)	Lapocsont/Flat bone	Töredék/Fragment					
787	Meghatározhatatlan emlős (Unidentifiable mammal)	Lapocsont/Flat bone	Töredék/Fragment					
1185	Caprinae (Juh/kecske; Sheep/goat)	Állcsont vagy állkapocs / Maxilla or mandible	Foggyökér fogmederrel / Tooth root with alveolus					
1217	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Singcsont/Ulna	Teljes/Complete	Bal/Sin	97,0		68,6	53,8
1217	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Kézközépcsont/ Metacarpus	Proximális töredék/Proximal fragment	Bal/Sin			52,8	29,0
1217	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Combcsont/Femur	Diáfízis/Diaphysis	Bal/Sin				
1217	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Sípcsont/Tibia	Diáfízis/Diaphysis					
1217	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Középső lábőcsont/ Centrotarsale	Teljes/Complete	Bal/Sin		57,3		
1218	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Lapockacsont/Scapula	Majdnem teljes/Incomplete	Jobb/ Dex				
1218	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Sípcsont/Tibia	Proximális töredék/Proximal fragment	Bal/Sin				

*SDO a singcsonton/SDO in ulna.

² DRIESCH 1976.

A négy temetkezés közül kettőbe (776. és 787.) szarvasmarhából (is) került melléklet. Ennek a fajnak a gyakoriságára utalnak a korabeli pilismaróti³ temető adatai is. Ezzel ellentétben a Budakalász-Luppa csárda badeni temető sírjaiban talált kevés, ételmellékletként azonosítható állatsont azt valószínűsíti, hogy ott a juh, kecske és a sertés képezték inkább a húsforrást, míg a szarvasmarha értékes, inkább csak áldozati céllal levágott állat lehetett.⁴ A balatonszentgyörgyi 779-es és 787-es temetkezésből azonosított „közepes termetű emlős” minden bizonnyal az előbb felsorolt kisebb patások valamelyike lehetett, az 1185-ös depozitumban pedig csak juh- vagy kecskekoponyából volt egy kevés kalcinálódott maradvány (1. táblázat).

Utóbbi objektum külön figyelmet érdemel, mivel emberi maradványokkal nem lehet egyértelműen összefüggésbe hozni, ugyanakkor a benne talált három töredékes edény önálló jelenségre utal. További érdekességként megjegyzendő, hogy fél méterre helyezkedett el a 780-as, kőpakolásos sírtól, de a két objektum kapcsolata sem bizonyítható. A nagyon kis mennyiségű, önmagában húsértéket nem képviselő állati maradványok – tekintettel az embercsontokkal megegyező égési nyomokra – származhatnak hamvasztásos temetkezésből. Viszont akár a halott mellé helyezték mint ételadományt a máglyára, akár hulladékként került közvetlenül a tűzbe, csak az erős hőhatást lehetett utólag meghatározni, az ég(et)és körülményei a múlt homályába vész.

A 776. temetkezésben talált szarvasmarha agykoonya-töredékek kivételével a vázrészek típusa – a hozzájuk tapadó izmok mennyiségi és minőségi jellemzői szerint – ételadományra utal. Ezzel ellentétben az említett koponya inkább rituális okból kerülhetett az elhunyt mellé, amint erre számos badeni temetőből ismert lelet következtetni enged. Alsónémediben a 3. sírba két ember, a 28. sírba egy ember mellé temettek két-két marhát.⁵ A budakalászi temető 3. sírja egy kettős szarvasmarha-temetkezést rejtett.⁶ A pilismaróti temető 399. sírjából szarvasmarhafogak, a 416. sírből szarvcsap került napvilágra.⁷ Utóbbi temető legfontosabb, szintén minden jel szerint szimbólumként értelmezhető archeozoológiai leletei a 434. sírből előkerült lócsontok (egymással ízesülő csigacsont és sarokcsont), melyek ezidáig az egyedüli, radiokarbonnal is keltezett rézkori lóleletek hazánkban.⁸ A szarvasmarha szimbolikus szerepe a temetőkön kívül több badeni telepen (pl. Budapest XVII. kerület Rákócscsaba-Major-hegy Dél,⁹ Balatonöszöd-Temetői dűlő¹⁰) is tetten érhető.

A balatonszentgyörgyi lelőhely esetében csupán az 1217-es és 1218-as települési gödrökben talált, a temetőhöz nem tartozó, nem szabályos temetkezésekben elhelyezett marhacsontokból lehetett a levágott állatok korcsoportjára következtetni. Ezek szerint fiatalabb, de akár már ivarérett, és többéves, tej- és trágyatermelés, igavonás és szállítás céljából is használható (másodlagos hasznosítás) példányokat egyaránt levágtak, minden bizonnyal az állomány bősége és az egyedek esetleges egészségi állapota szerint.

³ GÁL 2015, 368, 1. táblázat.

⁴ GÁL 2009, 373, 1. táblázat; 376.

⁵ KOREK 1951, 37–38, IX. táblakép 1; 39–40, XI. táblakép 1–2; KOREK 1980: 11, 2–3. kép.

⁶ GÁL 2009, 376.

⁷ GÁL 2015, 368.

⁸ GÁL 2015, 368–370, Fig. 1. 2–3.

⁹ CSIPPÁN 2019.

¹⁰ HORVÁTH 2012.

Irodalom

- CSIPPÁN 2019 CSIPPÁN PÉTER: Állattartók a neolitikumtól a késő bronzkorig. Esettanulmány Budapest XVII. kerület Rákoscsaba-Major-hegy Dél lelőhely állatsontleletei kapcsán. *Archaeologiai Értesítő* 144:1 (2019) 219–246.
<https://doi.org/10.1556/0208.2019.144.10>
- DRIESCH 1976 DRIESCH, ANGELA VON DEN: *A guide to the measurements of animal bones from archaeological sites*. Peabody Museum Bulletins 1. Cambridge (Mass.): Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University 1976.
- GÁL 2009 GÁL, ERIKA: Animal offerings from the Late Copper Age cemetery Budakalász-Luppa csárda. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest: Pytheas 2009, 371–378.
- GÁL 2015 GÁL, ERIKA: Animal bone remains from the Late Copper Age cemetery at Pilismarót-Basaharc. In: Bondár, Mária: *The Late Copper Age cemetery at Pilismarót-Basaharc*. Budapest: Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences 2015, 369–381.
- HORVÁTH 2012 HORVÁTH TÜNDE: Állati csontvázakat tartalmazó objektumok. In: *Balatonőszöd-Temetői dűlő őskori településrészei*. A középső rézkori, késő rézkori és kora bronzkori települések. Szerk.: Horváth Tünde. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete 2012, 143–169.
<http://real.mtak.hu/2959/6/oszod.pdf>
(utolsó megtekintés: 2022. 07. 08.)
- KOREK 1951 KOREK, JÓZSEF: Ein Gräberfeld der Badener Kultur bei Alsónémedi. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1 (1951) 37–54.
- KOREK 1980 KOREK JÓZSEF: Alsónémedi történetének régészeti forrásai a honfoglalás koráig. In: *Alsónémedi története és néprajza*. Szerk.: Balassa Iván. Alsónémedi: Alsónémedi Községi Tanács VB 1980, 9–17.
- SURYANARAYAN *et al.* 2021 SURYANARAYAN, AKSHYETA – CUBAS, MIRIAM – CRAIG, OLIVER E. – HERON, CARL P. – SHINDE, VASANT S. – SINGH, RAVINDRA N. – O’CONNELL, TAMSIN C. – PETRIE, CAMERON A.: Lipid residues in pottery from the Indus Civilisation in northwest India. *Journal of Archaeological Science* 125 (2021) 105291.
<https://doi.org/10.1016/j.jas.2020.105291>

PATTINTOTT KŐESZKÖZÖK BALATONSZENTGYÖRGY-FALUVÉGI DŰLŐ 2. KÉSŐ RÉZKORI TEMETŐBŐL

MARTON TIBOR

A balatonszentgyörgyi késő rézkori temető leletanyagában pattintott kövek a feltárt sírok számához képest csak kis számban szerepelnek, összesen nyolc darab került elő hat sírból, melyek között két bal oldalra fektetett zsugorított csontvázas (str. 762, 1172), valamint négy hamvasztásos, urnás temetkezés fordult elő (str. 781, 783, 785, 1188).

Térbeli megoszlásuk a temető területén nem mutat szignifikáns mintázatot, de inkább a középső és keleti területen jellemzők. Sírba kerülésük egyéb jellegzetes, például nemek szerinti megoszlást sem mutat.

A csontvázas sírok esetében közvetlenül nem bizonyítható, hogy a pattintott kőeszközök szándékolt sírmellékletként kerültek a sírba, de elhelyezkedésük jellemzően a halott medence, illetve mellkasi tájékára esik. A hamvasztásos sírokból a kőeszközök a hamvakat is magukba foglaló edényekből, a hamvak közül kerültek elő. A 781. számú temetkezés 1. edényéből, egy amfórából két darab, a 783. és 785. sírok mély tájjaiból egy-egy darab, az 1188. sír hombárjából további két darab látott napvilágot.

A felhasznált nyersanyagok között makroszkóposan kétfélét lehet elkülöníteni, melyek forrásai mind a Bakony területén találhatóak, a beszerzés távolságát tekintve mezolokális nyersanyagoknak tekinthetők. A jellegzetes vöröses bakonyi radiolaritból¹ négy darab, teveli tűzkövből² további négy darab készült, ez utóbbiak között egy kortexes szilánk is szerepel. Állapotuk jellemzően friss, két, egyazon sírból előkerült darabon (1. kép 6, 7) azonban hőhatás nyomai láthatók. Ez utóbbi jelenség esetében nem zárható ki, hogy összefügg a halotthamvasztás aktusával.

Az előkerült pattintott kőeszközök között szilánkok (1. kép 4–7), egy bal élén bifaciális retusú szilánk (1. kép 3), egy penge töredéke (1. kép 8) és két olyan, szilánkon kialakított élbetét található, melyek egyik éle bifaciális, másik éle unifaciális retusú (1. kép 1–2), ez utóbbiak között az egyik bifaciális élén sarlófény látszik (1. kép 2).

A balatonszentgyörgyi temető pattintott kőeszköz leletanyaga kis mennyisége miatt statisztikai elemzésre nem alkalmas ugyan, de a badeni komplexum kárpát-medencei kőiparainak néhány főbb tendenciáját mutatja.

A nyersanyaghasználat mezolokális, egyirányú kapcsolatrendszer tükröz, mely a bakonyi radiolaritok több nagyobb leletanyagban megfigyelt túlsúlyát mutatja a dél-balatoni régióban.³ Ezek a nyersanyagok ugyanakkor hosszú távú kapcsolatrendszerek révén távolabbi területekre is nagy számban eljutottak, mint ezt a hódmezővásárhelyi raktárlelet is példázza.⁴ A nyersanyagbeli heterogenitás, melyet például a budakalászi temetőben figyeltek meg,⁵ a dél-balatoni régióban nem jellemző.

Ilyen jellegzetesség a retusált eszközök készítése: a bifaciális, felszíni retusálás az élbetéteken, jellemzően csak ezek egyik élén, mely a badeni telepek leletanyagában is gyakori.⁶ Hasonló retusokkal munkálták meg a sírmellékletként is gyakori háromszögletű, egyenes, vagy enyhén konkáv

¹ T. BIRÓ–REGENYE 1991.

² T. BIRÓ *et al.* 2010.

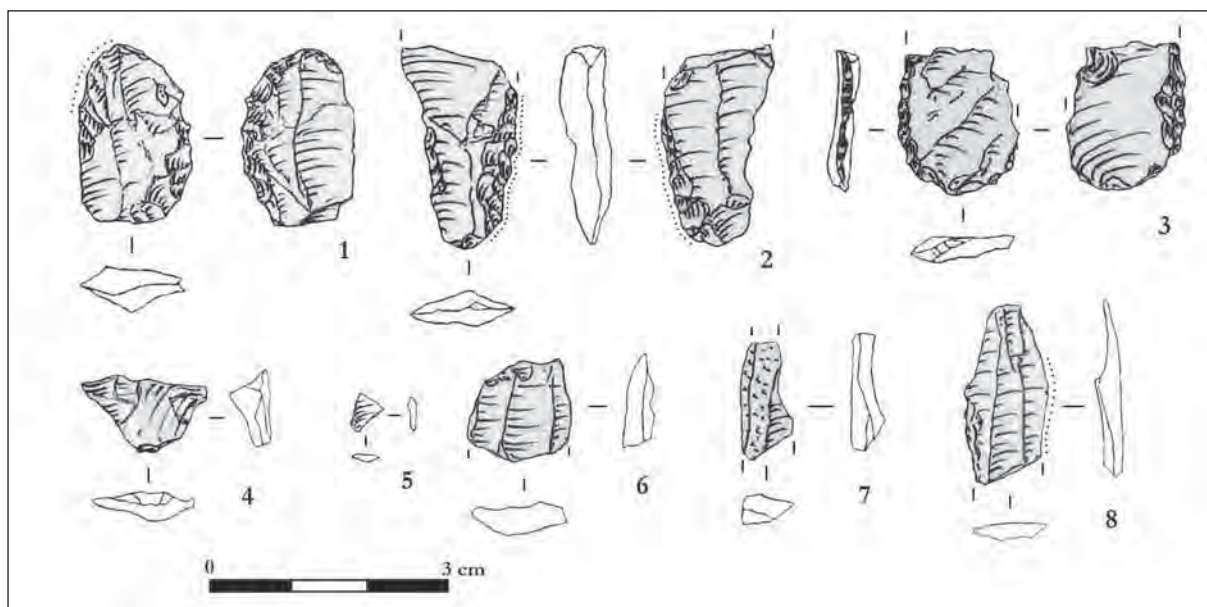
³ ZANDLER–HORVÁTH 2010.

⁴ HORVÁTH–ZANDLER 2017.

⁵ Cs. BALOGH 2009, 396–397.

⁶ ZANDLER–HORVÁTH 2010, 267.

bázisú nyílhegyeket is.⁷ A bifaciális retusálási technika elterjedése egy olyan, nagyobb földrajzi régiókon átívelő fejlődési tendenciát jelöl, mely a késő rézkor kezdetétől figyelhető meg.⁸

1. kép: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2, pattintott kőeszközök.

1: Str. 762; 2: Str. 1172; 3: Str. 781; 4: Str. 783; 5: 785; 6, 7: Str. 1188; 8: Str. 781

1. táblázat: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2, pattintott kőeszközök típus/nyersanyag összefüggése

	szilánk	retusált szilánk	penge	élbetét
teveli tűzkő	3		1	
bakonyi radiolarit	1	1		2

A balatonszentgyörgyi temetőből előkerült élbetétekről megállapítható, hogy aligha komplett eszköz részeként kerültek a sírba, mivel a rekonstruálható példányoknál, például Balatonlelle-Felsőgamász 17. sírjából in situ megfigyelt aratóeszköz alapján több, ez esetben négy élbetét alkotta a kompozit eszköz vágóélét.⁹

A badeni temetők egy részében, például a budakalászi temetőben gyakori, valamint Pilismarót-basaharci temetőben is előkerült szabályos, gyakran egyik vagy mindkét végükön csonkított pengék, trapézok¹⁰ a balatonszentgyörgyi leletanyagban ismeretlenek.

A pattintott kő leletek sírba kerülésével kapcsolatban megállapítható, hogy nem komplett „eszköz mellékletekről” van szó, hanem sokkal inkább a strukturált depozitumok egyik fontos összetevőjeként, mintegy szimbolikus tárgyként kerülhettek a hamvasztásos sírokba, feltűnő ugyanakkor a valódi eszközök elemeinek megjelenése a csontvázas sírokban. Ez a kettősség azonban a kis esetszám miatt csak feltételesen állapítható meg.

⁷ NAGY 2010, 406.

⁸ BALCER 1988, 95.

⁹ NAGY 2010, 407, Abb.1. 2.

¹⁰ Cs. BALOGH 2009, 389–390; T. BIRÓ 2015, 356.

1. Str. 762

Csomagolási szám: 851

Melléklet: a váztól északra, a mellkas vagy has előtt

Típus: élbetét

Nyersanyag: bakonyi radiolarit

Állapot: friss

Leírás: Szilánk, bal élének disztális végén és jobb élének proximális részén felszíni retusokkal megmunkált, jobb élén ívelt, bifaciális kidolgozású. Bal élének distalis végén sarlófényes.

H.: 25 mm Sz.: 17 mm V.: 7 mm

2. Str. 781

Csomagolási szám: 1064_1

Melléklet: 4; az 1. edényből

Típus: penge

Nyersanyag: teveli tűzkő

Állapot: friss

Leírás: Penge, mindkét vége törött.

H.: 23 mm Sz.: 10 mm V.: 4 mm

3. Str. 781

Csomagolási szám: 1064_2

Melléklet: 4; az 1. edényből

Típus: retusált szilánk

Nyersanyag: bakonyi radiolarit

Állapot: friss

Leírás: Bal élén bifaciális retusokkal megmunkált pengeszerű szilánk proximális része.

H.: 20 mm Sz.: 16 mm V.: 5 mm

4. Str. 783

Csomagolási szám: -

Melléklet: hamvak közül

Típus: szilánk

Nyersanyag: teveli tűzkő

Állapot: friss

Leírás: Háromszögletű szilánk.

H.: 10 mm Sz.: 17 mm V.: 4 mm

5. Str. 785

Csomagolási szám: 1034

Melléklet: antropológiai feldolgozás során, hamvak közül

Típus: pattinték

Nyersanyag: bakonyi radiolarit

Állapot: friss

Leírás: Háromszögletű pattinték.

H.: 4 mm Sz.: 3 mm V.: 0,5 mm

6. Str. 1172

Csomagolási szám: 1062

Melléklet: emberi csontok közül

Típus: élbetét

Nyersanyag: bakonyi radiolarit

Állapot: friss

Leírás: Pengeszerű szilánk, disztális vége törött, jobb éle bifaciális retusokkal megmunkált, a jobb él proximális részén sarlófényes.

H.: 24 mm Sz.: 14 mm V.: 8 mm

7. Str. 1188

Csomagolási szám: 940_1

Melléklet: hamvak közül

Típus: szilánk

Nyersanyag: teveli tűzkő

Állapot: hőhatás nyomai

Leírás: Trapéz alakú szilánk.

H.: 15 mm Sz.: 13 mm V.: 4 mm

8. Str. 1188

Csomagolási szám: 940_2

Melléklet: hamvak közül

Típus: szilánk

Nyersanyag: teveli tűzkő

Állapot: hőhatás nyomai

Leírás: Pengeszerű szilánk, előlapján 30% kortex.

H.: 18 mm Sz.: 10 mm V.: 6 mm

Irodalom

- BALCER 1988 BALCER, BOGDAN: The Neolithic Flint Industries in the Vistula and Odra Basins. *Przeгляд Archaeologie* 35 (1988) 49–100.
- CS. BALOGH 2009 CS. BALOGH, ÉVA: The lithic finds from Budakalász. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest: Pytheas 2009, 380–407.
- T. BIRÓ 2015 T. BIRÓ, KATALIN: Lithic grave goods from the Pilismarót-Basaharc cemetery. In: Bondár, Mária: *The Late Copper Age cemetery at Pilismarót-Basaharc. István Torma's excavations (1967, 1969–1972)*. Budapest: Archaeolingua 2015, 355–366.
- T. BIRÓ–REGENYE 1991 T. BIRÓ, KATALIN – REGENYE, JUDIT: Prehistoric workshop at Szentgál-Tűzköves. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 18 (1991) 337–375.
- T. BIRÓ *et al.* 2010 T. BIRÓ KATALIN – REGENYE JUDIT – PUSZTA SÁNDOR – THAMÓNÉ BOZSÓ EDIT: Előzetes jelentés a nagytevel-tevel-hegyi kovabánya és ásatásának eredményeiről. *Archaeologiai Értesítő* 135:1 (2010) 5–25. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.135.2010.1>

- HORVÁTH–ZANDLER 2017 HORVÁTH TÜNDE – ZANDLER KRISZTIÁN: Pattintott kőeszköz-raktárlelet a Baden-komplexum Hódmezővásárhely-Gorzsa-V. számú homokbánya lelőhelyéről – Lithic hoard at the site of Baden complex in Hódmezővásárhely-Gorzsa, sandpit Nr. V. *Archeometriai Műhely* 14:1 (2017) 1–23.
https://epa.oszk.hu/00800/00846/00047/pdf/EPA00846_archeometriai_muhely_2017_01_01-24.pdf
(utolsó megtekintés: 2022. 07. 08.)
- NAGY 2010 NAGY, BORBÁLA: Gräberfeld der Badener Kultur in Balatonlelle-Felsőgamász. *Antaeus* 31–32 (2010) 375–498.
- ZANDLER–HORVÁTH 2010 ZANDLER KRISZTIÁN – HORVÁTH TÜNDE: Balatonőszöd-Temetői dűlő őskori, több periódusú település pattintott kőeszközeinek vizsgálata – The investigation of the chipped stone industry of the prehistorical multi-period settlement of Balatonőszöd Temetői dűlő. *Archeometriai Műhely* 7:4 (2010) 259–295.
https://epa.oszk.hu/00800/00846/00024/pdf/Archeometriai_Muhely_EPA00846_10-04-ZK.pdf (utolsó megtekintés: 2022. 07. 08.)

KÉSO RÉZKORI TEMETKEZÉSI GYÖNGYÖK PETROGRÁFIAI ÉS ARCHAEOMALAKOLÓGIAI ELEMZÉSE BALATONSZENTGYÖRGYRŐL

SÜMEGI PÁL

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. régészeti lelőhelyről a következő (1. táblázat) csigákból, kagylókból, kőzetekből készült temetkezési gyöngyöket kaptam meghatározásra Bondár Mária régésztől. A balatonszentgyörgyi temetkezési helyen előkerült, 104 db temetkezési mellékletet alkotó gyöngy statisztikus mennyiséget alkotott, ezért érdemes volt az összehasonlítás mellett megfogalmazni, hogy itt is abszolút dominánsak voltak a kőgyöngyök (1. kép), amelyek több, mint 75%-át alkották a temetkezési gyöngyöknek. A 79 db mészkőgyöngynek döntő része rendkívül finom szemű mészkőből áll. A két mészkőgyöngy típus megtartási állapota rendkívül különböző (2. kép), mivel a durvább szemű mészkővön igen jelentős oldódási gödrök, a talajban található huminsav hatására szinte mart felszínek jöttek létre. A mészkövek származási helye elég tág lehetőséget nyújt, mivel a prealpi régió (Szlovénia: Júliai Alpok, Karavankák, Horvátország: Bilo Gora, Ausztria, Alpok előtere) éppen úgy szóba jöhet, mint a Mecsek meszes pásztyája, vagy a lelőhely közelében található Keszthelyi-helység, vagy a Balaton északi partján, a tó túlsó oldalának, a Balaton-felvidéknek a mezozoós karbonátos kőzetei (3. kép).

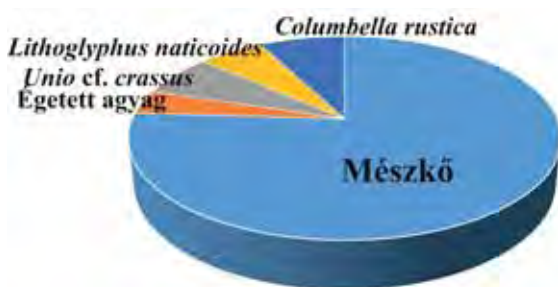
DEMÉNY *et al.* (2009) nyomán feltételezhető, hogy ezek a finomabb szemcseösszetételű mészkövek korban és genetikában is elkülönülhettek a durvább szemcseösszetételű mészkövektől. Ezen műszeres analízissel támogatott előzmény (DEMÉNY *et al.* 2009) nyomán a finomabb szemcseössztételű és szövetű mészkőgyöngyök talán a cseppkövekből lettek kialakítva, de a makroszkópos megfigyelések alapján, műszeres elemzések nélkül csupán feltételezhető. Az viszont a makroszkópos elemzés alapján is látható, hogy a kétféle mészkőszövet típus jelentkezett a temetkezési gyöngyöknél és a finomabb, tömöttebb típus dominált (52/27 db = 68/32%) – megközelítőleg 2/3 arányban. Ezen finomabb és tömöttebb szövettypusnál a betemetődés, talajban, huminsavas közegben eltöltött több évezrednyi idő ellenére korrózió, mállás alig jelentkezett (4. kép). Ezen tulajdonságok révén rendkívül hasonlóak voltak a budakalászi temetőben feltárt finomabb szövetű mészkőgyöngyökhöz.

Amennyiben elfogadjuk a budakalászi műszeres mérések (DEMÉNY *et al.* 2009) eredményeit, akkor a barlangokkal rendelkező, a lelőhelyhez rendkívül közel, 1 napi járóföldön belül található Keszthelyi-hegység vagy a lelőhelytől légvonalban 400 kilométerre (2 heti járóföldön belül) található szlovéniai Dinaridák, Alpidák mészkővonulatai jöhetnek számításba. Műszeres elemzések nélkül nem szűkíthető le a mészkőgyöngyök forrásterülete, csak valószínűsíthető. Ugyanakkor nem zárható ki, hogy az egykori ósocéánban hasonló felhalmozódási környezetre jellemző mezozoós üledékek, mészkövek következtében a műszeres analízis nyomán sem lehet elválasztani a Pelsoikum, a Júliai Alpok, Karvankák, Alpok üledékeit. Így a régészeti lelőhelyhez legközelebb található mészkő területeket (Keszthelyi-hegység) tekinthetjük potenciális forráshelynek.

A mészkő gyöngyök mellett 4 db (4%) égetett agyaggyöngy (5. kép) is előkerült a temetkezési mellékletek közül. Az égetett agyag alapanyaga lehetett Balatonszentgyörgynél a felszínen, felszín közelében (talajszint alatt) található pannon agyag is, amely kiváló edény- és téglalapanyag is (BARTHA 1959, 1971 1977, 1978, 1979; BARTHA–SOÓS 1955; SZTANÓ *et al.* 2013), vagy a területen a pannon felszíneket többfelé borító vályogosodott lösz (SÜMEGI *et al.* 2004, 2007) is.

1. táblázat: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. régészeti lelőhelyről származó gyöngyök

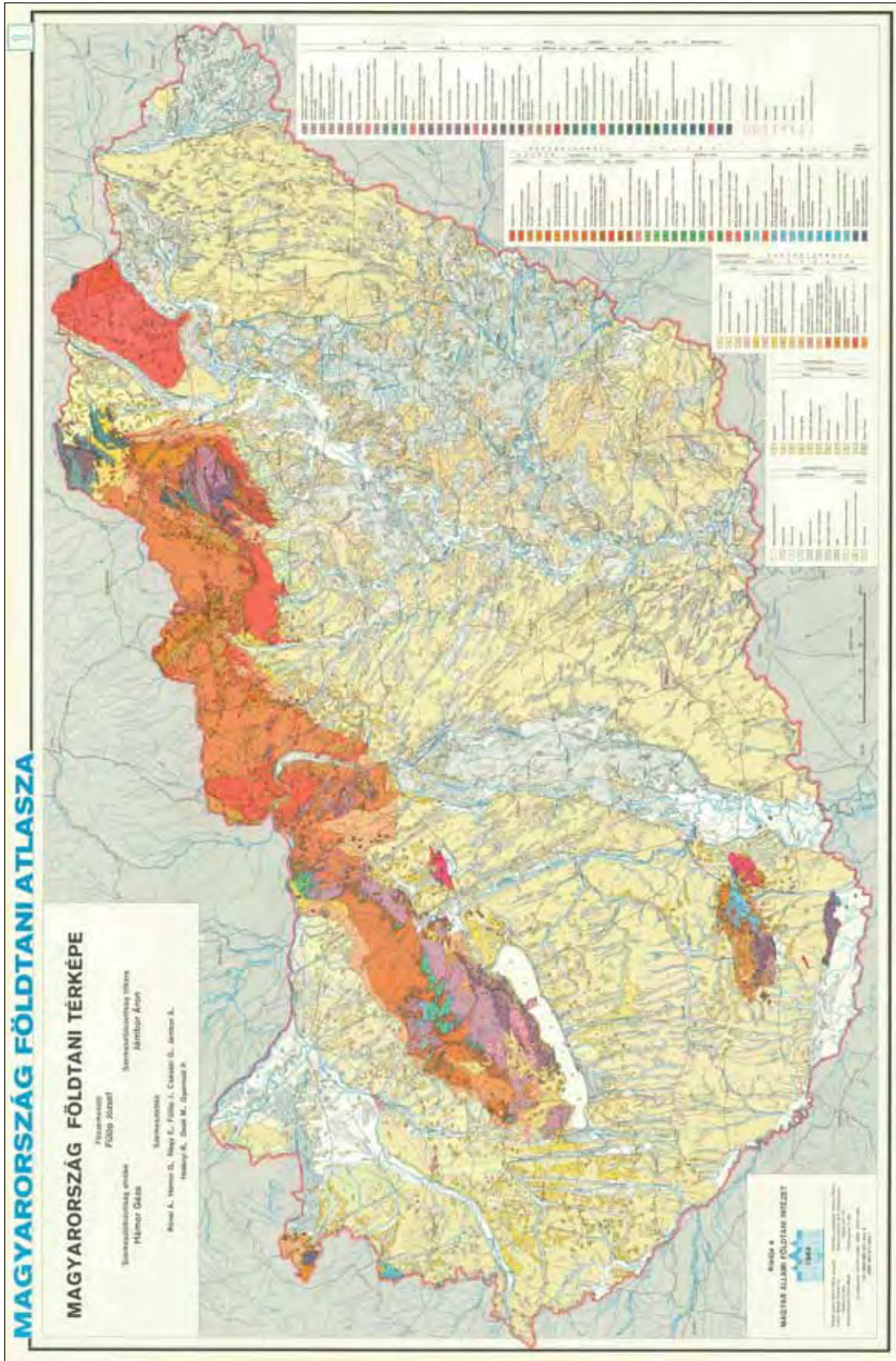
8. tábla 4	774. sír	megjegyzés
Mésző gyöngy	1 db	Ebből finomabb szemcséjű (talán cseppkő): 1 db
9. tábla 5	775. sír	
Mésző gyöngy	1 db	
39. tábla 7-13	1162. sír	1162 STR
<i>Unio crassus</i>	7, 8, 9, 10 jelzésű páros lemezek = 5*2 db = 10 db	Páros, <i>Unio crassus</i> héjból csiszolt lemezek, szélükön varrási lyukakkal
Mésző gyöngy	11, 12, 13 jelzésű páros mésző gyöngy = 3*2 = 6 db	
50. tábla 3	1168 sír	
Mésző gyöngy	1 db	Ebből finomabb szemcséjű (talán cseppkő): 1 db
52. tábla 4–16 gyöngyök	1171. sír	
Mésző gyöngyök	9 db	Ebből finomabb szemcséjű (talán cseppkő): 8 db
Kiégetett agyaggyöngyök	4 db	
<i>Columbella rustica</i>	8 db	
53. tábla 6	1172. sír	
Mésző gyöngy	1 db	
69. tábla 2–3	1196. sír	
Mésző gyöngy	2 db	Ebből finomabb szemcséjű (talán cseppkő): 2 db
75. tábla 2–21	1211. sír	
Mésző gyöngyök	20 db	Ebből finomabb szemcséjű (talán cseppkő): 11 db
79. tábla 3–37	1214. sír	
Mésző gyöngyök	35 db	Ebből finomabb szemcséjű (talán cseppkő): 35 db
85. tábla 6-7	1221 sír	
Mésző gyöngyök	2 db	Ebből finomabb szemcséjű (talán cseppkő): 2 db
<i>Lithoglyphus naticoides</i>	6 db	Gyöngysort alkottak

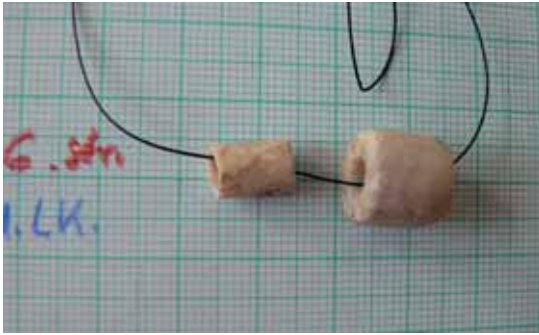
1. kép: A balatonszentgyörgyi lelőhelyen feltárt temetkezési mellékletek százalékos összetétele

2. kép: 957 LK, str. 1211 jelzésű kétféle kőgyöngyből álló nyaklánc gyöngymaradványai az 1211. sírből (Fotó: Ambrus Edit)

3. kép: Magyarország földtani térképe, benne a Dunántúli középhegység (földtani értelemben a Pelsőikum) legnyugatibb egységét alkotó Keszthelyi-hegység, amely a feltárt lelőhelytől 1 napi járóföldre volt

4. kép: Finomabb szemcseösszetételű, tömöttebb szövetű karbonátos gyöngyök az 1196. sírból (Fotó: Ambrus Edit)

5. kép: Különböző eredetű gyöngyök az 1171. sírból 1–9 = mészkőgyöngyök, A, B, C, D = égetett agyaggyöngyök, I.–VI. = *Columbella rustica* héja (fosszilis?) (Fotó: Ambrus Edit)

6. kép: *Columbella rustica* csigahéj recens elterjedése

7. kép: Jégkor végi olvadó északi jégtakaró, ösfolyamok a jégtakaró és az édesvízű Fekete-tó (mai Fekete-tenger medencéje) között (YANCHILINA et al. 2019)

8. kép: A tengerparti selfeket (kontinentális táblát) és a Fekete-tenger back arc típusú mélyedését kitöltő sós víz, a mai Fekete-tenger (AKSU et al. 2002). Kék nyilak az egykori édesvíz áramlási iránya, fekete nyilak az Égeikum irányából beáramló sós tengeri víz a Dardanellákon és Boszporuszon

A nyakláncot alkotó temetkezési mellékletként feltárt gyöngyök között kiemelkedik *Columbella rustica* (1. táblázat) 7 héjának jelenléte (5. kép). Ugyanis ez a faj jelenleg a Földközi-tenger parti övezetben minden részen él, sőt a Fekete-tengerben, Vörös-tengeren, Afrika nyugati partjainál (a portugáliai déli részén található Algarve tartománytól a Gabonig tartó szakaszon) Madeira, Azori szigetek környékén egyaránt megél és valószínűleg a hajózás révén széthordták több területre (Florida, Hawaii, Fülöp-szigetek) is Földünkön (6. kép). Ez a tengeri csigafaj döntően a sekélyebb vizekben, hullámverési övezetben a sziklákra, kövekre tapadva, az ún. „hullámverési övezet parti szintjában” él, ahol a téli vízhőmérséklet 10-12°C, míg a nyári 22-26°C közé tehető. Vagyis az oxigénben gazdagabb vizeket kedveli, kerüli a nagyobb víznyomású, fényben kevésbé telített vizeket és a vízmélység váltakozását, a víz mozgását jól tolerálja. A Fekete-tengeren abszolút holocén bevándorló lehet, mivel ismeretes, hogy a Fekete-tenger medencéjét eredetileg egy hatalmas édesvízi tó (Fekete-tó) töltötte ki, amely az észak-európai területeket borító és olvadó jégkor végi, pleisztocén jégtakaró olvadék vizeiből táplálkozott (7. kép).

Majd a jégtakaró olvadását követően kialakult világtenger szint, közte a Földközi-tenger és Égei-tenger szintjének növekedését követően megfordult a Boszporusz és Dardanellák folyóin a vízáramlási iránya a holocén kezdetén (8. kép), és a sós víz töltötte fel a Fekete-tenger neotektonikus süllyedékét 10 és 7,2 ezer évek között (AKSU et al. 2002). Vagyis a *Columbella rustica* a kora holocén során kolonizálhatott legkorábban a Fekete-tenger vizében, míg a Földközi-tenger nyugati medencéjében már a jégkorszak végén biztosan jelen volt ez a taxon. Így, az európai kultúrtörténetben igen fontos temetkezési

9. kép: *Lithoglyphus naticoides* lelőhellyel egykorú héjaiból készült gyöngyök az 1221. sírból. A héj utolsó kanyarulatának kifűrés után gyöngysorrrá lehetett fűzni (Fotó: Bondár Mária)

10. kép: *Unio cf. crassus* héjából készült, széleiken perforált gyöngyök. Teljesen hasonlóak kerültek elő a budakalászi temetőből (Fotó: Bondár Mária)

mellékleteket, egykori nyaklánc tengeri csigagyöngyöket alkotó faj héjai a paleolitikum végétől (Aurignac-i kultúrától) a mezolit lelőhelyeken át, a kora neolitikumig ismeretesek itáliai, dalmát, hispániai régészeti lelőhelyekről (MARTINI–COLONESE–WILKENS 2003; ÁLVAREZ-FERNÁNDEZ 2008; KOMŠO–VUKOSAVLJEVIĆ 2011; CRISTIANI–FARBSTEIN–MIRACLE 2014; PERLÉS 2018). A Vaskapu környéki mezolit lelőhelyeknél (Vlasac, Lepinski Vir), különösen a kora neolit közösségekkel kapcsolatba kerülő késő-mezolit közösségeknél (Ostrovul Corbului lelőhely: MÁRGÁRIT–BORONEANȚ–BONSALL 2021) már felmerült, hogy a Fekete-tengerből is származhattak a *Columbella rustica* héjából készült ékszergyöngyök. Viszont a jelenlegi kronológiai adatok és a Fekete-tenger feltöltődésének időtranszgresszív jellege miatt ez a kérdéskör jelenleg eldönthetetlen, bár az archeomalakológus szakemberek az Adriáról és az Égeikumból származtatják a *Columbella rustica* héjából készült gyöngyöket.

A Kárpát-medencében nem egyedülálló a *Columbella rustica* héjából készült ékszergyöngyök előkerülése, mivel ismeretesek már a bronzkorból (SZABÓ 1986). Bár a kísérő fauna összetétele és a héjak megtartási állapota alapján a battonyai bronzkori leletek egyértelműen fosszilis héjak voltak. A balatonszentgyörgyi temetkezési mellékletként előkerült *Columbella rustica* héjából készült gyöngyök valószínűleg az Adriatikum északi részéről származhatnak, bár a feltűnően rossz megtartás miatt felmerült a battonyai bronzkori lelőhelyhez hasonlóan a fosszilis héjak begyűjtésének lehetősége is. Ezt a kérdéskört csak izotópgeokémiai elemzéssel lehet eldönteni. Mivel a többi kagyló- és csigahéjból készült gyöngy egyértelműen egykorú volt a lelőhellyel, azaz a holocén középső szakaszára jellemző lehetett. Így és csak is ezért feltételezhető a *Columbella rustica* héjak adriai holocén forrásterülete, de a bronzkorhoz hasonlóan a miocén tengeri rétegekből is származhattak a héjak – hasonlóan más közép-európai (döntően bronzkori) régészeti lelőhelyhez (KURZAWSKA–SOBKOWIAK–TABAKA–JAKUBOWSKI 2020). Akármelyik forrásterület is jelentkezett a balatonszentgyörgyi temetkezési mellékletnél, egyértelműen távolsági forrásterület. Több, mint 100 km-ről (Dunakanyar, prealpi régió, Pelsoikum egység miocén kibukkanásai) begyűjtött leletekről van szó, vagy ma már ismeretlen felszíni lelőhely is lehetett még ekkor.

A tengeri eredetű csigahéjból készült gyöngyök mellett előkerültek egyértelműen a lelőhellyel azonos korú, holocén édesvízi csigahéjak is – *Lithoglyphus naticoides* (folyami kavicscsiga) taxon héjaiból. A *Columbella rustica* tengeri csiga héjaihoz hasonlóan a *Lithoglyphus naticoides* is fontos szerepet játszott az európai régészeti kultúrtörténetben, és a felső paleolitikumtól (Gravetti kultúrkörtől) kezdődően ismeretesek temetkezési mellékletből elkerült héjai ennek a taxonnak (CÂRCIUMARU–ȚUȚUIANU–CÂRCIUMARU 2012; LAZĂR–MÁRGÁRIT–RADU 2018; NIȚU *et al.* 2019). A mezolit és neolit lelőhelyeken is tipikus volt ezen taxon héjainak ékszergyöngyként (nyakláncként) történő felhasználása (RACZKY *et al.* 1997; HARZHAUSER–LENNEIS–NEUGEBAUER–MARESCH 2007; SÜMEGI 2009, 2012; KOMŠO–VUKOSAVLJEVIĆ 2011; SÜMEGI–GULYÁS–PERSAITS 2012; BORIĆ–CRISTIANI 2019).

Rézkori nyaklánc gyöngyként felhasználása a *Lithoglyphus naticoides* taxon héjainak (9. kép) pedig a budakalászi temetkezési helyen bizonyítható (SÜMEGI 2009, 2009a). A budakalászi rézkori temetkezés egyben a legfontosabb és legjobb archeomalakológiai párhuzamot is jelenti a balatonszentgyörgyi

lelőhely esetében. Emellett ennek a fluviális környezetben élő taxonnak a héjait már elterjedten használták a DK-európai rézkori és bronzkori temetkezéseknél is (LAZÁR *et al.* 2017; LAZÁR *et al.* 2018; KOMŠO *et al.* 2020; MÄRGÄRIT–BORONEANȚ–BONSALL 2021). A balatonszentgyörgyi lelőhelye a taxonnak abszolút lokális, mivel a *Lithoglyphus naticoides* taxon a Balaton déli partján az oxigénben gazdag parti hullámverési övben elterjedten él napjainkban is, és tömegével gyűjthetők az elpusztult állatok héjai lumesellát (összemosott csigahéj-zátonyt) alkotva a déli part természetes szakaszain (DOMOKOS–KOVÁCS 1982). Valószínűleg így volt ez a holocén, közte a rézkor során is, így a temetkezési mellékletként előkerülő kifűrt és nyakláncnak felfűzött *Lithoglyphus naticoides* héjakat viszonylag egyszerű volt begyűjteni a Balaton déli partján.

A tengeri és édesvízi csigák mellett édesvízi kagyló héjai is előkerültek. Bár a tompa folyóvízi kagylónak (*Unio cf. crassus*) önálló héja nem jelent meg a lelőhely temetkezési anyagában, de a héjból csiszolt és szélein kifűrt (talán temetkezési ruhát díszítő) lemezek itt is előkerültek (10. kép). Ezek a tompa folyóvízi kagylóhéjakból csiszolt, mesterséges lyukacsos peremű négyszögletes darabok, talán ruhákat vagy azok egy részét (pl: gallért) díszíthették (10. kép). Mivel a lemezek kialakításához egy kagylóegyed mindkét (jobb és bal) teknőjét is felhasználhatták, ezért valószínűsíthető, hogy az előkerült 8 lemez 1, maximum két kagylóegyedhez tartozik, és ennek nyomán a majd 8%-os megjelenési arány (1. táblázat) biztosan túlbecsült ennél a taxonnál. A tompa folyami kagyló (*Unio cf. crassus*) ugyanabban a déli parti hullámverési övezetben él, mint a *Lithoglyphus naticoides* (DADAY 1897; DOMOKOS–KOVÁCS 1982; ENTZ 1897; PINTÉR–RICHNOVSZKY 1979). Így Balatonszentgyörgy balatoni partszakaszán is jelentős számban gyűjthető volt ennek a kagylótaxonnak a héja.

Összefoglalás

A Balatonszentgyörgy Faluvég 2 régészeti lelőhelyen feltárt temetkezésekről 104 db kő és csiga, valamint kagylóhéjakból készült temetkezési mellékletek, gyöngyök kerültek elő (1. táblázat). A gyöngyök között a mészkőből (76%), ezek közül is elsősorban a tömöttebb, finomabb szövetű, a budakalászi gyöngyökön végzett műszeres vizsgálatok (DEMÉNY *et al.* 2009) alapján talán cseppkövek domináltak (a kőgyöngyök több, mint 2/3-át adták). A mellékletekben alárendelten agyagból égetett, apró karikára emlékeztető gyöngyök is előkerültek. A gyöngyök kiemelkedő részét tengeri, mozgó édesvízi Mollusca taxonok alkották. A tengeri csigák a *Columbella rustica* taxon héjai. A héjakat kifűrták és nyaklánc gyöngyökké alakították, kombinálva a kő- és égetett agyagból készült gyöngyökkel. A héjak megtartási állapota alapján felmerült, hogy fosszilis héjak lehettek. Így a lelőhelytől mintegy 100 km-re (1 heti járóföldre) lévő mai Várpalota környéki miocén felszínre (HORVÁTH *et al.* 2020), vagy az ugyancsak távolsági lelőhelyeken, a Pelsoikum (Dunántúli-középhegység) peremén, Bécsi-medencében (VANHAEREN *et al.* 2004; FARKAS–MARCSIK–HEGYI 2020), vagy Torino környékén, a Ciszalpin régióban (ZUNINO–PAVIA 2009) gyűjthették be, harmadidőszaki felszínéről, oligocén, miocén időszakbeli rétegből. Ugyanakkor a héjak egyidősek is lehetettek a temetkezéssel és csak a sírban felhalmozott talajban lévő huminsavak hatására alakult ki ez a rendkívül rossz megtartása a héjaknak. A kérdéskör csak izotópelemzésekkel oldható meg (VANHAEREN *et al.* 2004). Ugyanakkor egyértelműen a lelőhellyel egyidős *Lithoglyphus naticoides* héjakból készült nyaklánc gyöngyök is előkerültek, amelyek helyben a Balaton déli partjáról, a hullámverési övből kerültek elő, hasonlóan a tompa folyóvízi kagylóhoz (*Unio crassus*). Ez utóbbi héjait szélein perforált lemezzé csiszolták és valószínűleg ruhára, ruhaszegélyre (halotti köntösre?) varrhatták. Mind a *Lithoglyphus naticoides* héjakat, mind az *Unio crassus* héjakat (LAZÁR *et al.* 2017; LAZÁR *et al.* 2018; KOMŠO *et al.* 2020; MÄRGÄRIT–BORONEANȚ–BONSALL 2021; KURZAWSKA *et al.* 2021) széles körben használták az európai prehisztorikus lelőhelyeken. Sőt ezek a taxonok a *Columbella rustica* héjakkal együtt olyan jellegzetes temetkezési mellékletet alkotnak, amelyek alapvetőek az európai kultúrkörben. Felső paleolitikum

kezdetétől, az Aurignac-i kultúrától kezdődően a fosszilis *Dentalia badense* és más *Dentalia* taxonokkal, valamint az *Anadara* fajok héjaival együtt vannak jelen. A felsorolt irodalmak és saját leleteink alapján nem zárható ki, hogy ezek a fajok kultúrtörténeti horizontot alkothatnak.

A budakalászi lelőhelyhez képest (SÜMEGEI 2009a; BONDÁR–RACZKY 2009) a balatonszentgyörgyi temetkezési mellékletek szerényebbnek, szegényesnek tűnnek. Viszont tudomásul kell vennünk, hogy ez a lelőhely távolabb helyezkedett el a fosszilis csigák és kagylók hegységperemi lelőhelyeitől és a dunai fő kereskedelmi útvonaltól, ahol a fossziliákat, egykorú tengeri csigahéjakat könnyebben beszerezheték. Ugyanakkor kirajzolódik egy Itália és az Adriatikum északi részét összekötő Balaton déli partja mentén húzódó őskori, másodlagos kereskedelmi út, ahol a helyi anyagok (Keszhelyi-hegység mészkövei, pannon agyag, balatoni csigák és kagylók héjai) mellett távolsági tengeri-, vagy fosszilis tengeri, ékszerként használt héjakat beszerezheték. Valószínűsíthető, hogy ez a kereskedelmi útvonal a felső paleolitikum során kezdett el formálódni és a mezolitikumtól kezdődően már stabilan működhetett (BORIC–CRISTIANI 2019) az Adriatikum északi része és a Kárpát-medence belső területei között.

Irodalom

- AKSU *et al.* 2002 AKSU, ALI ENGIN – HISCOTT, RICHARD NICHOLAS – YASAR, DOĞAN – ISLER, FIKRET I. – MARSH, S.: Seismic stratigraphy of late Quaternary deposits from the southwestern Black Sea shelf. Evidence for non-catastrophic variations in sea-level during the last ~10 000 yr. *Marine Geology* 190 (2002) 61–64.
[https://doi.org/10.1016/S0025-3227\(02\)00343-2](https://doi.org/10.1016/S0025-3227(02)00343-2)
- ÁLVAREZ-FERNÁNDEZ 2008 ÁLVAREZ-FERNÁNDEZ, E.: The use of *Columbella rustica* (Clase: Gastropoda) in the Iberian Peninsula and Europe during the Mesolithic and Early Neolithic. In: *IV Congreso del Neolítico Peninsular* (Alicante, 27–30 noviembre 2006). Tomo 2. Eds.: Hernández Pérez, Mauro S. – Soler Díaz, Jorge A. – López Padilla, Juan A. Alicante: Museo Arqueológico de Alicante. Diputación Provincial de Alicante 2008, 103–111.
- BARTHA 1959 BARTHA FERENC: Finomrétegtani vizsgálatok a Balaton környéki felső-pannon képződményeken. *A Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyve* 48:1 (1959) 3–147.
- BARTHA 1971 BARTHA FERENC: A magyarországi pannon biosztratigráfiai vizsgálata. In: *Magyarországi pannonkori képződmények kutatása*. Szerk.: Bartha Ferenc – Kleb Béla – Körössy László – Sz. Kilényi Éva – Szatmári Péter – Széles Margit – Szénás György – Tóth Kálmán. Budapest: Akadémiai Kiadó 1971, 9–172.
- BARTHA 1977 BARTHA FERENC: A balatonszentgyörgyi téglagyári fejtő felsőpannóniai rétegeinek molluszka faunája. *Földtani Közlöny* 107 (1977) 130–149.
- BARTHA 1978 BARTHA FERENC: A magyarországi pannon fáciesei és a Pannon-tó kiédesülései. *Földtani Közlöny* 108 (1978) 255–271.
- BARTHA 1979 BARTHA FERENC: A Balaton délnyugati környékének felsőpannóniai molluszka faunája. *Földtani Közlöny* 109 (1979) 1–12.
- BARTHA–SOÓS 1955 BARTHA, FERENC – Soós, Lajos: Die pliozäne Molluskenfauna von Balatonszentgyörgy. *Annales Musei Historici-Naturales Musei Nationales Hungarici. Series Nova* 6 (1955) 51–72.

- BONDÁR–RACZKY 2009 BONDÁR, MÁRIA – RACZKY, PÁL (eds.): *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Budapest: Pytheas 2009.
- BORIĆ–CRISTIANI 2019 BORIĆ, DUŠAN. – CRISTIANI, EMANUELA: Personal ornaments in Early Prehistory taking beads seriously. Prehistoric forager ornamental traditions in Southeastern Europe. *PaleoAnthropology* 208 (2019) 239.
- CÂRCIUMARU–
ȚUȚUIANU–CÂRCIUMARU 2012 CÂRCIUMARU, MARIN – ȚUȚUIANU–CÂRCIUMARU, MINODORA: The oldest snail (*Lithoglyphus naticoides*) necklace discovered in Romania in the Gravettian III stratum of Poiana Cireșului–Piatra Neamț [25.760±160–27.321±234 BP (31.969 ka)]. *Annales d’Université” Valahia” Târgoviște. Section d’Archéologie et d’Histoire* 14:1 (2012) 19–42. <https://doi.org/10.3406/valah.2012.1102>
- CRISTIANI–
FARBSTEIN–MIRACLE 2014 CRISTIANI, EMANUELA – FARBSTEIN, REBECCA – MIRACLE, PRESTON: Ornamental traditions in the Eastern Adriatic. The Upper Paleolithic and Mesolithic personal adornments from Vela Spila (Croatia). *Journal of the Anthropological Archaeology* 36 (2014) 21–31. <https://doi.org/10.1016/j.jaa.2014.06.009>
- DADAY 1897 DADAY JENŐ: Lágytestűek (Mollusca). In: *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. 2. A Balaton tónak és partjának biológiája. 1. rész. A Balaton faunája*. Szerk.: Entz Géza. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság Balaton bizottsága 1897, 189–196.
- DEMÉNY *et al.* 2009 DEMÉNY, ATTILA – BAJNÓCZY, BERNADETT – KELE, SÁNDOR – FÓRIZS, ISTVÁN – BARNA, GABRIELLA – SIKLÓSY, ZOLTÁN: Stable isotope analysis of carbonatic ornaments from the Late Copper Age cemetery at Budakalász. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest: Pytheas 2009, 437–447.
- DOMOKOS–KOVÁCS 1982 DOMOKOS TAMÁS–KOVÁCS Gyula: A balatoni Fekete-part és környékének malakofaunája. *Állattani Közlemények* 69 (1982) 61–68.
- ENTZ 1897 ENTZ GÉZA (ID.) (szerk.): *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. 2. A Balaton tónak és partjának biológiája. 1. rész. A Balaton faunája*. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság Balaton bizottsága 1897.
- FARKAS–MARCSIK–HEGYI 2020 FARKAS, CSILLA – MARCSIK, ANTÓNIA – HEGYI, ANDREA: Human Remains in the Central Area of a Bronze Age multi-layered settlement at Boconád–Alatka–puszta. In: *Mómos. 9. A rituálé régészete. Őskoros Kutatók IX. Összejövételének konferenciakötete*, Miskolc, 2015. október 14–16. – The Archaeology of ritual. Proceedings of the IXth Conference of Researchers of Prehistory, 14–16 October 2015, Miskolc. *Dissertationes Archaeologicae. Supplementum* 3. Szerk.: Csengeri Piroska – Kalli András – Király Ágnes – Koós Judit. Budapest: Eötvös Loránd University 2020, 59–74. <https://doi.org/10.17204/dissarch.suppl3.59>
- HARZHAUSER–LENNEIS–
NEUGEBAUER–MARESCH 2007 HARZHAUSER, MATHIAS – LENNEIS, EVA – NEUGEBAUER–MARESCH, CHRISTINE: Freshwater gastropods as Neolithic adornment. Size selectiveness and perforation morphology as a result of grinding techniques. *Annalen des Naturhistorischen Museums in*

- Wien. *Serie A für Mineralogie und Petrographie, Geologie und Paläontologie, Anthropologie und Prähistorie* 109:A (2007) 73–85.
- HORVÁTH *et al.* 2020 HORVÁTH, TÜNDE – CSEH, JULIANNÁ – BARKÓCZY, PÉTER – JUHÁSZ, LAURA – GULYÁS, SÁNDOR – BERNERT, ZSOLT – BUZÁR, ÁGOTA: A double burial of the Baden Culture from Tatabánya–Delphi (northern Transdanubia, Hungary). A case study of the Dentalium beads of the Baden Culture and their interpretation. *Quaternary International* 539 (2020) 78–91.
<https://doi.org/10.1016/j.quaint.2018.09.009>
- KOMŠO–VUKOSAVLJEVIĆ 2011 KOMŠO, DARKO – VUKOSAVLJEVIĆ, NIKOLA: Connecting coast and inland. Perforated marine and freshwater snail shells in the Croatian Mesolithic. *Quaternary International* 244:1 (2011) 117–125.
<https://doi.org/10.1016/j.quaint.2011.05.033>
- KOMŠO *et al.* 2020 KOMŠO, DARKO – VUKOSAVLJEVIĆ, NIKOLA – KARAVANIĆ, IVOR – MIRACLE, PRESTON: Chasing snails from coast to inland and back. Perforated marine and freshwater snail shells as an indication of regional exchange systems during the Mesolithic in Croatia. *Histria archaeologica. Časopis Arheološkog muzeja Istre* 50 (2020) 9–24.
- KURZAWSKA–SOBKOWIAK-TABAKA–JAKUBOWSKI 2020 KURZAWSKA, ALDONA – SOBKOWIAK-TABAKA, IWONA – JAKUBOWSKI, GWIDON: Miocene shells in Late Neolithic and Early Bronze Age burials in Poland. *Geoarchaeology* 35:6 (2020) 952–973.
<https://doi.org/10.1002/gea.21809>
- KURZAWSKA *et al.* 2021 KURZAWSKA, ALDONA – APOLINARSKA, KARINA – SILSKA, PATRYCJA – SOBKOWIAK-TABAKA, IWONA – RENNWANZ, JOANNA: Garbage, storage or a mussel oven? A case study of a shell midden from Western Poland. *Environmental Archaeology*, 1–17. Published Online: 11 Aug 2021.
<https://doi.org/10.1080/14614103.2021.1963161>
- LAZĂR–MĂRGĂRIT–RADU 2018 LAZĂR, CĂTĂLIN – MĂRGĂRIT, MONICA – RADU, VALENTIN: Evidence for the production and use of Lithoglyphus naticoides beads in Europe during the Holocene. The case of Sultana-Malu Roșu site (Romania). *Quaternary International* 472:A (2018) 84–96.
<https://doi.org/10.1016/j.quaint.2017.10.033>
- LAZĂR *et al.* 2017 LAZĂR, CĂTĂLIN – CRĂCIUNESCU, IONELA – VASILE, GABRIEL – FLOREA, MIHAI: Children’s burials in the Eneolithic cemetery of Sultana-Malu Roșu, Romania. In: *Children, death and burial. Archaeological discourses*. 5. Eds.: Murphy, Eileen – Le Roy, Mélie. Oxford: Oxbow Books 2017, 57–66.
<https://doi.org/10.2307/j.ctt1v2xtdg.8>
- MARTINI–COLONESE–WILKENS 2003 MARTINI, FABIO – COLONESE, ANDRÉ CARLO – WILKENS, BARBARA: Grotta della Serratura (Marina di Camerota - SA). La malacofauna dei livelli gravettiani ed epigravettiani. Considerazioni paleoecologiche. *Atti 4° Convegno Nazionale di Archeozoologia. Quaderni Museo Archeologico Friuli Occidentale* 6 (2003) 87–96.

- MÄRGÄRIT–BORONEANȚ–
BONSALL 2021 MÄRGÄRIT, MONICA – BORONEANȚ, ADINA – BONSALE, CLIVE: Stone and osseous adornments in the Mesolithic and Early Neolithic of the Iron Gates. *Open Archaeology* 7:1 (2021) 779–797. <https://doi.org/10.1515/opar-2020-0168>
- NIȚU *et al.* 2019 NIȚU, ELENA CRISTINA – CÄRCIUMARU, MARIN – NICOLAE, ADRIAN – CÄRSTINA, OVIDIU – LUPU, FLORIN IONUȚ – LEU, MARIAN: Mobility and social identity in the Mid Upper Paleolithic. New personal ornaments from Poiana Ciresului (Piatra NeamȚ, Romania). *Plos one* 14:4 (2019) e0214932. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0214932>
- PERLÈS 2018 PERLÈS, CATHERINE: *Excavations at Franchthi Cave, Greece. Ornaments and other ambiguous artifacts from Franchthi*. Volume 1. The Palaeolithic and the Mesolithic. Bloomington: Indiana University Press 2018. <https://doi.org/10.2307/j.ctt2204qrp>
- PINTÉR–RICHNOVSZKY 1979 PINTÉR LÄSZLÓ – RICHNOVSZKY ANDOR: Vízicsigák és kagylók (mollusca) kishatározója. Budapest: Vízügyi Tudományos Dokumentumtár 1979.
- RACZKY *et al.* 1997 RACZKY PÄL – ANDERS ALEXANDRA – NAGY EMESE – KURUCZ KATALIN – HAJDÚ ZSIGMOND – MEIER-ARENDE, WALTER: Polgár-Csöszhalom-dűlő. Újkökor végi telep és sírok a Kr. e. V. évezredből. In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*. Eds.: Raczky, Pál – Kovács, Tibor – Anders, Alexandra. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum; Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete 1997, 34–43.
- SÜMEGI 2009 SÜMEGI PÄL: Öskori kultúrák ékszereinek elemzése. Lokális és távolsági anyagok a csiga és kagylóékszerek között – A study of the jewellery of Prehistoric cultures. Local and long distance material among molluscs and spondylus ornaments. In: *Mómos*. 6. Öskoros Kutatók VI. Összejövetelének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem. Kőszeg, 2009. március 19–21. Szerk.: Ilon Gábor. Szombathely: Savaria Múzeum, 335–347.
- SÜMEGI 2009a SÜMEGI, PÄL: The archaeozoological analysis of the beads and Mollusc from the Late Copper Age Baden cemetery at Budakalász. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest: Pytheas 2009, 409–437.
- SÜMEGI 2012 SÜMEGI, PÄL: The archaeomalacological investigation of Körös Culture sites. In: *The first Neolithic sites in Central/South-East European transect*. Volume 3. The Körös Culture in Eastern Hungary. Eds.: Anders, Alexandra – Siklósi, Zsuzsanna. British Archaeological Reports. International Series 2334. Oxford: Archaeopress 2012, 219–223.
- SÜMEGI *et al.* 2004 SÜMEGI PÄL – BODOR ELVIRA – JUHÄSZ IMOLA – HUNYADFALVI ZOLTÁN – MOLNÄR SÄNDOR – HERBICH KATALIN – SZEGVÄRI GABRIELLA – IMRE MARIANNA – TIMÄR GÄBOR: A balatoni déli autópálya régészeti

- lelőhelyeinek környezettörténeti feldolgozása. In: *Mómós* [sic!]. 3. Őskoros Kutatók III. Összejövetelének konferenciakötete. Halottkultusz és temetkezés. Szombathely – Bozsok, 2002. október 7–9. Szerk.: Ilon Gábor. Szombathely 2004, 399–420.
- SÜMEGI *et al.* 2007 SÜMEGI PÁL – BODOR ELVIRA – JUHÁSZ IMOLA – HUNYADFALVI ZOLTÁN – HERBICH, KATALIN – MOLNÁR SÁNDOR – TIMÁR GÁBOR: A Balaton déli partján feltárt régészeti lelőhelyek környezettörténeti feldolgozása. In: *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Szerk.: Belényesy, Károly – Honti Szilvia – Kiss Viktória. Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága ; Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete 2007, 241–253.
- SÜMEGI–GULYÁS–PERSAITS 2012 SÜMEGI, PÁL – GULYÁS, SÁNDOR – PERSAITS, GERGŐ: The archaeomalacological and phytological remains from the refuse pit of the Körös Culture uncovered at Nagykörű-Tsz Gyümölcsös. In: *The first Neolithic sites in Central/South-East European transect*. Volume 3. The Körös Culture in Eastern Hungary. Eds.: Anders, Alexandra – Siklósi, Zsuzsanna. British Archaeological Reports. International Series 2334. Oxford: Archaeopress 2012, 101–105.
- SZABÓ 1986 SZABÓ JÁNOS JÓZSEF: *Kora- és középső bronzkori temető a battonyai Vörös Október Tsz. homokbányájában*. Szeged 1986. Kézirat. PhD disszertáció, József Attila Tudományegyetem.
- SZTANÓ *et al.* 2013 SZTANÓ ORSOLYA – MAGYAR IMRE – SZÓNOKY MIKLÓS – LANTOS MIKLÓS – MÜLLER PÁL – LENKEY LÁSZLÓ – KATONA LAJOS – CSILLAG GÁBOR: Tihanyi Formáció a Balaton környékén. Típuszselvény, képződési körülmények, rétegtani jellemzés. *Földtani Közöny* 143:1 (2013) 73–98.
- VANHAEREN *et al.* 2004 VANHAEREN, MARIAN – D’ERRICO, FRANCESCO – BILLY, ISABELLE – GROUSSET, FRANCIS: Tracing the source of Upper Palaeolithic shell beads by strontium isotope dating. *Journal of Archaeological Science* 31:10 (2004) 1481–1488.
<https://doi.org/10.1016/j.jas.2004.03.011>
- YANCHILINA *et al.* 2019 YANCHILINA, ANASTASIA G. – RYAN, WILLIAM B. F. – KENNA, TIMOTHY C. – MCMANUS, JERRY F.: Meltwater floods into the Black and Caspian seas during Heinrich Stadial 1. *Earth-Science Reviews* 198 (2019) 102931.
<https://doi.org/10.1016/j.earscirev.2019.102931>
- ZUNINO–PAVIA 2009 ZUNINO, MARTA – PAVIA, GIULIO: Lower to Middle Miocene mollusc assemblages from the Torino hills (NW Italy). Synthesis of new data and chronostratigraphical arrangement. *Rivista Italiana di paleontologia e Stratigrafia* 115:3 (2009) 349–370.

BALATONSZENTGYÖRGY KÉSŐ RÉZKORI TEMETŐ HOMOKKŐ ANYAGÚ SZERSZÁMKÖVEK KÖZETTANI ÉS NEHÉZÁSVÁNY VIZSGÁLATA

MIKLÓS DÓRA GEORGINA

Bevezetés, a homokkövekről általában

Az emberiség igen korán, már az őskortól kezdve használta a környezetében talált különféle kőzettípusokat, köztük a homokkővet is. Elsősorban szerszámköveket (pl. malomkő, őrlőkő, csiszolókő, dörzskő) készített belőlük, ugyanakkor a későbbiekben öntőformaként, illetve építőköként is alkalmazták őket. A homokkő a Kárpát–Pannon térségben nagy területeken elterjedt, korban és kifejlődésben változatos kőzettípus, ezért az őskori ember a legtöbb helyen könnyen rábukkanhatott a céljának megfelelő minőségű nyersanyagra.

Magyarországi régészeti szerszámkő leleteket eddig csak elvéve vizsgáltak részletesen, archeometriai szempontból (pl. SZAKMÁNY–NAGY 2005; PÉTERDI 2020). A nemzetközi szakirodalomban szerszámkövekről elsősorban tipológiai témájú, a régészet tárgykörébe tartozó publikációkat találunk, kevés az anyagvizsgálati tárgyú értekezés (pl. ANTONELLI–LAZZARINI 2010; MARTÍNEZ-SEVILLA *et al.* 2020; STERGIOU *et al.* 2022). A szerszámkövek nyersanyagát elsősorban kőzettani és geokémiai módszerekkel célszerű vizsgálni. Ugyanakkor a különféle homokkövek petrográfiai azonosítása nem egyszerű, mivel főbb összetevőik sok esetben hasonlóak, így nehéz a nyersanyaglelőhelyre utaló specifikus bélyeget találni bennük. Az elkülönítésben további nehézséget okoz, hogy a homokkövek részletes kőzettani és geokémiai vizsgálata is csupán az elmúlt évtizedekben indult meg világszerte és Magyarországon. Általános tapasztalatom az, hogy a megfelelő nyersanyag, illetve annak forrásának meghatározásához nem elegendő csupán a régészeti leletek petrográfiai vizsgálatát elvégezni, hanem minden esetben szükség van a lehetséges nyersanyagok vizsgálatára is.

A homokkövek az egykor a felszínen lévő kőzetek fizikai mállásával (aprózódásával), lepusztulásával és/vagy elszállításával létrejött törmelékek lerakódásával és kőzetté válásával kialakult üledékes kőzetek. Négy alkotóelemből állnak, amelyek közül a legmeghatározóbbak a nagyobb méretű törmelékszemcsék. Ezek a forrásterületük lepusztult kőzeteinek anyagából származnak, ugyanakkor akár több forrásterületről is eredhetnek. Ez utóbbi esetben ezen területek kőzetanyagának keverékéből áll össze a homokkő. Második fontos alkotójuk a mátrix vagy más néven alapanyag, amely a nagyobb méretű törmelékekhez hasonló eredetű finomabb szemcsés törmelék, ami a nagyobb törmelékszemcsék között helyezkedik el. Harmadik építőelemük a cement vagy kötőanyag, amely a leülepedés után, a kőzetté válás során, például a kőzeten átáramló oldatokból kiváló ásványi anyagokat jelenti. A homokkövek negyedik alkotója a pórus, azaz kőzetrés, amely leülepedéskor a szemcsék közötti „kitöltetlen térként” (nem figyelhető meg benne ásvány kiválás, nagyobb mélységben fluidumok járnak át), illetve a diagenézis során a szemcséken belüli oldódással alakulhat ki. A kőzettani vizsgálatok során mind a négy típussal foglalkozunk, azonban az elsődleges, leülepedéskori összetételt és ezáltal a kőzet forrásterületét elsősorban a szemcsék vizsgálata alapján tudjuk meghatározni. Ezen a kategórián belül két fő típust különböztetünk meg, az önálló ásványtöredékeket, valamint a kőzettörmelékeket.

A homokkövek leggyakoribb ásványtörmelékei a kvarc, a földpátok és a csillámok. Ritka elegyrészek az ún. nehézásványok (más néven akcesszóriák), amelyek a kőzetek igen kis, általában néhány tized

százalékát alkotják. Ritkaságuk ellenére a homokkövek származásának, lepusztulási területének meghatározásához nagy segítséget nyújtanak.

A kőzettörmelékek a forrásterületről származó, összetett, több ásvány együtteséből álló törmelékek. Ezen a kategórián belül magmás, metamorf, valamint üledékes eredetű kőzeteket találhatunk, amelyek különböző típusokban és arányokban fordulhatnak elő a homokkövekben.

Jelen munkában tíz darab szürke homokkő anyagú szerszámkő lelet petrográfiai vizsgálatának folyamatát, valamint annak eredményeit mutatom be. A temetőből ugyanis csak néhány esetben tették el a feltáráson a sírokhoz köthető köveket, vizsgálataim csupán ezekre a begyűjtött darabokra korlátozódhattak. Ezen belül pedig külön figyelmet fordítottam a nehézásványokra. A leletek a késő rézkori Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhelyéről kerültek elő, összesen hat sírból. Szót ejtek a levonható következtetésekről, valamint javaslatokat teszek a kutatás folytatásának lehetőségeiről is (1. táblázat).

1. táblázat: A vizsgált régészeti leletek alapadatait bemutató táblázat

Azonosító	Leletkísérő	Régészeti felhasználás	Darabszám	Méret (cm)	Eredeti tömeg (g)	Makro besorolás	Mikro besorolás
str. 776	906	csiszolókö	2 db	11 x 8,5 x 2,5 és 12 x 8 x 5	649,81	1	-
str. 794	1034	csiszolókö	2 db	13 x 12 x 4,5 és 11 x 8 x 1,5	986,14	3	B
str. 794	1034	meddő	2 db	3 x 2,5 x 1,5 és 6 x 6 x 4,5	143,4	4	A
str. 1210	981	csiszolókö	1 db	18 x 10 x 7,5	1677,55	1	-
str. 1213	918	csiszolókö nyersanyag	1 db	12,5 x 8,5 x 5,5	521,95	1	A
str. 1219	1038	dörzsölőkö	1 db	8 x 6 x 3	195,91	1	-
str. 1186	923	csiszolókö	1 db	17 x 9 x 2	337,42	2	B

Vizsgálati módszerek

A homokkő petrográfiai, vagy más néven kőzettani vizsgálatok két részre oszthatóak. Az első a makroszkópos (szabad szemmel történő) eljárás, amely minden minta esetében megvalósítható. Ennek során leírunk minden látható fizikai bélyeget (a minta mérete és súlya, az átlagos szemcseméret és annak eloszlása, más néven osztályozottsága, a szemcsék típusai, a koptatottsági viszonyok, a cementről levonható következtetés, a mátrix mennyisége, aránya a szemcsékhez képest, egyéb utólagos hatások stb.). Határt egyedül a szemcseméret szab, ugyanis a kisméretű elegyrészeket, jelenségeket nem tudjuk ezzel a módszerrel leírni, viszont létrehozhatunk egy elsődleges csoportosítást és ki tudjuk jelölni azokat a mintákat, amelyek érdemesek a további vizsgálatokra.

A második módszer a mikroszkópos vizsgálat, amelyhez vékonycsiszolatot kell készítenünk. Roncsolásos eljárásról van szó, ennél fogva azt is szem előtt kell tartanunk a minták kijelölésekor, hogy lehetőleg olyan kőszelvényeket válogassunk ki, amelyek töredékesek, illetőleg olyan felületet jelöljünk ki a választott mintán belül, amely nem érinti a használati felületeket. Ha mindezt sikerült végrehajtanunk, akkor jön a kiválasztott rész levágása, itt is az a legfontosabb szempont, hogy lehetőleg kevés anyagot használjunk fel, csupán a vizsgálatokhoz szükséges minimális mennyiséget jelöljük ki. A pontos mennyiség meghatározásához figyelembe kell venni a szabad szemmel történő vizsgálat során tapasztalt tényezőket, ezek közül a legfontosabb a szemcseméret, valamint az osztályozottság. Ugyanis például minél nagyobb a szemcsék mérete, annál több anyagra van szükségünk a vékonycsiszolat elkészítéséhez. A vágást követően

a mintákat műgyantába érdemes beágyazni, amelyet Araldit-D, illetve REN HY 956 típusú térhálósítószer 5:1 arányú elegyítésével készítettem el. Ez a lépés azért fontos, mivel a homokkövek sok esetben erősen porózusak, ezért a csiszolat készítés során könnyen törhetnek, repedezhetnek, kipereghetnek belőle a szemcsék. A műgyanta segít az anyag megszilárdításában és növeli a fizikai hatásokkal szembeni ellenállóképességét. A gyanta megszáradását (néhány óra) követően egyenletes, síkfelületet kell kialakítanunk, amelyet üveglemezre szórt, különböző finomságú (320-, 500-, 600- és 800-as) SiC csiszolóporok segítségével érhetünk el. Mivel ezt víz jelenlétében végezzük, ezért a továbblépéshez ki kell szárítani a mintákat (kb. 1 hét száradási idő). Azért ilyen időigényes, mert a pórusokba került víz sok esetben lassan párolog el. Ha ez nem történik meg, akkor a minta utólag fel fog „levegősödni” és le fog válni a tárgylemezről, amely miatt az egész mintaelőkészítést előlről kell kezdeni. A száradást követően műgyanta segítségével üveglemezre ragasztjuk a mintákat. Amint megkeményedett a műgyanta (néhány óra), egy (pl. Buehler márkájú) vágó és koptatógép alkalmazásával vékonyra levágjuk és vékonyítjuk az üveglemezen lévő közetszeletet. Mindezt nagyjából 200-300 mikrométer vastagság eléréséig végezzük, ezt követően pedig a korábban említett csiszolóporok közül a 600-as és a 800-as finomságúak segítségével kézzel még vékonyabbra csiszoljuk, amíg el nem érjük a 30 mikrométeres vastagságot, amelyet mikroszkóppal folyamatosan ellenőrzünk. A kívánt vastagság elérése után műgyanta segítségével fedőlemezzel borítjuk be, amely szebb kép megjeleníthetőségét biztosítja a mikroszkópos vizsgálatok során. A fentiek alapján látható, hogy egy csiszolat elkészítése időigényes, akár két-három hetet is igénybe vehet.

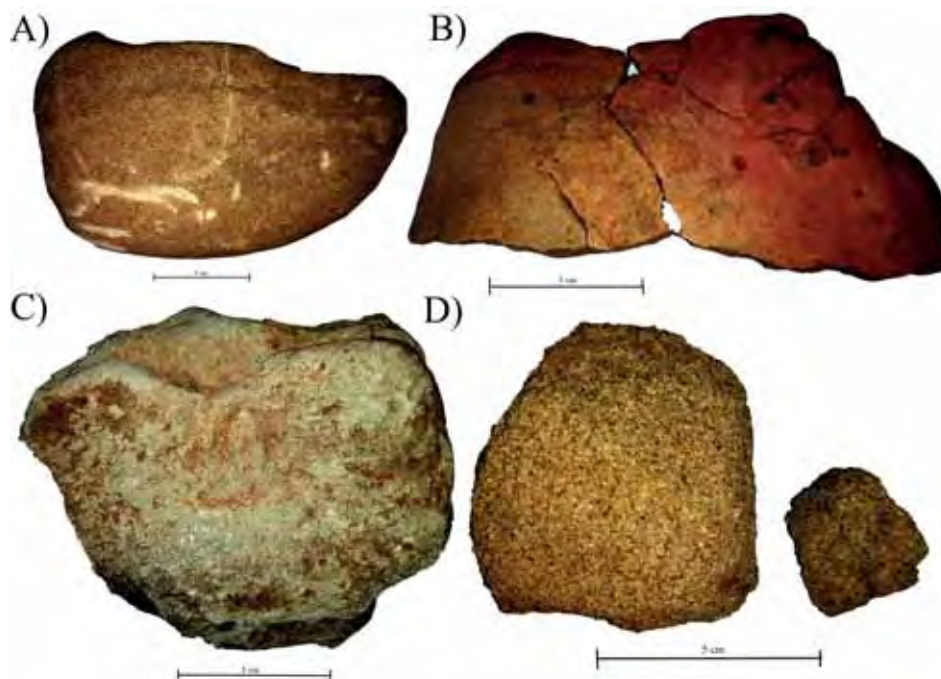
Az elkészült vékonycsiszolatokat Nikon OptiPhot2-pol polarizációs mikroszkóppal elemeztem, a képeket pedig Nikon CoolPixDS-Fil típusú kamerarendszerrel készítettem el. A vizsgálat során a homokköveket alkotó négy építő elemet (szemcsék, mátrix, cement és pórus) leírtam és jellemeztem is őket mind minőségüket, mind pedig mennyiségüket tekintve. Külön figyelmet fordítottam a nehézasványokra, amelyek nagy segítséget nyújthatnak a nyersanyag lelőhelyének azonosításában. Ezen felül területi kimérést végeztem, amelyhez egy pontszámláló eljárást, az ún. Gazzi-Dickinson módszert alkalmaztam (MIKLÓS 2018). Az eljárás lényege, hogy bizonyos távolságonként, amelyet mi határozunk meg a szemcseméret, valamint az osztályozottság figyelembevételével, egy-egy adott pontban meghatározzuk, hogy milyen elegyrész helyezkedik el ott. „Amennyiben számolási pont egy összetett közetszemcse nagyobb méretű (63 µm-nél nagyobb) ásványos összetevőjére esik, akkor ezt a pontot nem kőzetként, hanem az éppen ott lévő ásványként (pl: kvarc, földpát, csillám) kell rögzíteni” (MIKLÓS 2018). Az így kapott eredmények alkalmasak a homokkövek közettani összetételének megállapítására, továbbá az így kapott eredményeket ábrázolhatjuk az üledékes közzettanban elterjedt háromszögdiagramokon (pl. PETTIJOHN *et al.* 1972).

Eredmények

Makroszkópos vizsgálat

A tíz darab régészeti lelet szabad szemmel történő vizsgálata során az eszközök eltérő megjelenést mutattak. Összesen négy típust különítettem el (*1. kép, 1. táblázat*).

Az 1. típusba öt minta (str. 1213 - 1 db, str. 776 - 2 db, str. 1210 - 1 db, str. 1219 - 1 db) tartozik, ezek közös jellemzője a középszürke és annak különböző árnyalataival rendelkező szín, a magas csillámtartalom, amely ezüstsüzkén becsillanó, pikkelyes megjelenésű ásványokat (muszkovit) takar, továbbá a minták kavics eredete. Ez utóbbi jól koptatott, nyúlt, néhol kissé lapított 2,5–10 cm átmérőjű kavicsokat jelent, amelyeket a késő rézkor emberei például folyók meder anyagából gyűjthettek be és vitték magukkal a lelőhelyre. Az str. 1213 minta egy középszürke nagy-durvaszemcsés homokkő (*1. kép A*), amelyet csiszolókö nyersanyagként gyűjthettek be, azonban használati felületet nem láttam rajta. Ebből arra következtettek,

1. kép: A makroszkópos vizsgálat során elkülönített típusok mintapéldányairól készített fényképek. A beosztás minden esetben 5 cm-t jelöl. A) str. 1210, B) str. 1186, C) és D) str. 794

hogyan csupán alkalmasnak tartották a felhasználásra, így begyűjtötték, viszont nem használták fel végül, ezért nyersanyagként tekinthetjük. Közepesen vagy jól osztályozott homokkő kavics, amely kvarcból, muszkovitból, kevesebb földpátból, valamint közettörmelékből (üledékes és vulkáni eredetű) áll. Szabad szemmel ellenálló, igen kemény, nem porózus kavicsnak határoztam, amely sósav hatására erőteljes pezsgést mutatott, ez pedig erős karbonát cementáltságot jelez. Ez utóbbi vizsgálati módszer bevett gyakorlatnak számít, ugyanis a 10%-os sósav kiválóan alkalmas a minták esetleges mésztartalmának kimutatására. A str. 776 jelű minta két darab zöldesszürke, közepes szemcsés, jól koptatott homokkővet takar, amelyek kvarcból, muszkovitból, továbbá földpátból állnak. Felhasználásukat tekintve csiszolókövek lehetnek. Szabad szemmel nagyon hasonlítanak az előbb említett nyersanyagra. Az str. 1210 minta sárgásszürke-középszürke színű, közepesen-jól osztályozott, durvaszemcsés homokkő, amely kvarcból, muszkovitból, földpátból, továbbá üledékes eredetű közettörmelék szemcsékből áll. Keresztrétegzett, jól koptatott kavics, amelyet csiszolóköként használhattak fel a késő rézkorban. Sósav hatására erőteljes pezsgést mutatott, ez pedig erős karbonát cementáltságra utal. Az str. 1219 minta egy ép eszköz, amely az általam vizsgált leletanyagban kivételesnek tekinthető, dörzskőként alkalmazhatták. Középszürke-sötétszürke színű, közép-nagyszemcsés, jól osztályozott homokkő anyagú kavics. Kvarcból, muszkovitból és földpátból áll. Sósav hatására erőteljes pezsgést mutatott, amely erős karbonát cementáltságot jelez.

A 2. típusba egy minta tartozik (str. 1186) (1. kép B), amely szürkéssárga, a szélein vörös-téglavörös színű, ez utóbbi utólagos hatás, égés eredménye, ugyanis az oxigén jelenlétében történő égés vörös színt eredményez. Finom-apró szemcsés homokkőnek, esetleg finomszemcsés homokos aleurolitnak tekinthető. Jól osztályozott, a felszíni nyomok alapján csiszolóköként alkalmazhatták, azonban az előző csoporthoz képest kisebb ellenálló képességgel rendelkezik, hajlamos a széttöredezésre. Kvarcból, valamint kevesebb csillámból áll, a finomabb méretű szemcséi miatt az elegyrészek szabad szemmel nehezebben ismerhetők fel. Sósav hatására erőteljes pezsgést tapasztaltam, amely karbonátcement

jelenlétére utal, azonban a kisebb ellenálló-képesség gyengébb cementáltságra enged következtetni. Az előző csoporthoz képest nagyobb porozitással rendelkezik.

A 3. típusba két darab homokkő tartozik (str. 794) (*I. kép C*), amelyek fehéresszürke-középszürke színűek, finomszemcsések, jól osztályozottak. Kvarcból, valamint sok muszkovitból állnak, azonban az előző csoporthoz hasonlóan a kisebb szemcseméret következtében a kőzetekben előforduló elegyrészek azonosítása meglehetősen nehéznek bizonyult. Rétegzettek, amelyek mentén felhasadozást tapasztaltam. Az előző típushoz képest kisebb porozitásúak, ellenállóképességük jobb, azonban nem érnek fel az 1. típusban tárgyalt mintákéval. Sósav hatására erősen pezsegnek, amely az előzőekhez hasonlóan karbonátcement jelenlétére utal, ennek mértéke valahol az előző két típusban tapasztaltak közé tehető, csiszolókként alkalmazták.

A 4. típusba két minta (str. 794) (*I. kép D*) tartozik, amelyek sárga színűek, nagyszemcsések, közepesen-jól osztályozottak, kvarcból, muszkovitból, földpátból, valamint üledékes eredetű közettörmelékekből állnak. A vizsgált leletek közül ezek rendelkeznek a legkisebb ellenálló képességgel. Rendkívül porózusak, könnyen morzsolódnak, ennél fogva nem tekinthetők alkalmasnak szerszámkő készítésre. Sósav hatására erősen pezsegnek, amely karbonátos cement jelenlétére utal, azonban gyengén cementált, könnyen pergő, morzsolódó anyagokról van szó.

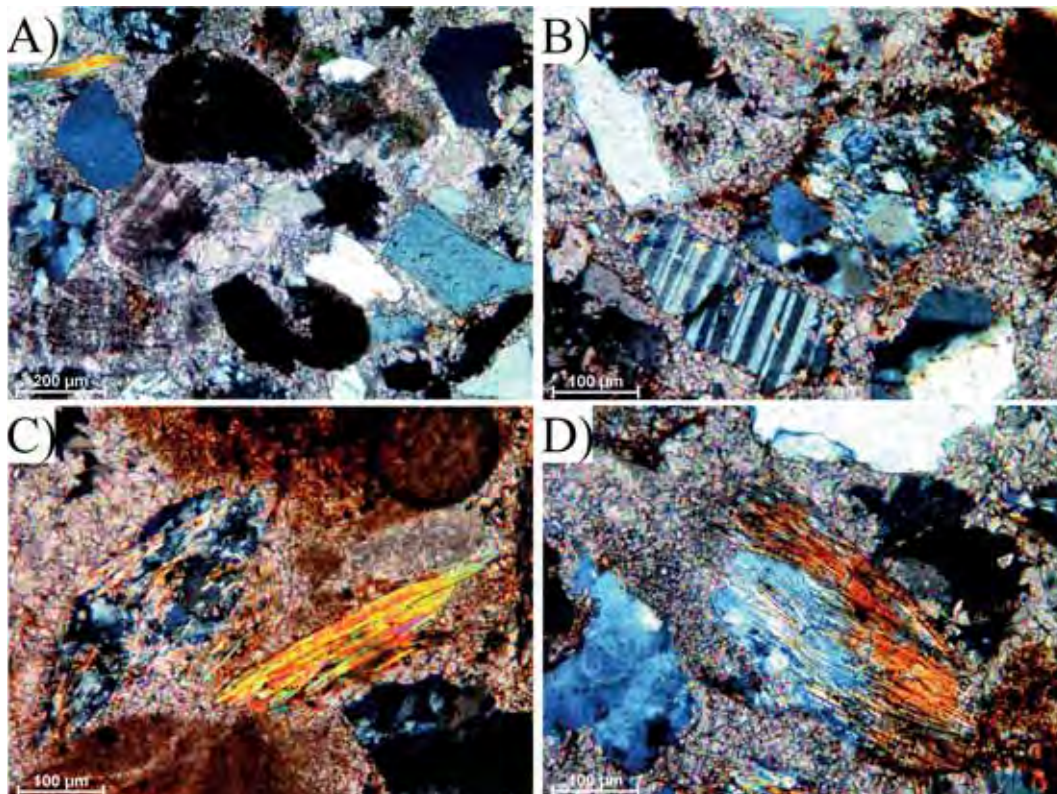
Mindegyik típusból egy mintát választottam ki további vékonycsiszolatos vizsgálatra. Összesen négy csiszolatot készítettem, amelyek leírását a következő alfejezetben mutatom be.

Polarizációs mikroszkópi vizsgálat

A szabad szemmel elkülönített típusok összetételüket, valamint szövetüket tekintve hasonlítanak egymásra. Különbség a pórusok mennyiségében, a karbonátcement mértékében, ezáltal a kőzet összetartó képességében, továbbá egyes, ritkább akcesszóriák előfordulásában tapasztalható. Mindezt leszámítva a fő detritális komponensek minőségében és mennyiségében, továbbá a ritkábban megjelenő törmelékekben és az akcesszóriák többségét tekintve a vizsgált homokkövek hasonló összetétellel rendelkeznek. Ennél fogva a makroszkópos csoportosításhoz képest egy típusba sorolom őket, így a leírásukat is egységesen foglalom össze:

Szemcseméret tekintetében a minták eltérnek egymástól. Ennek figyelembevételével létrehoztam két altípust. A durvább szemcsemérettel rendelkező két mintát (str. 1213 és 794, ez utóbbi esetében arról a két darabról van szó, amelyeket a makroszkópos besorolásban 4. típusúnak írtam le) az A), amíg a finomabb mérettartományba eső két mintát (str. 1186 és 794, amelyet a makro besorolásban 3. típusúnak írtam le) pedig a B) csoportba soroltam (*I. melléklet*). Ez a részletesebb besorolás azért is fontos, mert nem csupán az átlagos szemcseméret megállapítása fontos, hanem annak eloszlása is, más szóval a homokkövek osztályozottságát is figyelembe kell venni, amely az altípusok esetében mutat némi különbséget. Az A) esetében közepes-, míg a B) mintáiban inkább jó osztályozottságot tapasztaltam.

Ha az összes mintát nézzük, akkor elmondható, hogy átlagosan 67%-ban szemcsékből (Q = kvarc – 46%, F = földpát – 7%, R = közettörmelék – 5%, kb. 5% csillám, <0,5% opakásvány, ~0,5% nehézsavány és 3% karbonát törmelék), 32%-ban meszes cementből és 1%-ban pórusból állnak. Mátixot nem figyeltem meg bennük. A szemcsék általában közepesen koptatottak, néhol gyengén koptatott, sőt akár szögletes megjelenésű törmelékes elegyrészekkel is találkozhatunk. Szintén közös tulajdonság, hogy a szemcsék mikropátitos-pátitos karbonát cementben egymást nem érintve helyezkednek el (*2. kép A*), amelyet a szaknyelvben mátrixváznak neveznek. Ritkán legyezős megjelenésű, kusza biotitot is megfigyeltem, amely utalhat akár kontakt metamorf hatásra, ugyanakkor az égetést is jelezheti. Ide tartoznak továbbá a pórusok is, amelyek részben leülepedéskor, részben azt követően a diagenezis előtt vagy után jöttek létre.

2. kép: A) homokkövek jellegzetes bélyegeit szemléltető mikroszkópi képek (str. I213). A) áttekintő felvétel, amelyen láthatóak kvarc szemcsék, ősmaradványok és a köztük lévő mikropátitos karbonátos cement (+N). B) Plagioklász, kvarc és metamorf eredetű közettörmelék szemcsék (+N). C) Metamorf eredetű közettörmelék és muszkovit töredék (+N). D) Sillimanitos kvarcit szemcse (+N)

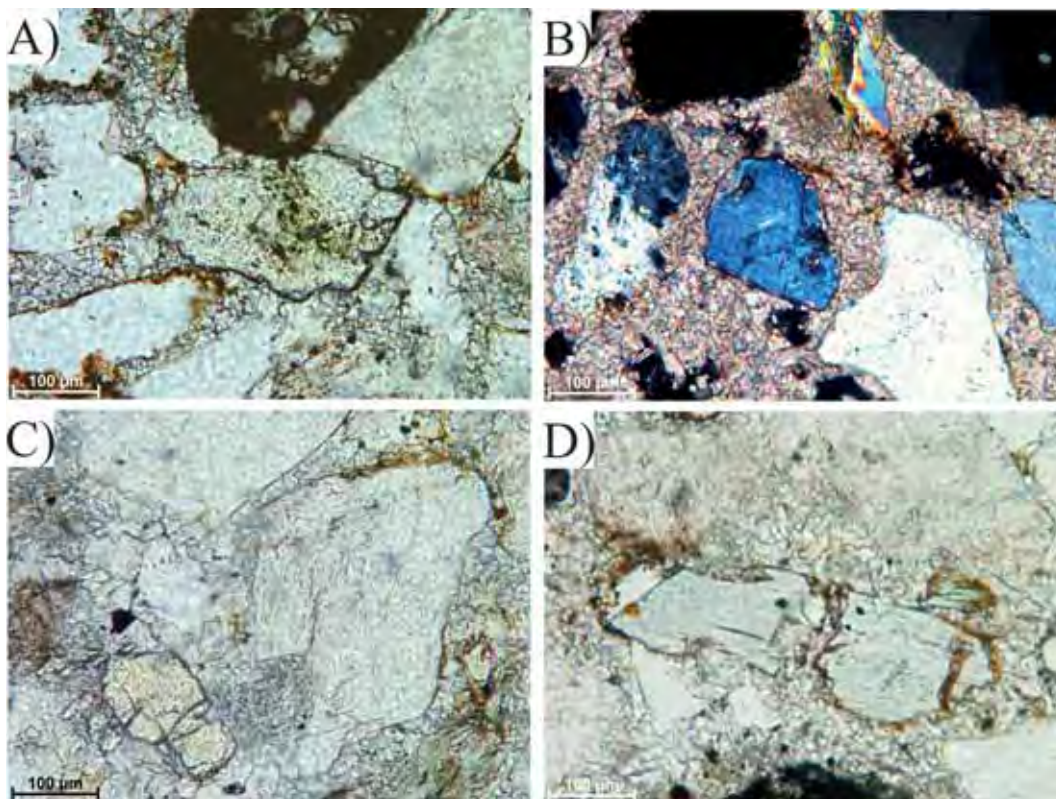
A szemcsék között a leggyakoribb elegyrész a kvarc, amely főként monokristályos (a kvarcsemmcsék 90%-át, míg a teljes térfogat 42%-át alkotja) változatban fordul elő a vizsgált mintákban. Enyhén hullámos kioltású, ugyanakkor egyszerre kioltó, sarkos-szögletes, visszaolvadt (rezorbeált, amelynek rezorpciós üregeiben vulkáni alapanyag látható) változatban is előfordul, amely vulkáni eredetre utal. A polikristályos kvarc (kvarcok 10%-a, teljes térfogat 4%-a) szutúrás szemcsehatárokkal rendelkezik, enyhén hullámos kioltású. Zárványként leggyakrabban szericit-muszkovit, valamint biotit jelenik meg, ugyanakkor előfordulhat még akár sillimanit, gránát és epidot-zoisit is. Ez utóbbi ásvány csoport kristályai inkább a földpát szemcséken (azon belül is inkább a plagioklászokon) belül, azok átalakulási termékeként fordulnak elő. A kvarc mellett szintén jelentős mennyiséget képviselnek a földpátok (káliföldpát>plagioklász). A káliföldpátok (ortoklász, esetleg szanidin) esetében pertitet, lángnyelvszerű szételegyedést figyeltem meg. Üdék, nem szenvedtek jelentősebb átalakulást, míg a plagioklászoknál enyhe fokú szericitesedést tapasztaltam. A káliföldpátokon belül viszonylag ritkán, elvétve megjelenhet akár mikroklin (ez is káliföldpát). Ez tekinthető a legüdébb földpát típusnak. Esetében csupán keresztikerrácsot figyeltem meg, amely a szemcsék azonosításában, a többi földpát típustól történő elkülönítésben nyújtott segítséget. A plagioklász időnként polyszintetikus ikresedést mutat, amelyen belül sűrű, vékony ikerlemezek láthatóak (2. kép B). Ez a jelenség, továbbá az ikerlemezek szimmetrikus zónában mért maximális kioltási szöge (16°) egyaránt alátámasztják a savanyú, albitos összetételt. A csoport egyik sajátossága a csillámok dúsulása. Általában nagyméretű pikkelyek formájában jelennek meg, gyakran hullámosak. Elsősorban muszkovit (2. kép C), kevesebb üde biotit, amelyek részben kifakulhatnak, sőt gyakran muszkovittal

társulva fordulnak elő. Emellett üde, detritális eredetű klorit is megfigyelhető, amely homokkővekben nem túl gyakori elegyrész. A karbonát egyedi szemcsék, kalcit kristályok formájában, detritálisan, sőt ritkábban akár elhalt állati maradványok formájában (fossziliák), azok töredékeként is előfordulhat (pl. süntüske, echinodermata vagy másnéven tüskésbőrű töredéke) a vizsgált anyagokban. Nem ritkák a poliszintetikus ikresedést mutató kalcit egykristályok sem, amelyek valószínűleg márvány eredetűek. A karbonát időnként szemcsék belsejében is megjelenhet, azon belül is leggyakrabban foltokban fordul elő. Ez utólagos hatás eredménye lehet, ugyanis a kőzeté válás során ható oldatáramlások révén a karbonát beszivároghatott a pórusokba, valamint a repedésekbe. Ritka elegyrész még a finomszemcsés, zöld színű, kerekded, kör átmetszetű glaukonit, amely minden minta esetében, de csupán lokálisan fordul elő, egy-két foltban.

Az ásványtöredékek mellett nem ritkák a kőzettörmelékek sem, ezek változatos összetétellel jellemezhetőek. Leggyakoribb típusaik a kvarcitok, amelyek részben irányított szövettel rendelkeznek, ez esetben biztosan metamorf eredetre utalnak, azonban ennél jóval gyakoribbak a nem irányított változatok, amelyek magmás vagy metamorf eredetűek lehetnek. Sok esetben muszkovittal, szericittel társulnak, amely esetekben csillámos (muszkovitos- vagy szericites-) kvarcitról beszélünk, ezen elegyrészek többnyire irányított szövettel jellemezhetőek, amelyek szintén a metamorf eredetet támasztják alá. Ezen törmelékek epidottal-zoisittal, vagy akár sillimanittal együtt is megjelenhetnek (2. kép D). Ezen felül kis- és közepes fokú metamorfit szemcsék, csillámpalák (2. kép B és C), fillitek, ritkábban akár kloritpala és gneisz is látható a mintákban. A szemcsék között megjelennek még kvarcból, káliföldpátból, plagioklászából, esetleg muszkovitból és biotitból álló granitoid-metagranitoid, savanyú kemizmusú kvarcból és káliföldpátból álló felzites szövetű vulkáni- (egy minta (str. 1213) esetében kusza földpátokból álló bázisos-neutrális kemizmusú vulkanitok is), illetve üledékes eredetű törmelékek is. Ez utóbbi csoportban agyagkövet, aleurolitot-metaaleurolitot, továbbá érett kvarchomokkőveket (jól koptatott szemcsék alkotják, amelyek között akár kovás ránövekedés is megjelenhet, idősebb, áthalmazódáson átesett anyag lehet) és kevésbé érett homokkőveket, esetleg metahomokkőveket azonosítottam. Emellett karbonátásványokból álló, mikrites-mikropátitos mészkő töredékek is előfordulnak, amelyeket sok esetben nehéz elkülöníteni a karbonátos cementtől.

A vizsgált homokkővek leggyakoribb nehézasványai a félig sajátalakú vagy nem sajátalakú, sárgászöld, enyhén pleokrós, vagy szintelen epidot és zoisit (3. kép A és B), a szintelen, gyakran szögletes, nem saját alakú gránát, a gyengén pleokrós, sárga színű, nem sajátalakú sztaurolit (3. kép C), a szintén nem sajátalakú, barna, illetve olajzöld változatokban egyaránt megjelenő turmalin, a félig- vagy közel sajátalakú vöröses rutil és a szintelen cirkon. Ez utóbbi két szemcse gyakran jól koptatott, amely a két ásvány többszörösen áthalmazott eredetére utal (ha összevetjük a többi kevésbé ellenálló ásvánnyal, akkor azt tapasztaljuk, hogy azok szögletesebbek, kevésbé koptatottak). Viszonylag gyakoriak még a fekete opakásványok, nem sajátalakú, földes megjelenésű titanit szemcsék, továbbá a ritkán megjelenő szürkészöld-szürkés-kék, gyengén pleokrós kloritoid is. Néhány minta esetében világoszöld színű pleokroizmust mutató amfibolt, elsősorban aktinolitot találtam (3. kép D), továbbá még ennél is ritkábban szintelen ortopiroxén töredéket is határoztam a legdurvább szemcsemérettel rendelkező homokkőben. Az imént felsorolt két ásvány nehezen áll ellen a fizikai, de főleg kémiai hatásoknak, ennél fogva a forráskőzet lepusztulását követően nem tud messzire szállítódní. Ugyanez igaz a minták szinte mindegyikében megjelenő kötegeket alkotó, tús, szálás sillimanitra is. Ezen tulajdonságuk miatt viszonylag ritka ásványoknak tekinthetők az üledékanyagokban, ezért fontos nyomjelzőnek tekinthetők a nyersanyag lelőhely nyomozásához.

A részletes mikroszkópi vizsgálat során minden minta esetében elvégeztem egy területi kimérést, amely alapján besorolhatjuk a vizsgált homokkőveket a nemzetközileg elfogadott nevezéktan alapján. A kimérést pontméréssel végeztem, amelyhez a Gazzi-Dickinson eljárást alkalmaztam (MIKLÓS 2018). Az így kapott eredményeket pedig a PETTIJOHN *et al.* (1973) által alkotott háromszögdiagramon ábrázoltam, ahol figyelembe vettem azt a tényt, hogy a vizsgált homokkővekben a mátrix, cement és

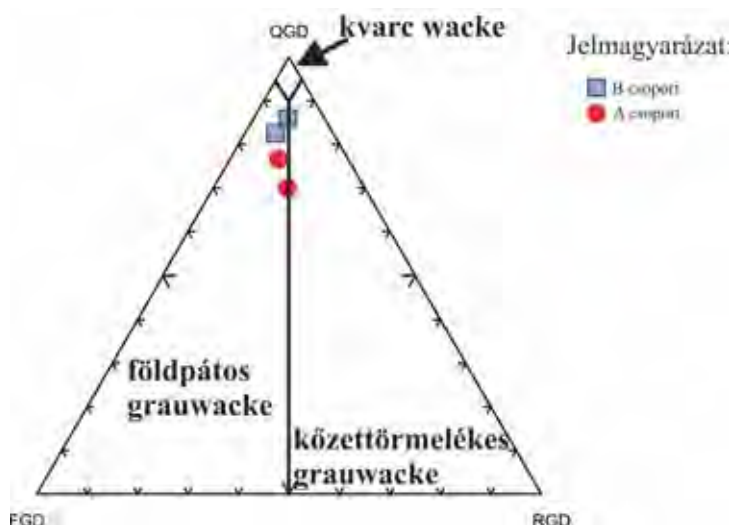

3. kép: A homokkövekben előforduló nehézásvány szemcsék (str. I213). A) sárgászöld epidot (1N), B) rendellenes ibolya interferenciaszínű zoisit (+N), C) sárga-okkersárga szaurolit (1N), D) halvány zöld, megnyúlt aktinolit (amfibol) (1N)

pórus összesített mennyisége meghaladja a teljes térfogat 15%-át. Mindez alapján a vizsgált minták földpátos grauwackének minősülnek (4. kép). Azt is megfigyelhetjük, hogy a durvább szemcseméretű minták (A csoport) esetében a kvarc szemcsék mennyisége kisebb, míg a közettörmeléké nagyobb, a diagramon belül lefelé, pontosabban az „RGD” csúcs felé tolódnak el. Ezzel szemben a finomabb szemcseméretű B csoport esetében a kvarctartalom jóval magasabb. Az előbbi megfigyelések azzal magyarázhatóak, hogy a kimérés során a durvább szemcsés minták esetében a szemcsék többségét közettörmeléknek azonosítottam, míg a finomabb szemcseméret esetében a feldarabolódott, önálló ásványokra szétesett törmelékek a legtöbb esetben ásványként, azon belül is inkább kvarcként értelmezhetőek. Ugyanakkor ez minimális különbséget jelent csupán, a pontok nem szórnak jelentősen, így ez is alátámasztja a négy minta esetében a petrográfiai leírás során megállapított azonos összetételt.

A homokkövek lehetséges nyersanyag lelőhelye

A régészeti leletek részletes petrográfiai vizsgálata jó kiindulási alap a homokkövek nyersanyagának kutatásához. Amikor archeometriai kutatásról beszélünk, akkor általában a régészeti leletek vizsgálatára asszociálunk. Ugyanis ezt az anyagot igyekszünk hasonlítani ismert geológiai képződményekhez, amelyekre lehetséges nyersanyagokként tekintünk. Rengeteg kőzetfajta esetében számos vizsgálatot ismerünk, amely a kőszközök lehetséges nyersanyaglelőhelyeit mutatja be, azonban a homokkövek esetében ez nem így van. Térségünkben a homokkő egy igen elterjedt nyersanyag, azonban teljeskörű petrográfiai vizsgálatuk egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen valósult meg. Ez utóbbi esetekben

4. kép: A homokkővek Gazzi-Dickinson terület mérési eredményeit szemléltető PETTIJOHN *et al.* 1972-féle háromszögdiagramon ábrázolva. QGD = kvarc, FGD = földpát, RGD = közettörmelék, ahol a GD minden esetben a Gazzi-Dickinson kimérésre utal

a vizsgálatuk során csupán egy-egy szempontot választottak ki (pl. a pórusok mennyiségét és annak eloszlását (porozitás, permeabilitás), amely víz és szénhidrogén tárolás szempontjából érdekes téma a geológusok számára), amelyre fókuszálva jellemeztek egyes homokkőveket. Ennélfogva jelenleg nem áll rendelkezésünkre egy archeometriai célzatú adatbázis, amellyel összevethetők lennének a régészeti homokkő eszközök vizsgálati eredményei, ezáltal segítve a nyersanyag azonosítását.

A leletanyag kőszekőzeinek nyersanyagai, azok kőzettani összetétele, megjelenése, valamint a nehézasványai alapján fiatal, felső-miocén, pannóniai korúak lehetnek. Az elkövetkezendőkben felsorolok lehetséges lelőhelyeket, azonban a legtöbb esetében csak nehézasvány vizsgálat készült, amely során röviden jellemezték a könnyű ásványokat is (pl. kvarc, földpát). Vékonycsiszolatos leírást csupán BAJNOK *et al.* (2021) esetében találtam. Ebben a munkában viszont nem esett szó a nehézasványokról. A geológiai szakirodalomban több nehézasványokkal foglalkozó munkát is találtam, amelyek nem vékonycsiszolatról, hanem nagyobb mennyiségű anyag összetörésével, a bennük lévő nehézasványok dúsításával, szeparálásával vizsgáltak hasonló korú homokkőveket, illetve homokkőveket. Ezen munkák eredményei nem vethetőek össze teljes mértékben a cikkünk témáját képező leletanyaggal. Ugyanis a jelenlegi munkában csak és kizárólag vékonycsiszolatban végeztem nehézasvány megfigyeléseket, amelyek sokkal kisebb térfogatról, csupán egy felszínről szolgáltatnak számunkra információt, szemben az imént említett klasszikus nehézasvány vizsgálatokkal. Ennek ellenére is kijelenthető, hogy az ebben a munkában elvégzett vizsgálatok kiváló iránymutatóak lehetnek a kutatás továbbvitele szempontjából.

Az adattal rendelkező lelőhelyek közül legközelebb a Dunántúli-középhegység, azon belül is a Balaton-felvidék területe esik, ezért ez tekinthető egyben a legvalószínűbb nyersanyaglelőhelynek. A Dunántúli-középhegység területéről, annak nyugati részéről a Szebike, a Tátika és a Haláp bazaltjai alatti rétegekből (feküjéből) írtak le pannóniai homokkőveket, amelyekben részben hasonló nehézasványokat találtak (pl. gránát, sztaurolit, epidot-zoisit, amfibol, stb.) (pl. JUGOVICS–CSÁNK 1956, 1959). Ezenfelül további felszínközeli minták esetében végeztek még nehézasvány vizsgálatot, amelyek közül néhányban kimutattak sillimanitot: Kisörspuszta (BIHARI 1982a), Fehérvárcsurgó (BIHARI 1982; THAMÓNÉ BOZSÓ 1985), Devecser (BIHARI 1981), azonban ezek sok esetben cementálatlanok, érett kvarchomokok, esetleg kvarchomokkővek. A lelőhelyhez közel Zamárdi térségében BAJNOK *et al.*

(2021) írt le egy meglehetősen hasonló homokkővet (Szamárkőről), azonban a nehézásványokról nem ejtett benne szót.

Távolabbi előfordulásként érdemes megemlíteni a Mecsek-hegységet, ahonnan Patacs és Pécs környékéről is vizsgáltak néhány felszíni pannóniai homokkő mintát (CHIKÁNNÉ 1978, 1980), amelyek szintén mutatnak némi hasonlóságot a vizsgált nehézásványok tekintetében.

Szintén távolabbi előfordulás a Soproni-hegység, amelyen belül fúrásokból is vizsgáltak nehézásvány szempontból homokokat, homokköveket. A Fertőrákos Fr-6 fúrásban 3,1–7 m mélyről vizsgált pannóniai homokban sillimanit is előfordult (KISHÁZI–IVANCSICS 1981). Balfnál pedig felszíni homokmintákat vizsgáltak, amelyben nagyon kevés sillimanit, sztaurolit, amfibol és piroxén is volt (KISHÁZI–IVANCSICS 1982). Fontos kiemelni, hogy a nyersanyag eredete szempontjából a felszíni minták tekinthetőek potenciálisnak, a fúrások megemlítése inkább geológiai szempontból érdekes.

Az előzetes eredmények alapján a nyugati kapcsolatot tartom a leginkább valószínűnek régészeti szempontból. Az egykor élt emberek helyi vagy igen közeli homokkő előfordulások anyagát használhatták. Az imént felsorolt előfordulások mellett számos lehetséges nyersanyaglelőhely létezik (hasonló korú és kifejlődésű homokkővek-aleurolitok) az ásatás közelében, amelyet irodalomból nem ismerünk, ugyanis eddig nem vizsgálták őket. Ilyen például a Balaton ÉNy-i része és a Kis-Balaton-környéke, továbbá a Somogyi- és a Zalai-dombság területe.

Ez alapján elmondható, hogy jelenleg a lehetséges források széles területen terjedtek el, azonban ennek pontosítása érdekében a jövőben be kell gyűjteni a lelőhely környezetében található homokkő előfordulások anyagát és vékonycsiszolatos, valamint nehézásvány vizsgálatoknak kell alávetni a régészeti anyaggal történő összevethetőség kedvéért.

Az eredmények értékelése, továbblépési lehetőségek

Jelen munka célja a rendelkezésre álló régészeti leletanyag leírása és jellemzése volt. Részletes petrográfiai vizsgálatoknak vettem alá a leleteket. Vékonycsiszolatból nehézásvány vizsgálatot és területi kimérést (Gazzi-Dickinson eljárást) végeztem, amelyek segítségével nyomjelző ásványokat, pl.: sillimanit, amfibol (aktinolit) és piroxén találtam. A homokkővek összetételüket tekintve földpátos grauwackéknak minősülnek. Az világosan kiderült, hogy a makroszkópos vizsgálatok semmiképpen nem elégségesek a pontos kőzettípus meghatározásához, illetve lehetséges forrásközet szempontú csoportosításához, ugyanis az így elkülönített négy típus valójában hasonló összetételt mutatott a vékonycsiszolatos elemzések során. Fontos üzenet tehát, hogy a jellegzetes példányok esetében a makroszkópos áttekintés után, annak eredményeit figyelembe véve mindenféleképpen szükséges vékonycsiszolatot készíteni a régészeti leletekből.

Most, hogy elkészült a régészeti anyag előzetes feldolgozása 1) érdemes lenne néhány potenciális lelőhelyről összehasonlító geológiai anyagot begyűjteni és hasonló módszerrel megvizsgálni, majd összevetni a most kapott adatokkal. Továbblépésként pedig 2) akár két régészeti leletből és a begyűjtött nyersanyagokból mintát kellene venni, hogy azt összetörve kinyerhetnénk és feldúsíthatnánk a nehézásványokat, amely alapján tovább lehetne a vékonycsiszolatos vizsgálatok kiegészítéseként pontosítani a lehetséges nyersanyaglelőhelyet. Az mindenféleképpen elmondható, hogy egy rendkívül érdekes anyagról van szó, amely több olyan elegyrészt is tartalmaz, melyek alkalmasak a nyersanyaglelőhely azonosítására, azonban ehhez további vizsgálatokra és összehasonlító geológiai mintákra lenne szükség.

Zárásként fontos kiemelni, hogy az ásatásokon talált kőeszközök rendkívül fontos leletek, rengeteg információval rendelkeznek, ezért nagyon fontos, hogy a régészek mindenképpen begyűjtsék és megmutassák a geológus szakembereknek.

Irodalom

- ANTONELLI–LAZZARINI 2010 ANTONELLI, FABRIZIO – LAZZARINI, LORENZO: Mediterranean trade of the most widespread Roman volcanic millstones from Italy and petrochemical markers of their raw materials. *Journal of Archaeological Science* 37:9 (2010) 2081–2092.
<https://doi.org/10.1016/j.jas.2010.02.008>
- BAJNOK *et al.* 2021 BAJNOK, KATALIN – KOVÁCS, ZOLTÁN – GALT, JOHN – MARÓTI, BOGLÁRKA – CSIPPÁN, PÉTER – HARSÁNYI, ILDIKÓ – PÁRKÁNYI, DÉNES – SKRIBA, PÉTER – WINGER, DÁNIEL – FREEDEN, UTA VON – VIDA, TIVADAR – SZAKMÁNY, GYÖRGY: Integrated petrographic and geochemical analysis of the Langobard Age pottery of Szólád, Western Hungary. *Archaeological and Anthropological Sciences* 14:13 (2021) 12–29.
<https://doi.org/10.1007/s12520-021-01467-1>
- BIHARI 1981 BIHARI GYÖRGY: *Összefoglaló földtani jelentés és készletszámítás az 1980. évi nyírádi medencei durva öntödei homok felderítő fázisú kutatásáról.* [S. l.] 1981. Kézirat. Magyar Állami Földtani, Geofizikai és Bányászati Adattár.
- BIHARI 1982 BIHARI GYÖRGY: *A fehérvárburgói üveghomok előforduláshoz csatlakozó homoköv 1982. évi felderítő kutatásának előzetes tájékoztató jelentése és készletszámítása.* [S. l.] 1982. Kézirat. Magyar Állami Földtani, Geofizikai és Bányászati Adattár.
- BIHARI *et al.* 1982a BIHARI GYÖRGY – MÉSZÁROS M. – CSATHÓ I.: *Kisörspusztai magas tűzállóságú durvaszemcsés öntödei homokelőfordulás összefoglaló és ártértékelő földtani jelentése és készletszámítása.* [S. l.] 1982. Kézirat. Magyar Állami Földtani, Geofizikai és Bányászati Adattár.
- CHIKÁN 1978 CHIKÁN GÉZÁNÉ: *Pécs építésföldtani térképsorozata.* Földtani észlelési magyarázó, Belváros 1:5 000-es méretarányú térképlap. [S. l.] 1978. Kézirat. Magyar Állami Földtani, Geofizikai és Bányászati Adattár.
- CHIKÁN 1980 CHIKÁN GÉZÁNÉ: *Pécs építésföldtani térképsorozata.* Patacs (9). sz. 1:10 000-es méretarányú térképlap, földtani észlelési magyarázó. [S. l.] 1980. Kézirat. Magyar Állami Földtani, Geofizikai és Bányászati Adattár.
- JUGOVICS–CSÁNK 1956 JUGOVICS LAJOS – CSÁNK ELEMÉRNÉ: A tapolcai Haláphegy bazaltjának fekvő- és fedőhomokja. *A Magyar Állami Földtani Intézet Évi Jelentése* 1954 [1956] 69–75.
- JUGOVICS–CSÁNK 1959 JUGOVICS LAJOS – CSÁNK ELEMÉRNÉ: A Tátika bazaltcsoport fekvő- és fedőhomokjának eredete. *A Magyar Állami Földtani Intézet Évi Jelentése* 1955–1956 [1959] 179–189.
- KISHÁZI–IVANCSICS 1981 KISHÁZI PÉTER – IVANCSICS JENŐ: *Kutatási zárójelentés a 241.006.1. sz. „A Soproni medence és a Kisalföld fiatal képződményeinek földtani vizsgálata” c. témához.* A Sopron környéki otnangien és kárpátien képződmények összefoglaló ismertetése. [S. l.] 1981. Kézirat. Magyar Állami Földtani, Geofizikai és Bányászati Adattár.

- KISHÁZI–IVANCSICS 1982 KISHÁZI PÉTER – IVANCSICS JENŐ: *Kutatási részjelentés a 240.013.2. sz. „A Soproni medence és a Kisalföld fiatal képződményeinek földtani vizsgálata” c. témához.* Sopron térképező (ST) 9., 10., 12., 14. sz. fúrás anyagvizsgálata. [S. 1.] 1982. Kézirat. Magyar Állami Földtani, Geofizikai és Bányászati Adattár.
- MARTÍNEZ-SEVILLA *et al.* 2020 MARTÍNEZ-SEVILLA, FRANCISCO – GARCÍA SANJUÁN, LEONARDO – LOSANO ROGRÍGUEZ, JOSÉ ANTONIO – MARTÍNEZ JORDÁN, JUAN MANUEL – SCARRE, CHRIS – VARGAS JIMÉNEZ, JUAN MANUEL – PAJUELO PANDO, ANA – LÓPEZ ALDANA, PEDRO: A new perspective on Copper Age technology, economy and settlement. Gronding tools at the Valencina Mega-Site. *Journal of World Prehistory* 33 (2020) 513–559. <https://doi.org/10.1007/s10963-020-09150-4>
- MIKLÓS 2018 MIKLÓS DÓRA GEORGINA: *A nyugat-mecseki miocén konglomerátum szürke homokkő és konglomerátum anyagú kavicsainak kőzettani és mikroásványtani vizsgálati eredményei.* Budapest 2018. Kézirat. Országos Tudományos Diákköri Dolgozat, Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK Kőzetan–Geokémiai Tanszék.
- PETTIJOHN–POTTER–SIEVER 1972 PETTIJOHN, FRANCIS JOHN – POTTER, PAUL EDWIN – SIEVER, RAYMOND: *Sand and sandstone.* New York – Heidelberg – Berlin: Springer-Verlag 1972. <https://doi.org/10.1007/978-1-4615-9974-6>
- PÉTERDI 2020 PÉTERDI, BÁLINT: Red sandstone as rawmaterial of Baden culture (Late Copper Age) grindingstones (Balatonőszöd-Temetői dűlő site, Hungary), with a review of the red sandstone formations of SW Hungary. *Journal of Lithic Studies* 7:3 (2020) 1–29. <https://doi.org/10.2218/jls.3092>
- STERGIOU *et al.* 2022 STERGIOU, CHRISTOS L. – BEKIARIS, TASOS – MELFOS, VASILIOS – THEODORIDOU, STELLA – STRATOULI, GEORGIA: Sourcing macrolithic. Mineralogical, geochemical and provenance investigation of stone artefacts from Neolithic Avgi, NW Greece. *Archaeometry* 64:2 (2022) 283–299. <https://doi.org/10.1111/arcm.12706>
- SZAKMÁNY–NAGY 2005 SZAKMÁNY GYÖRGY – NAGY BORBÁLA: Balatonlelle-Felső-Gamász lelőhelyről előkerült késő rézkori vörös homokkő őrlőkövek petrográfiai vizsgálatának eredményei. *Archeometriai Műhely* 2:3 (2005) 13–21. <https://epa.oszk.hu/00800/00846/00004/pdf/AM-2005-3-SZGY.pdf> (utolsó megtekintés: 2022. 07. 08.)
- THAMÓNÉ BOZSÓ 1985 THAMÓNÉ BOZSÓ EDIT: A fehérvárcsurgói kvarchomok telep ásványkőzettani vizsgálatának eredményei. *A Magyar Állami Földtani Intézet Évi Jelentése* 1983 [1985] 75–80.

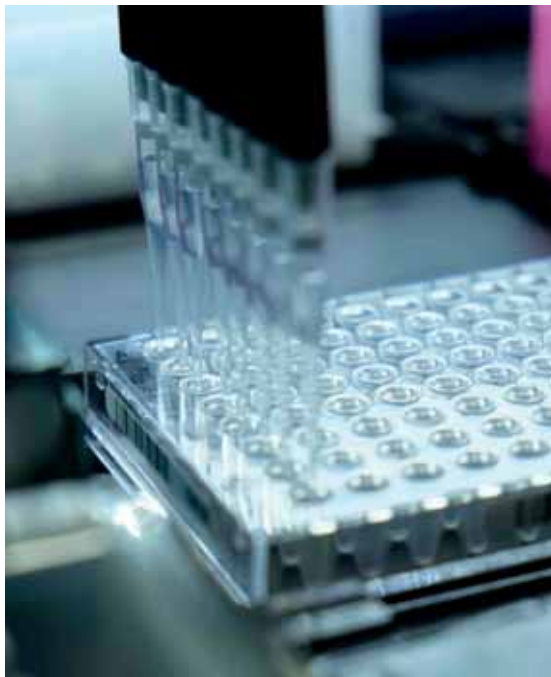
BALATONSZENTGYÖRGY-FALUVÉGI DŰLŐ 2. LELŐHELY EMBERI MARADVÁNYAINAK GENETIKAI ANALÍZISE

GERBER DÁNIEL

Előzetes kiértékelés

A lelőhely kiemelkedő régészeti jelentőséggel bíró rézkori temetőjéből a mintavételt, az elsődleges kiértékelést és a további, Q1-es publikációhoz szükséges vizsgálatokat az ELKH BTK Archeogenomikai Intézetének (AGI) munkatársai végzik. Összesen 37 egyén maradványából vettek mintát intézetünk munkatársai, melynek során elsődlegesen a koponyaalapban található jobb vagy bal sziklacsontot (*pars petrosa*) célozzuk annak kiemelkedő DNS megtartó képessége miatt, ennek a csontnak a hiányában jellemzően fogat vagy egyéb hosszú csontot használunk fel. A vizsgált maradványok nagy részénél szerencsés módon lehetőség volt a sziklacsont mintavételére.

Az archeogenetikai módszertannak megfelelően sterilizált munkaállomásokon a csontokból ezt követően fúrásos technikával csontport nyertünk ki, melyből az ősi DNS izolálása Dabney és munkatársai által 2013-ban közölt protokoll alapján történt a szóban forgó minták esetén. A DNS izolálás folyamata a genetikai anyag kémiai elkülönítése a mintában található egyéb, további vizsgálati folyamatokat gátló, ún. inhibitor molekuláktól. A kinyert genetikai anyagból ún. DNS könyvtárat hozunk létre, a folyamat során az egyébiránt kis mennyiségű ősi DNS-t egyedi jelölő molekulákkal látjuk el, majd felszaporítjuk. A labor munkálatok során számos szűrő és ellenőrző lépést hajtunk végre, majd a folyamat végén a DNS könyvtár szekvenálása, azaz a DNS kód leolvasása következik.

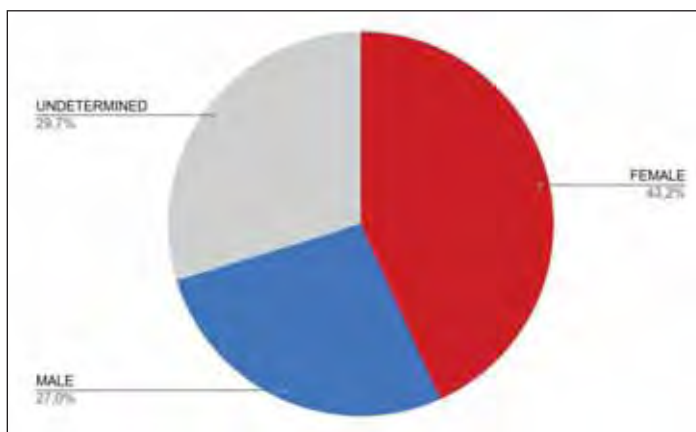

1. kép: A minták laboratóriumi előkészítése során bizonyos repetitív munkafolyamatokat már robotok is képesek elvégezni, ezen a képen az AGI pipettázórobotjának feje látható, amint egyszerre nyolc mintát készít elő a szekvenáláshoz

A laborban zajló munkafolyamatok közül alapvetően két típust különböztetünk meg, az egyik a shotgun szekvenálás előkészítése, a másik a capture technológia alkalmazása. A kettő közötti alapvető különbség, hogy a shotgun szekvenálás során a DNS könyvtárban található DNS fragmensek véletlenszerűen kerülnek leolvasásra, így a kapott információ mennyisége a minta minőségén felül szinte kizárólag a leolvasott fragmensek számának függvénye. A capture technológia alkalmazásával a szekvenálás megkezdése előtt kémiailag válogatunk a DNS fragmensek között, függően attól, hogy mely genomi régiókra vagyunk kíváncsiak. Ez a technológia többek között arra is alkalmas, hogy az egyébként rossz megtartású, kevés saját (*endogén*) DNS-t tartalmazó mintákból a lehető legtöbb hasznos információt kinyerjük, ugyanakkor számos előnye mellett hátrányai is vannak. A shotgun előnye a capture technológiával szemben a potenciálisan kinyerhető információ mennyisége a mélyebb (nagyobb DNS mennyiségű) szekvenálásnál, ezért a Balatonszentgyörgyről származó, később mélyszekvenálásra kijelölt mintáknál azok jó megtartása miatt a shotgun szekvenálás mellett döntöttünk, ugyanakkor a projekt számos egyéb mintája esetén a capture elengedhetetlen volt. A mélyszekvenálás nem az AGI laboratóriumaiban zajlik, az ahhoz szükséges speciális felszerelést külső cég biztosítja. A vizsgálatok összesített futamideje mintánként változó, mivel csoportokra bontva zajlanak a mintavételezések, laboratóriumi munkálatok és a MiSeq szekvenálás. A mélyszekvenálás és annak kivitelezése pedig a korábbi eredmények függvénye, továbbá más projektek mintáit is össze kell várni egy-egy szekvenálás elindításához. Így összességében nehéz meghatározni egy adott mintasor végső adattá formálásának pontos idejét, bár jellemző a kettő-négy hónapos várakozási idő a nyersadatok megérkezéséig a mintavételt követően.

Az első shotgun szekvenálást az AGI saját Illumina MiSeq készülékén végeztük el, ennek során relatíve kis mennyiségű (átlagosan 400 000 db) DNS fragmens leolvasásából alapvető információkat nyerünk ki a minta megtartásával és további vizsgálhatóságával kapcsolatban. A korábban említett endogén DNS mennyiséget, illetve további bioinformatikai protokollok segítségével mélyszekvenáláshoz való alkalmasságot, humán mintáknál genetikai nemet ezen vizsgálatok során állapítjuk meg, azonban pl. elsődleges populációgenetikai vagy rokonság-vizsgálatokra ez a DNS fragmens mennyiség alkalmatlan.

A balatonszentgyörgyi minták esetén az endogén DNS mennyisége szélsőségek között változott a lelőhelyen belül, bár hasonló minőségi hullámzást a lelőhelyek között is meg lehetett figyelni. Ennek a jelentősége abban áll, hogy a mintáknak mindössze alig több, mint 40%-a tartalmaz elegendő mennyiségű endogén DNS-t a további vizsgálatokhoz, a technológia típusától függetlenül. Ez az eredmény nem mintakezelési okokra vezethető vissza, hanem inkább tükrözi a Balaton déli partjára

2. kép: A genetikai nemek megoszlása Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő lelőhelyen, pirossal a nők, kékkel a férfiak és szürkével a meghatározhatatlan neműek vannak jelölve

jellemző, más korszakok archeogenetikai vizsgálatainál is megfigyelhető szélsőséges DNS megtartási viszonyokat. Ugyanakkor a minták megtartása nem teszi lehetővé az átfogó, rokonsági hálózatokat is feltáró, lelőhely-szintű vizsgálatokat, genetikai nemek arányát viszont a minták több, mint kétharmada reprezentálja (2. kép).

Emellett viszont a kevés jó megtartású minta kellően alkalmasnak bizonyult regionális viszonyokat feltáró populációgenetikai elemzésekbe való bevonásra, ezek közül összesen hatot választottunk ki mélyszekvenálásra. Ez utóbbi célja a terület népességének általános értelemben vett genetikai profiljának leírása és a vizsgált időperiódusban zajló népességmozgások detektálása, mely elengedhetetlen háttérinformációt biztosít későbbi, kis területeket részleteiben érintő kutatások számára.

A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése c. NKFI K-128413. program (témavezető Bondár Mária) egyik része a balatonszentgyörgyi temető feldolgozása. A temetőből vett valamennyi humán minta elemzése, kiértékelése a projekt eredményeit bemutató kötetben, 2023 végén jelenik meg.

A Late Copper Age biritual cemetery on the outskirts of Balatonszentgyörgy

MÁRIA BONDÁR – KRISZTINA SOMOGYI

Summary

The present volume offers an assessment of a recently excavated large cemetery, which in terms of the number of burials is only eclipsed by Budakalász and Pilismarót-Basaharc, and is thus the third largest Late Copper Age burial ground in the Carpathian Basin and, at the same time, the second largest biritual cemetery of the Baden complex after Budakalász.

István Molnár and Krisztina Somogyi uncovered a total of 76 Late Copper Age burials at the Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2 site in 2017. Mária Bondár learnt about this cemetery in 2020 while gathering material for her project, “Complex analysis of the Late Copper Age burials of the Carpathian Basin”, funded by a grant from the National Research Development and Innovation Office (NKFI K-128413) awarded in 2018. Preparations for the assessment of the cemetery and its publication as part of the project began in early 2021, amidst the still raging COVID pandemic.

Published here is the catalogue of the cemetery’s burials, alongside an assessment of its finds and the associated archaeometric and other analyses, prepared as part of the NKFI-funded project (K-128413). The costs of the publication were covered by Grant MEC_K 140620 awarded by the Mecenatúra 2021 Fund.

* * *

The archaeological assessment is presented by Mária Bondár and Krisztina Somogyi. The chapters covering the archaeological evaluation of the cemetery and its finds are complemented by analyses written by specialists of the archaeology-related disciplines. The physical anthropological assessment of the human remains was undertaken by Piroska Rácz. The scanty archaeozoological material recovered from the burials was examined by Erika Gál, the archaeomalacological finds by Pál Sümegi. The few chipped stones were analysed and drawn by Tibor Marton. The results of the geological examination of the samples taken from the stone packing of the burials are presented by Dóra Georgina Miklós. The potentials and preliminary findings of the bioarchaeological analyses, currently still in progress, are summarised by Dániel Gerber.

The site and its investigation are described by Krisztina Somogyi. The biritual cemetery of the Baden culture at Balatonszentgyörgy covers 1250 m²: the northern and southern boundary of the burial ground could be securely determined (*Fig. 6*), while some burials probably still lie west and north-east of the investigated area. The various features in the subsoil mixed with brown sand in the cemetery’s middle part were excavated using both the traditional spade-spit and the trowelling technique over a roughly 10 m by 30 m large area (*Fig. 4*). The storage pits found in the cemetery’s eastern part date from the Bronze Age and some of them disturbed the Copper Age burials (*Fig. 8*).

A total of 73 features (stratigraphical units) can be associated with the Baden complex (*Table 1*): among these, 32 were inhumation graves containing a single burial, three were graves with double inhumation burials (Graves 763, 774, 807 and 1223) and one was a grave containing three burials (Grave 794). The 37 inhumation burials contained the complete or partial skeletons of 42 individuals.

A total of 31 individuals were interred according to the cremation rite in 29 graves. Of these, ten were scattered cremation burials and one was a double burial (Grave 783). There was a double burial among the 14 inurned burials, too (Grave 1188). In four cases, it proved impossible to determine which variant of the cremation rite was employed for interring the deceased (one of these, Grave 1212, was a double burial). Although there were no cremains, Grave 804 can nevertheless be regarded as a cremation burial in view of the find circumstances (*Fig. 11 and 18*).

Seven disturbed burials lacked human remains (Graves 773, 776, 778, 784, 805, 1161 and 1185) and, therefore, the burial rite could not be determined. The cremains from Graves 776 and 1185 turned out to be the calcined remains of animals. Grave 776, marked by a stone packing, yielded only small vessel fragments, as did Grave 1185, which similarly contained broken vessels. The cremains from Graves 779 and 787 originated both from humans and animals.

In her assessment of the cemetery, Krisztina Somogyi covers various dimensions of the burial ground such as the location of the interments deposited according to different rites, the possible correlations between biological sex, age and burial rite, and the possible patterns in the deposition of grave goods. She also discusses the conclusions that can be drawn from the chronology of the burials.

The burials in the cemetery's central area formed a large inner group with more loosely spaced graves along the edges, dominated by cremation burials. Solely inhumation burials were uncovered along the cemetery's perimeter. The pit burial (Grave 794) lay at the cemetery's edge. In addition to the main inner group, three smaller clusters could also be distinguished: one north-west of the main group (Graves 803, 804, 809, all cremation burials, *Fig. 21*); another at the cemetery's western edge made up of three inhumation burials whose chronological position also differed (Graves 793, 800 and 794, possibly representing Baden IV, *Fig. 10*), and a cluster of biritual burials in the north-east (Graves 1164–1167, 1171 and 1215, predominantly inurned burials, *Fig. 2*), which was assigned to the Baden III period by Mária Bondár.

The cremation burials lay in the modern subsoil. 13 inhumation burials had genuine grave pits or their location was indicated by a soil mark in the subsoil. The grave pits were oval or had an irregular shape and were filled with mixed brown sand. There was no apparent correlation between age, biological sex, orientation and a burial's spatial (horizontal or vertical) location within the cemetery.

The mortuary population of 73 individuals was made up of 39 children (53%), 30 adults (41%) and four individuals whose age and biological sex could not be determined (6%). The adults comprised five males and 18 females, alongside seven individuals whose biological sex could not be determined. The adults included one *senius*, four *maturus* and 23 *adultus* and over-20 individuals.

Children under 15 were interred according to both the inhumation and the cremation rite practiced in the cemetery. However, there were no children under the age of 2 among the scattered cremation burials, while none of the cremation burials yielded the remains of adults over 40 years of age (which, however, can perhaps also be explained by the loss of data owing to the destroyed graves). The individuals buried according to the cremation rite were of roughly the same age: 20–39-year-old females and a smaller child. Only children and *maturus* females or *maturus* females and *Inf. II* children or females of different ages were buried according to the inhumation rite. Multiple burials were not specific to a particular chronological horizon in the cemetery.

The practice of covering graves with a stone packing was first documented at this site from the cemeteries of the Baden complex in County Somogy (*Figs 17, 24, 27, 32–33*). The Balatonszentgyörgy cemetery is the first Baden burial ground where some of the smaller stones placed over the graves were collected and examined by a geologist (Dóra Georgina Miklós).

There was no apparent pattern in the spatial distribution of the 15 stone-packed graves; only so much was apparent that they lay in the cemetery's middle, north-eastern and eastern part. A genuine heap of

stones covered Grave 780, the burial of an elderly man. The general funerary practice appears to have been the use of one large stone (sometimes together with several smaller ones) for covering the strongly crouched inhumation burials (Graves 1213, 1216 and 1221). Grave 1196, an infant burial, had the entire grave pit covered with stones. A stone packing could be documented in the case of two cremation burials lying near the modern surface (Graves 1186 and 1181, the latter an inurned burial), while the other stone-packed graves were inhumation burials. With the exception of three graves, most of the graves with a stone packing contained child burials.

Three stone-packed burials were south to north oriented, the dominant orientation of the deceased in the cemetery, while a differing orientation was documented in four cases, suggesting that the diverging alignment cannot be correlated with the stone packing and neither were there any differences in the grave goods compared to the other burials. Mária Bondár's analysis indicated that the stone-packed graves could be assigned to the Baden IIB–III period.

The cremains were deposited in a small heap in ten cremation burials. Grave 783, a double burial, had two separate heaps, each covered with a bowl. Seven cremation burials contained grave goods. One typical funerary custom appears to have been the placement of one or more vessels with the mouth downward over or around the cremains. Cups and jugs were the typical vessels accompanying the deceased, irrespective of age. Bowls served to cover the cremains. The vessel sets recovered from the burials sometimes included a storage jar, two to three bowls, or a jug. Most burials contained one to three vessels and the range of vessels was more or less standardised. With its set of six vessels, Grave 803 (Baden III/IV) was one of the burials with the highest number of vessels in the cemetery. Grave 779, whose grave goods included a broken copper sheet, a spindle whorl, and a red stone, was also assigned to the late Baden III, while Grave 1162, which yielded a shell plaque, was dated to the Baden III period by Mária Bondár.

With the exception of the cemetery's earliest and some of the latest burials, the scattered cremation rite was practiced during the burial ground's entire use-life (although predominantly in the Baden IIB–III period). On the testimony of the securely datable burials, the deposition mode of the cremains and the vessels did not change over time.

Of the 14 inurned cremation burials, Grave 1188 was a double burial. Owing to the disturbance to these burials, the vessel sets deposited in these burials can rarely be reconstructed with certainty. It would appear that inurned burials were furnished with a larger vessel for the cremains (an amphora, storage jar or pot), the exceptions being the child burials, in which the cremains were placed in bowl (Grave 1164) or a jug with an *ansa cornuta* handle (Grave 1155). A breast pot served as the urn in Grave 1219, the burial of an adult female. The larger vessel was generally covered with a bowl, either with its base over the mouth or set upside down. A jug or mug was sometimes also placed inside the urn. Grave 1155, a child burial assigned to the Baden IIB period, contained the fragments of at least five vessels, an unusually high number both among the inurned burials and the cemetery itself. Inurned and scattered cremation burials contained sets of similar ceramic types and a similar number of vessels, usually one to three vessels. Another shared trait is the use of bowls for covering the urn or the heap of cremains to keep them together as well as for protecting them.

Inurned burials are attested from the cemetery's earliest period (Grave 1219, Baden IIa or IIB) and the rite remained current during the ensuing Baden IIB and III horizon, too, in roughly equal proportion. In contrast, no inurned burials were found dating from the burial ground's last period (terminal Baden IIIb/early Baden IV, possibly Baden IV). The basic vessel set made up of an urn and bowl for covering it remained in use during all periods; a higher number of vessels and the use of a vessel that differed from the usual large vessel as an urn was also documented in all periods of the cemetery's use-life.

Of the 37 inhumation graves, four were assigned to the Baden IIb phase, eight to the Baden IIb–III phase and eight to the Baden III phase according to Mária Bondár's chronological periodisation. A south to north orientation was the general practice (18 burials, representing 49% and roughly one-half of the interred individuals). This orientation could be noted across the cemetery's entire territory. The alignment of the burials in nine graves diverged from the typical orientation; most of these burials, some with a stone packing, lay in the cemetery's outer zone. There was no correlation between atypical orientation and biological sex or age. However, no children under 7 were oriented other than north to south. Neither were there any differences in the grave goods compared to the burials with the traditional orientation. The duality of standard and deviant orientation could be noted throughout the span of the cemetery's use, indicating that there was no chronological difference between the two. In the case of single burials, the deceased were deposited in a crouched position and laid on their left side in inhumation burials, the single exception being Grave 1221 containing an individual crouched on the right side. Individuals crouched on the right side were usually found in multiple burials.

Of the 36 inhumation burials, grave goods survived in 25. The range of grave goods made up of inorganic artefacts can be reconstructed from the pieces recovered from the undisturbed or barely damaged burials: 12 graves (32%) containing 13 interments (31%): Graves 757, 800, 774, 1211, 1172 and 1214 (lacking a stone packing) and Graves 780, 1171, 1196, 1202, 1213 and 1221 (stone-packed burials).

12 graves were disturbed and incomplete, and included also a triple burial, adding up to the interment of 14 individuals.

Five graves can be regarded as burials lacking grave goods (Graves 768, 793, 1207, 1193, 1216), as can the interment in a settlement pit (Grave 794) because the origin of the stones in the pit's fill is uncertain. The other disturbed features could not be interpreted.

A closer look at the position of the grave goods within the grave revealed that vessels were generally placed beside the head, near the arms or upper body, or in the region of the feet. Grave 1214 (possibly from the Baden III period) represents a unique case: the small body of an infant was covered with a bowl with its mouth downward, resembling cremation burials, suggesting that this practice was probably its equivalent. One unusual practice was documented in relation to Grave 780: the small vessel, a jug, was placed beside the grave's stone packing, on its outer side.

A single vessel, a jug was placed in six well-documented burials. Storage jars, pots and bowls were sometimes the single vessel accompanying the deceased. Judging from the seven undisturbed and one disturbed child burial, children in the Inf. I age group were accorded a mug. This practice could be traced throughout almost the entire span of the cemetery's use-life (Baden IIb–III). The three vessels deposited in Graves 1196 and 1184, both infant burials (Baden III), represent a high number. The disturbed burials showed some variation in the deposited vessel sets.

The shared element of all three rites is the inclusion of a jug or a mug in the vessel set, which was in all likelihood deposited beside the deceased with the same purpose. The deposition of a single vessel can be noted in both inhumation and scattered cremation burials. The inclusion of one to three vessels, a spindle whorl, and a small chipped stone of chert among the grave goods is another element common to the different funerary rites practiced at Balatonszentgyörgy.

The deposition of spindle whorls was apparently part of all three rites during the Baden III period. This artefact can be linked to females on the basis of two female inhumation burials (Graves 774 and 1223). The determination of biological sex is uncertain in the case of cremation burials (Graves 781, 1188 and 779). A small chipped stone was placed beside the upper body or in the waist region in two inhumation burials, one the burial of an adolescent (Grave 1172, Baden IIb), the other the burial of an

adult (Grave 762), whose age corresponds to that of the individuals interred according to the scattered cremation rite (Graves 785, 783) and the inurned rite (Graves 781 and 1188) during the Baden III period.

Made predominantly from limestone and, more rarely, of snails and in one case of clay, the beads deposited in the burials in varying numbers were doubtless part of the costume. They were usually found in the head region in child burials, suggesting that they had been hair adornments or had ornamented a headdress or cap, or had been strung into a necklace. Some were strung into a bracelet, while some appear to have been sewn onto a dress or a coverlet. A bead necklace was found in Grave 774, a double female burial.

Mention must be made of a broken copper sheet found in a female burial (Grave 779) and a delicate copper wire placed in the burial of an 8–10-year-old child (Grave 1171).

The typological assessment of the finds and the typochronological ordering of the burials is presented by Mária Bondár.

The combined plan of an excavation usually reflects a situation that had never actually existed since archaeologists usually uncover the superimposed relics of successive chronological horizons, from which they then have to single out the finds and the various features of a settlement or a cemetery from each period and determine their typical traits and the possible relationships between them. These points are illustrated by Mária Bondár in her assessment of the Late Copper Age cemetery and its probable chronological horizons, which she distinguished using the same approach as in the case of the Pilismarót cemetery.

The dating of the burials was undertaken using the traditional typochronological method, which revealed that the cemetery's early graves, 32 in all, were clustered in its middle part, in the broader area of Grave 1219, regarded as the earliest burial (Baden IIa or IIb). Six graves were assigned to the Baden IIb horizon (nos 777, 780, 1155, 1161, 1169 and 1185), five to the Baden IIb–III period (nos 778, 787, 1181, 1210 and 1216), and fourteen to the Baden III period (nos 781, 782, 783, 784, 785, 788, 804, 809, 1162, 1164, 1165, 1166, 1167, 1171, 1184, 1211, 1214 and 1215). No more than three graves represented the next period, the terminal Baden III, in this area (nos 779, 803 and 1212) and there were no graves from the cemetery's late period in the central area (*Fig. 35*).

The significance of the Late Copper Age cemetery is summarised by Mária Bondár. It has been suggested that the standard pottery forms and the combination of ornamental motifs on the vessels of the culture, which is now generally designated as the Baden complex owing to its vast distribution, were the visual expressions of some shared tradition. It is also assumed that the combinations of decorative elements did not depend on the momentary whim of potters, but were “constants” transmitted from one generation to the next. It is also quite obvious that owing to the natural differences between potters in terms of their abilities, skills and experience, their familiarity with and understanding of traditions, as well as their personal preferences, there are major differences between the seemingly similar vessels, which poses certain obstacles to any typological analysis.

The vessels recovered from the burials of the Balatonszentgyörgy cemetery do not represent the entire ceramic repertoire of the Baden culture, only a few types were selected for deposition (*Tables 2–3*). The overview of the pottery does not offer an exhaustive typological analysis covering each and every minor detail since the goal was not to present each vessel in minute detail and to list all known analogies. Instead, the focus was on identifying local traits in the cemetery and on determining shared traits that would outline broader categories. Another important consideration was the identification of small divergences and distinctive elements that would provide secure anchors for the assessment of the entire cemetery, as in the case of the Budakalász and Pilismarót burial grounds, where this proved possible. For example, if vessels made by the same potter can be identified in several burials, it implies that they had been made during the potter's lifetime, within the span of a few decades, indicating the

chronological proximity of those burials and providing important pointers for the cemetery's internal chronology. The traits typical to a particular chronological horizon are crucial for reconstructing the "peopling" of the cemetery, the sequence of the burials, which can only be outlined after individual burials are assigned to chronological horizons based on the distinctive traits of various types and on the examination of their spatial distribution within the cemetery and their possible associations with the other graves goods (*Tables 4–5*). Of the typological systems current in Late Copper Age studies, the chronological phases of the most widely used scheme, elaborated by V. Němejcová-Pavúková were adopted in this volume.

According to this scheme, Baden IIa and Baden IIb (Horizon 1) and Baden IIb (Horizon 2) represent the early classical Baden period after Boleráz. Baden IIb–III (Horizon 3), Baden III (Horizon 4) and late Baden III (Horizon 5) span the classical Baden period, while terminal Baden III and early Baden IV (Horizon 6) and Baden IV (Horizon 7) can be correlated with the late classical period in the life of the Baden complex.

The finds from the Balatonszentgyörgy cemetery indicate that the overwhelming majority of the cemetery's burials can be dated to the classical Baden period, to the time after the Boleráz period, while the late Baden period is represented by a few burials only. Similarly to the Budakalász and Pilismarót burial grounds, the cemetery's use-life can be estimated as spanning roughly 150–200 years.

Increasingly more radiocarbon dates are available for the Late Copper Age from the distribution of the Baden complex. The early phase of the Baden culture (Boleráz) is generally dated to 3650–3350 cal BC, while the culture's classical phase to 3350–3100/2900 cal BC.

Radiocarbon dates provide secure chronological anchors for determining a cemetery's use-life. However, Mária Bondár did not use the currently available raw data in her typo-chronological assessment. The radiocarbon dates for the cemetery will be calibrated and modelled by Krisztián Oross, who will publish the results in the volume covering the Late Copper Age burials of the Carpathian Basin, scheduled to appear in 2023.

The most important aspects of the cemetery's overall social context as revealed by the analysis of the burials are reviewed by Mária Bondár.

One remarkable finding of the detailed assessment was that only single exemplars of certain vessel types were deposited in a burial:

Grave 767 (female): bowl (*Pl. 5. 3*);

Grave 778 (lacking human remains): storage jar fragments (*Pl. 11. 3*);

Grave 780 (elderly male): jug (*Pl. 14. 5*);

Grave 785 (7–14-year-old child): two bowl fragments (*Pl. 23. 3, 7*);

Grave 800 (elderly female): jug (*Pl. 29. 3*);

Grave 803 (adult): jug with notched handle (*Pl. 32. 2–3*) and bipartite bowl (*Pl. 31. 1–4, Pl. 32. 1*);

Grave 804 (lacking human remains): two bowls (*Pl. 33. 3, Pl. 35. 6, 8*);

Grave 809 (2–4-year-old child): narrow-necked jug (*Pl. 38. 3*);

Grave 1155 (2–4-year-old child): jug with ansa cornuta handle (*Pl. 41. 1*);

Grave 1161 (lacking human remains): jug (*Pl. 43. 1–3*);

Grave 1184 (0–0.5-year-old infant): handled pot (*Pl. 56. 4*);

Grave 1187 (7–14-year-old child): storage jar fragments (*Pl. 62. 3–5*);

Grave 1188 (double burial of a 2–4-year-old child and an adult female): jug with eight symmetrically spaced vertical ribs (*Pl. 63. 3, Pl. 65. 1, Pl. 66. 7*);

Grave 1219 (adult female?): bowl (*Pl. 83. 3*) and breast pot (*Pl. 84. 1*);

Grave 1223 (elderly female): pot fragment decorated with an impressed cordon (*Pl. 87. 1–3*).

Compared to the 436 graves of the Budakalász cemetery and the 110 graves of the Pilismarót cemetery, there were far fewer burials in the Balatonszentgyörgy burial ground and thus only certain elements indicate the presence of an adult elite (Graves 779, 780, 800, 803, 1219 and 1223). Aside from vessels, a few other articles also reflect the prominent status of a particular burial.

The special status of the roughly 20-year-old female buried in Grave 779, a scattered cremation burial (terminal Baden III), was indicated by a copper sheet (*Pl. 13. 6*), a reddish stone (*Pl. 12. 4*), a spindle whorl (*Pl. 12. 5*) and two different jugs (*Pl. 12. 3, Pl. 13. 1*).

In addition to three stones, Grave 780, the burial of an elderly male (Baden IIb) yielded the single exemplar of a particular jug type (*Pl. 14. 1–5*).

One distinctive trait of the Balatonszentgyörgy cemetery is that children appear to have been held in remarkably high esteem, as shown by their grave goods and costume accessories (e.g., Graves 1162, 1171 and 1221) and the deposition of the single exemplar of particular artefact or vessel type in their burials. All three burials can be dated to the Baden III period.

Grave 1162 contained the remains of a 2–4-year-old child (Baden III). Lying among the remains were the fragments of a plaque polished from an *Unio crassus* mussel (*Pl. 39. 7–13*) and the tiny fragments of a few limestone beads. No vessel was deposited in this burial.

The 8–10-year-old child interred in Grave 1171 (Baden III) was covered by a larger stone. Deposited in the burial were beads made from *Columbella rustica*, a marine snail gathered in distant lands (*Pl. 52. 17–24*) and a crumpled copper wire (*Pl. 52. 3*) alongside limestone and clay beads. The burial did not contain any vessels.

The body of the 2–4-year-old child in Grave 1221 (Baden III) was similarly covered with a larger stone. The burial contained a few beads and alongside six perforated *Lithoglyphus naticoides* river snails, also used as beads (*Pl. 85. 8*). There was no vessel in the burial.

The shell plaque, the exotic marine snails from a faraway region, the unusual metal articles and the red-coloured stone as well as the higher-than-average number of vessels indicate a status differing from the average from the Baden III period onward, irrespective of the funerary rite according to which the deceased was interred. Although there are few clues as how exactly they differed from the others, the artefacts themselves would suggest that these items served to express the special or prominent status of certain individuals within the community, as has already been demonstrated for the period's other burial grounds at Budakalász-Luppa csárda, Balatonlelle-Felső Gamász and Pilismarót-Basaharc.

It could be noted that the location of the graves was pre-determined in this cemetery, too, and that certain members of the community enjoyed a special status, reflecting the presence of an elite. The proportion of males is surprisingly low, suggesting that their daily tasks or thirst for adventure and discovery called them elsewhere. They maintained contact with distant regions, whence they brought back raw materials and other commodities, and also acquired new skills and knowledge. Some probably perished far from their home and could not be buried by their loved ones. The graves lacking human remains can perhaps be interpreted as symbolic graves for the community's members who had died in faraway lands.

The high infant and child mortality is noteworthy: over one-half of the excavated burials contained children of various ages. The genetic analyses will perhaps shed light on the causes of their death.

The plan of the cemetery (*Fig. 35*) clearly shows that the graves were not closely spaced and that even during the same period, new graves were opened at some distance from a previous one even if there was enough space for an interment closer to a previous one. This would suggest that the graves were visible on the ground, either because not too much time had elapsed between two funerals, or because they were marked in some way.

The pre-determined nature of grave locations would imply that this was one of the organising principles of the cemetery and that individuals who differed from the others in some respect were also interred in this small burial ground, their status reflected not only by their grave goods, but also by the location of their grave.

The catalogue of the graves and their finds – on which the analyses of the cemetery are based – was assembled by Krisztina Somogyi and Mária Bondár. The catalogue contains a detailed description of the graves and the location of the grave goods in the burials, a description of each find reflecting its condition after its cleaning and conservation, and the typological category to which a particular vessel can be assigned to. Also included are the identifications of the various other finds provided by the specialists whose findings can be found in separate studies at the end of the volume. The coordinates of each grave enable its location on the plan of the cemetery. The grave plans and the grave goods are illustrated in 87 plates.

Additional information for drawing as full a picture as possible can be gained from the archaeometric analyses. Various issues that could hitherto not be studied using traditional archaeological methods can now be addressed by disciplines such as genetics, molecular biology, geochemistry and physics that have been incorporated into the standard archaeological arsenal. The collaboration and dialogue between various disciplines provides a wealth of new information on the Copper Age, too. Drawing from the deceased themselves and the various aspects of their burials and grave goods, the “archaeology of death” can reconstruct many dimensions of their one-time lives and life circumstances. These will be published in a separate volume in 2023.

List of illustrations

Előszó (Bondár Mária)

1. kép: A lelőhely a Balaton DNy-i medencéjében (térkép: Jakucs János, BTK Régészeti Intézet)
Fig. 1. Location of the site in the south-western basin of Lake Balaton
(map: János Jakucs, Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities)

A Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhelyen feltárt temető bemutatása és elemzése (Somogyi Krisztina)

2. kép: A lelőhely topográfiai elhelyezkedése. (Készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft. Szekszárd)
Fig. 2. Topographic location of the site (made by Tímea Pájer, Meridián Kft. Szekszárd)
3. kép: A feltárt objektumok elhelyezkedése topográfiai térképen.
(Készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft. Szekszárd)
Fig. 3. Location of the excavated features on the topographic map
(made by Tímea Pájer, Meridián Kft. Szekszárd)
4. kép: Sírok bontása a szubhumuszban (Fotó: Papp Zoltán, Ripp-Rónai Múzeum,
rövidítve:RRM)
Fig. 4. Excavation of graves in the subsoil (photo: Zoltán Papp, Ripp-Rónai Museum
[henceforth abbreviated as RRM])
5. kép: A feltárt temető légifotón déli irányból (Drónfelvétel: RRM,
utómunka Balla Krisztián, RRM)
Fig. 5. Aerial view of the excavated cemetery from the south
(drone photo: RRM, image enhancement: Krisztián Balla, RRM)
6. kép: A balatonszentgyörgyi badeni birituális temető temetkezési rítus szerinti összesítő
térképe. (Készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft. Szekszárd)
Fig. 6. Plan of the Baden biritual cemetery at Balatonszentgyörgy showing the distribution of
burial rites (made by Tímea Pájer, Meridián Kft. Szekszárd)
7. kép: A temető északi sávja nyugat felől fotózva (Papp Zoltán, RRM)
Fig. 7. The cemetery's northern zone, photographed from the west (photo: Zoltán Papp, RRM)
8. kép: A temető keleti része a telepödrökkel feltárás előtt, délről fotózva (Papp Zoltán, RRM)
Fig. 8. The cemetery's eastern part with the soil marks of the settlement pits,
photographed from the south (photo: Papp Zoltán, RRM)
9. kép: A temető belső tömbje délről (Fotó: Papp Zoltán, RRM)
Fig. 9. The central part of the cemetery, from the south (photo: Zoltán Papp, RRM)
10. kép: A szomszédos 794. és 800. sírok a temető nyugati szélén (Fotó: Stunya Péter, RRM)
Fig. 10. Graves 794 and 800, two adjacent burials, at the cemetery's western edge
(photo: Péter Stunya, RRM)
11. kép: A sírok és rítusok statisztikai adatai. (Készítette: Bondár Mária és Somogyi Krisztina)
Fig. 11. Statistical data of the graves and the burial rites (made by Mária Bondár and
Krisztina Somogyi)

- 12–13. kép: A temető belső részének bontása a szubhumuszban délről és északról fotózva
(Fotó: Papp Zoltán, RRM)
- Figs 12–13. Excavation of the cemetery's central part in the subhumus, photographed from the south and north (photo: Zoltán Papp, RRM)
14. kép: Az 1172. sír foltja (Fotó: Cserép Tamás, RRM)
- Fig. 14. Soil mark of Grave 1172 (photo: Tamás Cserép, RRM)
15. kép: A 761. sír gödrének metszete (Fotó: Cserép Tamás, RRM)
- Fig. 15. Section of Grave 761 (photo: Tamás Cserép, RRM)
16. kép: A 807-1223. kettős sír metszete (Fotó: Cserép Tamás, RRM)
- Fig. 16. Section of Grave 807-1223, a double inhumation burial (photo: Tamás Cserép, RRM)
17. kép: Kőpakolásos sírok a temető belső tömbjének déli részén, háttérben a 780. sír
(Fotó: Papp Zoltán, RRM)
- Fig. 17. Stone-packed graves in the southern part of the cemetery's central area, with Grave 780 in the background (photo: Zoltán Papp, RRM)
18. kép: A balatonszentgyörgyi badeni birituális temető életkor és biológiai nem szerinti térképe.
(Készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft. Szekszárd)
- Fig. 18. Distribution of graves according to age and biological sex in the biritual Baden cemetery of Balatonszentgyörgy (made by Tímea Pájer, Meridián Kft. Szekszárd)
19. kép: A 794. temetkezés gödrének metszete (Fotó: Cserép Tamás, RRM)
- Fig. 19. Section of Grave 794 (photo: Tamás Cserép, RRM)
20. kép: A 780. sír környezete É-ről (Fotó: Papp Zoltán, RRM)
- Fig. 20. The broader area of Grave 780, from the north (photo: Zoltán Papp, RRM)
21. kép: A 803. 804. 809. sírok csoportja (Fotó: Stunya Péter, RRM)
- Fig. 21. Cluster of Graves 803, 804 and 809 (photo: Péter Stunya, RRM)
22. kép: Az 1164–1167, 1171, 1215. sírok csoportja (Fotó: Papp Zoltán, RRM)
- Fig. 22. Cluster of Graves 1164–1167, 1171 and 1215 (photo: Zoltán Papp, RRM)
23. kép: Szomszédos urnasírok a temetőben (806, 1163. str.) (Fotó: Cserép Tamás, RRM)
- Fig. 23. Adjacent inurned burials in the cemetery (Graves 806 and 1163)
(photo: Tamás Cserép, RRM)
24. kép: Az 1171. kőpakolásos és az 1215. urnasír a temető ÉK-i szélén
(Fotó: Stunya Péter, RRM)
- Fig. 24. Grave 1171, a stone-packed burial, and Grave 1215, an inurned burial, at the cemetery's north-eastern edge (photo: Péter Stunya, RRM)
25. kép: A temető belső tömbjének DK-i sírjai délről (Fotó: Papp Zoltán, RRM)
- Fig. 25. The south-eastern graves of the cemetery's central area, from the south
(photo: Zoltán Papp, RRM)
26. kép: Az 1185. str., az 1211. és 1214. sírok a 780. sír körül (Fotó: Papp Zoltán, RRM)
- Fig. 26. Graves 1185, 1211 and 1214 around Grave 780 (photo: Zoltán Papp, RRM)
27. kép: A 780. kőkupacos sír és környezete nyugatról (Fotó: Papp Zoltán, RRM)
- Fig. 27. Grave 780, a stone-packed burial, and its broader area, from the west
(photo: Zoltán Papp, RRM)

28. kép: A 800. sír korsómellékletének sírbeli helyzete (Fotó: Stunya Péter, RRM)
 Fig. 28. Location of the jug deposited as a grave good in Grave 800 (photo: Péter Stunya, RRM)
29. kép: 1202. sír kőpakolás maradványával és bögrével (Fotó: Balla Krisztián, RRM)
 Fig. 29. Grave 1202 with the remains of the stone packing and a mug
 (photo: Krisztián Balla, RRM)
30. kép: A 776. bolygatott jelenség és környezete (Fotó: Papp Zoltán, RRM)
 Fig. 30. Grave 776, a disturbed burial, and its broader area (photo: Zoltán Papp, RRM)
31. kép: Késő rézkori temető és őskori tárolóvermek Balatonszentgyörgyön
 (Drónfelvétel: RRM, utómunka Balla Krisztián, RRM)
 Fig. 31. The Late Copper Age cemetery and prehistoric storage pits at Balatonszentgyörgy
 (drone photo: RRM, image enhancement: Krisztián Balla, RRM)
32. kép: Kőpakolásos sírok. 1:776. és 1210. sír; 2: 763. sír; 3: 1186. sír; 4–5: 780. sír (Fotó: RRM)
 Fig. 32. Stone-packed burials. 1: Graves 776 and 1210; 2: Grave 763; 3: Grave 1186;
 4–5: Grave 780 (photo: RRM)
33. kép: Kőpakolásos sírok. 1: 1171. sír; 2: 1181. sír; 3: 1202. sír; 4: 1210. sír; 5: 1216. sír;
 6: 1221. sír (Fotó: RRM)
 Fig. 33. Stone-packed burials. 1: Grave 1171; 2: Grave 1181; 3: Grave 1202; 4: Grave 1210;
 5: Grave 1216; 6: Grave 1221 (photo: RRM)
1. táblázat: A késő rézkori sírok legfontosabb adatai (Készítette: Somogyi Krisztina)
 Table 1. Summary table of the Late Copper Age burials (made by Krisztina Somogyi)

A balatonszentgyörgyi temető leleteinek elemzése (Bondár Mária)

2. táblázat: A fő edénytípusok a sírokban (Készítette: Bondár Mária)
 Table 2. The main vessel types recovered from the burials (made by Mária Bondár)
34. kép: Az edénytípusok darabszáma a sírokban (Készítette: Bondár Mária)
 Fig. 34. Frequency of vessel types in the burials (made by Mária Bondár)
3. táblázat: Edénytípológia, statisztika (Készítette: Bondár Mária)
 Table 3. Typology and statistics of the vessels (made by Mária Bondár)

A temető „benépesülése”, a sírok tipokronológiai helyzete (Bondár Mária)

4. táblázat: A keltezhető sírok idősávba sorolása (Készítette: Bondár Mária)
 Table 4. Chronological ordering of the datable burials (made by Mária Bondár)
5. táblázat: A keltezhető sírok száma az egyes idősávokban (Készítette: Bondár Mária)
 Table 5: Distribution of burials according to chronological horizons (made by Mária Bondár)
35. kép: A temető belső kronológiája (Készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft. Szekszárd
 Bondár Mária tervei alapján)
 Fig. 35. The cemetery's internal chronology (made by Tímea Pájer, Meridián Kft. Szekszárd,
 based on Mária Bondár's chronological horizons)

A balatonszentgyörgyi temető értékelése (Bondár Mária)

36. kép: Késő rézkori temetkezések a Balaton nyugati medencéje környékén
(Jakucs János, BTK RI)

Fig. 36. Late Copper Age cemeteries in the western basin of Lake Balaton
(János Jakucs, Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities)

Katalógus (Bondár Mária – Somogyi Krisztina)

1. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–11: 757. sír
Pl. 1.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–11: Grave 757
2. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–8: 760. sír
Pl. 2.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–8: Grave 760
3. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–11: 762. sír; 12–13: 761. sír
Pl. 3.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–11: Grave 762; 12–13: Grave 761
4. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 763. sír; 4–5: 768. sír
Pl. 4.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3: Grave 763; 4–5: Grave 768
5. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 767. sír
Pl. 5.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3: Grave 767
6. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–12: 773. sír
Pl. 6.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–12: Grave 773
7. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2. 774. kettős sír; 3–4: 775 és 1182. kettős sír
Pl. 7.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–2. Grave 774 (double burial); 3–4: Graves 775 and 1182 (double burial)
8. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: a 774. sír leletei
Pl. 8.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–5: Grave goods of Grave 774
9. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 777. sír; 5–10: 775. sír leletei
Pl. 9.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 777; 5–10: Grave goods of Grave 775
10. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 776. sír; 5–6: 794. sír
Pl. 10.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 776; 5–6: Grave 794
11. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 778. sír
Pl. 11.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 778
12. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 779. sír
Pl. 12.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–5: Grave 779
13. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–13: 779. sír
Pl. 13.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–13: Grave 779
14. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 780. sír
Pl. 14.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–5: Grave 780
15. tábla.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 781. sír
Pl. 15.	Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3: 781

16. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. a 781. sír kétfülű edénye
Pl. 16. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. Two-handed vessel from Grave 781
17. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. a 781. sír kétfülű edénye
Pl. 17. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. Two-handed vessel from Grave 781
18. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: a 781. sír további leletei
Pl. 18. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–5: Grave goods of Grave 781
19. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 782. sír
Pl. 19. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–5: Grave 782
20. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–7: 783. sír
Pl. 20. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–7: Grave 783
21. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 783. sír
Pl. 21. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3: Grave 783
22. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–9: 784. sír
Pl. 22. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–9: Grave 784
23. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–7: 785. sír
Pl. 23. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–7: Grave 785
24. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 786. sír; 3–4: 793. sír
Pl. 24. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–2: Grave 786; 3–4: Grave 793
25. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 787. sír
Pl. 25. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3: Grave 787
26. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–7: 787. sír
Pl. 26. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–7: Grave 787
27. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–10: 788. sír
Pl. 27. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–10: Grave 788
28. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–7: 792. sír; 8–11: 802. sír
Pl. 28. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–7: Grave 792; 8–11: Grave 802
29. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 800. sír
Pl. 29. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3: Grave 800
30. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–11: 803. sír
Pl. 30. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–11: Grave 803
31. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 803. sír
Pl. 31. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 803
32. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–9: 803. sír
Pl. 32. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–9: Grave 803
33. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 804. sír
Pl. 33. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3: Grave 804
34. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1a–1d: 804. sír
Pl. 34. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1a–1d: Grave 804

35. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–11: 804. sír
Pl. 35. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–11: Grave 804
36. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–8: 805. sír; 9–10: 806. sír
Pl. 36. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–8: Grave 805; 9–10: Grave 806
37. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 806. sír; 3–4:
1223 és 807. kettős sír; 5–6: 825. sír
Pl. 37. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–2: Grave 806;
3–4: Graves 1223 and 807 (double burial); 5–6: Grave 825
38. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 809. sír
Pl. 38. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 809
39. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 809. sír; 5–13: 1162. sír
Pl. 39. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 809; 5–13: Grave 1162
40. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–6: 1155. sír
Pl. 40. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–6: Grave 1155
41. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1a–1d: 1155. sír
Pl. 41. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1a–1d: Grave 1155
42. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–7: 1161. sír
Pl. 42. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–7: Grave 1161
43. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1161. sír
Pl. 43. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 1161
44. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 1163. sír
Pl. 44. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3: Grave 1163
45. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–9: 1163. sír
Pl. 45. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–9: Grave 1163
46. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 1164. sír
Pl. 46. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3: Grave 1164
47. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1165. sír
Pl. 47. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 1165
48. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1165. sír
Pl. 48. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–2: Grave 1165
49. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1166. sír; 5–9: 1167. sír
Pl. 49. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 1166; 5–9: Grave 1167
50. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–13: 1168. sír
Pl. 50. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–13: Grave 1168
51. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 1169. sír; 6–7: 1170. sír
Pl. 51. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–5: Grave 1169; 6–7: Grave 1170
52. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–24: 1171. sír
Pl. 52. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–24: Grave 1171

53. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–6: 1172. sír
Pl. 53. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–6: Grave 1172
54. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–6: 1181. sír
Pl. 54. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–6: Grave 1181
55. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–8: 1183. sír
Pl. 55. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–8: Grave 1183
56. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1184. sír
Pl. 56. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 1184
57. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1184. sír
Pl. 57. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 1184
58. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1185. sír
Pl. 58. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 1185
59. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 1185. sír
Pl. 59. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–5: Grave 1185
60. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–6: 1185. sír
Pl. 60. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–6: Grave 1185
61. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1186. sír; 3–4: 1193. sír
Pl. 61. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–2: Grave 1186; 3–4: Grave 1193
62. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 1187. sír
Pl. 62. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–5: Grave 1187
63. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–5: 1188. sír
Pl. 63. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–5: Grave 1188
64. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1188. sír
Pl. 64. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–2: Grave 1188
65. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1a–1c: 1188. sír
Pl. 65. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1a–1c: Grave 1188
66. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–10: 1188. sír
Pl. 66. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–10: Grave 1188
67. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1194. sír; 3–4: 1216. sír
Pl. 67. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–2: Grave 1194; 3–4: Grave 1216
68. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1196. sír
Pl. 68. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 1196
69. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 1196. sír
Pl. 69. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3: Grave 1196
70. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1196. sír
Pl. 70. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–2: Grave 1196
71. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1201. sír; 3–5: 1210. sír
Pl. 71. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–2: Grave 1201; 3–5: Grave 1210

72. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3a: 1202. sír
Pl. 72. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3a: Grave 1202
73. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1207. sír; 3–4: 1209. sír
Pl. 73. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–2: Grave 1207; 3–4: Grave 1209
74. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 1211. sír
Pl. 74. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3: Grave 1211
75. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–21: 1211. sír
Pl. 75. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–21: Grave 1211
76. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1212. sír
Pl. 76. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 1212
77. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–7: 1212. sír
Pl. 77. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–7: Grave 1212
78. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1213. sír
Pl. 78. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 1213
79. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–37: 1214. sír
Pl. 79. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–37: Grave 1214
80. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1: 1214. sír
Pl. 80. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1: Grave 1214
81. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–7: 1215. sír
Pl. 81. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–7: Grave 1215
82. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–4: 1217. sír; 5–6: 1218. sír
Pl. 82. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–4: Grave 1217; 5–6: Grave 1218
83. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–3: 1219. sír
Pl. 83. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–3: Grave 1219
84. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1219. sír
Pl. 84. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. Grave 1219
85. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1220. sír; 3–8: 1221. sír
Pl. 85. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–2: Grave 1220; 3–8: Grave 1221
86. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–2: 1229. sír; 3–4: 1223 és 807. kettős sír
Pl. 86. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–2: Grave 1229;
3–4: Graves 1223 and 807 (double burial)
87. tábla. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely. 1–6: 1223. sír
Pl. 87. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. 1–6: Grave 1223

Appendixek

A balatonszentgyörgyi badeni birituális temető emberi maradványai (Rác Piroska)

1. táblázat: Egyéni alapadatok

Table 1. Main individual data

1. kép: Súlyos csontthártyagyulladás egy 0-0,5 éves gyermek jobb sípcsontján (str. 1184).
(Fotó: Jakucs János)

Fig. 1. Severe periostitis on the right tibia of a 0-0.5-year-old-child (Grave 1184)
(photo: János Jakucs)

2. kép: Súlyos csontthártyagyulladás egy 0-0,5 éves gyermek bal sípcsontján (str. 1214).
(Fotó: Jakucs János)

Fig. 2. Severe periostitis on the left tibia of a 0-0.5-year-old child (Grave 1214)
(photo: János Jakucs)

3–4. kép: Kimélyült fogkopás a bal alsó nagyörlőn és a jobb alsó szemfogon (str. 802).
(Fotó: Jakucs János)

Figs 3–4. Grooving on the first left mandibular molar and the right mandibular canine (Grave 802)
(photo: János Jakucs)

5. kép: Kimélyült fogkopás a bal alsó nagyörlőn és a jobb alsó szemfogon (str. 802).
(Fotó: Jakucs János)

Fig. 5. Strongly warped and distorted cremains (Grave 781) (photo: János Jakucs)

6–7. kép: Enyhe hőhatás nyoma a koponyán (str. 1196). A hosszanti, egyenes repedések arra utalnak, hogy a hő a már száraz csontot érhetette (Fotó: Jakucs János)

Figs 6–7. Moderate heat-induced alterations on the skull (Grave 1196). Longitudinal fractures indicate heat stress affecting the dry bone (photo: János Jakucs)

2. táblázat: Nemi és korösszetétel

Table 2. Distribution according to sex and age groups

3. táblázat: A férfiak koponyájának alaki sajátosságai

Table 3. Morphological characteristics of the male skulls

4. táblázat: A nők koponyájának alaki sajátosságai

Table 4. Morphological characteristics of the female skulls

5. táblázat: Főbb koponyaméreteket és -jelzők

Table 5. The main cranial measurements and indices

6. táblázat: A hosszúcsontméreteket és a termet

Table 6. Measurements of the long bones and stature

Állatsontleletek Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből (Gál Erika)

1. kép: Szarvasmarha-singcsont égésnyomokkal az 1217. objektumból

Fig. 1. Cattle ulna with burn marks from Grave 1217

1. táblázat: A Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőben talált állatsontleletek megoszlása és méretei. Rövidítések: GL=legnagyobb hossz; GB=legnagyobb szélesség; Bp=proximális szélesség; B=legkisebb szélesség; SDO=a könyöknyúlvány legkisebb vastagsága

Table 1. Distribution of animal remains and the measurements of the bones from the Late Copper Age cemetery of Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. Abbreviations: GL=greatest length; GB=greatest breadth; Bp=proximal breadth; SB=smallest breadth; SDO=smallest depth of the olecranon

Pattintott kőeszközök Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből

(Marton Tibor)

1. kép: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2, pattintott kőeszközök. 1: Str.762; 2: Str.1172; 3: Str. 781; 4: Str.783; 5: 785; 6, 7: Str.1188; 8: Str.781 (Marton Tibor rajza)

Fig. 1. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. chipped stone finds. 1: Grave 762; 2: Grave 1172; 3: Grave 781; 4: Grave 783; 5: Grave 785; 6–7: Grave 1188; 8: Grave 781 (drawn by Tibor Marton)

1. táblázat: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2, pattintott kőeszközök típus/nyersanyag összefüggése

Table 1. Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő, Site 2. Distribution of the chipped stones according to type and raw material

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. régészeti lelőhelyéről előkerült temetkezési gyöngyök petrográfiai és archeomalakológiai elemzése (Sümegei Pál)

1. táblázat: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. régészeti lelőhelyről származó gyöngyök

Table 1. The beads from the Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2 site

1. kép: A balatonszentgyörgyi lelőhelyen feltárt temetkezési mellékletek százalékos összetétele

Fig. 1. Percentage distribution of the grave goods from the Balatonszentgyörgy cemetery

2. kép: 957 LK, str. 1211 jelzésű kétféle kőgyöngyből álló nyaklánc gyöngymaradványai az 1211. sírból (Fotó: Ambrus Edit)

Fig. 2. The two different bead types of the necklace from Grave 1211 (photo: Edit Ambrus)

3. kép: Magyarország földtani térképe, benne a Dunántúli középhegység (földtani értelemben a Pelsoikum) legnyugatibb egységét alkotó Keszthelyi-hegység, amely a feltárt lelőhelytől 1 napi járóföldre volt

Fig. 3. Geological map of Hungary showing the Keszthely hill range, the westernmost part of the Transdanubian Mountains (the Pelsoicum in the geological sense), lying at a distance of an 11 days' journey from the site

4. kép: Finomabb szemcseösszetételű, tömöttebb szövetű karbonátos gyöngyök az 1196. sírból (Fotó: Ambrus Edit)

Fig. 4. Fine-grained carbonate beads with a more compact fabric from Grave 1196 (photo: Edit Ambrus)

5. kép: Különböző eredetű gyöngyök a 1171. sírból 1-9 = mészkőgyöngyök, A, B, C, D = égetett agyaggyöngyök, I.-VI. = *Columbella rustica* héja (fosszilis?) (Fotó: Ambrus Edit)
- Fig. 5. Beads made from different raw materials from Grave 1171. 1–9. Limestone beads; A–D. fired clay beads; I–VI. *Columbella rustica* snails (possibly fossil) (photo: Edit Ambrus)
6. kép: *Columbella rustica* csigahéj recens elterjedése
- Fig. 6. Distribution of recent *Columbella rustica* snails
7. kép: Jégkor végi olvadó északi jégtakaró, ösfolyamok a jégtakaró és az édesvízű Fekete-tó (mai Fekete-tenger medencéje) között (YANCHILINA et al. 2019)
- Fig. 7. Deglaciation of the Eurasian ice sheet and the effect of the meltwater on the New Euxine Lake (the basin of the later Black Sea) (after YANCHILINA et al. 2019)
8. kép: A tengerparti selfeket (kontinentális táblát) és a Fekete-tenger back arc típusú mélyedését kitöltő sós víz, a mai Fekete-tenger (AKSU et al. 2002). Kék nyilak az egykori édesvíz áramlási iránya, fekete nyilak az Égeikum irányából beáramló sós tengeri víz a Dardanellákon és Boszporuszon
- Fig. 8. The saline waters filling the coastal shelves and the back arc basin of the Black Sea (after AKSU et al. 2002); the blue arrows indicate the flow of freshwater and black arrows the flow of saline marine water from the Aegean through the Dardanelles and the Bosphorus
9. kép: *Lithoglyphus naticoides* lelőhellyel egykorú héjaiból készült gyöngyök az 1221. sírból. A héj utolsó kanyarulatának kifúrás után gyöngysorrrá lehetett fűzni (fotó: Bondár Mária)
- Fig. 9. Beads made from *Lithoglyphus naticoides* snails from Grave 1221. After perforation, they could be strung into a necklace (photo: Mária Bondár)
10. kép: *Unio cf. crassus* héjából készült, széleiken perforált gyöngyök. Teljesen hasonlóak kerültek elő a budakalászi temetőből (fotó: Bondár Mária)
- Fig. 10. Beads made from *Unio cf. crassus* mussel shells. Similar shell beads were found in the Budakalász cemetery (photo: Mária Bondár)

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhelyről (késő rézkor) származó homokkő anyagú szerszámkövek kőzettani és nehézasvány vizsgálata (Miklós Dóra Georgina)

1. táblázat: A vizsgált régészeti leletek alapadatait bemutató táblázat
- Table 1. The main properties of the examined archaeological tools
1. kép: A makroszkópos vizsgálat során elkülönített típusok mintapéldányairól készített fényképek. A beosztás minden esetben 5 cm-t jelöl. A) 1210 SIR - 981, B) 1186 SIR - 923, C) és D) 794 SIR - 1034
- Fig. 1. Macroscopic images of the main sandstone types. The scales always represent 5 cm. A) 1210 SIR - 981, B) 1186 SIR - 923, C) and D) 794 SIR - 1034
2. kép: A) homokkővek jellegzetes bélyegeit szemléltető mikroszkópi képek (1213 SIR - 918). A) áttekintő felvétel, amelyen láthatóak kvarc szemcsék, ősmaradványok és a köztük lévő mikropátitos karbonátos cement (+N). B) Plagioklász, kvarc és metamorf eredetű kőzettörmelék szemcsék (+N). C) Metamorf eredetű kőzettörmelék és muszkovit töredék (+N). D) Sillimanitos kvarcit szemcse (+N)
- Fig. 2. Microscopic images of the typical characteristics of the sandstones (1213 SIR - 918). A) The overview photo of the quartz grains, fossils and the micropatite cement

between them (CP); B) Plagioclase, quartz and metamorphic rock fragments (CP); C) Metamorphic rock fragments and muscovite grain (CP); D) Quartzite grain with sillimanite (CP)

3. kép: A homokkövekben előforduló nehézásvány szemcsék (1213 SIR - 918). A) sárgászöld epidot (1N); B) rendellenes ibolya interferenciaszínű zoisit (+N); C) sárga-okkersárga sztaurolit (1N); D) halvány zöld, megnyúlt aktinolit (amfi bol) (1N)

Fig. 3. Heavy mineral grains in sandstones (1213 SIR - 918). A) Yellowishgreen epidote (PP); B) Abnormal interference color (abnormal violet) (CP); C) yellow-ocher colored staurolite (PP); D) pale green, elongated actinolite (amphibole) (PP)

4. kép: A homokkövek Gazzi-Dickinson terület mérési eredményeit szemléltető PETTIJOHN et al. (1973) háromszögdiagramon ábrázolva. QGD = kvarc, FGD = földpát, RGD = közettörmelék, ahol a GD minden esetben a Gazzi-Dickinson kimérésre utal

Fig. 4. Gazzi-Dickinson volumetric point counting results of the sandstones plotted on the triangle diagram of PETTIJOHN et al. (1973). QGD = quartz, FGD = feldspar, RGD = rock fragments, where 'GD' always refers to the Gazzi-Dickinson volumetric point counting method

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely emberi maradványainak genetikai analízise (Gerber Dániel)

1. kép: A minták laboratóriumi előkészítése során bizonyos repetitív munkafolyamatokat már robotok is képesek elvégezni, ezen a képen az AGI pipettázórobotjának feje látható, amint egyszerre nyolc mintát készít elő a szekvenáláshoz

Fig. 1. Many repetitive wet laboratory procedures were replaced by automatisation. Figure 1 shows the pipetting workstation of the Laboratory of Archaeogenomics processing eight samples at the same time.

2. kép: A genetikai nemek megoszlása Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő lelőhelyen, pirossal a nők, kézzel a férfiak és szürkével a meghatározhatatlan neműek vannak jelölve

Fig. 2. Genetic sex proportions in Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő site. Colour red indicates female, blue male and gray undefinable genetic sex.

A kötet szerzői / List of contributors

Bondár Mária

Bölcseztudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
MTA Kiváló Kutatóhely
H-1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
bondar.maria@abtk.hu

Gál Erika

Bölcseztudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
MTA Kiváló Kutatóhely
H-1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
gal.erika@abtk.hu

Gerber Dániel

Bölcseztudományi Kutatóközpont Archeogenomikai Intézet
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
H-1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
gerber.daniel@abtk.hu

Marton Tibor

Bölcseztudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
MTA Kiváló Kutatóhely
H-1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
marton.tibor@abtk.hu

Miklós Dóra Georgina

Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet
Tudományos Igazgatóság Feldolgozási Főosztály Archeometriai Laboratórium
H-1113 Budapest, Daróczi út 3.
miklos.dora2@hnm.hu

Rácz Piroska

Bölcseztudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
MTA Kiváló Kutatóhely
H-1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
racz.piroska@abtk.hu

Somogyi Krisztina

Rippl-Róni Megyei Hatóköri Városi Múzeum
H-7400 Kaposvár, Fő út 10.
lasinja.somogyi@gmail.com

Sümegi Pál

Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar,
Földtani és Őslénytani Tanszék
H-6720 Szeged, Egyetem u. 2.
sumegi@geo.u-szeged.hu

Ebben a kötetben a legújabb, 2017-ben feltárt temető csontvázas és hamvasztott sírjainak feldolgozását adjuk közre. A késő rézkori Kárpát-medencében (Budakalász-Luppa csárda ugyancsak kettős rítusú és Pilismarót-Basaharc hamvasztásos temetője után) jelenleg ez a legnagyobb sírszámú szakrális hely.

Az adott kor szokásai szerint eltemetett halott sírja egy „időkapszula”, amely megőrizte az elhunyt szociális helyzetére mutató régészeti összefüggéseket, valamint az egészségi, a fizikai állapotra és a környezetre utaló bizonyítékokat is. A hagyományos régészeti értékelés a

leleteket és párhuzamaikat vizsgálja. A fizikai antropológia ezt kiegészíti az elhunyt adataival: nem, halálkor, a csontokon nyomot hagyó patológiai elváltozások. A temetkezés keltezésében a naptári korra átszámított, kalibrált radiokarbon dátumok segíthetnek. A komplex elemzés mindezeknél többet ad. A bioarchaeológia módszerei: az archaeogenetika, izotópgeokémia, mikrobiológia és bioinformatika még további rejtett információkat tárnak fel. A régészeti és természettudományos eredmények együttes értelmezésével így egyre többet tudhatunk meg a Kr. e. 4. évezredben élt késő rézkori elődeink egyéni biológiai adottságairól, környezetéről és sokrétű közösségi, kulturális és kereskedelmi kapcsolatairól. Éppen ezért a régészeti feldolgozáson túl a balatonszentgyörgyi temetőből nagyszámú mintavétel történt. „A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése” című pályázat keretében vizsgált összes temetkezés kiértékelését a 2023-ban megjelenő kötetben mutatjuk be.

